શાસ્ત્રીજીના જન્માક્ષર

૧૨   ૧૦ મં. શ.
૧ રા   ૧૧   ૯
૨   सू. र. बु. ८
૩   ૫   ૭ कें
૪ चं   ૬ गु

જન્મ—સંવત્ ૧૯૩૦ માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ ૪

પ્રો. આનંદશંકર ધ્રુવ M. A. LL. B. લખે છે કેઃ—

આપણા ગૂજરાતના સંસ્કૃત ભાષાના એક વિદ્વાન શ્રીયુત મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી હાલ થોડા સમય ઉપર વૈકુંઠવાસી થયા. એમની ખોટ ગૂજરાતને જણાયા વિના રહેશે નહિ. શ્રીયુત મગનલાલ વડોદરા કોલેજમાંથી બી. એ. થઇને કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાંથી એમ. એ. થયા હતા. અને તે પછી શાળાઓમાં કામ કરી ડેક્કન કોલેજમાં આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર અદ્ધ સંસ્કૃત નીમાયા હતા. એઓ સંસ્કૃતના ખાસ કરીને વલ્લભાચાર્યના સંપ્રદાયગ્રન્થોના બહુ સારા વિદ્વાન હતા, અને એમણે સંપ્રદાયના તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાન્ત સામાન્ય જનતા અને વિદ્વદ્જન આગળ ઉપસ્થિત કરીને એ સંપ્રદાયને તેમજ શુજગતને સારી સેવા કરી છે. શિક્ષક તરીકેની એમની કુશળતાનાં અમારા મિત્ર મુંબાઈ હાઇકોર્ટના ન્યાયાધીશ સ્વર્ગસ્થ સર લલ્લુભાઈ આશારામ શાહ બહુ વખાણ કરતા. સર લલ્લુભાઈના મ્હોટાભાઈ રા. રા. મૂળચંદભાઇએ ‘બીજી ભાષા’ તરીકે સંસ્કૃત લીધેલી હોવાથી સર લલ્લુભાઇએ ફારસી લીધી હતી. પણ પોતે હાઇકોર્ટના ન્યાયાધીશ થયા ત્યારે ‘હિન્દુ લૉ’ ના પ્રશ્નોમાં યથાર્થ ઇન્સાફ થાય તે માટે પોતે સંસ્કૃત ભાષા ભણવા માંડી તેમાં પ્રથમ ભાષાનો અને પછી ધર્મશાસ્ત્રનો એમને સંતોષકારક અભ્યાસ કરાવનાર મગનલાલ શાસ્ત્રી હતા.

પ્રભુ એમને ભક્તજનના ધામમાં સદા શાન્તિમાં રાખી પ્રભુભક્તિનું સુખ આપો.

સં. ૧૯૯૧ ના વર્ષ ૩૪ ના અંક ૫ જ્યેષ્ઠના ‘વસંત’માંથી ઉદ્ધૃત.

कंइक.

આજથી લગભગ બે વર્ષ પૂર્વે, જ્યારે શુદ્ધાદ્વૈત વેદાંત અને પુષ્ટિમાર્ગીય શાસ્ત્રોના અદ્વિતીય અભ્યાસી અને મર્મજ્ઞવિવેચક પરમભગવદીય સુપ્રસિદ્ધ પ્રો. મગ્નલાલ - ગણપતિરામનો 'શાસ્ત્રીનો દિવ્ય આત્મા દેહપિંજરનો ત્યાગ કરીને, પ્રભુચરણકમળમાં નિવાસ કરવાને ગોલોકમાં સંચર્યો, ત્યારે તેમના સ્મારકમાં એક અંક કાઢવો તેવી યોજના, 'શુદ્ધાદ્વૈત'ના તંત્રી વસન્તરામભાઈની સૂચનાથી, સદ્ગતના પરમસ્નેહીઓ શ્રી. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ તથા શ્રી. ધીરજભાઇ સાંકળીઆએ, પ્રો. ગોવિંદલાલ ભટ્ટની સંમતિથી ઘડી કાઢી. આ યોજના અનુસાર 'શુદ્ધાદ્વૈત અને ભક્તિમાર્તણ્ડ' માસિકના ખાસ અંક તરીકે આ સ્મારક અંક કાઢીને તે અંકટ પ્રકટ કરવા તંત્રીઓ તરીકે અમારા બન્નેની નીમણૂંક કરવામાં આવી. અમે બન્નેએ આ સેવા કરવાનું કાર્ય સહર્ષ સ્વીકારી લીધું, પછીથી સદ્ગત પ્રો. શાસ્ત્રીજીના સંબંધમાં જે જે મિત્રો કે વ્યક્તિઓ આવેલી હોય તેમની પાસેથી લેખો મંગાવવાને પત્રો લખ્યા. અમારી આ વિનંતિના ઉત્તરમાં ઘણા લેખો અમને મળ્યા. લેખો મળી ગયા પછી પણ અંક પ્રગટ કરવાના કાર્યમાં વિલંબ થયો, તેનું મુખ્ય કારણ 'શુદ્ધાદ્વૈત'ના તંત્રી રા. વસન્તરામભાઈની ગંભીર માંદગી છે. તેમની માંદગી ઘણો સમય લંબાઇ, તેથી તેમની ગેરહાજરીમાં મુદ્રણનો આરંભ કરવો એ અમને ઉચિત લાગ્યું નહિઃ પ્રૂફ વાંચવા કરવાનું કાર્ય વસન્તરામભાઇએ જ કરવાનું હતું, તેમજ અંકને અંગે બીજી પણ કેટલીક બાબતોનો વિચાર તેમના સાથે કરવાનો હોવાથી, તેમની હાજરી વગર મુદ્રણ આરંભવાનું અમને યોગ્ય લાગ્યું નહિ. આથીજ વિલમ્બ થયો છે. પ્રભુકૃપાથી તેમની પ્રકૃતિ કાંઇક સ્વસ્થ થઈ, તેથી તેમની સહાયથી આ અંક અમે પ્રકટ કરી શકયા છીએ. જો શાસ્ત્રી વસન્તરામભાઇએ આ કાર્ય પ્રકટ કરવાનું સાહસ માથે લીધું ન હોત તો આ અંક બહાર પડી શકત કે કેમ તે માટે અમને શંકા રહે છે. માસિકની આર્થિક સ્થિતિ એવી સારી નથી કે જેથી કરીને આવો ખર્ચાળ સ્મારક અંક પ્રકટ કરવાની જવાબદારી તેઓ લઈ શકે; છતાં અમારે અહિંઆં નિઃસંકોચ રીતે જણાવવું જોઇએ કે શાસ્ત્રી વસંતરામભાઈ આને અંગેની આર્થિક જવાબદારીનો વિચાર જ નહોતો કર્યો. તેમણે તો કોઈપણ - ભોગે અને જોખમે આ સ્મારક અંક પ્રકટ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો. ખરેખર વસન્તરામભાઇનો આ દૃઢ નિશ્ચય પૂજ્ય પ્રો. મગ્નલાલ શાસ્ત્રીજી તરફનો શુદ્ધ પ્રેમ દર્શાવે છે. એ માટે અહિંઆં અમે સૌથી પ્રથમ શાસ્ત્રી વસન્તરામભાઇનો આભાર માનીએ છીએ.

લેખકોના સહકાર વગર પણ અંક પ્રકટ કરવાનું કાર્ય કેટલું મુશ્કેલ છે તે અમે જાણીએ છીએ. આથી લેખકોનો પણ ઉપકાર માનવો જોઇએ. લેખકોમાં સાંપ્રદાયિકો અને ઇતર સંભાવિત ગૃહસ્થો છે. ઇતર સંભાવિત ગૃહસ્થોમાં જાણીતા સાક્ષરો અને પ્રોફેસરો છે. તેઓ પ્રો. શાસ્ત્રીજીના અંગત પરિચયમાં આવેલા અને તેમને તેમના જીવનમાં જે અલૌકિક ગુણ કે તત્ત્વની ઝાંખી થયેલી તેનું ટૂંક દિગ્દર્શન તેમના લેખોમાં તેમણે કરાવેલું છે. આ લેખકોમાં એક ડૉ. બેલ્વેલકર છે. તેઓ એક વખત ડેક્કન કોલેજના સંસ્કૃતના પ્રોફેસર હતા અને પ્રો. શાસ્ત્રી તેમના આસીસ્ટન્ટ હતા. પ્રો. બલવન્તરાય ઠાકોર પ્રો. શાસ્ત્રીજીની સાથે ડેક્કન કોલેજમાં હતા, ત્યારે તે બન્ને વચ્ચે નિર્મળ બન્ધુભાવ જાગેલો, એ બન્ધુભાવનું ઝાંખું દર્શન તેઓ તેમના લેખમાં કરાવે છે. આ ઉપરાન્ત પ્રો. અતિસુખશંકર ત્રિવેદી, પ્રીન્સીપાલ હિંમતલાલ ગણેશજી અંજારીઆ, શ્રી. કે. એસ. વકીલ (રિટાયર્ડ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર અને શાસ્ત્રીજીના અંગત મિત્ર) પ્રો.

પી. કે. ગોડે એમ. એ. શ્રી. ગોકુલદાસ શાહ, B. A. LL. B., સોલીસીટર મનુભાઈ સી. પંડયા, શ્રી. વિશ્વનાથ પી. વૈદ્ય બાર–એટ–લો, શ્રી. રામપ્રસાદ વ્યાસ, B. A. (મેજીસ્ટ્રેટ) ના લેખો જૂદી જૂદી રીતે શાસ્ત્રીજીનો પરિચય કરાવે છે.

સાંપ્રદાયિક પંડિત વર્ગમાંથી પં. શ્રી. રમાનાથ શાસ્ત્રીજી, પં. શ્રી. પુરુષોત્તમ શર્મા ચતુર્વેદી, શાસ્ત્રી ચીમનલાલ, શાસ્ત્રી દુર્લભજી, શાસ્ત્રી જ્યેષ્ઠારામજી, શાસ્ત્રી વસન્તરામ, શાસ્ત્રી કલ્યાણજી, શાસ્ત્રી ભદ્રશંકર, શાસ્ત્રી નરોત્તમ, શાસ્ત્રી રમણલાલ તરફથી લેખો મલ્યા છે. ગ્રેજ્યુએટ વર્ગમાંથી દિવાનસાહેબ રણછોડદાસ વૃંદાવનદાસ પટવારી, શ્રી. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ, શ્રી. ધીરજભાઇ વ્રજદાસ સાંકળીઆ, શ્રી. નાનુભાઇ નારણદાસ ગાંધી, પ્રો. જેઠાલાલ ગો. શાહ, શ્રી. ઉજમશી બાપુલાલ કાપડીઆ, શ્રી. નાગરદાસ કા. બામ્ભણીઆ, પ્રો. સાંકળચંદ જે. શાહ, શ્રી. મોહનલાલ નરોત્તમદાસ શાહ, શ્રી. હરિલાલ ગણપતરામ શાહ, શ્રી. હરિલાલ જેઠાલાલ શેઠ, શ્રી. જગમોહનદાસ શ્રોફ અને અન્ય વૈષ્ણવોમાંથી શ્રી. મંગળદાસ મોહનલાલ, શ્રી. ચુનીલાલ પરીખ, શ્રી. હિરાલાલ પી. ભંડારી, શ્રી. કિસનદાસ પુરષોત્તમદાસ સુગંધી, શ્રી. મોહનલાલ ગુલાબચંદ જરીવાળા, શેઠ શ્રી. ટોડરમલ ચીમનલાલ શામળબહેચરવાળા, શ્રી. સુંદરલાલ વીરભાનુ, શ્રી. ફુલચંદ ગોવર્ધનદાસ શાહ, શ્રી. ચીમનલાલ મગનલાલ વૈદ્ય, શ્રી. અમૃતલાલ હરજીવનદાસ પારેખ, શ્રી. રણછોડલાલ કે. પરીખ, શ્રી. વેલજીભાઇ નથુભાઈ, શ્રી. જીવણલાલ છગનલાલ જોષી, આદિના લેખો મળ્યા છે અને તે બધા અત્રે પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. આચાર્યશ્રીઓમાંથી લેખો, સંદેશાઓ આદિ મળ્યાં છે. લેખો સંસ્કૃત, હિન્દી, અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી ભાષામાં મળ્યા છે. પ્રમાણમાં સંસ્કૃત લેખો ઘણાજ ઓછા મળ્યા છે, પણ તેનું સાટું ગુજરાતી લેખોથી વળી ગયુ છે. તમામ લેખકોના લેખો ઉપરથી જણાશે કે તેમનામાં પ્રો. શાસ્ત્રીજી માટે કેવો શુદ્ધભાવ હતો ? આ બધા લેખકોએ અમારી વિનંતિને માન આપીને જે લેખો મોકલ્યા છે તે માટે અમે તેમનો ખાસ ઉપકાર માનીએ છીએ.

લેખો ઉપરાંત પ્રો. શાસ્ત્રીજીના જામાતા પ્રો. ગોવિંદલાલ ભટ્ટ ઉપર જૂદીજૂદી સંસ્થાઓ વ્યક્તિઓ તરફથી જે દિલાસાના ઠરાવો, તારો તથા પત્રો મોકલવામાં આવેલા તેમાંના કેટલાક ભાગો પણ અમે પ્રકટ કરીએ છીએ. એ ભાગ ઉપરથી પ્રો. શાસ્ત્રીજીએ તેમની વિદ્વત્તા તથા સેવાવૃત્તિથી તેમનાં જીવન દરમ્યાન કેવી કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી એ વાચકોને સમજાશે. વળી શાસ્ત્રીજીએ તેમના દેહત્યાગ પહેલાં મુંબઈના ટાઉન હોલમાં ચીફ જસ્ટીસ બોમન્ટના પ્રમુખસ્થાને જે ભાષણ અંગ્રેજીમાં આપ્યું હતું તેને પણ અહિંઆ પ્રકટ કરીએ છીએ. આ મેટર પ્રો. ગોવિંદલાલ ભટ્ટે અમને પૂરી પાડીને અમારૂં કાર્ય પણું સરળ કરી આપ્યું છે માટે અમે તેમનો અહીંઆ આભાર માનીએ છીએ. સ્થલસંકોચને લીધે તેમનાં અન્ય વ્યાખ્યાનો અમે પ્રકટ કરી શકતા નથી પણ તેમના પત્રો, જેમાં તેમના હૃદયના શુદ્ધ ભાવો એમણે પ્રકટ કરેલા છે તેમાંના કેટલાક જ અહિંઆ વાનગી તરીકે પ્રકટ કરીએ છીએ. અમે અંતઃકરણપૂર્વક માનીએ છીએ કે જો પ્રો. શાસ્ત્રીના, જૂદી જૂદી વ્યક્તિઓ ઉપર લખાયલા પત્રોનો સંગ્રહ કરીને તે જો છાપવામાં આવે, તો તે એક સુંદર ગ્રંથ બનશે. શાસ્ત્રીજીના પત્રો એટલે સાંપ્રદાયિક ભાવના કે સિદ્ધાન્તોની અલ્પ ચર્ચાઓ કે ખૂલાસાઓ, તેમના પત્રોમાં પણ કોઈ સ્થળે લૌકિકની ગંધ સરખી પણ નહિ મળે. તે વ્યવહારની દૃષ્ટિથી નહિ પણ અલૌકિક દૃષ્ટિથી જ લખેલા હોય. વ્યવહારની નિમિત્તના પત્રમાં પણ અલૌકિક સિદ્ધાન્ત જ વાંચવાનો મળે. અમે દિલગીર છીએ કે વધુ પત્રો અમે અત્રે આપી શકયા નથી.

આ સ્મારક અંક પૂરતું અમારૂં કર્તવ્ય પૂરૂં થયું એમ અમે માનીએ છીએ, પણ સંપ્રદાયે પ્રો. શાસ્ત્રીજીની મહાસેવાઓને લક્ષ્યમાં રાખીને આટલાથી જ સંતોષ માનવો જોઇએ નહિ. અમે તો ફુલ નહિ પણ ફુલની પાંખડી તરીકે જ આ સેવા બજાવી છે પણ સંપ્રદાયના આચાર્યશ્રીઓ, વિદ્વાનો, પંડિતો, ધનિકો અને ઈતર વૈષ્ણવ ગૃહસ્થોની ફરજ આટલાથી જ સમાપ્ત થઇ નથી. અમારે સખેદ અહિંઆ જણાવવું જોઈએ કે સંપ્રદાયના મહાન સુભટ યોદ્ધા અને સાહિત્યસેવકના સ્મારક માટે હજુ સુધી સંપ્રદાયે કોઈપણ યોજના વિચારી નથી. સંપ્રદાયના ધનિકોનું ધન અને વિદ્વાનો તથા પંડિતોની બુદ્ધિ તથા ઈતર ગૃહસ્થોનો ઉત્સાહ જો પ્રો. શાસ્ત્રીજીની આદિત્ય સેવાના બદલામાં તેમનું સ્મારક કરવાના કાર્યમાં ઉપયોગમાં ન આવે તો પછી એ ધન, એ બુદ્ધિ અને એ ઉત્સાહ ખપના શા ? શું તે ધન બુદ્ધિ અને ઉત્સાહ વાંઝીઆ પડી રહેશે ? આચાર્યશ્રીઓ જો આ બાબતમાં લક્ષ્ય પરોવે તો કશુ અશક્ય નથી. આચાર્યશ્રીઓ તથા વૈષ્ણવોની આ એક ફરજ છે કે તેમણે પ્રો. શાસ્ત્રીજીના સ્મારકની યોજના સત્વર વિચારવી જોઇએ. તે સ્મારક કેવા પ્રકારનું હોવુ જોઇએ તે માટે અમે નીચે દિશા સૂચન કરીએ છીએ.

(૧) શાસ્ત્રીજીના નામથી શુદ્ધાદ્વૈત યુનીવરસીટી કે કોલેજ કાઢવી, (૨) અમુક નારી રકમ એકત્ર કરીને મુંબઈ યુનીવરસિટીને એવી શરતે સોંપવી કે તેના વ્યાજમાંથી એમ. એ. માં અણુભાષ્ય લઈને, તે વિષયમાં સૌથી પ્રથમ આપનારને પારિતોષિક આપવું, (૨) અગર શુદ્ધાદ્વૈત તત્ત્વજ્ઞાનના કોઇપણ વિષય ઉપર અંગ્રેજી અગર હિન્દી ગુજરાતી ભાષામાં નિબંધ લખાવે અને અને તેમાંથી ઉત્તમ આવનારને પારિતોષક આપવું. ' નિબંધ ' માટેની હરિફાઈમાં ગ્રેજ્યુએટો તથા સંસ્કૃત પાઠશાળાની ઉત્તમ પરીક્ષા પાસ કરનાર શાસ્ત્રીઓ પણ ઉતરી શકે. (૩) અગર દર બીજે વર્ષે યુનીવરસીટીના હોલમાં કે અન્ય સ્થળે શુદ્ધાદ્વૈતના કોઈ પણ વિષય ઉપર તે વિષયના જાણકાર પાસે વ્યાખ્યાનો અપાવવાં.

(૩) પ્રો. શાસ્ત્રીજીનાં અત્યાર સુધીનાં ભાષણો, તથા લેખોનો સંગ્રહ કરીને અતિ સંસ્કૃત શૈલીમા સુધારો કરીને પુનઃ પ્રકટ કરવા.

(૪) તેમનાં સુબોધિની ઉપરના અપ્રસિદ્ધ લેખો પ્રકટ કરવા.

(૫) અત્યાર સુધીના તેમના સુબોધિની તથા બીજા ગ્રંથો ઉપરના લેખો જે અપ્રાપ્ય છે તેમને પુનઃ સરળ ભાષામાં મૂકીને પ્રકટ કરવા.

(૬) નવુ સાહિત્ય સંસ્કૃત, ગુજરાતી કે અંગ્રેજી પ્રો. શાસ્ત્રીના સ્મારકમાં પ્રકટ કરવાને માટે પ્રો. મગ્નલાલ ગણપતરામ સ્મારક સાહિત્ય ગ્રંથમાળા શરૂ કરવી.

આ ઉપરાંત બીજું જે કંઈ સૂચવવામાં આવે તેનો પણ સમાવેશ આમા કરી શકાય. અમે આશા રાખીએ છીએ કે પ્રો. શાસ્ત્રીજીના પરમ સ્નેહીઓ શ્રી. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ, શ્રી. ધીરજભાઈ સાંકળીઆ તથા દિવાનસાહેબ રણછોડદાસ વૃંદાવનદાસ પટવારી તથા પ્રો. ગોવિંદલાલ ભટ્ટ આ યોજના ઉપર વિચાર કરશે, અને તેમને શકય લાગે તે રીતે મૂર્તસ્વરૂપ આપશે. પ્રભુ એ યોજનાને સફળ બનાવો એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ.

જે જે ગૃહસ્થોએ આ અંકને પ્રકટ કરવામાં અમને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સહાય કરી છે તે બધાઓનો પુનઃ આભાર માનીએ છીએ. લેખોમાં મુદ્રણની અશુદ્ધિઓ રહી જવાનો સંભવ છે. તે માટે પણ અમે ક્ષમા માગી લઇએ છીએ.

જેઠાલાલ ગો. શાહ
નાગરદાસ કાશીરામ બાંભણિયા

શાસ્ત્રીજીના જીવનની પૂર્ણાહુતિ

પૂજ્યપાદ ગુરુવર્ય શાસ્ત્રીજીના કુટુમ્બ સાથે મારા કુટુમ્બનો સંબંધ શાસ્ત્રીજીના જન્મ પહેલાંનો છે અને તેથી તેમના જીવનનું નિરૂપણ કરવાનું મન થાય એ સ્વાભાવિક છે; પણ સ્મારકાંકમાં એ વાત શકય ન હોવાથી તેમના જીવનના અંતિમ વર્ષ–પૂર્ણાહુતિ સમય–વિષે કાંઈક લખવાનો આ પ્રયાસ છે.

ઈ. સ. ૧૯૩૪ ના ઉનાળામાં કરસનદાસ શતાબ્દીના પરિણામે મુંબઈના ટાઉન હોલમાં શાસ્ત્રીજીનું સર્વાંગસુંદર વ્યાખ્યાન થયું. આ જ સમયથી તેમના જીવનના અંતિમ વર્ષનો આરંભ થયો. વ્યાખ્યાન આપીને તેઓ ભરૂચ ગયા અને જ્યારે હું ભરૂચ ગયો ત્યારે તેમણે એક વાત સ્પષ્ટ કહી–ગોવિન્દલાલ ! આ બાર માસમાં મારા જીવનમાં પલટો થવાનો છે. શાસ્ત્રીજીએ પડ્દર્શન ઉપરાંત આયુર્વેદ અને જ્યોતિઃશાસ્ત્રનો સારો અભ્યાસ કરેલો હતો, અને હંમેશાં પોતે પોતાના વર્ષનું ફલ કુતુહલદૃષ્ટિએ સમઝતા અને બીજાને સમજાવતા હતા. અંતિમ વર્ષનું પણ ફળ તેમણે લખેલું અને તેમાં જીવનપલટાની વાતનો પણ ઈસારો કરેલો. જ્યારે તેમણે મને જીવન પલટાની વાત કહી ત્યારે હું તેનો અર્થ એવો સમજ્યો કે નાથદ્વારાના પ્રકરણમાં હવે તેઓ રસ લે છે અને તેને પરિણામે શ્રીદામોદરલાલજીનો પક્ષ લેશે અને સમ્પ્રદાયમાં અનેક પ્રકારનો ક્ષોભ થશે. શાસ્ત્રીજીએ જે વાક્ય કહ્યું તેનું રહસ્ય તે સમયે સમજાયું નહિ. પરંતુ તેઓ પોતે ત્યારથી સાવધાન થઇ ગયા. શ્રીમહાપ્રભુજીના જેટલા ગ્રન્થો છે તે બધાનું વારાફરતી પારાયણ કરવાનો તેમણે આરંભ કર્યો. રોજની સવાર અને સાંઝની કથાનો કાર્યક્રમ તો સાથે સાથે ચાલતો જ હતો. સવારમાં પાંચ વાગે ઉઠી શૌચાદિમાંથી પરવારી પોતે પારાયણ કરવા મંડી પડતા. સાથે સાથે શ્રીગોસ્વામીજીના ગ્રન્થોના પારાયણનો પણ તેમણે આરંભ કર્યો. પોતાની આર્થિક સ્થિતિની પણ વ્યવસ્થા કરવા માંડી અને મને પુનરુક્તિનો દોષ વ્હોરીને પણ અનેકવાર સમજાવવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે વર્ષ પસાર થવા લાગ્યું. ઈ. સ. ૧૯૩૫ ના જાન્યુઆરી માસમાં તેઓ વડોદરે આવ્યા અને કહ્યું કે મારે મારી પુત્રીનાં લગ્ન આ વર્ષે જ ઉનાળામાં કરી નાખવાં છે. તે પ્રમાણે તેમણે તે દિશામાં પ્રયાસ કર્યો અને ઉનાળામાં લગ્ન પણ થયાં. તે પ્રસંગે સ્નેહીઓ અને સગાંઓના જે ચાંલ્લાઓ આવ્યા તે તેમણે સ્વીકાર્યા નહિ અને ઉત્તરમાં કહ્યું કે આ લગ્નનો પ્રસ્તાવ એ મારૂં છેલ્લું લૌકિક કાર્ય છે અને હવે મારો લોકની સાથેનો સંબંધ પૂરો થાય છે માટે મારે કોઇની પાઇ લેવી નથી. આ પ્રતિજ્ઞા તેમણે અક્ષરશઃ પાળી અને લોકો આશ્ચર્યમુગ્ધ બન્યા. નવા જમાતાને કયા પ્રકારની કેળવણી આપવી અને ભવિષ્યમાં કયે માર્ગે તેમને લઇ જવા એ બાબતની પણ મારી સાથે તેમણે ચર્ચા કરી નાખી. પણ કોને ખબર કે આ બધી પૂર્ણાહુતિની તૈયારીઓ તેઓ કરી રહ્યા છે ? લગ્ન થઇ ગયા પછી કબાટ ઉઘડાવી તેમાંથી અવસાનસમયે પોતાના દેહના આવરણને માટે કસબી કોરનું કેસરી રેશમી વસ્ત્ર કાઢયું અને અમને કહ્યું કે આ વસ્ત્ર મને નાથદ્વારામાંથી ગો. શ્રી ૬ શ્રીગોવર્ધનલાલજી મહારાજે પ્રસાદરૂપે આપ્યુ છે અને તેનો ઉપયોગ મારા મરણ સમયે કરવાનો છે. અમે બધાં બીજી વાતો કરતાં હતાં અને તેમાં જાણે આકાશમાંથી વીજળી પડી હોય તેમ તેમનું વચન સાંભળ્યું અને અમને ખેદ થયો. તે વખતે પણ તેમણે અમને ધીરજ આપી. પછીથી શ્રીદામોદરલાલજીના અનેક પત્રો અને આખરે તાર આવવાથી ઘરની બધી વ્યવસ્થા કરીને તેઓ ઉદેપુર ગયા. ત્યાંથી જ્યારે તેઓ પાછા વડોદરે આવ્યા ત્યારે નાથદ્વારાપ્રકરણની મારી સાથે ચર્ચા કરવા લાગ્યા શરૂઆતમાં

અમારા બેની વચ્ચે સખ્ત મતભેદ થયો અને તેથી તેમનુ મન અપ્રસન્ન થયું હોય એમ મને લાગ્યું. મેં મારા અંગત વિચારો દાબી દીધા અને તેમના સંતોષને માટે તેમના મતને સ્વીકાર્યો. તરત જ તેમને ઘણો આનન્દ થયો. થોડા દિવસ પછી તેમને જ્યારે ખબર મળી કે મુંબાઈમાં પરમ ભગવદીય જમનાદાસભાઈ ચોકશીએ ગોલોકવાસ કર્યો ત્યારે તે કહેવા લાગ્યા કે આ વર્ષમાં મારા લગભગ બધાય મિત્રો દા. ત. પૂનાવાળા ભગવદીય શેઠ હરગોવિન્દદાસ ઉગરચંદ, રાજપીપળાના હરિલાલ જેઠીસનદાસ કોઠારી, કઠલાલના મોહનલાલ કામેશ્વર પંડયા અને મુંબઇના જમનાદાસભાઈ ચોકશી–ચાલ્યા ગયા અને હવે મારો વારો આવે છે. જે દિવસે વડોદરેથી ભરૂચ જવાના તે દિવસે સવારમાં બધાંને વ્હેલા ઉઠાડયા, દરેકની સાથે વાતચીત કરી, બાળકોને રમાડયા આર્થિક સ્થિતિનું ફરીથી સ્પષ્ટીકરણ કર્યું અને કહ્યું કે તમે ભગવત્સેવા ચાલુ રાખજો અને જેવી બને તેવી પણ સેવા કરજો. ઘર છોડતી વખતે બન્ને પુત્રીઓને જાણે છેલ્લા શબ્દો કહેતા હોય તેમ તેમણે કહ્યું કે બ્હેનો ! સંપીને રહેજો. આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપીને શાસ્ત્રીજી વડોદરેથી ભરૂચ ગયા. ભરૂચમાં બધાંને મળ્યા, બન્નેય મંદિરોમાં હમ્મેશાં જેટલો સમય ગાળતા તેના કરતાં વધારે સમય ગાળ્યો, ઘેર આવ્યા, ભાઇને ઘેર જમ્યા અને પોતાને ઘેર આવીને જે સ્થળમાં કથા વાર્તા કરતા હતા ત્યાં જ શ્રીમહાપ્રભુજીના ચિત્રને નમન કરીને સૂતા તે સૂતા જ.

શાસ્ત્રીજીના સમાગમથી મને ઘણો લાભ થયો છે. તેમના સ્વરૂપનો પણ ખ્યાલ મેળવવા હું ભાગ્યશાળી થયો છું. શ્રીમહાપ્રભુજીમાં તેમને અચલ શ્રદ્ધા હતી અને તેથી તેમના મગજમાં એક જાતની ગરમી રહેતી હતી અને હમ્મેશાં નિર્ભયતાથી સન્માર્ગનો ઉપદેશ કરતા હતા. તેમનો ગોલોકવાસથી મને તો એક ભારે ખોટ પડી છે. મારા ઉપર તેમના અનેક ઉપકારો છે, તો[illegible] હું [illegible] શકું એમ નથી.

ગોવિન્દલાલ હરગોવિન્દ ભટ્ટ.

અંજાલ

(અર્પનાર–કીર્તનકાર ચંપકલાલ છબીલદાસ, સંગીતાધ્યાપક, હાઈસ્કુલ મોડાસા)

[રાગ—ભીમપલાસી, તાલ ઝુમાલી.]

શ્રીમદ્ વલ્લભ પથ મર્મજ્ઞ, સુગૂઢ સિદ્ધાંત અભ્યાસક હે !
વેદ પુરાણ ગીતા ઉપનિષદ, વિવિધ સુશાસ્ત્ર વિવેચક હે !

અસમર્પિત અન્યાશ્રય ત્યાગી, શ્રીવલ્લભચરણ શરણ અનુરાગી,
આત્મનિવેદન અનન્યતાના, અંત પર્યંત ઉપાસક હે !

શુદ્ધાદ્વૈત સરળ સમજાવે; વૈષ્ણવી સૃષ્ટિને મન ભાવે,
કૃષ્ણ કથા સરિતા રસ જળની, પરબ સુગમ એ સુખકર હે !

સિંહ સમા ભડવીર સમા; એ શાસ્ત્ર વિરોધી સભાદિકમાં,
વલ્લભ દ્દઢ મન ધરી ઝઝૂમે, વાદવિવાદ વિજયકર હે !

જીવન વન અતિ વેગે વટાવી; વસીયા હરિ પદ શરણ સીધાવી,
સદા મગન મન મગ્નલાલ જે પુષ્ટિમાર્ગ સુધાકર હે !

शास्त्रीजीकी साम्प्रदायिक सेवा.

(ले—विद्वद्रत्न गोस्वामी श्री १०८ श्रीदीक्षितजी महोदय)

भगवच्चरणनिविष्ट श्रीयुत मन्नलाल शास्त्रीजीकी सेवा सांप्रदायिक जनताके लिये अपूर्व आदर्शरूप थी। इन पचास वर्षोंमें भारतमार्तण्ड पंडित गट्टूलालजीके बाद इस प्रकार अनवरत सांप्रदायिक सेवामें ही जीवन व्यतीत करनेवाले पुरुष बहुत विरल ही दृष्टिमें आते हैं। उनमें भी शास्त्रीजीकी सेवा चिरस्मरणीय है।

शास्त्रीजीके आदर्शभूत अनेक गुणोंमें से उनको आचार्यचरणमें जो भक्ति थी, वह प्रत्येक पुष्टिमार्गीयके लिये अनुकरणीय है। हमारे यहां श्रीमद्वल्लभाचार्य प्राकट्यमहोत्सवके व्याख्यानमें महानुभाव भगवदीय श्रीगोपालदासजीके "देवलोक दुंदुभि वाजिया आनंद करे रे निसंक, असुरतिमिर उच्छेदवा भुवि वल्लभदेव मयंक" इस पद्य के द्वारा आचार्यश्रीकी स्तुति जिस समय की, उस समयका दृश्य जिन्होंने आँखोंसे देखा है, उन्हीं को अनुभव है कि शास्त्रीजीकी आचार्यश्रीमें भक्ति किस प्रकार थी? मैं कहांतक लिखुं? मेरे हृदयमें सांप्रदायिक प्रवृत्तिका अंकुर यदि विकसित हुवा हो तो उसी समय हुवा और शास्त्रीजीकी स्वाचार्यभक्तिका भी प्रत्यक्षावलोकन हुवा। जिसके हृदयमें इस प्रकारकी स्वाचार्यभक्ति है उसी पुरुषको स्वसंप्रदायसेवाका भी आग्रह होता है और वही पुरुष स्वमतकी सेवा करता है।

अन्य संप्रदायोंमें भी जो इस तरह आचार्यभक्त है, मतसेवक है, वही काम करते हैं। जिस तरह देशिकाचार्य है। मै इनसे मिलने 'तिरुपति' में गया था। वहां पर सांप्रदायिक चर्चा करते करते मेरे मुखसे अप्पयदीक्षितके 'व्यासतात्पर्यनिर्णय' की भी चर्चा हुई। इस पुस्तकका नाम लेते ही वे बोले की—" जब वह पुस्तक छपके मेरे पास आई, देखते ही मेरे मनमें हुवा—क्या मेरे जीते जी रामानुजमतखंडन करनेका कोइ साहस कर सकता है? उसी समय 'व्याससिद्धांतमार्तण्ड' नामक पुस्तक लिख, पूर्वोक्त पुस्तकका अक्षरशः खंडन लिख दिया। लेखनके इतने भारी श्रमका विचार न कर सत्तर (७०) वर्षकी अवस्थामें पुस्तक लिखना आचार्य भक्ति और स्वमतसेवाके आग्रहका प्रत्यक्ष प्रमाण है। अब उनकी अवस्था नवति (९०) वर्षके पास पहुची है। तथापि पथारीमें पडे हुवे विद्यार्थीयोंसे ग्रंथ लिखवा रहे हैं। इतना काम बिना स्वाचार्यभक्ति वा स्वमताग्रहके बिना नहीं हो सकता है

शास्त्रीजीकी स्वाचार्यभक्ति ही सांप्रदायिक सेवामें प्रबल कारण हुइ। पद्मनाभके वख्त भी पूनासे प्रत्यक शनिवार और रविवार बंबई से आके माधवबाग इत्यादि स्थलोंमें चार वर्ष पर्यंत भाष्य प्रवचन करना, स्वीय व्ययसे इस प्रकार संप्रदायकी सेवा करना; यह उनकी स्वाचार्य-भक्तिका ही परिणाम था। इस प्रकार शास्त्रीजीकी अनेक सेवा है कि जो उनका पुनः पुनः स्मरण दिलाती है।

उनका प्रेम जितना मुझपर था उसके योग्य यह लेख नही हो सका, भवतु, भगवदिच्छा, तथापि कर्तव्य समझ कर दो शब्द लिख दिये हैं। अंतिम भगवान्‌के पास यही प्रार्थना है कि संप्रदायमें पुनः ऐसे आचार्यभक्त और निःस्पृहतासे संप्रदायकी सेवा करनेवाले पुरुष उत्पन्न हों और शास्त्रीजीको नित्यलीलाके आनंदरसमें मग्न कर दें।

विद्वद्रत्न गो श्री १०८ श्रीकृष्णजीवनजी महोदय एक पत्रद्वारा लिख रहे हैं कि, श्रीयुत मगनलालशास्त्रीजीसे संप्रदायमें शायदही कोई अपरिचित होगा॥

उन्होंने जो आजीवन सम्प्रदायकी सेवा की उसे समझदार व्यक्ति कभी नहीं भूल सकते।

कइएक सिद्धांतविषयके मतभेदके कारण मैं उनके वैदुष्यका संपूर्ण परिचय न पा सका पर उनकी श्रीमदाचार्यचरणमें असीम भक्ति थी इसे तो दावेके साथ कह सकता हूँ।

साथही साथ हम लोगोंके उत्कर्षमें सच्चे खुशी होनेवाले वे एक थे इसका मुझे व्यक्तिगत परिचय है। मै इस बातको यावज्जीवन नहीं भूल सकता।

ગો. વા. પ્રો. શાસ્ત્રીજી.

(લેખક—શ્રી 'પરાગ'.)

જ્યારે આપણે ગો. વા. પ્રો. શાસ્ત્રીજીના ભૂત જીવનપટ વિહગાવલોકન કરીએ છીએ ત્યારે તેમાંથી કર્તવ્યનિષ્ઠાજ તરવરતી માલુમ પડે છે. તેમને કશાની અપેક્ષા ન હતી. તેઓ પ્રત્યેક કાર્ય ફલાશા ત્યાગીનેજ કરતા હતા. તેઓ પુષ્ટિમાર્ગીય તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઊંડા ઉતર્યા હતા. પછી તેમનામાં સકામતા આવે જ શાથી ?

પુષ્ટિમાર્ગમાં જ્યારે નજીવું અધ્યયન અને અધ્યાપન રહી ગયું હતું, ગ્રન્થપ્રકાશન પ્રતિ કોઇની અભિરુચિ ન હોતી રહી તે વખતે પ્રો. શાસ્ત્રીજીના હૃદયમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ સ્ફુટ રીતે કહાવ્યું કે, "સામ્પ્રદાયિક તમિસ્રાચ્છાદિત યુગમાં નામસેવાદ્વારા પ્રકાશ કિરણો ફેંકાવા જોઇએ." તે વખતે શ્રીસુબોધિનીજીનું યે નિરીક્ષણ આજના સમું સુલભ ન હતું. શ્રીસુબોધિનીજીનું સાહિત્ય યત્રતત્ર વેરવિખેર પડયું હતું. પરંતુ પ્રો. શાસ્ત્રીજીએ તે સર્વનું તેવા સમયમાં પોતાના અધ્યાપન-કાર્યનું સમ્યક્ સમ્પાદન સાથે પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાવલોકન, શોધન અને મુદ્રણ ચિન્તનપૂર્વક કરેલું જે જીવનપર્યન્ત રહ્યું હતું.

સામ્પ્રદાયિક જગત પર જ્યારે અજ્ઞાનની શ્યામ યવનિકા પડેલી હતી, ત્યારે તેને દૂર કરનારાઓમાંની એક વ્યક્તિ પ્રો. શાસ્ત્રી હતા. તેમની સેવા, તેમના સંસ્મરણો અને તેમની વિદ્વત્તા શે ભૂલાય ?

પ્રો. શાસ્ત્રીએ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્તોથી ભરેલાં અનેક જાહેર ભાષણો આપ્યા છે. અનેક ગ્રન્થો લખ્યા છે. પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તોનો અગ્રેજી વિદ્વાનો પર જો કોઇએ સર્વ પ્રથમ પ્રભાવ પાડયો હોય તો તે પ્રો. શાસ્ત્રીએજ, તેમના સત્પ્રયત્ન અને સરલ કાર્યપ્રણાલિથી પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તો પ્રકાશમા આવ્યા અને નિન્દકો જે સમજૂ હતા-પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તો પ્રતિ આદરભાવે જોતા થયા. આ બધૂ પ્રો. શાસ્ત્રીએ કર્યું હતું છતાં તેમને તેનો જરાયે ગર્વ ન હતો. તેઓનું એવું માનવું હતું કે પ્રત્યેક કાર્ય શ્રીગોપીજનવલ્લભની કૃપા અને ઇચ્છાથીજ થાય છે. જીવથી કશું નથી બની શકતુ. સાદાઇ નિરભિમાનતા અને સત્યતા તેમને વધુ પ્રિય હતી. તેથીજ તેઓના કયારેક સત્ય કથનથી કોઈને જરા માઠું લાગી જતું, છતાં તેની કશી પરવાહ નહોતા કરતા.

તેઓ શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રીવલ્લભાધીશમાં ભેદ નહોતા માનતા. સુદૃઢ અનન્યાશ્રયી હતા. સેવ્યાં વચાયા માના વિકલ્પને માનતા હતા, તોયે તેમને સ્વરૂપસેવા પ્રતિ પરમાનુરાગ હતો. કીર્તન-સાહિત્યનાયે તેઓ ઉપાસક હતા અને ક્વચિત કીર્તનાનન્દનો પણ અનુભવ લેતા.

તેઓ પરમતસહિષ્ણુ હતા છતાં પરમતઅસહિષ્ણુ સામે તેવું જ રૂપ ભજવતા. વિદ્યાર્થીઓને ગહન વિષય સહજ રીતે સમઝાવી દેવાની તેમની શૈલી પ્રશંસનીય હતી. અતઃ તેઓ વિદ્યાર્થીઓના પ્રિય, વિશ્રાન્તિસ્થાન અને પરબરૂપ હતા.

શ્રીવલ્લભાધીશના વચનામૃતનું નિરન્તર પાન કરવાનું તેમને બહુ ગમતું તેથી તેઓ પુષ્ટિમાર્ગીય તત્ત્વજ્ઞાનને સારી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકયા હતા. શ્રીસુબોધિનીજી પર તેમની આસક્તિ સારી હતી. તેમના આયુષ્યનો મોટો ભાગ એ જ પીયૂષમયી શ્રીસુબોધિનીજીના રસપાન કરવામાંજ ગયો છે.

એવાનું મૃત્યું શે દુઃખદ થાય? એટલેજ તેઓ કિંચિત કાલમાંજ ક્ષણિક હૃદયવ્યથા ભોગવી ગોલોકવાસી થયા. પુષ્ટિમાર્ગની પવિત્ર ઓજ્વલ નામસેવા કરી લોકવેદમાં અપ્રસિદ્ધ એવા શુદ્ધ પુષ્ટિપુરુષોત્તમની સર્વાત્મભાવે સેવા કરવા ઇહલોકથી ગત થઇ ગયા. આજે તેઓ આપણી વચ્ચે નથી. કિન્તુ તેમના વેરાયલાં કીર્તિકુસુમોના પરાગનો પમરાટ ચિરકાલ સુધી અક્ષુણ્ણ રહેશે. પ્રબોધિની ૧૯૯૪, कीर्तिर्यस्य स जीवति ।

शास्त्रीजीनां पत्रो.

રા. રા. મંગલદાસભાઈ ખીમચંદ માતર.

તમારા પત્રનો ઉત્તર નીચે પ્રકારે છે.

કૃષ્ણનામક પરમકાષ્ટાપન્ન વસ્તુસૌન્દર્ય જગદુદ્ધાર કરવાને શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપે પ્રકટ થઇને જે લીલા સારસ્વત કલ્પમાં કરી તે લીલાનુ ગ્રથન શ્રીભાગવત સ્વરૂપે વ્યાસજીને નામે કરાવ્યું. પ્રભુનો એ આશય સફલ કરવાને શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રકટ થઇને શ્રીભાગવતના ચાર અર્થ નિબંધમાં અને ત્રણ અર્થ શ્રીસુબોધિનીજીમાં પ્રકટ કરી વાણી દ્વારા જીવનો સમુદ્ધાર માર્ગ પ્રકટ કર્યો. સેવા, કથા, કર્તવ્યતા ઉપદેશી સેવાપથથી કથાપક્ષસંયોગથી વિરહ પાછળ પડી ગયો. તે અનવસ્થા દૂર કરવાને સાંપ્રદાયિક લિખિત સાહિત્યને મુદ્રિત અવસ્થામાં પણ મૂકવામાં આવ્યું. નિરક્ષર ગણાઈ ચુકેલા સંપ્રદાયમાં પુષ્કળ સસ્કૃત સાહિત્ય છે એ સિદ્ધ થઈ ગયું. તથાપિ સંપ્રદાયના વૈષ્ણવો જે હજુ પણ કથાપથ (વિરહાવસ્થા) સ્વીકારતા નથી. સંયોગાભાસમાં જન્મ વૃથા કરે છે. હું પુનઃ કહું છું કે સર્વ ત્યજીને નિબંધ સુબોધિની વાંચો. એ વિના ઇતર સર્વ ભ્રાન્ત છે. આપના સર્વજ પ્રશ્નનું આ સૂક્ષ્મ સરલ ઉત્તર છે. એ ઉત્તરને યથામતિ વિચારો અને શ્રીમહાપ્રભુજી જે બુદ્ધિ આપે તેમ વર્તો. પુનઃ સ્પષ્ટ કહું છું કે નિબંધ સુબોધિની વિના વૈષ્ણવ જન્મવૃથા થઈ જાય છે. હાલ અત્ર નિબંધ વાંચન સાયંપ્રાતઃ ચાલે છે.

M. G. Shastri.

બીજો પત્ર.

રા. રા. મંગલદાસભાઈ ખીમચંદ, માતર.

મારા કથનનો સ્પષ્ટ આશય એજ છે કે શ્રીવલ્લભાધીશનું પ્રાકટ્ય વાણીદ્વારા જીવોદ્ધાર કરવાને માટેજ થયું છે. એ પ્રમાણે યાદ કરતાં શ્રીસુબોધિનીજી નિબંધ, ભાષ્ય, ષોડશગ્રંથાદિ વારસો આપેલો છે. તેનું શ્રવણ મનન કરવામાં તમે કરેલા એક પણ પ્રશ્નને અવકાશ નથી. શ્રીગુસાંઈજીએ દર્શાવેલા માર્ગે શ્રીમહાપ્રભુજીના રસરૂપ ગ્રંથનું પાન કરવામાં જન્મનું સાફલ્ય માનીને જે આપને સુયોગ્ય લાગે તે કર્યા કરો. શ્રીગુસાંઈજી વિગેરેનો ગ્રંથો પણ પૂર્વોક્ત ગ્રંથ ચતુષ્ટયનું તાત્પર્ય સમજવાને માટેજ છે. તેઓ સ્વતઃ ફલદાતા ગ્રંથ નથી. પ્રબલ ફલરૂપ ગ્રંથ તો શ્રીમદાચાર્યચરણનાજ છે અને તે ગ્રંથચતુષ્ટય પ્રમાણ અને પ્રમેયની ઉભય દષ્ટિએ સર્વોત્કૃષ્ટ બિરાજીને સર્વોદ્ધાર કર્યાજ કરે છે. અમારા ૬૨ વર્ષના વાંચન અને અનુભવનું ફળ આપને નિવેદન કરી રહ્યો છું.

M. G. Shastri.

શાસ્ત્રીજી સ્મારક ફંડ.

શ્રીશુદ્ધાદ્વૈત-પુષ્ટિસંપ્રદાયના ઈતિહાસમાં એક મહાન્ વિદ્વાન્ તરીકે અને એક આદર્શ વૈષ્ણવ તરીકે અદ્વિતીય સદ્ગત ભગવચ્છાસ્ત્રનિષ્ણાત-શાસ્ત્રીજી મગનલાલ ગણપતિરામ એમ. એ. નું નામ ચિરસ્મરણીય રહેશે. પણ પુષ્ટિસંપ્રદાયના એક કરોડ અનુયાયીઓ, ૪૬૦ વર્ષમાં વિરલ એવા અને પોતાના પ્રાણસમા સંપ્રદાયપરના વિરોધિ-પ્રહારોને નિષ્ફલ બનાવનાર એક વૈષ્ણવ વિદ્વાનનું ઋણ કઈ રીતે અદા કરી શકે?

ગોલોકવાસી શાસ્ત્રીજી તો શુદ્ધાદ્વૈતમહાવિદ્યાલય (કોલેજ)ની યોજના કરી રહ્યા હતા. તેને માટે તેઓ પ્રાથમિક પગલાં પણ લઈ ચુકયા હતા. અને તેઓ જો વધારે આ ભૂતલ પર દૃષ્ટિપથ થતા રહ્યા હોત તો તેવી એક યાદગાર સંસ્થા સ્થાપી શકયા હોત. પણ પ્રભુની ઇચ્છા શી હશે?

સંપ્રદાયની સેવા માટે સ્વાત્માર્પણ કરનાર મહર્ષિ દધીચિસમા એ જ્યોતિર્ધર માટે આપણે કયું સ્મારક કરીએ? શ્રીવલ્લભકુલ, વિદ્વાનો અને વૈષ્ણવો ધારે તો શું ન કરી શકે? સદ્ગત શાસ્ત્રીજીની શોકસભાઓએ સ્મારક માટે અપીલ કરવામાં પાછી પાની કરી નથી. મુંબઈના બૃહન્મન્દિરા-ધીશ્વર ગોસ્વામી શ્રી ૬ શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજશ્રીએ સ્મારક ફંડ કરવા અને તેમાં સક્રિય ભાગ લેવા સ્પષ્ટ ઇચ્છા બતાવી છે. તો સંપ્રદાય હવે તે વિષયમાં સુસ્તી સેવતો રહે એ શું ઉચિત છે?

વીસ હજાર રૂપીઆની જરૂર.

મહાવિદ્યાલય, પુરાતત્ત્વશોધક સંસ્થા વગેરે કાર્યો અચ્ચાળ લાગતાં હોય તો હાલ તુરત આવશ્યક કાર્ય આ રહ્યું. મુંબઇ યુનીવર્સિટીના "ઝાલા-વેદાન્ત પ્રાઈઝ" જેવું એક ફંડ ઉભું કરવું. સંપ્રદાય વિષયમાં અંગ્રેજીમાં નિબંધો માગવા, અંગ્રેજીમાં અનુવાદો કરાવવા, અંગ્રેજીમાં યુનીવર્સિટીમાં ભાષણો કરાવવાં. આ કાર્ય અત્યાવશ્યક છે અને તેને માટે વીસ હજાર રૂપીઆની તાત્કાલિક અનિવાર્ય જરૂર છે. શ્રીગોસ્વામિબાલકો, ધનાઢ્ય વૈષ્ણવો અને શાસ્ત્રીજીના પ્રશંસકો કે જેઓ લાખોની સંખ્યા ધરાવે છે, તેઓ આ વિષય મનમાં લે તો થોડા જ પ્રયાસમાં વીસ હજાર જેટલી રકમ એકઠી કરતાં વાર ન લાગે. આશા છે કે વૈષ્ણવો પોતાનો યથાશક્તિ ફાળો નીચેને સ્થળે જણાવશે કે મોકલી આપશે.

વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ એડવોકેટ, ઠે. ૩ જો ભોઇવાડો, ભૂલેશ્વર, મુંબઈ નં. ૨
પ્રો. જેઠાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ, M. A.
ઠે. ગોવર્ધનનિવાસ, મહાલક્ષ્મી સોસાયટી, એલીસબ્રીજ, અમદાવાદ
પ્રો. ગોવિન્દલાલ હરિગોવિન્દ ભટ્ટ, M. A. શીયાપુરા, વડોદરા
વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી, ૧૦૩૨, રાજામહેતાની પોળ, અમદાવાદ

નિવેદકો:—

૧. ગોકુળદાસ તુળસીદાસ,	પુના
૨. સાંકળચંદ જેઠાલાલ શાહ,	અમદાવાદ
૩. જટાશંકર કાનજી શાસ્ત્રી,	જુનાગઢ
૪. હીરાલાલ મૂળજી કાપડીઆ	મુંબઈ
૫. સોમાલાલ મંગળદાસ	અમદાવાદ ગુ. પંચ
૬. કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રી	
૭. શેઠ ચીમનલાલ હરગોવિન્દદાસ	પૂના
૮. નટવરલાલ ગિરધરલાલ પરીખ,	દાહોદ
૯ શેઠ મંછારામ શિવલાલ ખાંડવાળા,	સુરત
૧૦ વસન્તરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી,	અમદાવાદ
૧૧. શેઠ નાનાભાઈ ગોવર્ધનદાસ,	જંબુસર
૧૨. મંગળદાસ ખીમચંદ પારેખ,	માતર
૧૩. શેઠ મગનલાલ સાંકળચંદ,	પૂના
૧૪. રણછોડલાલ કેશવલાલ,	કડી
૧૫. માણેકલાલ નાથાભાઈ,	ખેડા
૧૬. પ્રો. મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે,	સુરત
૧૭. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી,	મુંબઈ
૧૮. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ,	"
૧૯. શેઠ જસવંતલાલ નરોત્તમદાસ	ભરૂચ
૨૦. શેઠ અચરતલાલ હીરાલાલ કોટિયા	"
૨૧. શેઠ મનજીભાઈ રામજીભાઈ	"
૨૨. શેઠ કૃષ્ણલાલ ચુનીલાલ મજમુંદાર	"
૨૩. શેઠ કૃષ્ણવલ્લભ રણછોડદાસ ચોકશી	"
૨૪. રણછોડદાસ વૃન્દાવનદાસ પટવારી,	રાજકોટ
૨૫. રા. બ. શેઠ લલ્લુભાઈ દામોદરદાસ,	પૂના
૨૬. દેવર્ષિ રમાનાથ શાસ્ત્રી,	નાથદ્વાર,
૨૭. શેઠ હરિદાસ અચરતલાલ,	અમદાવાદ
૨૮. રા. બ શેઠ ચીમનલાલ કીશનદાસ,	પૂના
૨૯. શેઠ દામોદરદાસ શુકનદાસ,	"
૩૦. ચીમનલાલ હરિશંકર શાસ્ત્રી,	સુરત
૩૧. હરિકૃષ્ણ વીરજી શાસ્ત્રી,	મુંબઈ (હાલ-પોરબંદર જાણ)
૩૨. પ્રો જેઠાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ,	અમદાવાદ
૩૩. રા. સા. પ્રાણજીવનદાસ નરોત્તમદાસ ઝુમખાવાળા,	જંબુસર
૩૪. શેઠ ટોડરમલ ચીમનલાલ સામળ બેચર,	વડોદરા
૩૫. દી. બ. અંબાશંકર ઉત્તમરામ મલજી,	ભરૂચ
૩૬. દી. બ. મોતીલાલ લલ્લુભાઈ પારેખ,	દેવગઢ બારીઆ
૩૭. ડૉ. પ્રતાપરાય મોહનલાલ મોદી,	ભાવનગર
૩૮. ગિરધરલાલ ડોસાભાઈ પરીખ,	વડોદરા
૩૯. શેઠ. વિક્રમલાલ ગિરધરલાલ ઝવેરચંદ લક્ષ્મીચંદ,	"
૪૦. પ્રો. અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી	"
૪૧. વ્રજમરામ મગનલાલ શાસ્ત્રી,	માતર

અનુક્રમણિકા.

वर्ष १२.   अंक ७

॥ श्रीमद्वल्लभाधीश्वरा विजयन्तेतमाम् ॥

"शुद्धाद्वैत-भक्तिमार्तण्ड"

प्राप्तभगवच्चरण भगवच्छास्त्रनिष्णात

श्रीमन्नलाल शास्त्रीजीनां स्मरणमां

आश्विन.   सं. १९९३.

स्मारकाङ्क

श्रीमोरवीरवाजिराजसंस्कृतपाठशालाऽध्यापकश्रीत्रिदुर्लभशर्मणो भगवच्छास्त्रनिष्णात शास्त्रिमन्नलाल एम्. ए. इत्येतेषां धरातलात्मयाणमाकर्ण्य शोकोद्गारः

असाधनजनं तु संगमयते व्रजेशं निजं
कृपाजलधिसंभृतो भगवदाननाग्निः प्रभुः ।
यदीयहृदयास्थितः सदणुभाष्यमध्यापयद्
हहाऽगमददर्शनं स बुधमन्नलालो द्रुतम् ॥१॥

यदीयवदनाम्बुजाद्धरिकथामरन्दं सत
निपीय भुवि नातृपन् विमलभक्तभृङ्गाः कदा ।
निरुद्धमनसोऽभवन् रसरमेशपादाब्जयो–
र्हहाऽगमददर्शनं विबुधमन्नलालः क्षितेः ॥२॥

प्रसन्नवदनश्च यन्नयनयोः प्रभा वाल्लभी
सदा वसति वाल्लभं मनसि यस्य रूपं लसत् ।
शरीरमनउक्तिपु स्वयमभूत्समः सर्वदा
गतः सभगवत्पदं विबुधमन्नलालो हहा ॥३॥

मुदा सकलकामनां श्रुतिसुभाषितामश्नुता
रसेन रसिको भवन् सह विपश्चिता ब्रह्मणा ।
तदुक्तिरिह तन्मना विबुधमन्नलालश्चिरं
रसेश्वरकृपाघनैकसुगमे परे व्योमनि ॥४॥

सत्यप्रशस्तिः ॥

भाष्यार्थः सप्रकाशं सततमनुगतं श्रीमदाचार्यपाद-

प्राप्तप्रेमार्द्रहृदया महति विरहितो येन मद्भागरेषु ॥

शुद्धाद्वैतप्रभावो भुवि सकलजने दर्शितोऽनेकरीत्या

स श्रीमान् मगनलालो गणपतितनयो राजतेऽस्तंगतोऽपि ॥१॥

वादी मदोन्मत्तगजेन्द्रतुल्यः पलायते यस्य सुदुर्निनादैः ॥

नराकृतिः श्रीनरसिंहतुल्यस्तिरोहितो जीवति मगनलालः ॥२॥

यच्छिष्या परिचिता नवनवभावा वार्ता सुधेव मधुरा प्रसृतभूमानाम् ॥

आलेखिता हि सरले हृदये च तेषां सौम्या कृपा निवसिता मगनलालमूर्तिः ॥३॥

अन्याश्रयो न विहितो न कृता कुबुद्धिः स्वार्थाय नैव विहिता निजवृत्तिलाभे ॥

मिथ्या स्तुतिर्न विहिता गणिता न निन्दा कर्तव्यपालनविधौ विहिता न लज्जा ॥४॥

स्वाचार्यपादैः प्रकटीकृतानि वेदान्तसिद्धान्तविनिश्चितानि ॥

मुद्रापितानि प्रथितानि तानि येन प्रयत्नैरपि पुस्तकानि ॥५॥

यः स्पष्टवक्ताऽन्यविरोधकर्ता रसे निमग्नोऽपि विशुद्धशीलः ॥

विद्याप्रियो नन्दसुतानुरागी स मगनलालो विबुधोऽद्य गतः ॥६॥

य आङ्ग्लविद्याभिमतोऽपि नित्यं गीर्वाणवाणीरसिकः सुवक्ता ॥

यः साक्षराणां नरभास्करोऽस्मिन् व्यापकानामपि माननीयः ॥७॥

श्रीवल्लभाचार्यवचः सुबोधिनीसुधासरित् सुन्दरमानसाह्लिनी ॥

प्रकाशिता येन समावगाहिता सुबोधिना किं स बुधो दिवं गतः ॥८॥

वपुरेव तिरोहितं भवेन्न गुणिनां किन्तु गुणाः स्फुरन्ति ते ॥

पतितेऽपि सुचन्दनद्रुमे न कदा गच्छति तस्य सौरभम् ॥९॥

मतिमान् स तु वैष्णवाग्रणी रसरूपं किल गोकुलं गतः ॥

हरिभक्तिपरायणो जनो निधनं क्वापि न याति लोकवत् ॥१०॥

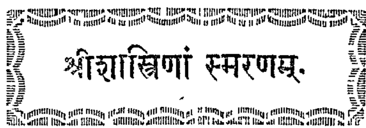
भुवि सम्भवतीच्छया हरेर्निजकार्योद्वहनाय तादृशः ॥

अपि कर्मणि पूर्णतां गते स जनो याति हि सेव्यसन्निधौ ॥११॥

श्रीगोकुलेशचरणाम्बुजरागमग्नो यो मगनलाल इति सज्जनप्रसिद्धः ॥

यः सम्प्रदायगतमायविदारणाय भुव्यागतः स च गतो हरिसन्निधानम् ॥१२॥

हरिचरणानुचर भद्रशंकर जयशंकर शास्त्री, "शुद्धाद्वैतविशारद" "काव्यमनीषी".

(लेखकः—वेदरत्नाद्यनेकोपाधिभूषित श्रीभगवदाचार्या । (श्रीरामानन्दसम्प्रदायाचार्याः)

संसारोऽयमनवरतप्रवाहशालिनीना भयमालिनीनामापदामाकर इति, अनिष्टचेष्टितानामनन्तानां वस्तूनां सागर इति, अपरिहार्यो महान् रोग इति, हेय इति, मानवसमाजस्य प्रान्याहिकी प्रवर्तते कृतार्ता खलु वार्ता ।

येषामविदुषामखिलं सततवृत्तिप्रवृत्त्यनुजीवन जीवनं खलु सर्वदाऽविकलवच्छस्वार्थे स्वार्थेऽप्रमाणं रममाणं भवति, येषामविहितदये हृदये नोपजात परोपकारप्रकारभावनाजातम्, येषामसमदृशि मनसि नोदयतेऽल्पोऽपि सङ्कल्प क्वापि परपरितापानउनन उमनागपि कम्पयितुं, तेषाममफलाना सकलानां नृणामवश्यमेवाय संसारस्तथाविध इति नात्र विवादेनाऽवसादः सम्पादनीय. । परन्तु येषा भगवदभिमुखाना महाशयाना जीवनकलाना, सामस्त्य कश्चिदंशो वा नितरां विविधातुर्यचातुर्यसागराभ्यन्तरनिमज्जनोन्मज्जनपराहृतसमाशाना कल्याणकलापोपचये हर्षोपचयं पुष्णाति, येषामुदितदय हृदयं स्वार्थपरायणता न मुष्णाति, येषा वरणीरमणीरमणीयाहारारामविहारपरिहारेण रुचिर्विरतिमन्दिरे, न रतिमन्दिरे, दुःखिताना परमादरेण सेवैव श्रीभगवत्सेवेति येषामभिमत भवति, न भवति तेषामनुरूपोऽय दुःखरूप संसारः । तेषा ज्ञानिजनसम्मते मते नास्ति संसारस्य हेयत्वं न वा कथितातिदुःखाकरत्वम् । ते तु संसारेऽस्मिन्ननुसृत्य स्वकर्मविपाकं वा भागवतीं सर्वातिशायिनीमिच्छा वा बहुलक्लेशक्लेशनिराशानीरनिधितुमुलतरङ्गानिताड्यमानायमानजनानाममृतपुत्रतया स्वबन्धूना बन्धुतया, दासतया, मानवतया वा सेवयेव भगवत्सेवाया सर्वोत्कृष्ट स्थानामिदमिति मन्वानास्तन्वानाश्च नियतेनानेनैव परमानुभावेन भावेन हृदयेऽमन्दमानन्दमिह महापुरुषतया परिशीलितविश्वशीलैः सकलैर्गुणग्रहणाभिरामैः शुचिभिश्च परिगण्यमाना धन्या एव ।

जनसेवाया नैकः प्रकार । कैश्चिद्धनदानेन धनापेक्षिण· सेव्यन्ते । कैश्चिद्वसनप्रदानेन वसनाभिलाषिणस्तोष्यन्ते, कैश्चिदन्नप्रदानेन बुभुक्षापगहनाना भ्रातॄणा भगिनीना चाशीर्वचनानि संगृह्यन्ते, परमदयालुभिश्च कैश्चिन्सर्वदानापेक्षया सर्वत्र परमश्रेयस्करं ज्ञानमेवेति निश्चित्य तद्दानेन तदीहमानाः कार्तार्थ्यं नीयन्ते ।

स्वर्गारिष्टप्रतिष्ठा श्रीमन्मगनलालशास्त्रिणो महापुरुषतयाऽस्माकमभिमता: । न तेषा मते संसारो दुःखसार आसीत् । सर्वेषां ज्ञानप्रदानेन भक्तयाख्ये भगवन्मार्गे समानयनमेव तेषां प्रधानं

ध्यानायनम् । तेषामुन्नतक मस्तकम्, नामित्रे नेत्रे, वशीकृतदुर्जना रसना, निर्मलहास्यसुग्ध मुखम्, अमल हृदयकमलम्, मनोहरो व्यवहार, सर्वमेवैतत्तेषा महापुरुषता समर्थयितु समर्थमेव । एतत्समस्त नास्मदक्ष्यप्रत्यक्षम् ।

प्रायेण दशवर्षाणि व्यतीतानि—वय पुण्यपत्तन (पूनानगरम्) गतवन्त । नासीत्काचिदपि तत्रास्मदीया व्यक्त परिचिता व्यक्ति. । तत्र तिष्ठासयैवास्मद्गमनम् । किं कर्तव्यम् ? क गन्तव्यम् ! क्व स्थातव्यमिति सामयिकविचारचक्रचूर्णितचेतसामस्माक सौभाग्यवशादनायासेनैव महामहसा श्रीशास्त्रिमहोदयाना भविष्यत्सुखोपचय परिचय सम्पन्न । वयमपि तेषा पूर्वतोऽपरिचितास्ते चाप्यस्माकम् । स्याद्यदि कश्चन हितोपदेशपुस्तकाध्येता, झटित्येव प्रब्रूयात् “अज्ञातकुलशीलस्य वासो देयो न कस्यचित् ।” परन्तु विद्वज्जनसमर्चितै परमकारुणिकचेतस्कैस्तै. कथमेतदाचरित स्यात् ? तेऽन्वस्मदीय सर्व मेव स्थिरनिबन्ध प्रबन्ध समपीपदन् । यावदवकाश तेषा कालस्तदानीमस्माभि सम वेदान्तचर्चयैवातीतोऽभवत् ।

ते श्रीमद्वल्लभसम्प्रदायानुयायिन आसन् । अन्येऽपि साम्प्रदायिका अस्माभिरवलोकिता । परन्तु तथाऽनन्यप्रेमाणस्तु नयनपदवीं नागता । सम्प्रदायस्य जातानन्तिरुन्नतिः कथकार कार्येति चारुविचार एव प्रत्यह तेषा मनोऽपाहरत् । अणुभाष्ये तेषा महानाग्रह आसीत् । तद्भाष्यरसास्वादोऽस्माभिरपि कर्तव्य इति धिया सुधियस्तेऽन्वहमस्माभि सहाप्यणुभाष्य विषयिणीं कुशल्निीं वार्तामाररचन् । सूक्ष्मेक्षिकया तद्भाष्य विचारयितु तैरेक तद्भाष्यपुस्तकमपि दत्तम् । एकान्ते चैकान्ततोऽस्माभिस्तदवलोकि । एतदर्थं तेषा हृदये महान् हर्षोत्कर्ष समजनि । अणुभाष्ये तेषा पाण्डित्यवैलक्षण्यमवगम्यास्माक हृदये तेषा सदाचारे इव शास्त्रीयरहस्यान्त सञ्चारेऽपि समादर सादर साग्रह च स्थानमन्यकार्षीत् । तेषामणुभाष्यविमर्शात्मक कश्चनैको लेखस्तु बलादस्मन्मनो मनोहरोऽहरत् ।

ते सम्प्रदायाभिमानिन आसन् । एकदा मोहमय्यामणुभाष्यस्यागौढिकत्वमनौचित्य चोद्घोषयत पण्डितपद्मनाभशास्त्रिणो मदावमर्दनेन तैर्य स्वसम्प्रदायाभिमान प्रदर्शित स त्वलौकिक एव सर्वैर्व्यलोकि । पद्मनाभ गताभ विधाय तत आरभ्यैव प्रतिरविवार तत्रैवाणुभाष्यप्रवचन रचनया सम्प्रदायप्रतिभा वैष्णवमर्यादा च प्रकाशयन्त सासारिकाञ्जनान् कृतार्थता नीतवन्त सम्प्रदाय च सकलाभ्यर्थनीयताम् ।

ते महान्तो विरक्ता अपि । जनकानामनेका कथा अस्माभि शास्त्रेषु दृश्यन्ते श्रूयन्ते श्राव्यन्ते च । ताश्च नास्माक दृष्टिगोचरा केवल शास्त्रगोचरा, अत एवाद्धा श्रद्धैकसाधनसम्पाद्याश्च । तादृश्यो बह्व्य कथा अस्माभि प्रत्यक्षिताः खलु शास्त्रिणाम् । सत्कन्यासन्ततिमता श्रीमता तेषा चरमे वयसि समजनि हृदयानन्दनो नन्दन । सोऽत्सर्वैर्वैष्णवैर्मिलित्वाऽऽगम्य वर्धापन दत्तम् । पर

तेषामानने सञ्जाततनुजानुजातप्रसादलेशोऽपि नावगतोऽभूत् । गतेषु कतिपयेष्वेव दिवसेषु दिवङ्गते तस्मिन्नतिथिशिशावश्रुधारां प्रवाहयन्तीषु सम्बन्धिनीषु स्त्रीषु अनुभवत्सु च परमां वेदनां सम्बन्धिजनेषु, प्रकटयत्सु चोत्कटां समवेदनां सहधर्मिषु बन्धुषु, नावलोकिता ग्लानेरेकाऽपि रेखा मुखे तेषाम् । बहुविधलीला आतन्वानस्य लीलावतो भगवतो यथेष एवाभिलापः, पूर्यतां सुखेनेति सुखिन आसन् । न महीयसाऽनेहसा चिरसङ्गिन्या अर्धाङ्गिन्या अपि निरवधिको वियोगो दैवादुपस्थितः । तदानीमपि सर्वत्र प्रभवति प्रभौ महतीमिद्धां श्रद्धां स्थिरयद्भिर्महामुनिभिरिव तैर्मौनमालम्ब्याऽवस्थितिरकारि ।

न्यायकारित्वमपि तेषाम् । एकदा भ्रमन्नितस्ततः आगतः कश्चन प्रख्यातो व्याख्याता वणिक् । वैष्णववर्णिग्बन्धूनां समवैत्समज्या । गालिप्रदानकुशलेन किमपि कारणं पुरस्कृत्य परमकुपितेन तेन वणिग्व्याख्यात्रा सभायां श्रीमद्गाधिमहात्मना हृदयेस्मरणं विधाय, जिह्वया चोच्चार्य तेषामेव समाधेय नामधेयं, गालिमालानलज्वालाभिरात्मानं प्रदहन्त्यानपि दाहमिति युयुक्षम् । स्थितवति परिसमाप्य व्याख्यानं तस्मिन्व्याख्यातर्याख्यातवन्तः भगवन्तः शास्त्रिणो "यद्यस्य व्याख्यानस्य कश्चित्प्रत्याख्याताऽपि भवेत्तस्याप्यवकाशो दीयतेऽस्माभिरिति ।" वैष्णवाः प्रायेणासहिष्णवो भवन्ति । श्रीगाधिमहात्मनां पक्षमादाय तदुपरि कृताक्षेपाणां समाधानायावकाशं दत्वा तैः सर्वसभ्यजनानुमोदितमप्रतिभट न्यायकारित्वं प्राकाशीति सर्वजनस्पष्टम् ।

संयोगा विप्रयोगान्ताः । आगतोऽस्मदीयो वियोगकालः । गुर्जरदेशगमनेहस्स्वस्मासु तेषां यत्प्रेमाधिक्यं यच्च वात्सल्यमस्माभिरनुभूतं तत्तु कथं विस्मर्तव्यम् ? तदानीमरुणे चक्षुषी दधतस्ते स्वप्रशस्तहस्तलिखितामेकां पत्रिकामादाय "मोहमयीं गत्वा तेलीवालामहाशयसविधे गत्वा दत्त्वा चेमां पत्रिकां, गृहीत्वा च शुद्धाद्वैतसम्प्रदायस्य काश्चन ग्रन्थाँस्ततो यथाभिलषितं गन्तव्यम्" इति सन्दिश्यास्मान्व्यसर्जयन् ।

स्मृतिस्तेषाम् । तैर्न वयं कदापि विस्मृताः । अस्मदागमनानन्तरं केनापि महाशयेनाणुभाष्यस्याध्ययनं समीहितम् । श्रीमच्छास्त्रिभिस्तदानीं वयमेव स्मृतिपथमानीताः । एतद्विषये प्रेषितं तत्पत्रं दर्शंदर्शं तेषामौदार्याधीना भवाम । तदानीं वयं श्रीरामानन्ददिग्विजयमहाकाव्यनिर्माणं समापयितुं व्यापृता इति न तेषामिममभिलाषं पूरयितुमशक्नुम ।

अन्तिमं सम्मेलनम् । बहुतिथेषु गतेषु संवत्सरेषु वडोदाराजधान्या स्वजामातृगृहमागताँस्तानधिगत्य विलसितदर्शनलालसाः सहसा तदावासं वयं गतवन्तः । दृष्ट्वैवास्मान्तै समुत्थायासनाद्हो ! अस्मद्ब्रह्मचारिणः प्राप्ता इतिवचनामृतधाराभिः सन्तर्प्य, बहुविधवार्तानन्तरं 'पुनरप्यणुभाष्ये चिन्ता कर्तव्येति भरूचनगरमवश्यमागन्तव्यमिति नैसर्गिकेण स्नेहेनामन्त्र्यास्मत्प्रतिज्ञा गृहीता । परन्तु हन्त ! तादृशामस्मदुपकारिणा शास्त्रिणा नासीद्विधिना जराग्रस्तेन हस्तेन लिखितोऽस्मद्भाग्ये

पुन समागम इति प्रयतमाना अपि कार्य्यबाहुल्यात गन्तुमपारयाम तेषां निवासनगरीं मृगपुरीम् । अन्ते चातिखिन्नेन हृदयेनाकर्णितमस्माभि "शास्त्रिण परित्यज्येम नश्वर ससार सर्वथा दृतहृया श्रीकृष्णभगवता समाकृष्टा गतवन्त सर्वत्र प्रभवतो भगवतोऽक्षय धामेति" । सम्भावयन्तु जगतीमेतादृशी दयादृशो मृग स्वजनुषा धर्मपुपेति मुहुर्मुहुर्भगवन्त प्रार्थयामहे ।

पुनानगरेऽस्मच्छास्त्रिणामनुग्रहवशेन भाईमोहनदास, भाईगोपालदास, भाईच दुर्लभप्रभृतयो विशुद्धमतयोऽकारणवन्धोऽस्माभिः सम्प्राप्तास्तेषा स्मरणमिह नाप्रासगिकमिति शम् ।

परममाननीया नागरदासमहोदया, साशीरभिनन्द्य वोच्यन्ते यत् भवता २१-१-३६ पत्रानुसार प्रशस्तिलेखः प्रेष्यते । अयं मया प मग्नलालशास्त्रिणा प्रशस्तिलेख १९२६ मध्ये तज्जीवनसमय एव श्रीमदणुभाष्यबालबोधिन्यां मुद्रित इति विशेषमादधातीति शम्

प मग्नलालशास्त्रिण । एते विद्वास M A इत्युपाधि भूषयन्तोपि नान्यादृशा यत शुद्धाद्वैतमते निरतिशयश्रद्धासपन्नास्तन्मतानुयायिसदाचारेणाधुनातनान् सर्वानतिशेरते । मन्ये निखिलभारतेऽधुना न कोपि पडित शुद्धाद्वैतमत रहस्यवेदितया श्रीमग्नलालशास्त्रिणा साम्य लभेतेति निर्दिश्यापि नात्मानमतिशयोक्तिभाजन करोमीति । एते महाविद्वासः शुद्धाद्वैतमतग्रन्थान्गुर्जरादिभाषासु ताननूद्य न केवल शुद्धाद्वैतमतानुयायिन उपकुर्वन्ति अपि तु ग्रथरत्नादिदृक्षून्यानपि । मयाप्युपोद्घातलेखनसमये श्रीमद्वल्लभमतप्रतिपादनविषये साम्प्रदायिकतत्तद्विषयेषु चैतेषा तथैतन्निबद्धशुद्धाद्वैतप्रदीपस्य चातीव साहाय्यमासादितम् ।

१-२-३६
सरस्वती पाठशाला-धूलिया.

भवदीय
म म पाठकोपाभिधश्रीधरशर्मा.
(महामहोपाध्याय)

निर्भीक श्रीमग्नलाल शास्त्रीजी.

(लेखकः—शुद्धाद्वैतभूषणाद्यनेक पदवीविभूषित श्रीरमानाथ शास्त्रीजी, विद्याविभाग, श्रीनाथद्वारा.)

शुद्धाद्वैत के कुशल सम्पादक महोदयने श्रीयुत मगनलाल शास्त्रीजी के स्मारकांक के लिये मुझे भी कुछ लिख भेजनेका लिखा है। श्रीयुत मग्नलालजी के अंतिम श्रद्धांजलिरूप कार्य के लियें सम्पादक महोदय धन्यवादार्ह हैं। मैं भी उनके मित्र के अनुरूप उनकी स्मृति में कुछ लिख सकूं तो मुझे आनंद ही होगा।

श्रीयुत मगनलाल शास्त्री एक निर्भय वक्ता और सम्प्रदायके लिये विपुल कार्यकर्ता के रूप में सम्प्रदाय में चिरस्मरणीय रहेंगे। एक बात जो अवश्य स्मरणीय और कभी २ खटकने-वाली रही हैं वह है उनकी निर्भय स्पष्टवादिता। उनके मन में जो बात नहीं बैठती थी उसका प्रतिवाद वे उसी समय कर देते थे इसका लक्ष्य चाहे कोई भी हो। पूज्य गोस्वामिबालकों को भी एक से अधिक बार उनने अपना परिचय दिया था यह स्पष्ट है।

फिर भी वे एक ओजस्वी कार्यकर्ता थे यह तो निर्विवाद मानना पडेगा। संप्रदाय की उन्नति के वे प्रतिपल पक्षपाती थे। और यदि स्पष्ट कहा जाय तो कह सकते है कि अंग्रेजी पढे लिखे संप्रदाय जाननेवालों के वे माननीय गुरु थे।

उनके समान अनन्य भी संप्रदाय में विरल है। अनन्यता में वे आदर्श थे। पिछले समय जब वे नाथद्वार आये थे तब अनन्यता के परवश होकर ही आये थे यह भी एक अफवाह रही है। वे सरल प्रकृति के नहीं थे यह भी बात नहीं है। उन्हें अभिमान नहीं था। सम्प्रदाय के कट्टर अनुयायी होते हुए पिछले समय में वे सनातन धर्म के पक्षपाती थे। थोडे में कहें तो कह सकते है कि श्रीमगनलाल शास्त्री आडंबरशून्य, सरलहृदय, सात्विक प्रकृति और सम्प्रदायैकनिष्ठ व आदर्श कार्यकर्ता और निर्भीक वक्ता थे। उनकी क्षतिपूर्ति होनी कठिन है। श्रीयुत मग्नलाल शास्त्री संप्रदायके अद्वितीय विद्वान् थे। और गोस्वामी बालकोंमें उनकी अनन्य भक्ति थी। और श्रीमद्वल्लभाचार्यमें तो श्रीकृष्ण से भी अधिक भक्ति थी।

પ્રેમભક્તિ–ગ્રન્થમાળા.

છપાયેલા ગ્રન્થો.

	કીંમત		કીંમત
૧ કેટલાક કાવ્યો, ભાગ ૧ લો	રૂ. ૧	અલંકૃત આવૃત્તિ	૫
૨ રાજસુત્રોની કાવ્યત્રિપુટિ	ાાા	૨૯ કુરુક્ષેત્ર, ચતુર્થ કાંડ, યોધપર્વણી }	૧
૩ વસન્તોત્સવ	૧	૩૦,, પંચમ કાંડ પ્રતિજ્ઞાદ્વન્દ્વ }	
૪ કેટલાક કાવ્યો, ભાગ ૨ જો	૧।	૩૧ કુરુક્ષેત્ર એકાદશ કાંડ, શરશય્યા	ાા~
૫ ઇન્દુકુમાર, અંક ૧ લો	૧।	૩૨ ,, દ્વિતીય કાંડ, હસ્તિનાપુરના નિર્ઘોષ	ાાા
૬ રાસ, ભાગ ૧ લો	૧	૩૩ શાહનશાહ અકબરશાહ	૪
૭ ભગવદ્‌ગીતા, સમશ્લોકી	૨	૩૪ પાંખડીઓ	૧ાાા
૮ જયા-જયન્ત	૧ાાા	૩૫ કુરુક્ષેત્ર, દશમ કાંડ, કાળનો ડંકો	ાા~
૯ મેઘદૂત, સમશ્લોકી	૧।	૩૬ સંબોધન	૨
૧૦ ઉષા	૨	૩૭ દામ્પત્યસ્તોત્રો	૧ાા
૧૧ ચિત્ર દર્શનો	૧ાા	૩૮ શિક્ષાપત્રી, સમશ્લોકી	ાા
૧૨ રાજર્ષિ ભરત	૧ાા	૩૯ બાળકાવ્યો	ાા
૧૩ પ્રેમકુંજ	૧	૪૦ ઉપનિષત્પંચક	૧ાા
૧૪ પ્રેમભક્તિ–ભજનાવલિ	૧ાા	૪૧ સંઘમિત્રા	૧ાા
૧૫ સાહિત્યમન્થન	૧ાા	૪૨ ગ્રન્થાવમાળા	૨।
૧૬ વૈષ્ણવી ષોડશગ્રન્થો, સમશ્લોકી	ાાા	૪૩ ઇન્દુકુમાર, અંક ૩ જો	૧ાાા
૧૭ અમર પન્થનો યાત્રાળુ	ા	૪૪ દલપતરામ, ભાગ ૧ લો	૨।
૧૮ શકુન્તલાનું સંભારણું	૧।	૪૫ [illegible] અગર	૧।
૧૯ કુરુક્ષેત્ર, પ્રથમ કાંડ, યુગ પલટો	ાા	૪૬ જગત્ દાદભરીઓમાં સરસ્વતીચંદ્ર	૧।
૨૦ કુરુક્ષેત્ર, દ્વાદશ કાંડ, મહાસુદર્શન	ાા~	૪૭ આપણા સાક્ષરરત્નો, ભાગ ૧ લો	૧ાા
૨૧ ઉદ્‌બોધન	૨	૪૮ દલપતરામ, ભાગ ૨ જો, પૂર્વાર્ધ	૩ાા
૨૨ આર્યજ્ઞાનબિન્દુના અનુભવબોલ	૧।	૪૯ આપણા સાક્ષરરત્નો, ભાગ ૨ જો	૧ાાા
૨૩ મનોરમન્થન	૧।	૫૦ ગોપિકા	૧ાા
૨૪ વિશ્વગીતા	૧ાા	૫૧ કેટલાક કાવ્યો, ભાગ ૩ જો	૧
૨૫ ઇન્દુકુમાર, અંક ૨ જો	૧ાા	૫૨ [illegible]	૧ાા
૨૬ રાસ, ભાગ ૨ જો	૧	૫૩ [illegible]	૧ાાા
૨૭ ગીતા મંજરી	૧।	૫૪ [illegible]	ા
૨૮ [illegible]			

[illegible]

પ્રેમભક્તિ–શિક્ષણમાળા

૧ [illegible]	[illegible]	૪ [illegible]	[illegible]
૨ [illegible]	[illegible]	૫ [illegible]	[illegible]
૩ [illegible]	[illegible]		

[illegible]

[illegible] — અમદાવાદ.

श्रीशास्त्रीजी के संस्मरण.

(लेखकः—श्री• पुरुषोत्तमशर्मा चतुर्वेदी, साहित्याचार्य, धर्मोपदेशक एवं संस्कृताध्यापक, मेयो कालेज, अजमेर.)

आज दश वर्ष से ऊपर हुए। वि. सं. १९८२ की बात है। मै नित्यलीलास्थ श्रीमान् *गोस्वामितिलक श्रीगोवर्धनलालजी महाराज के साथ संस्थानपण्डित के रूपमें बंबई गया था।* बंबई जानेका यह मेरा पहला ही अवसर था। यद्यपि नामसे प्रायः वहांकी सभी साम्प्रदायिक कृतविद्यमण्डली परिचित थी, किन्तु कभी किसी से मेरा विशेष प्रकार से साक्षात्कार न हुआ था। वहां सबसे पहले मेरा परिचय गोलोकवासी प्रिय सुहृद्वर तेलीवाला से हुआ, और साथ ही साथ उनके अभिन्नहृदय सुहृद् धीरजलाल भाई से भी। परिचय यद्यपि सद्योजात था, तथापि इन दोनोंके स्नेहपूर्ण सद्भावने 'सख्यं सतां साप्तपदीनमाहुः' इस कविकुलचूडामणि की उक्तिको चरितार्थ किया। एकाध दिनके परिचय में ही हमलोग सुचिरपरिचित से हो गये।

श्रीतिलकायितमहाराज वालकेश्वर ठहरे थे और मैं भी उनके साथ था, इसलिए शहरसे हमलोग प्रायः पृथक्–से ही थे। किन्तु तिलकायित महाराज शुद्धाद्वैत वैष्णव वेल्लनाटीय सभा के स्थायी सभापति थे, और उक्त–सभा–सम्बन्धी सभापतिका कार्य भी, सजातीय न होनेपर भी विश्वस्तता के कारण, मेरे ही आधीन था। सभाका अधिवेशन चंदावाड़ी में होता था। अतः मुझे एक बार तो एक साथ ही दो–तीन दिन चंदावाटी ही रहना पडा। वहां रहने पर यों तो दिनमें कई बार बड़े मंदिर–जानेका काम पडही जाता था, पर एक दिन तेलीवाला, धीरजलालभाई और मै साथ ही साथ शृंगार के दर्शन करने बड़े मन्दिर गये। दर्शनों में थोडा विलम्ब था। हम लोग जगमोहनमें बैठ गये। इतने ही में मैने देखा एक गौरवर्ण भव्यरूप व्यक्ति दुपट्टा ओढ़े और लाल रंगकी गुजराती पगड़ी सिर पर दिये मुस्किराते हुए हमारी ओर आ रहे हैं। मेरा परिचय न था। मैं आगत व्यक्ति को पहिचान न सका। किन्तु 'असंस्तुतानामपि भावमार्द्रं बलेन चेतस्सु समासजन्तम्' इस उक्तिके अनुरूप उस व्यक्ति को देखकर जिज्ञासाभाव प्रबल हो ही उठा। इतने पर भी *नवीन परिचय में प्रथमतः प्रवृत्त होनेकी आदत न होने के कारण* मैंने सबके साथ उस व्यक्तिको यथोचित स्वागत तो किया, किन्तु उसके विषय में किसी से कुछ पूछा नहीं।

'उन दिनों श्रीनाथद्वारमें तृतीयस्कन्धकी सुबोधिनीजी छप रही थी और उसके संशोधना- *दिका कार्य भी अधिकारमें मेरे ही अधीन था। उस समय तक छपे हुए लगभग १२–१३*

अध्यायके फॉर्म मैं बम्बई भी साथ ले गया था। तेलीवाला महाशयकी मुद्रित अंशको देखनेकी तीव्र अभिलाषा थी, अतः वे फॉर्म मैं चढावाडी ले आया था। वे फर्म उस समय भी मेरे हाथ में ही थे।

क्रमशः आगत व्यक्तिकी सस्मित दृष्टि मेरे ऊपर भी पडी। दृष्टि पडने के साथ ही साथ बोलनेके मृग अभ्यस्त तेलीवालसे न रहा गया। उनने वह व्यक्ति कुछ पूछे इसके पहले ही मेरा परिचय दे दिया और तृतीयस्कन्ध सुबोधिनीकी बात भी कह दी। मैंने उन आखों में देखा, मानो, किसी निधिके प्राप्त होनेका आनन्द उनमें सहसा समाविष्ट हो गया था। साथ ही तेलीवालने मुझसे भी कहा–आपने पहिचाना, यही है वे मगनलाल शास्त्रीजी। मैंने शास्त्रीजीके विषयमें तो पहलेसे ही सुन रक्खा था, अतः विशेष परिचयकी आवश्यकता न पडी। अब तो दोनों हृदयोंमें आनन्दोल्लासकी मात्रा उमड उठी। शास्त्रीजीने मेरे हाथमें से सुबोधिनीजी के फर्म लिए और उन्हें निरीक्षणात्मक दृष्टि से देखा। उस समय उनका जो आनन्दातिरेक मुख पर भासित हुआ वह अनुभवैकगम्य था, शब्दोंमें उसे प्रकट करनेकी शक्ति नहीं है।

इतने–से परिचय मात्रसे शास्त्रीजी मेरे आत्मीय हो गये। दर्शन करके जब हम लोग बाहर निकले तब शास्त्रीजीने स्वयं अपने मुखसे कई व्यक्तियोंसे मेरा परिचय प्रदान किया। उनके हृदयकी उस बालोपम सरलताका और साम्प्रदायिक साहित्यके प्रगाढ प्रेमका चित्र आज भी, स्मरण करते ही, मेरी आखोंके सामने उतर आता है। उस चित्रको मैं अपने जीवनमें कभी नहीं भूल सकता।

थोडे समयके अनन्तर मुझे श्रीतिलकायित महाराजके साथ दक्षिणयात्रामें जाना पडा। हमारा पहला मुकाम पूना हुआ। वहा मैं एक दो बार शास्त्रीजीके स्थानपर भी गया और वे तो प्रायः श्रीतिलकायित महाराजके पास आया–जाया ही करते थे। यों बम्बईका परिचय और भी सुदृढ हुआ। मैं उस समय काशीकी साहित्याचार्यपरीक्षाके पञ्चम खण्डमें था। उन दिनों आचार्यपरीक्षामें महिमभट्टकृत व्यक्तिविवेक रसगङ्गाधरके स्थानपर वैकल्पिक रूपसे नियत था। कठिन होनेपर भी ग्रन्थविस्तार कम होनेके कारण मैं उसे लिया चाहता था, किन्तु वह ग्रन्थ अप्राप्य (out of stock) था। शास्त्रीजीसे एकदिन इस बातका जिक्र हो गया। उनके पास वह ग्रन्थ था। उनने मेरे कहते ही, बिना किसी शर्तके, वह ग्रन्थ निकालकर मुझे दे दिया। यद्यपि बादमें पता पडा कि अप्राप्य होनेके कारण वह ग्रन्थ काशीकी उक्त परीक्षासे पृथक् कर दिया गया है, तथापि वह ग्रन्थ लगभग ८–९ महीने मेरे पास रहा। ऐसे अप्राप्य पुस्तकका मेरे जैसे नवपरिचित व्यक्तिको सहसा दे देना उनके सत्कार्यानुरागका एक असामान्य उदाहरण है। वे चाहते थे कि हमारे सम्प्रदायके लोग यथार्थ विद्वान् बनें और इसी लिए उनने बिना किसी आनाकानीके यह पुस्तक मेरे सुपुर्द कर दी।

उसके बाद तो मेरा कई बार बंबई जानेका काम पडा। जब गया तब मैं शास्त्रीजीसे बिना मिले न रह सका और शास्त्रीजीने मेरे प्रति अपने प्रेम-भावका सदा एक-सा ही परिचय दिया। जब कभी कोई नवीन ग्रन्थ प्रकाशित होता, मिलते ही, वे मुझे पहले वह देते। उसे देते समय उनके हृदयमें जैसा कुछ आनन्दोल्लास होता उसका वर्णन नहीं किया जा सकता। मैं स्वयं तो उन ग्रन्थोंको दुर्लभ समझकर उस प्रणयोपहारका हृदयसे आदर करता ही, किन्तु वे स्वयं भी उन्हें, अपने हाथों, मुझ-जैसे व्यक्तिको, जिसके विषयमें उनके हृदयमें यह विचार था कि यह इन्हें दत्तचित्त हो कर पढेगा और समझेगा, कम आनन्द नहीं होता था। वे सद्गुणों और सपात्र साम्प्रदायिकों को हृदयसे प्रेम करते थे।

तदनन्तर एक ऐसा समय भी आया जब मुझे श्रीगोकुलाधीश मंदिरके अध्यक्ष गोस्वामी श्री १०८ श्रीमगनलालजी महाराजके आश्रयमें, कुछ समय तक, स्थायी रूपसे बंबई रहना पडा। शास्त्रीजीका नियम था कि वे, जब बंबई रहते, प्रतिदिन सायंकाल सभी साम्प्रदायिक मंदिरोंमें दर्शन करने जाते, इस लिए श्रीगोकुलाधीश मंदिरमें आना भी उनके लिये अनिवार्य ही था। वे आते और दर्शनोंमें विलम्ब होता तो मंदिरमें पेढीके सामनेके पाटिया पर बैठ जाते। कभी कभी पेढीमें भी आ बैठते पर बहुत कम। मुझसे प्रायः प्रतिदिन मिलते और घरकों की तरह कुशल प्रश्न करते। उन्हीं दिनों एक बार रामनवमीके शास्त्रार्थका झगडा चला। मेरे पूज्य गुरु (श्रीनन्दकिशोर शास्त्री) जीका और शास्त्रीजीका परस्पर मतभेद था। एक दिन वहीं पाटिया पर शास्त्रीजी और धीरजलालभाई दोनो बैठे थे। मैं भी प्रतिदिनकी तरह शास्त्रीजीके समीप जा बैठा और उक्त विषयकी बातें होने लगीं। धीरजलालभाईने मुझसे कहा कि—आप अपना अभिप्राय इस विषयमें क्यों नहीं प्रकट करते ? इसका उत्तर मैं कुछ देना ही चाहता था कि शास्त्रीजी बीचमें ही बोल उठे। कहने लगे—इनका विचार ठीक है। हम लोगोंकी लडाईमें इनका तटस्थ रहना ही अच्छा है। मैं इस नीतिको पसंद करता हूं। इससे ये स्वतन्त्र रूपसे अपने विचार स्थिर कर सकेंगे ! इस समय इन नवीनोंको बीचमें डालनेसे इनका विचारस्वातन्त्र्य नष्ट हो जायगा। अब देखना यह है कि यद्यपि शास्त्रीजी स्वयं उस समय एक पक्षके दृढ आग्रही थे, तथापि उनके इस विचार स्वातन्त्र्यके पक्षपातको जान कर कौन सांप्रदायिक संतुष्ट न होगा ? मनुष्यका स्वभाव है कि वह सर्वदा अपने पक्षको प्रबल करनेके लिए अनेक कूटनीतियां रचता रहता है। हमारे महाराजश्री शास्त्रीजीके पक्षमें थे, और वे चाहते तो, परिणाम चाहे कुछ भी होता, उनके द्वारा मुझे अपनी तरफ लेनेका आग्रह अवश्य करवाते। पर ऐसा न करना उनके हृदयकी उदारता और मतभेदसहिष्णुताका द्योतक है।

एक बार शास्त्रीजी दर्शन करने आये। दर्शनमें कुछ विलम्ब था। मेरे सहृदय सुहृद् श्रीकल्याणजी शास्त्री और मै पेढीमें बैठे बातें कर रहे थे। शास्त्रीजी हमारे पास पेढीमें ही आ बैठे। उन्हें कदाचित् कहीं कोई पत्र लिखना था। उस समय उनने अपने व्यक्तिगत जीवनकी भी कुछ बातें मुझसे कहीं। वे कहने लगे—मेरा बजट बना हुआ है, मैं हिसाबसे व्यय करता हू। थोडे–से कागज परे मैं अपना सब हिसाब लिख लेता हूं। मेरे पास, जबसे मैं हिसाब लिखने लगा हू, पूरे हिसाबकी फाइल है। पत्र लिखनेमें मैं यथा साध्य लिफाका काममें नही लेता-प्रायः कार्ड ही लिखता हू। जब किसीसे मुझे कोई गुप्त बात नहीं करनी है तो फिर व्यर्थ ही पैसे क्यों नष्ट करूं–इत्यादि। उनके साप्रदायिक जीवनसे तो हम परिचित थे ही, किन्तु उस दिन उनके गृह जीवनकी सुव्यवस्थितता और मितव्ययिताका परिचय पाकर संतोष हुआ। विद्वानोंमें ऐसे व्यक्ति प्राय. कम ही मिलते हैं जो दोनों तरफ सावधान हो।

वे निर्भीक थे। बडे–से–बडे पुरुषोंके सामने वे अपना स्पष्ट अभिप्राय कहनेमें जरा भी संकोच नहीं करते थे और कभी–कभी तो उग्र हो कर उन्हें फटकार भी देते थे। इस विषयकी भी एक–दो घटनायें इस लेखककी प्रत्यक्ष दृष्ट हैं, पर उन घटनाओंसे व्यक्तिविशेषका संबंध होनेके कारण उनका उल्लेख अनुचित है।

उनमें साप्रदायिकताका यथार्थ अभिमान था और साम्प्रदायिक–साहित्य–प्रेम तो कूट कूट कर भरा था। उनने स्वय तो जीवनभर संप्रदायकी नामसेवा तन–मनसे की थी, किन्तु दूसरोंको भी ऐसी सेवाके लिए उत्साहित करनेवालोंमें यदि उनका नाम सर्व प्रथम लिया जाय तो अत्युक्ति न होगी। तेलीवाला–आदि सभी नवशिक्षित कार्यकर्त्ता उनके इस उत्साह–दानके ऋणी हैं–इसमें संदेहको अवकाश नही।

जिस समय, गत आश्विन मासमें, श्रीदीक्षितजी बावासाहबने, कृष्णगढमें मुझसे उनके गोलोकवासके समाचार कहे, उस समय ऐसे साप्रदायिक साहित्यके सद्भक्तके उठ जानेसे हृदयमें जो वेदना हुई उसे हृदय ही जानता है। हम आशा करते हैं कि शास्त्रीजी गोलोकमें भी श्रीयशोदोत्संगलालित प्रभुसे, हम लोगोंके द्वारा साम्प्रदायिक साहित्यकी सेवा हो–इस विषयमें विनति करेंगे और हम प्रार्थना करते हैं कि प्रभु उनके आत्माको नित्यलीलाके अखण्ड आनन्दके अनुभवका प्रदान करें। इत्यलमतिविस्तरेण।

"Prof. M. G. Shastri as a Great Scholar".

By: S. K. Belvalkar,

(Sometime Professor of Sanskrit, Deccan College, Poona.)

In 1907 when I began my career as a government servant with a year's work as a teacher in the Elphinstone High School, Marathi Side, the name of M. G. Shastri as a Sanskrit teacher on the Gujarati Side was a highly respected one, although I do not remember to have had occasion to exchange any word with him. A couple of years later Magnalalji and myself were competitors for the Sujna Gokulji Zala Vedanta Prize Essay on "Examination of Sankara's refutation of the Samkhya Philosophy"; and although the Judges decided the Prize in my favour, I have all along felt that my competitor's essay displayed more scholarship than what I then possessed. Mr. Shastri published his own essay privately. Mine has remained unpublished and has now been superseded by my own more mature Vedantic writings.

It was from the year 1916, when Mr. M. G. Shastri was transferred to the Deccan College as my colleague in Sanskrit, that my acquaintance with his sterling qualities of head and heart really began. He was senior to me by several years and there were few more profound students of the Vallabha Vedanta in Maharashtra at the time. From the very first, therefore, I resolved to ignore the purely official status and treat him as an honoured colleague who in some respects was even my superior in knowledge. Shastriji never took any undue advantage of my attitude, as might have been done—and was actually done—by another occupying a more or less similar position.

Mr. Shastri was very punctilious in the discharge of his official duties. He always commanded reverence from his students. He was scrupulously orthodox in his dress, speech and conduct, and I do not remember having seen him take even water in College, to say nothing of tea, milk or even fruit. I was later privileged to visit him often in his own house, when he was generally to be seen in his library—it was a creditably complete library for a man of Mr. Shastri's status to own—reading or teaching.

Nothing pleased Mr Shastri more than to be able to answer questions relating to the texts, teachings and traditions of his own Vallabha Sampradaya and I took every opportunity to learn from him whatever I wanted to know It was then that I really knew how great a scholar he was in certain aspects of Vedanta It was no wonder that even Dr Sir Ramkrishna Bhandarkar consulted him occasionally on specific points

Once I was invited by him for the marriage of his daughter I was rather late in going and expected the ceremony to have been completed, and I was strengthened in my belief when upon going upstairs I found Shastriji in his usual study seated on the floor and unceremoniously talking with daughter and his future son-in-law I was about to apologise for being late when he told me to my surprise that the ceremony was yet to be But the appointed hour is already past — True but Shree our preceptor who was to perform the ceremony and bless the newly wedded pair is delayed in coming and whatever time he comes, that is the most auspicious hour for the marriage'

In 1925 when I invited Shastriji to help me in organising the post-graduate studies at the Bhandarkar Oriental Research Institute in Poona he most willingly consented He lectured on the Suddhadvaita Vedanta and his enthusiasm in teaching the subject—as many of his students would testify—was boundless His was a deeply religious mind, simple, obliging and affectionate By writing and preaching, by precept and by example, he seems to have felt it the mission of his life to spread the solacing gospel of the Bhagavata religion wherever he went In another age he might have been the Founder of a sect or a church In our much too sophisticated age he lived his life and passed away recalling to our mind each day the glory that was Hinduism—a glory that one need not despair of resuscitating if we could have more of Magnalal Shastris amongst us But alas! न पुनरागन्ता महत्स्वकीर्तिमेव यथा संभव

Benares,
Hindu University
10th December 1935

"Shastri as a Friend".

[By **K. S. Vakil**, M ED, M R S T, F.R G S, I E S]
(Retired) Principal,
Maharani Tarabai Teachers College, KOLHAPUR

Dear Mr. Shah,

Your letter dated the 30th October. As regards the late Maganlal Shastriji, I had known him since the year 1895 In that year I went to Bombay to appear at the University Matriculation Examination I had taken Sanskrit as my second language for that examination, and my elder brother, who was then studying law in Bombay and living then in a chawl near Grant Road Station, introduced me to Shastriji who was living in the same chawl and studying for his M A Examination and advised me to seek assistance from him in my studies whenever I needed it

Thus began my contact with him, which grew closer after I entered service in the Government Education Department and became Camp clerk of the Educational Inspector, Northern Division (Gujrat) and had occasions to go to Bombay with the Inspector on annual school inspection tour and set up his Camp office on the Elphinstone High School premises and there meet Shastriji who was then Sanskrit Teacher in that school

The contact so established deepened into intimate friendship and love after my transfer to Poona as Superintendent of the Office of the Director of Public Instruction and Shastriji's transfer about the same time to Poona as Asstt Professor of Sanskrit, Deccan College In Poona, we met often, almost every week, and discussed religious as well as education matters in a frank and open-minded manner from general and popular standpoints Shastriji during his long stay at the Nana Vaishnav Mandir in Poona became a veritable institution and attracted a large concourse of Vaishnavas every night to listen to his learned but lucid and simple expositions to them of Shree Subodhiniji and won the love and admiration of all who thus came within

orbit of his personal influence and fell under its spell Even after my transfer from Poona to Gujarat as Educational Inspector N D in 1923, my friendship with Shastriji continued It grew with its growth and strengthened with its strength and was maintained till his sad demise brought it suddenly to an end I greatly deplore it as involving loss of a revered friend, the like of whom I do not now possess I do hope and trust that the Vaishnava community will not fail to perpetuate his memory and useful work for the community in a suitable manner

7th December, 1935 Yours sincerely,

K. S. Vakil

My impressions of the Late Prof. M G Shastri, M A

By **P. K. Gode**, M A

Curator, Bhandarkar O R Institute and

Editor, Review of Philosophy and Religion POONA

I first came into contact with the late Prof M G Shastri, M A of the Deccan College, Poona in 1919 when I was appointed Curator of the Bhandarkar Oriental Research Institute He was an intimate friend of the late Prof N B Utagikar, M A who was his colleague for a number of years at the same college and who subsequently played a prominent part in the early years of the Institute as the first Editor of the Critical Edition of the Mahabharat and as one of the Secretaries of the First Oriental Conference held at Poona under the auspices of the Bhandarkar Institute

Prof Shastri impressed me as a true devotee of learning ready to co-operate with other scholars in all scholarly matters besides pursuing his own special studies in the field of Shri Vallabhacharya s Vedanta, which he had made his own and on which he lectured to the Post-Graduate students at the Institute a few years before his retirement Though Prof Shastri is now no more, his stentorian voice which used to be audited to me in my office room at the Institute still haunts me and I miss his

શુદ્ધાદ્વૈત—

શ્રીમહાપ્રભુજીની બેઠક, ભરૂચ—મા કથાકર્તા

ભ. શા. નિ. શ્રીમગનલાલ શાસ્ત્રીજી.

શાસ્ત્રીજીના હસ્તાક્ષરનો કાર્ડ.

presence with sad recollection of his religiosity and zest for learning and above all his readiness to impart knowledge to his students for whom he had always a soft corner as I was informed by many of his students during his lifetime as also after his demise.

Prof. Shastri is the editor of a work on Dharma Shastra in the Bombay Sanskri Series and it is a pity that just when he wanted to devote his leisure to other learned pursuits besides his studies in Vallabh Vedanta he has been snatched away by the cruel hand of death!

By disposition Prof. Shastri was quite affable and there was always a kindly smile on his face whenever we met him. He was always courteous and sincere in all his dealings with others with out losing the firmness of his character and his high sense of selfrespect.

Reminiscences of the Late Prof. Maganlal G. Shastri.

[By: Manubhai C. Pandya, M. A., B. SC., LL. B., Solicitor].

By the death of Prof. Maganlal Ganpatram Shastri, not only Gujrat but the whole of India has sustained a deep and irreparable loss. The deceased who was for several years a Professor of Sanskrit in the Deccan College Poona, was a great and distinguished Sanskrit scholar of vast erudition achievements in the domain of Indian philosophy in general and the school of Pusti Marga of which he was a staunch follower in particular. I had the good fortune of learning from the deceased in the year 1927 lessons in Vedanta Philosophy as taught in the school of Pushti Marga started by Shri Vallabhacharya in Anu Bhashya and several other Philosophical works of the latter. I was deeply impressed by the excellent mode of teaching of Prof. Maganlal in such an abstruse and difficult subject as the Vedant Philosophy of Anu Bhashya which was mastered by him so thoroughly as to create a deep and permanent impression on the minds of all the students who attended his classes regularly. The deceased had

a peculiar mode of imparting lessons in Vedanta viz., by visual diagrams and charts drawn by him on the black board and the same will never be forgotten by his students. Prof. Maganlal had also studied so critically and thoroughly the Subodhini which is one of the monumental works of Shri Vallabhacharya, the distinguished founder and head of the Pushti Marga school of Philosophy and other works of the school, that he could explain most thoroughly to his students to their satisfaction the abstruse problems of Philosophy by citing from the Subodhini and other works of Vallabhacharya apt illustrations and anecdotes to bring home to the students the lessons taught by him. Though the deceased was a staunch follower of the Pusti Marga school of philosophical thought, he had also a sound knowledge of the principles of the other schools of Indian Philosophical thought as Sankhya, Yoga, Nyaya, Vaisesika, Purva Mimansa and so on as would be evident to any one who reads his printed Essay "Examination of Shankaracharya's Refutation of the Sankhya system" submitted to the Bombay University as a prize Essay. Further the learned Professor believed in the special efficacy of a comparative mode of study of the Vedanta Philosophy as taught by its several illustrious and eminent teachers who founded various schools of Indian Philosophy as Sri Jagadguru Shankaracharya (non-dual monism) Sri Ramanujacharya (qualified monism) Sri Vallabhacharya (pure monism) Sri Nimbarka (dual non-dual monism) Sri Madhva (dualism) and so on. Throughout his lectures, he took pains to explain side by side with the views of Vallabha on Badarayan's Vedanta Sutras as contained in Anu Bhashya, the interpretations of the teachers of other religious schools. Though Prof. Maganlal had naturally a partiality for the doctrines of the Pushti Marga school of Vedanta Philosophy being a staunch follower of that school, yet he was also well versed in all the doctrines of the Shankara school of philosophy which were also mastered by him and ably expounded by him. The learned professor who by nature was rather of a strong temperament, in his ardent zeal of expounding the doctrines of the school of Vallabh, several times passed rather scathing remarks against Jagadguru Shri Shankaracharya one of the oldest founders

of a regular school of Vedanta and as he severely criticized the doctrines of the latter. Yet it must be said to the credit of the learned Professor that he was very sincere and frank-hearted. Being an admirer and follower of the Shankara school of thought, I had occasions to differ from the views of the learned professor, yet I must confess that he was never unkind to me and he always solved my doubts and difficulties in a very cheerful spirit whenever I approached him for guidance: even though I had left his classes. Once I had occasion to differ from the learned Professor in the explanation given by him on the interpretation of Shri Shankara of a certain Vedanta Sutra and I respectfully submitted to him my doubts for solution when the learned professor was so very candid and frank as to admit the correctness of my understanding of the interpretation of Shankara and he specially took pains to write to me a special letter from Poona by return of post elucidating the matter which is reproduced by me here for information of the curious reader.

POONA, 15th January 1927.

Dear Manubhai,

Your favour to hand duly. I shall read the same Adhikarana again for your assurance this Sunday. You are right so far as Apatatah Samya (apparent similarity) between Shankara and Vallabha is concerned but for criticism please see Bhaskara. I call the Samya (similarity) merely Apatatah (apparent) as the divergence between Sankara and Vallabha's conception of Jiva (individual soul) and Paramatman (God) is very great. With Shankara Brahman is undoubtedly an Abhoktri (non-enjoyer) Bhoktritva (enjoyment) being Agatigatika (attributed to that which is without motion) not so with Vallabha. You should not forget with Shankara Mukta Jiva (Released soul) and Paramatman (God) are not different, all differences being Avidyaka (illusory).

Yours sincerely,

M. G. Shastri.

This will give the reader an idea as to what high regard the learned professor had for truth and how much sincerity and frankness were evinced by him for truth. The above incident speaks volumes in favour of the deceased and shows the sterling

qualities of the head and heart possessed by the deceased who valued truth more than dogmatic sectarianism. I had also the good fortune of attending last year the public lecture given in English by the deceased in a well attended public meeting held at the Town Hall under the presidentship of the Hon'ble Sir John Beaumcunt the Learned Chief Justice of the High Court of Bombay to celebrate the anniversary of Sri Vallabhacharya the founder of the Pusti Marga sect when the learned professor expounded the religious and philosophical doctrines of Sri Vallabhacharya and particularly that of Divine Grace in such a lucid and intelligent manner as to create a deep and permanent impression upon the minds of the audience. Prof. Manganlal was so kind to me that he presented me several philosophical works published by him, I have to acknowledge a deep debt of gratitude that I owe to him for the valuable assistance and inspiration received by me from him in the domain of philosophy and pray for eternal blessedness of the deceased in the divine sweet home of our Lord Shri Krishna who was the most cherished idol of his heart, in sportful union with the latter for all eternity (Nitya Lila).

The Great Defender of the Sampradaya.

[By : **Harilal Ganpatram Shah,** B. A., B. T, S. T. C.,]

Once it was a time when very few people outside the fold of Pushti Marga knew the real worth and the meaning of the Sampradaya and especially the so-called English-educated class of people understood it to be a Sampradaya of the ignorant wherein nothing but pleasure was the ultimate aim. The writer himself has heard many people saying that it was based on narrow principles and was very circumscribed. The fact is quite the reverse. It is the Marga which has for its goal the highest bliss. It is the only Sampradaya which teaches of Nishkam—Bhaktimarga and it is the ;Sampradaya which is best suited to the present needs of time and which has included in its fold the Brahmin and the Pariah alike and even the females and the Shudras.

Leaving aside these things let us see what literature it has produced. The founder Shrimad Vallabhacharyaji himself was

the great and profund scholar and has written best works propounding his principles of which Anubhashya Tatavadipnibandh and the Shodashgranthas together with Subodhini are some. His younger son Shrimad Vitthaleshvar Prabhu Charan was also a great scholar of Sanskrit and has written many books on the principles preached by his revered father. This is perhaps the only Sampradaya, wherein are born so many scholars, students and writers of the principles of the Sampradaya for the last four hundred fifty years *in one and the same family* of Shrimad Vallabhacharya. Goswami Shri Purshottamlalji alone wrote the Sampradayic literature comprising nine lacs of verses.

Thus we see that the Pushti Sampradaya has got a very wide literature but it was not published and no body cared to do it. It was the late Shastriji Maganlalbhai who at this time came forward with his batch of friends like the late Mr. Teliwala and others and made Herculian efforts to get the whole literature published. He was the first man—and that too with Western education,—who showed and proved to the world that Pushti Marga,-Nishkam Bhakti Marga had a very wide and great range of literature and was founded on very broad and sound principles It was he, who daringly proved to the world at large that if people had no time to read and eyes to see the literature of the Sampradaya it was not the fault of the Sampradaya but their own. Shastriji always worked for the uplift of the Sampradaya with body, mind and wealth too. He lived his life only for it. Take away the Sampradayic activities from his life and there remains nothing behind In his words and deeds, one saw nothing but the practice of the bare principles of the Pusti Marga He dazzled the educated with his lectures and writings and thus the people knew the worth of Sampradaya.

For all his services to, and sacrifices for the Sampradaya, all the followers of Vallabhi Sampradaya are deeply indebted to the late Shastriji and the gap created by his sad and untimely demise will never be filled up.

May his soul rest in eternal bliss in Golok, the abode of Rasvihari Shree Krishna Chandra !

"An Appreciation of Magnalal S'astri."

[By: Sheth Harilal Jethalal, M. A.]

The scribe of the present article is one who could have the privilege but no fortune to see or hear the departed S'astri—the dear and great of Shree Vallabha who *dedicated his entire life-time* to the sacred as well as noble cause of Vallabha Faith. It is no *unfounded contention to observe that the literary history* of the past fifty years of Vallabh Sampradaya may appropriately claim the credit of " the Age of S'astri Magnalal ". Yet, if one is reminded of the like and parallel services of the late Sjt. Telivala, it may seem more just to sufficiently revere both of our sparkling stars to name it "the *S'astri-Telivala Age" in* the annals of our Sampradaya. Doubtless it needs admission on any-one's part, who takes to the writing either of the history of Vallabha lineage or Vallabha-religion that such history remains yet to be written and investigated. Nevertheless, he who under-takes an appreciatory review of the S'astri's life as a whole, even though from a detached point of views has justification or the *basis enough for calling* the history of the last fifty years as "the S'astri-Telivala Age ". The mere reference to the publica-tion of voluminous literature by them, together with their un-swerving attempts to conclusively demonstrate to the general public and also the scholars, what in fact Vallabha Sampradaya *is as* revealed in its texts, are grounds sufficient for the above contention.

To-day Vaishnava hearts lament that their star is physically lost *to their eyes and* can be seen no more. A *Religion which views* the universe as an outward form of Brahman, and all created beings, human or non-human as divine fragments, sees no need of mourning. This is strictly known as the doctrine of Brahm-vada We may not bewail over the S'astri, for he is now in company with the sporting Lord Krishna. He is not dead but ever alive. There is no death, no life for him. As Gita truly sings, he has cast off the old garment, never to put on a new one. The S'astri enjoys the Vraja and not the dry unity with

God as Shree Dayarambhai would have put it—a fruit decidedly higher than that accruing to a strict follower of Vedic injuctions So, S'astri's departure is a matter, not of sorrow, but of spiritual or divine joy Still the heart overflows with emotions, tears are a natural outcome to relieve the burdened heart. Piteous cry is instinctive to man And if Vaishnavas lament the loss of S'astri, such a lament has place in the economy of human instinct. Reason or intellect being built on instinct, has to bow down to mother-source Spontaneous waiting of human heart for the love it bore for some one, cannot be inconsistent with the spirit of even this religion On the one side, we have divine joy, which S'astri attained, on the other, the hearts bewail which is naturally human The poet says, "Our sweetest songs are those that tell of saddest thought"

Thus, when there is sweetness in sad thought, we are encouraged to seek a seed of hope in such a worldly wailing Certainly, as there cannot be many Shakespeares, nor numerous Kalidases, so too we shall not have many S'astris Still the monumental services he rendered to Vallabha literature,-founded on Vedas, a glory to him and God, are rightly starting-points to all aspirants and especially the educated who earnestly wish to take up the cause of this religion to which S'astri belonged If my memory fail not, S'astri himself said in one of his lectures last year in Bombay while Vallabhacharya's birth-day was being celebrated, that he and the late Telivala had done the preliminary or groundwork And the construction that requires to be raised in future on the foundations laid by them must be by those only who have studied the Sampradayic literature if not with a sympathetic attitude atleast as neutrals I think the learned will agree, that the work now or in future essentially lies in writing the publication of our literature in essay-form. There is necessity of such work not only in Gujarati but in English for the educated youth disillusioned by western form of learning What is to be done is to draw upon the sources left us by S'astri and Telivala Prof Jethalal's Life of Shree Krishna (ચરિત્ર શ્રીકૃષ્ણ) is a model work no one will deny

The life which the great S'astri lived is the ideal life both to the educated and uneducated Vaishnavas. By 'educated' here I mean, those who have learnt or learn English whatever the course they might have taken up. S'astri himself had the M. A. degree and was the professor of Sanskrit in the Deccan College for several years past. As a scholar of the Sampradayic literature, he was the first rate scholar. His scholarship in Sanskrit was of the same type. He can be compared to Lakshmana Dravid S'astri and Bharat Martanda Pandit Gattulaljee. His knowledge of the comparative philosophies was very deep. As remarked above, he had no rival at the present as the exponent of Vallabh system of philosophy. His powers both of speech and pen were fitting mark to his distinguised learning and scholarship. They say S'astri had a childlike simplicity of language and address while lecturing before the general body of Vaishnavas. But if one happens to look to his "युगलगीत सुबोधिन्यनुवाद" he finds the language even more difficult than bare Sanskrit-reading. He is reported to have said, as his life was approaching the wintry days, that he could not think but Sanskrit. Some have asked why did not S'astri write in simple Gujarati language, all or some of his works, as could have been intelligible to the generality of readers? But it is a foolish fondness to expect such great men of learning at high levels to condescend to bottom. It is not that they deprecate such an expectation, but it is next to impossible for them, this weakness or if permissible the strength being inherent in men of far-fetched scholarship. It is for us to transmute the beauty and spirit latent in their language.

It is S'astri's private life which is most interesting, attractive and an object of praise. Funny as it would indeed appear, it is none the less true in the words of Kumandas that S'astri was a complete son to his father. This is because, he offered NamaSeva (Literary works) and performed S'warupa Seva as well. He had devoted in fact all his learning, wealth and life to Shree Krishna who is the End and Object of all persuits. The most notable feature in his life was the unfliching devotion to Shree Vallabhacharya. Those who know his life intimately, tell us how ready he was to do anything and everything in the name of Shree

Vallabh. He was another Dayarambhai who declared 'એકવ્રતી ગોપીજન વલ્લભ નહિ સ્વામી બીજો.' And this he is said to have literally carried out in his life. His respect for the Vallabh-Kula was high and in keeping with his deep learning. To all of us, his life is a guiding symbol of an illustrious career he lived. And besides all doubts it testifies the obvious truth, now commonly ignored that the welfare and beneficence of the individual, mankind, and religion lies in leading a worthy life, consistent with the spirit of one's own religion and not in indulging individual or otherwise censure hatred etc. or propagating this or that theory which supports individual grudge. This is a lesson which is sadly to be taken or sent home by the present generation from the life of our beloved and great S'astri.

In this article, I have not dwelt upon S'astri's proficiency and unrivalled mastery over Anubhashya in recent times, nor over his various other publications. I have conveniently avoided the task.

It appears that there is no special need to appeal to the Vaishnava Committee now. Everyone should feel his duty he has doubtless to pay to the glorious S'astri. Vaishnava Committee must raise some monument to the memory of their S'astri. The position of the Vallabh Sampradaya as it stands to-day after a chequered history of the last fifty years is largely due to the efforts of our departed S'astri. It will be a fitting memorial to the glory of his, who has left behind a permanent foundation upon which to build.

Bow to the divine Magnalal, as it is to the Acharya as to The Lord Krishna

દીલસોજીના સંદેશાઓ, તાર, ઠરાવો તથા પત્રો.

"Extremely regret Shastriji's Golokwas Loss to Sampradaya ireparable". —*His Holiness Shri Gokulnathji Maharaj.*

"Greatly shocked at the sudden demise of Great Scholar of Shuddadwaita Philosophy, Maganlal Shastriji. Sampradaya sustains irreparable loss. Condolence to the bereaved family".

—*Goswami Shri Brajratnalalji.*

"Extremely sorry for Shastriji's death. May God bless his soul." —*Shri Damodarlalji.*

"Extremely sorry of Maganlal Shastri's death."

—*Goswami Shri Anirudhlalji.*

"Extremely sorry Sampradaya lost his valuable Seva".

—*Goswami Shri Govindrayji Bava.*

" शास्त्रीजीके हरिशरणमें पहुँचनेके समाचार पढकर चित्तमें अति दुःख भयो है ॥ शास्त्रीजी हमारे मार्ग के अद्वितीय विद्वान् एवं परम भगवदीय थे उनके द्वारा जो वैष्णव जनता को स्वमार्गीय पुस्तक प्रकाशनरूप लाभ हुआ है वह सुवर्णाक्षरों में लेखन योग्य है ॥

—गोस्वामीश्री मुरलीधरलालजी.

"Deeply deplore sad demise Maganlalbhai ireparable loss to Sampradaya".

—*Shri Ranchhoddas Vrindavandas Patwari,* B. A. LL. B.

"Shastriji's demise much regretted tender consolations for bereaved". —*Shastri Badrinath,* BARODA.

અન્ય સંસ્થાઓ.

"We are very sorry to hear about the death of Prof. M. G. Shastri, who had been a member of the Society for a number of years". —*Royal Asiatic Society,* BOMBAY.

"That this meeting of the Executive Board places on record their sense of grief at the sad demise of Prof. M. G. Shastri a life-member and once a post-graduate teacher of the Institute". 16th September 1935.

—*Bhandarkar Oriental Research Institute,* POONA.

(આ સંસ્થાની કાર્યવાહક સભાએ તા. ૨૧ મી ઓગસ્ટ ૧૯૩૫ ને રોજ નીચેનો ઠરાવ પસાર કર્યો હતો.)

" અમારી અહિંની સમાજના લાઈફ મેમ્બર અને આપના મુરબ્બી શ્રીયુત મગનલાલ શાસ્ત્રીજીનુ એકાએક અવસાન થઇ જવાથી સમાજને બહુ દીલગીરી થઇ છે. સ્વર્ગસ્થના અહિંના નિવાસ વખતે તેમની સમાજને બહુજ મદદ હતી."

27-7-1935. —*Shri Poona Gujarati Bandhu Samaj*, POONA.

"It is not possible for me to express my feelings of sorrow and desolation. It is a loss, which I believe, I share with the whole Vaishnava world. His services to the Vaishnavas are of an undying nature and so long as Shuddadvait philosophy and Pushtimarga have any votaries his name will always be cherished with the most grateful and sacred feelings..............He had a personality like of which we can hardly hope to come across again within any definite time".

—*Diwan Bahadur Motilal Lallubhai Parekh,*
M. A. LL. B., DEVGADH BARIA.

"He has died full of honours and only those who are blessed by God Shrinathji get such happy and painless ending. His death has created a void in the Sampradaya which will not be easily filled". —*Ramakant Malviya,* B. A. LL. B.

"..............In his passing away we have lost a great and learned soul whose place it will be difficult to fill. But such is the way of the world and we have to submit to His will with resignation". —*Rao Bahadur Govindbhai Hathibhai Desai,*
24-7-35. B. A. LL. B.,

"...........Prof. Shastri was known as a great religious teacher. Pushti Sampradaya has lost in him a sound pillar".

—*Chunilal L. Malvi,* LL. B., Late Assistant Judge
& Addi. Sessions Judge,-AHMEDABAD.

"He was sociable and very pious. His mode of living was simple. Though learned he had no pride and his whole life was purity incarnate".

—*Prof. G. S. Dixit,* M. A. Deccan College, POONA.

"I was very much grieved to hear of the sad and rather premature death of my friend, Prof. Maganlal Shastri. He was a noble soul and ever obliging.

—*Prof. R. G. Bhandarkar,* M. A. ANDHERI, BOMBAY.

"In him Gujarat has lost a sound scholar and the Vaishnavas an able exponent of Vaishnavite Principles of Philosophy".

29-7-35. —*B. J. Akkad,* B. A. S. T. C., SURAT.

"His death is a loss to Vaishnava Sampradaya of which he was a great pillar".

—*Bhagwandas N. Merchant*, B. A.,
Principal, Gokuldas T. High School, BOMBAY.

"In our small group of friends, he meant to us a type of pious and earnest workers for the proper understanding of the cult he loved as his very life. He leaves a void that cannot be filled up." —*Nanubhai K. Majmundar*, B. A. LL. B., BARODA.

"He was a real વૈષ્ણવ and his going to વૈકુંઠ is an irrerievable loss to the પુષ્ટિસંપ્રદાય as a whole".

—*Goculdas M. Shah*, B. A. LL. B.,
Late Principal, Male Training College, BARODA.

"...............Indeed it is a great loss to your family, to scholarship and to Vaishnavism all over the Presidency. Such men are now very rare to find straightforward, sincere and loving". —*Prof. A. K. Trivedi*, M. A. LL. B. BARODA.

"The sad news of the sudden death of the revered Shastriji, may his soul rest in peace, came to me as bolt from the blue. This is an irreparable loss to all of us...............But God's ways are mysterious. Whom he loves die young and who can say Shastriji was not young in his spirits and ambitions. Alas! the great and good schemes of translating and publishing the best part of श्रीसुबोधिनीजी were not realised. The Gujarati literature has remained without a great contribution and the Sampradaya without its nectar". —*Prof. B D. Varma*, M. A.,
M. O. L., Fergusson College, POONA.

"By the death of Mr. Shastri, Gujarat lost one of her noble sons, and Sanskrit scholarship is poorer to day in the absence of a distinguised and erudite scholar".

—*Rajya Ratna Dr. B Bhattacharya*, M. A. Ph. D.,
Director, Oriental Institute, BARODA.

"In him the वल्लभसंप्रदाय scholarship has been irreparably lost".
31-8-35. —*Dr. N. G. Sardesai*, L. M. & S., POONA.

"In him Sanskrit learning has lost a veteran scholar. The loss to Suddhadwaita Sampradaya is simply irreparable. It is difficult to find a man who like him had imbibed the spirit of both the old and the new learning".

Prof. A. B. Gajendragadkar, M. A., BOMBAY.

શાસ્ત્રી મગ્નલાલ ગણપતિરામને અંજલિ.

(લેખકઃ—પ્રો. શ્રી. બળવંતરાય ક. ઠાકોર, M. A.)

ઇ. ૧૯૧૪ ના જાનેવારીથી હું પૂણાની ડેકન કોલેજમાં નીમાયો તે પછી થોડા વખતમાં શ્રી મગ્નલાલ શાસ્ત્રીની મુંબાઈની સરકારી હાઇસ્કૂલમાંથી ત્યાં બદલી થયેલી, એટલે એ ભાઇએ ડેકન કોલેજમાં પગ મુકયો તે ક્ષણથી અમારી ઓળખાણ જન્મી, અને તેમાંથી જોતજોતામાં ગાઢ નિર્મળ સ્નેહ અને અન્યોન્ય બંધુભાવ અને ભાઈચારો જામી ગયો. ડેકન કોલેજના અધ્યાપક વર્ગમાં તે સમયે ગુજરાતી અમે બે જ, અમે બંને ભરૂચા, બંને આજન્મ વિદ્યાર્થી, બેયને કૌટુમ્બિક સાંસારિક આદિ માયા ઉપાધિ સાધારણ, દુન્યવી પ્રતિષ્ઠા ઉન્નતિ આદિ વિષે બેય બેદરકાર, ધનવાન થવાની કળાઓમાં બેય પછાત, ભાઇબંધ દોસ્ત મેહમાનાદિનાં વળગણે એવાં જ, વળી ઉંમરમાં ય ઝાઝો ફેર નહીં.

શ્રી મગ્નલાલ તો દુનિયાદારીની સામાન્ય બાબતોમાં પણ છેક આખર લગી નિર્દોષ અનુભવવિહીન અતિવિશ્વાસુ બાલક જેવા, એટલે પ્રસંગે પ્રસંગે એમને સલાહની જરૂર પડતી. અને આ પ્રદેશમાં એમની બે વિશિષ્ટતાઓ લાક્ષણિક હતી. શું કોનાથી ગુપ્ત રાખવું ઉચિત, એવી એવી ગમ એમને કદાપિ આવેલી નહીં. પાંચ સાતની સલાહ લેતા. અમુક સલાહ આપનારનો તેમાં કશો સ્વાર્થ કે બીજો હેતુ પણ હોય, એવા વ્હેમ એમને કદાપિ નડતા નહીં. કોણે શી સલાહ આપી છે તે એમને સ્પષ્ટ યાદ રહેતું પણ નહીં. બે ત્રણ જણની સલાહનું ખીચડું જે કંઇ છેલ્લી ઘડીએ થવા પામે તે મુજબ ડગલું ભરી દેતા. એટલે એમને ઇષ્ટપ્રાપ્તિ જવલ્લે જ થતી લાભ થાય ત્યારે પણ સો ટકા હક્કમાંથી પિસ્તાળીશ પચાશેક જેટલું આવી મળે, તો તે એમનાં નસીબ કિંવા એમના ઉપરીઓની ન્યાયબુદ્ધિનુ જ પરિણામ ગણવું પડે, એવા અનુભવ એમને ફરી ફરીને થતા. અને એમની બીજી વિશિષ્ટતા આ કે જે કંઇ બનતું તેને અંગે એમના સ્વચ્છ બિલોરી દિલમાં કોઈને વિષે પણ ડાઘ લાગતો નહીં એમની ખાનપાનાદિમાં વૈષ્ણવતા એમનો પ્હેરવેશ અને મ્હેરામ્હોરો એમનું અંગ્રેજી આદિ કેવળ બાહ્ય અને નજીવી બાબતોને અઘટિત મહત્ત્વની ગણનારો એમનો એક અંગ્રેજ ઉપરી એમની વિરુદ્ધ હતો, તે આખી દુનિયા જાણતી; પરન્તુ ભલાભોળા શાસ્ત્રીજીએ તો બધો વખત તેને પણ પોતાને ન્યાય અપાવવાને મથતો સજ્જન જ માનેલો.

શુદ્ધાદ્વૈત ફિલસૂફી અને સાહિત્યરાશિમાં એમના જેવો નિષ્ણાત મેં બીજો એક પણ દીઠો નથી. સ્મૃતિઓનું એમનું જ્ઞાન વિશાળ અને સંગીન હતું, અને એ શાસ્ત્રમાં અન્યોન્યવિરોધી અને પરસ્પરવિઘાતક શાસનોમાંથી પણ એકવાક્યતા તારવવાની એમની ઝીણવટ અસાધારણ હતી. આ એમની યોગ્યતા એક

તો એમના પટ્ટ શિષ્યો જાણતા અને બીજા જાણતા ન્યાયમૂર્તિ લલ્લુભાઈ આશારામ શાહ. એ ન્યુમન્ત ધારાશાસ્ત્રીએ હિંદુ લૉ (Law) માં પારંગત થવાને વર્ષો લગી શાસ્ત્રીજીને પોતાના ગુરુ લેખે રાખેલા અને તમામ સ્મૃતિઓ સભાષ્ય એ ગુરુની સાથે એમણે ફરી ફરીને ખૂબ ઝીણવટથી છણેલી. હિંદુ લૉમાં શ્રી લલ્લુભાઈ સાહેબ હાલના યુગને અનુકૂલ જે કંઈ સુધારાઓ દાખલ કરી શકયા અને ધારાશાસ્ત્રીઓ અને કાયદા ફિલસૂફોની આલમમાં નામના રળી શક્યા, તેની પાછળ આ પ્રમાણે શ્રી મગનલાલ શાસ્ત્રીની સંગીન વિશાળ વિદ્વત્તા હતી.

યુરોપીય શોધખોળ માટે શાસ્ત્રીજીને પક્ષપાત હતો નહીં. એ આખું મંથન એમને તો ઉપરછલ્લું અને પાણીવ્હલોણા જેવું લાગતું. કોઈ પણ શાસ્ત્ર કે દર્શનનું સાંગોપાંગ પરિશીલન મળે:નહીં; અને આખા સંસ્કૃત વાઙ્મયને ડહોળવું, મગજમાં અને મેજ ઉપર પ્રાચીન ગ્રીસ અને રોમ અને એન્થ્રોપોલોજીનાં વધારે પ્રાચીન કે છેક જંગલી—વળી અસ્ફુટ અને એવી મરખી સાબીતીવાળાં જ શાસનો અને વિધાનોને રાખવાં; અને એકેનું તલસ્પર્શી જ્ઞાન નહીં એવી બે ચાર અત્યંત ભિન્ન દેશકાળ પરિસ્થિતિવાળી વસ્તુઓ વચ્ચે તુલનાઓ ખેંચતાણ કરી કરીને કર્યા કરવી, કર્યા જ કરવી; માનવજાતિના ઇતિહાસનાં રહસ્ય અને તેની ભાવિ પ્રગતિની ચાવીઓ આ વિચિત્ર આડંબરી અને અશાસ્ત્રીય માર્ગે મળશે જ એવી શ્રદ્ધામાં વર્ષોને વર્ષો મંડયા રહેવું; લાંબાં લાંબાં પીંજણો લખ્યે જવાં, અને એક બીજાનાં પીંજણોનાં ખંડનમંડનની મલ્લકુસ્તીઓની ધૂળ ઉરાડયા કરવીઃ—પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ એટલે કેવળ આ, એવો એમનો ગ્રહ બંધાઈ ગયેલો, અને એ કશુંયે શાસ્ત્રીજી જેવા વિદ્વાનને નાજ રુચે. જૂની પરંપરાની સંગીન ઊંડી અને વિશાળ વિદ્વત્તાવાળા શાસ્ત્રીઓ આ "નવી શોધનપદ્ધતિ" અપનાવે, તો કશોય શુક્રવાર થાય, એમ એમને કદાપિ ભાસેલું નહીં. એમને આવા "નવીનો" જૂનવાણી અને માત્ર ગોખેલું રટ્યા કરતા પોપટિયા પંડિત ગણતા, તેની પોતાને પરવા પણ હતી નહીં. અને ઓરિયેંટલ કોન્ગ્રેસ આદિ સમારંભો અને મેળાવડામાં હાજરી આપતા જ, તો તે પોતાના જેવા કોઈ કોઈ અગાધ પાંડિત્યવાળા શાસ્ત્રીને નમસ્કાર કરવાને તથા તેવા અધિકારીની આગળ પોતાની કાંઇક શંકા કે ગૂંચ શિષ્ય ભાવે રજુ કરવાને, અથવા તો એ મેળાવડામાંની પંડિતોની શાખા આગળ ક્વચિત્ સંસ્કૃતમાં લખેલી ચર્ચા વાંચી સંભળાવવાને, કે બીજા કોઇ શાસ્ત્રીએ ઉપાડેલી એવી ચર્ચામાં તત્કાળ મોંએથી સંસ્કૃતમાં પોતાનું જુદું મંતવ્ય સપ્રમાણ અને નવ્ય મધુર વાણીમાં જાહેર કરવાને.

પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિના વિદ્વાનોમાંય કોઈ કોઈ સંગીન જ્ઞાન ઊંડી વ્યાપક પર્યેષણાવાળા છે ખરા; દરેક મોટા લેખકના સમયનો નિર્ણય આવશ્યક છે; તેના સિદ્ધાન્તો અને તેના વિચારમિનારનું હાર્દ તેના ગ્રંથમાત્રથી પૂરેપૂરૂં નથી

ઉકળતું, સાથે સાથે તેના ઇતિહાસ સમયપરિસ્થિતિ આદિની માહિતીને ભેળવતાં એ બધા ઉપર અણધાર્યો અને શબ્દદેહમાંના આત્મકિરણોનો પણ પ્રકાશ મળી જાય છેઃ દાખલા તરીકે, પ્લોટાઇનસ કે ઓગસ્ટાઇન, એક્વાઇનાસ કે દેકાર્ત, સ્પાઈનોઝા કે કોમ્ત, મેકિયાવેલ કે માકર્સ, દાન્તે ગ્યઅથ મિલ્ટન કાન્ટ કે નીચેશનાં ન્હાનાંમોટાં મન્તવ્ય આપણે એ પ્રત્યેકની ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિના જ્ઞાનબળે જ પૂરેપૂરાં ઉકેલી શકિયે છિયેઃ ટુંકામાં, નૈયાયિક પર્યેષક વા મીમાંસક પદ્ધતિઓ કરતાં આ પાશ્ચાત્ય ઐતિહાસિક પદ્ધતિ વધારે સમર્થ અને પૂરેપૂરી પ્રતીતિ ઉપજાવી શકે એવી છેઃ–વગેરે વગેરે પક્ષવાદ હું શરુવાતમાં કંઇક આગ્રહથી શાસ્ત્રીજી આગળ માંડતો. પરંતુ થોડા પરિચયમાં જ મ્હારી સમજમાં આવી ગયુ કે શાસ્ત્રીજીનું માનસ આવા વિષયોમા પાકો ઘડો બની ગયેલું છે, મ્હારા પક્ષવાદથી એમના હૃદયને ત્રાસ થાય છે, એમની બુદ્ધિ ઉપર તલ માત્ર અસર નથી થતી, એટલે મેં પણ–એમની મૈત્રી મ્હને પ્રિય વસ્તુ હોવાથી–એ વાત અને એ આખો પ્રશ્ન એમની આગળ ન જ છેડવાની ગાંઠ વાળી દીધી.

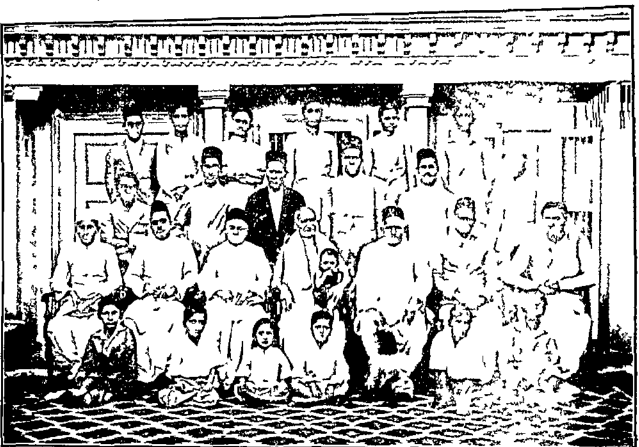
શાસ્ત્રીજી ઉદ્યોગી પણ સારી પેઠે હતા સ્વાધ્યાય અને શિક્ષણ ઉપરાંત જાતે ગુજરાતી લખતા પણ ઘણું બધું. પરન્તુ એમનું ગુજરાતી એટલે સંસ્કૃતનું માત્ર પ્રત્યયાન્તર. આ શૈલીના અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉત્પાદક મનઃસુખરામ સૂર્યરામ જેવા એક અર્ધદગ્ધને ગણવામાં આવે છે એ તો એ વગવસીલાવાળા મોટા માણસના આશ્રિતો અને વખાણનારાઓએ તેની કીર્તિ ફેલાવવાને ઊભો કરેલો કેવળ ભ્રમ છે. અને એ ખોટી વાત સાચી લેખે છપાઈ જવા પામી છે, તે દાખલો બતાવી આપે છે કે આગ્રહી માણસો ફરી ફરીને અમુક કહ્યા કરે, એટલે કેટલેક કાળે તેને લોકો સ્થાપિત સત્ય લેખે સ્વીકારી પણ લે છે. એ શૈલીનો ઉત્પાદક આપણો શ્રદ્ધાલુ શાસ્ત્રી વર્ગ જ ગણાવાને પાત્ર છે. સ્મૃતિગ્રથો અને શાસ્ત્રોને પણ ઈશ્વરપ્રણીત જેવા શ્રદ્ધેય માનતો આ આપણો વિદ્વદ્વર્ગ અભિધા લક્ષણા વ્યજના અને તે ઉપરાત પદાર્થોના યોગાનુયોગે સૂચના, એમ વાગ્વ્યાપારની ચારે શક્તિઓ વડે મૂળના શબ્દેશબ્દ પદેપદમાંથી જે કોઈ અર્થ કોઈ પણ બુદ્ધિને બેસે, તે આખો અર્થભર મૂલના જેટલો અને મૂલ પ્રમાણે જ ભાષાન્તરમાં પ્રતિબિંબિત થવો જોઈએ, આવુ ભાષાંતર તેજ ભાષાંતર, બીજુ વૃથા, એવા આગ્રહને પેઢી દર પેઢી વળગેલો જ રહ્યો હતો. સામળ પ્રેમાનંદ અને અખાની કોઈ કોઈ પક્તિમા શાસ્ત્રી વર્ગનો પૌરાણિકો સાધુબટો ભગતો આદિ સામે વિરોધ ચોકખોઝાંખો છપાઈ રહેતો જોઈયે છિયે, તે ઉપરથી અમુકના જીવનમાં ખાસ વાદાવાદી કે ઝઘડાનો પ્રસગ કલ્પવાની કશી જ જરૂર નથી. શાસ્ત્રીઓ શાસ્ત્રીઓ હોવાથી તમામ જાતના પ્રાકૃતીકરણનો અને સુગમ સરળતાને લોભે મૂલના આવશ્યક અગોપાંગના "ખૂન" નો વિરોધ

સદા સર્વદા કરવાના જ. આવા માનસમાંથી પ્રત્યયાન્તરની શૈલી જ ઉદ્ભવે, જો કે તેનો ઉપયોગ પણ શાસ્ત્રીઓ તો કમને જ કરવાના. જુદી ભાષાના વાહન દ્વારા પણ એ પંડિતો તો તદ્રૂપતા જ વાંછે. અને આ મ્હારા કથન વિષે શંકા રહે એમ કુદરતી માનીને અહીં એના સમર્થન માટે અપ્રસ્તુત લાગે એવા બે જાણીતા અર્વાચીન દાખલા પણ ઉમેરવા રજા લઉં છું. પ્રથમ જુવો ગટુલાલાનો શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનો ગુજરાતી અનુવાદ. બીજા દાખલા લેખે જુવો મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ જેવી અત્યંત ભિન્ન ,ઉછેરવાળી વ્યક્તિએ રચેલા–તથાપિ આજ પ્રત્યયાન્તર શૈલીના નમૂના જેવા–બાઈબલ દાન્તે આદિના કેટલાક ભાગનાં ભાષાંતર. એવાં પ્રત્યયાંતરોમાં વળી વિશેષ મુશ્કેલીઓ પણ નડે છે. અંગ્રેજી બાઇબલ કે દાન્તેનું અંગ્રેજી ભાષાંતર પોતે મૂળ નથી તરજુમો જ છે, હીબ્રૂનો, ગ્રીકનો, અથવા તો ઈટાલિયનનો. પ્રત્યયાંતર કરવું તો તે મૂલનુ જ કરવું ઘટે, તેના કોઇ તરજુમાનું નહીં. તથાપિ મણિશંકર ભટ્ટ "the Word made flesh" જેવા અંગ્રેજી શબ્દ ગુચ્છને પણ ઇશ્વરપ્રોક્ત ગણી તેનું જ પ્રત્યયાન્તર કરે છે. શાસ્ત્રીજી મગનલાલની ભાષાન્તર શૈલી આવી પ્રત્યયાન્તર શૈલી જ હતી, જે તેઓ ગટુલાલ કે મનઃ-સુખરામ કનેથી શીખ્યા એમ મુદ્દલ હતું નહીં. મૂલથી ઓછામાં ઓછી ભિન્ન રૂપતા જ શાસ્ત્રી વર્ગ તો વાંછે. અને આવાં પ્રત્યયાન્તરો માત્ર દેખાવે ગુજરાતી, જાતે ગુજરાતી જ નહીં; એટલે મૂલ ભાષાથી અજ્ઞાન વાચકોને એવાં સરખાં જ ખપ લાગે, એજ વક્તવ્ય છે.

જે ખાતામાં શાસ્ત્રીજીએ નોકરી કરી તે ખાતાએ એમને ન્યાય આપ્યો નહીં, તથાપિ એ સંતોષી અને વિરક્ત અથવા સ્વાધ્યાયાસક્ત જીવને એવું કશું ય દુઃખ લાંબા વખત લગી પીડી શકતું નહીં. એવા કોઈ બનાવ પછી પાંચ પંદર દિવસમાં જ પોતે પોતાના પ્રિય ઉદ્યોગોમાં લાગી જતા.

એમની સુસંગતિ ભાવુક અને શ્રદ્ધાળુ વૈષ્ણવો નિત્ય શોધતા. એવા લગભગ અભણ લોકને રુચે એવાં કથા વાર્તા વાચનાદિનો ક્રમ પણ શાસ્ત્રીજી પોતાની દિનચર્યામાં રાખતા. એમને પોતાને તો પોતાનાં પ્રિય પુસ્તકોમાંથી ગોષ્ઠત અને પ્રોત્સાહન આનંદ અને શાંતિ મળી રહેતાં.

એમના શિષ્યમિત્ર અને મુરબ્બી શ્રી લલ્લુભાઇ આશારામ શાહના તેમ શાસ્ત્રીજીના ચારિત્રમાં અને સાદ્યંત જીવનવ્યવહારમાં કેટલાંક તત્ત્વ એવાં હતાં, એવી મક્કમતા અને અધર્મભીરુતા હતી, એવી સરલતા અને નિર્મલતા હતી, એવી ઋજુતા અને સાત્ત્વિકતા હતી, એવી નિઃસ્વાર્થતા અને વિનમ્રતા હતી, એવી કર્ત્તવ્યનિષ્ઠા અને તપોમયતા હતી, એવી સાદાઈ અને શાંતિ હતી, કે સામાન્ય વાણી તે કશાને ન્યાય આપી જ શકે નહીં. બેશક લલ્લુભાઈ સાહેબની પદવી ઊંચી હતી, એમનુ કાર્યક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ હતું, એમની ઉદારતા, એમનો

મરગત શાસ્ત્રીજીનો છેલ્લો ફોટો, દૌહિત્રને લઈને વિશાળ કુટુંબ કબીલા સાથે લેલ છે

શુદ્ધાદ્વૈત—

સદ્‌ગત શાસ્ત્રીજીના ધર્મપત્ની ગોલોકસ્થ

શ્રીકમલા બહેન

(પોતાની ઉભેલા બે પુત્રીઓ સાથે, તથા બાળકને ગોદમાં લઇ બેઠેલા દેખાય છે)

સમભાવ, મોટી મોટી સંસ્થાઓને જુદી જુદી પ્રકૃતિનાં માણુસોના રાગદ્વેષાદિમાંથી રક્ષીને લક્ષ્યગામી રાખવાની એમની શક્તિ, વગેરે એમની પદવીના પણ વિરલા મહાપુરુષને યશસ્વી બનાવ્યા વગર ના રહે એવાં અસાધારણ હતાં. આવા મોટા ગુણો ખીલે એવા સંજોગો શાસ્ત્રી મગનલાલને મળેલા જ ન્હોતા. તથાપિ લલ્લુભાઇ અને શાસ્ત્રીજીની મૈત્રી માત્ર આકસ્મિક ન્હોતી બને એક જ જાતના ખમીરથી એક બીજાથી આકર્ષાઇને સાથી બનેલા સજ્જન હતા. આવા માણસો પાકતા અત્યંત ઘટી ગયા છે, એટલી આપણી ગુજરાતી પ્રજામા આર્યતાની ઓટજ પ્રવર્તતી લાગે છે*

स्व. मग्नलाल शास्त्री–'साक्षरजीवन'नो प्रत्यक्ष दृष्टान्त.

(લેખક: શ્રી. હિંમતલાલ ગણેશજી અંજારીઆ M. A)

સ્વ શાસ્ત્રીજીની સાથે સ્નેહસંબધ લાંબા વખતથી હોવા છતાં, તેમના નિકટ પરિચયમા આવવાના સંજોગો મળેલા નહોતા. તો પણ પાત્રીસેક વર્ષની મુદ્દત દરમીયાન તેમના જીવનને–જાહેર જીવનને–જોવાના પ્રસંગો પરથી, સ્વ. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી જેને સાક્ષર જીવન કહે છે તેવું તેમનુ જીવન હતું એમ હમેશાંજ લાગ્યા કરતું. હાલના સ્પર્ધાના અને સ્વમાનના વિગ્રહમાં પોતાની શક્તિનો સારો ભાગ રોકી દેનારા વિદ્વાનોને 'સાક્ષર જીવન' માટે ભાગ્યેજ મોહ રહે છે. પોતાની પ્રવૃત્તિ જગત કેમ જાણે, પોતાની મહત્તા લોકો કેમ સ્વીકારે, નોકરી કે ધંધાના જીવનમાં આગળ ને આગળ કેમ અવાય એ વિચારોમા અને તે વિચારોના ફળ મેળવવાની પ્રવૃત્તિમાં આપણા પંડિતો અને વિદ્વાનોનો એટલો બધો સમય જાય છે કે પ્રવાહથી પર બની, તટ ઉપર ઉભા રહી, પ્રવાહની ગતિ, વેગ અને પ્રકાર તપાસી, તે પરથી પોતાને સૂઝતા નિષ્પક્ષપાત અભિપ્રાયો જગતને આપ્યા કરવાનો 'સાક્ષર જીવન'નો લ્હાવો લેવાનુ ભાગ્ય કોઇને મળે છે

પ્રવૃત્તિમય જીવનમા મશગુલ રહેવા છતા પણ વિદ્વાનો પોતાના અભ્યાસ અને ઉત્સાહના ફળ લોકોને અનેક રીતે આપી શકે છે. વિદ્વાનો, લેખકો, વિચારકો, પોતાની પ્રવૃત્તિ જોસભેર ધપાવે જાય છે અને તેથી ગુજરાતમા જ્ઞાન, આનંદ ઉત્સાહની વૃદ્ધિ થયેજ જાય છે, એ બહુ શુભસૂચક સ્થિતિ છે. પરંતુ તેવે સમયે પણ સર્વ પ્રવૃત્તિની સંપૂર્ણ માહિતી મેળવીને, સર્વ વિચારોને સારી રીતે સમજી, પચાવીને, સર્વ પ્રકારની પ્રગતિની દિશા અને પ્રમાણ સાથે બરાબર તન્મય બનીને

* મૂળ લખેલુ પૂણા બંધુ સમાજના 'બંધુવિનોદ' નામે હસ્તલિખિત સામયિકના સં. ૧૯૯૨ ના માગસર માસના અંક માટે અને "શુદ્ધાદ્વૈત" માસિકના શ્રી મગનલાલ શાસ્ત્રીના માનમા ખાસ સ્મારક અંક માટે.

તે બધીથી જરા અલગ બની, તે બધા પ્રવાહમાં તણાયાને બદલે તે પ્રવાહના તટ ઉપર ઉભા રહી, એ બધી પ્રવૃત્તિ અને પ્રવાહની સૂક્ષ્મદષ્ટિથી નિરીક્ષા અને પરીક્ષા કરી, એ બધાથી પર, છતાં એ બધામાં ઓતપ્રોત જેવા બની અલગ, અડગ, અને મનનપરાયણ રહી, પોતાના લેખન અને મનન મારફત જગતને ઉપકારક બને એવું ' સાક્ષર જીવન ' ગાળનારાઓની આપણને બહુ જરૂર છે એ સમજવા જેવી વાત છે. સ્વ. ગોવર્દ્ધનરામ એ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિથી અલગ બની સાક્ષર જીવનનો એક દૃષ્ટાન્ત આપણી આગળ રજુ કરી ગયા છે. સ્વ મગ્નલાલ શાસ્ત્રી પણ અમુક અંશે ' સાક્ષર જીવન ' જ જીવી ગયા છે એમ ગુજરાત જાણી શકશે.

ઈ. સ. ૧૮૯૭ માં વડોદરા કોલેજમાં બી. એ. ના વર્ગમાં ઐચ્છિક સંસ્કૃતમાં સાથે ભણવાનો સંજોગ થતાં મારે અને શાસ્ત્રીજીની સાથે પિછાનની શરૂવાત થઈ.

કોલેજ જીવનમાં મને તો તેઓ ખરા વિદ્યાર્થી તરીકે અત્યંત અભ્યાસ-પરાયણ લાગ્યા હતા. જુવાન વિદ્યાર્થીઓ અનેક પ્રવૃત્તિમા કોલેજ જીવનનો આનંદ મેળવે છે; પણ શાસ્ત્રીજી તો ભાગ્યેજ તેવી કોઇમાં જરા સરખો પણ ભાગ લેતા જણાયા હશે. અભ્યાસ અને વિદ્યાભ્યાસંગ એજ એમનો પરમ વ્યવસાયઃ શાંત, બહુ થોડા બોલા, પણ મીઠા અનુપદ્રવી સ્વભાવના શ્રી. મગનલાલ શાસ્ત્રીજી સાથે થોડાકજ વિદ્યાર્થીઓને પરિચય હશે, પણ એમને જેમને પરિચય હતો તે બધા તેમના શાંત, ગંભીર, એકમાર્ગી જીવન માટે ખૂબ માન ધરાવતા હતા. શ્રી. શાસ્ત્રીજી વલ્લભસપ્રદાયના અનુયાયી હતા, અને તે સમયમાં અણુભાષ્યનો અભ્યાસ મુંબઈ યુનિવરસિટિમાં સ્વીકારાયો નહોતો એટલે તેઓ બી. એ. થઈ, અણુભાષ્ય અને એમ. એ. ના અભ્યાસ માટે કલકત્તા યુનિવરસિટિમાં ગયા. ત્યાં પણ સંસ્કૃતમાં ઉત્તમ અભિપ્રાયો મેળવી, સરસ અભ્યાસ કરી આજીવિકા માટે તો ગુજરાત તરફજ પાછા ફર્યા. એમનો સંસ્કૃતનો અભ્યાસ એટલો ઉંડો હતો, અને પ્રભુદત્ત શક્તિ એટલી ઉંચી હતી કે તેમણે ઈચ્છયુ હોત તો કલકત્તામાં કે કાશીમાં તેમને ઘણું સારૂ સ્થાન મળી શકત. પરંતુ સદ્ભાગ્યે મુંબઈ ઈલાકાનું સરકારી કેળવણી ખાતું તેમને આકર્ષી શકયું અને એઓ જીવનભર ગુજરાતમાં–ગુજરાતની નજીકમાંજ રહી શકયા.

આજીવિકા માટે ઘટતી પ્રવૃત્તિ તો હાલના સમયમાં બધાજ વિદ્વાનો અને પડિતોને કરવી પડે છે. પરંતુ કેટલાક વિદ્વાનો તે પ્રવૃત્તિમાં પડયા પછી, સહજ પ્રાપ્ત સ્થિતિમાં સંતોષ ન માની, આગળ ને આગળ કેમ વધાય, મોટો હોદ્દો કેમ મળે, વધારે ધન કેમ ભેગું કરાય એવા એવા વિચારમાં પોતાના અવકાશનો મોટો ભાગ રોકી દે છે અને તે એટલે સુધી કે પોતાની વિદ્વત્તા અને પડિતાઈ નકામાં વેડફી દેવાય છે એવું ભાન થયા છતાં, ક્ષણિક સ્વાર્થની ખટપટ તેઓ તજી શકતા નથી. સ્વ. શાસ્ત્રીજીએ એ જાતની કડાકૂટ કદીજ કરેલી નહિં એમ

મારૂં માનવું છે. જે જગા મળી, તે જગામાં સંપૂર્ણ સ્વસ્થતાથી અને ખરા જીગરથી નોકરી કરવી, અને પોતાના પગારને હક્ક કરવો, અને એટલું કર્યા પછી જે સમય ફાજલ રહે તે બધોજ અભ્યાસમાં અને વાચનવિનોદમાંજ ગાળવો એવો એમનો હમેશનો આગ્રહ હતો. અલબત્ત, નોકરી ઉપરાંત બીજી કાંઈ સેવા કરવાના પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતા તો તે જવા ન દેતા, પણ તે સેવાના પ્રસંગોમાં હમેશાં વિવેક સેવતા. પોતાના અભ્યાસ અને વાચનના ક્રમને આડે ન આવે, પણ મદદરૂપ થાય તેવીજ ઈતર સેવા એમણે સ્વીકારી હશે. હાઈસ્કૂલમાં નોકરી કરનારા શિક્ષકોમાંથી ઘણાને ખાનગી ટયુશન આપવાની ફરજ પડે છે–અને બી. એ. એમ. એ. માં સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવેલ પંડિતો પણ ઘણી વાર નોકરી અને ટયુશનમાં પોતાની સર્વ શક્તિનો વ્યય કરી નાખે છે–તેમને કરી નાખવો પડે છે. પરંતુ તેવી હાડમારીના સમયમાં પણ ગમે તેવા ટયુશન નહિં લેતાં, પોતાની વૃત્તિને અનુકૂળ હોય અને અભ્યાસ અને ચિંતનમાં ઉપકારક બને તેવાંજ ટયુશન લેવા માટે શિક્ષકો નિશ્ચય કરે, તો તેવા નિશ્ચયવાળા ગૃહસ્થોને ઘણું ખરૂં અનુકૂળતા મળી જાય છે. શ્રી. શાસ્ત્રીજીને તેવી અનુકૂળતા સ્વ. ન્યાયમૂર્તિ લલ્લુભાઈ શાહ તરફથી મળી ગઈ હતી. બંને આગ્રહી અભ્યાસી, બંને જગતના ક્ષણિક મોજશોખ માટે ઉદાસીન, બંને વિવિક્ત જીવનના પક્ષપાતી, બને હિન્દી સંસ્કૃતિ માટે બહુ માન ધરાવનારાઃ એ બંનેનો યોગ ઘણાં વર્ષો સુધી ચાલ્યો અને તેથી પરસ્પર બંને વાંચન, વિચાર, બુદ્ધિ અને કર્તવ્યપાલનમાં ઉંચી કોટિએ ચડતા ગયા. આવી અનુકૂળતાથી પોતાના જીવનધ્યેયની સિદ્ધિમાં શ્રી. શાસ્ત્રીજીને અધિક સરળતા મળી. જ્યાં નિશ્ચય છે, ત્યાં ફળ મળે છેજ. જ્યાં તપ છે ત્યાં સિદ્ધિ છેજ એ સત્યોને એક વધુ વાર સદૃષ્ટાન્ત થવાનું બન્યુ. વિદ્વાનો, વિચારકો, ચિંતકો જો ધારે, તો આવા દાખલાથી ખૂબ ઉત્સાહ અને ધૈર્ય મેળવી શકે.

શ્રી. શાસ્ત્રીજીને થોડાં વર્ષો પછી, મોડો મોડો પણ, ઘટતો લાભ મળ્યો અને તેઓ કોલેજમાં પ્રોફેસર તરીકે ચુંટાયા. તેમણે લડત ચલાવી હોત, તો આર્થિક સ્થિતિમાં તેઓ ઘણો વધારે સારો લાભ મેળવી શકયા હોત–પણ શાસ્ત્રીજીને એવી કડાકૂટમાં સમય અને શક્તિ ગાળવા જેવું લાગતુંજ નહિં. તેઓ તો कर्मण्येवाधिकारः એ બોધ પ્રમાણે સહજ પ્રાપ્ત ફળથી વધારે મેળવવા જરાપણ ખટપટ કરતાજ નહિં. પોતાની ફરજ, અને ને પછી પોતાના અભ્યાસ અને વાચનમાંજ પોતાની સર્વ શક્તિ એઓ કેન્દ્રિત કરતા. આવા જીવનની અસર પ્રતાપ પાડનારી થવીજ જોઇએ, અને તે પ્રમાણે તેમને ભોળા અને ભલા ગણનારા તેમના મિત્રો પણ તેમના નિશ્ચય અને તેમની એકરાગી વૃત્તિના પ્રતાપથી અંજાઈ જતા.

'સંસારમાં સરસો રહે, ને મન મારી પાસ' એ ઉક્તિ પ્રમાણે એવો સંસારના વ્યવહારમાં ઠીક ઠીક ડુબેલા રહેતા. કવચિત સંસારના વમળમાં ફસાઇ

અસ્વસ્થ પણ થયા હશે, પરંતુ તે બધી અસરોથી પર રહી એમણે પોતાનું માનસિક જીવન હમ્મેશાં ઉંચી જાતનુંજ ગાળેલું હતું.

શ્રી. શાસ્ત્રીજીને પોતાના જ્ઞાનનો લાભ બીજાને આપવાનો આગ્રહ હતો જ નહિં. તેઓને લખવાની જરૂર છે એમ બહુ લાગતું નહિ. તેઓને ભાષણ કે વ્યાખ્યાન માટે કાંઈ ભાવ કે મોહ હતો નહિં. ફરજ તરીકે માથે આવી પડે ત્યારે લેખ પણ લખી કાઢે, અને ભાષણ કરવું પડે તો ભાષણ પણ કરી નાખે-પણ એ જાતની પ્રવૃત્તિ પર તેમને જરાપણ રાગ હતો નહિં ઉલટું, જેમ જીવનના બીજા મોજશોખ માટે વિરાગ હતો તેમજ આવી પ્રવૃત્તિ માટે પણ તેમને વિરાગ જ હતો. એટલુંજ નહિં, પણ શક્તિ અને પ્રભાવ હોવાને લીધે અમુક ઉંચી કોટિનાં કાર્ય કરવા તેમની સાથે ચર્ચા કરવામાં આવતી, ત્યારે પણ તેઓ તો એક 'તટસ્થ' તરીકેજ રહી, પોતાનાજ ક્ષેત્રમાં જે કાંઈ સંકુચિત કાર્ય થઈ શકે તેટલુંજ કરવાના મતવાળા હતા. દાખલા પ્રમાણે, જાહેરમાં એવું માનવું છે કે વૈષ્ણવપંથના મહારાજો પાસે પુષ્કલ દ્રવ્ય છે અને શાસ્ત્રીજીને મહારાજો સાથે સારો પરિચય હોઇ, તે દ્રવ્યનો સદુપયોગ કરાવવામાં પોતાની લાગવગ વાપરવી જોઈએ, અને બીજું નહિં તો જેમ વિલ્સન કોલેજ અને સેન્ટ ઝેવીયર કોલેજ છે તેવી વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની એકાદ કોલેજ હોય તો હિન્દુ ધર્મ અને વૈષ્ણવ સંપ્રદાય માટે બહુ ઉચુ કાર્ય થવા ઉપરાંત ઈતર જગતને પણ પુષ્કળ લાભ મળે. મુંબઈ, અમદાવાદ કે વૈષ્ણવ મહારાજોને અનુકૂળ હોય તેવા કોઈ સારા શહેરમાં આવી એક કોલેજ કાઢવામાં આવે તો ઘણું સારૂં પરિણામ આવેઃ એવી બાબતમાં તેઓ આપણી દલીલ સાંભળે; પણ બધું સાંભળ્યા પછી તો 'ભગવદ્-ઇચ્છા' પરજ પોતાની અડગશ્રદ્ધા વ્યક્ત કરી આવી આવી સર્વ બાબતોથી તો તદ્દન અલિપ્તજ રહેતા.

આવા તેમના નિશ્ચયનો અર્થ સામાન્ય કોટિનો માણસ ન સમજી શકે એમ સ્વ. ગોવર્દ્ધનરામ આપણને 'સાક્ષર જીવન' માં શીખવી ગયા છે. 'સાક્ષર જીવન' ગાળનાર વ્યક્તિ ચર્ચાત્મક વિષયો ખૂબ છણે છે, ખૂબ ચિંતન કરે છે, ખૂબ ઊહાપોહ કરી તન્મય બનવા સુધી પણ આગળ વધે છે; પરંતુ વ્યવહારપક્ષમાં પ્રવેશ કરવાનું સૂચવવામાં આવે ત્યારે તે વ્યક્તિ બેમાંથી એકે પક્ષમાં ભળતી નથી. તે તો નિષ્પક્ષ રહી પોતાના ચિંતનને જ આગળ ધપાવ્યે જાય છે. શ્રી. શાસ્ત્રીજી આવી એક સમર્થ વ્યક્તિ હતી એ તો ઘણાના જાણવામાં હજી સુધી પણ ભાગ્યેજ આવ્યુ હશે.

એવી વ્યક્તિ જીવનના પ્રવાહમાં, અને પક્ષવાદનાં કલહમાં નથી પડતી; પણ તેથી પોતાના ચિંતનનાં ફળ એક કે બીજી રીતે જગતને આપ્યા વગર પણ રહેતી નથી-રહી શકતી નથી. નોકરીમાથી નિવૃત્ત થયા પછી મળવા હળવા

આવે તે સૌને, અને પોતાના ગામમાં, જે કોઈ લાભ લેવા ઈચ્છા રાખે તેવા બધાને શ્રવણ કરાવવાનો તેમણે નિયમ રાખ્યો હતો, અને એ રીતે પોતાનું શેષ જીવન લોકકલ્યાણમાં તેમણે સરસ રીતે ગાળ્યું હતું.

શુદ્ધાદ્વૈતમાં આત્મા પરમાત્મા ભિન્ન છેજ નહિં-બધીજ પરમાત્માની લીલા છે, અને પરમ જ્ઞાન અને સુંદર જીવન ગાળી શ્રી. શાસ્ત્રીજી પણ પરમાત્મામાંજ વિલીન થઈ મુક્ત થયા છે એમાં કોને શંકા હોય?

પરંતુ તેવા સુંદર જીવનની સ્મૃતિ પણ સુંદર રીતે રહેવી જોઈએ. તેમના અનેક મિત્રો અને પ્રશંસકોની પાસે મારી તો એજ નમ્ર સૂચના છે કે તેમના નામની અને જીવનની યોગ્ય કદર તો ત્યારેજ કરી કહેવાય, કે જ્યારે તેમના નામથી જ્ઞાનવૃદ્ધિ કરવાનાં સાધનો વધારવામાં આવે. મુંબઈમાં એક વધુ કોલેજની બહુ જરૂર છે, અને આવી સમર્થ વ્યક્તિને નિમિત્તે, એ વૈષ્ણવ મહારાજો અને તે સંપ્રદાયના ભક્તો ઈચ્છે તો બહુ સરળતાથી તેવી એક સંસ્થા ઉપસ્થિત કરી શકે. શ્રી. મગનલાલના જીવન માટે ઉંચામાં ઉંચી અને સારામાં સારી તેજ સ્મૃતિ હોય તેની કોણ ના કહી શકશે? શાસ્ત્રીજીને પ્રિય એવા પુષ્ટિમાર્ગ અને શુદ્ધાદ્વૈત માટે આવી કોલેજ એક ખાસ સંસ્થા બનાવી શકાય અને તે દ્વારા જ્ઞાનનો જે લ્હાવો જુવાનીઆઓને આપવામાં આવે એ ખરેખર જગતનું ભવિષ્ય સુધારવામાં કાંઈ નહિં તો કાંઇક પણ ફાળો આપ્યા વગર રહેજ નહિં.

शास्त्री मन्नलाल गणपतिराम, एम. ए. (कल.)

(લે. શ્રી. વિશ્વનાથ પી. વૈદ્ય B. A. J. P. બાર્-એટ્-લૉ.)

શાસ્ત્રીજી એમ. એ. ની પરીક્ષા આપવા છેક કલકત્તા કેમ ગયા તે સમજાતું નથી. એમ પણ હોય કે શુદ્ધાદ્વૈત શાસ્ત્રનુ અધ્યયન કરવા તેમનો આગ્રહ હોય; પણ તે શાસ્ત્રમાં પરીક્ષા લઈ વિદ્વત્પદવી આપવાની યોજના તે સમયે મુંબઈ યુનિવરસીટીમાં ન હતી; અન તેથી તેઓ કલકત્તા યુનિવરસીટીમાં દાખલ થયા હોય. તેઓ અતિસરળ અને શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા હોવાથી તેમના શાસ્ત્રીય વિષયનો પ્રચાર સારો થતો અને સ્વીકૃત ધર્મપ્રથા માટે આગ્રહ બંધાતો.

હું શાંકરમત અથવા કેવલાદ્વૈતનો આગ્રહી છું એમ તેઓ માનતા; પરંતુ શાસ્ત્રના પરિચયની સમાનતા હોવાથી અમારો સ્નેહસબંધ ગાઢ રહેતો.

પ્રથમ પરિચય તો તેઓ મુંબાઇની એલફીન્સ્ટન હાઈસ્કુલમાં શિક્ષક નિમાયા ત્યારથી થએલો. અમે એકબીજાને નામથી જાણતા પણ અપરોક્ષ પરિચય નહિ. પરંતુ તે અરસામાં મ્હારા પુત્ર એજ સ્કુલમાં તેમનાજ વર્ગમાં હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે પરિચય શરૂ થયો અને વિદ્યાવ્યાસંગથી વધ્યો.

પછીથી તેઓ ડક્કન કાૅલેજમાં સંસ્કૃત વિષયોના અધ્યાપક નિમાયા. ભાણ્ડારકર ઈન્સ્ટીટયુટના કાર્યનિમિત્તે મ્હારે વારંવાર પુને જવાનું થતું અને તેઓ પણ એ પ્રદેશમાં રહેતા હોવાથી અમે મળતા.

એમના શાસ્ત્રીય જ્ઞાન માટે મને બહુ આદર હતો. શુદ્ધાદ્વૈત શાસ્ત્રોનું તેમનું અધ્યયન ઉત્તમ હતું અને તેથીજ તેમને એ સંપ્રદાયના મહારાજો સાથે જરાતરા મન દુઃખ થતું. તેમના ધારવા પ્રમાણે આ સત્પુરુષો સંપ્રદાયને સાંગોપાંગ સમજતા ન હતા, અને સમજતા હશે તો એ સંપ્રદાયની પ્રથા પ્રમાણે વિચરતા ન હતા.

અન્ય સંપ્રદાયના આચાર્યો પ્રતિ આક્ષેપ ન કરતા, પરંતુ તેમની માન્યતા પ્રમાણે ભક્તિ તે દ્વારા જ્ઞાન અને મોક્ષ એ સરણી વાસ્તવિક હતી.

તેમનો વ્યવહાર–આચાર સ્વીકૃત જ્ઞાનમાર્ગને અનુસરતો હોવાથી તેમની પ્રતિ લોકને આદર થતો.

એવા વિદ્યાવિલાસી સદાચારી પુરુષ બહુ થોડા મળે છે.

श्री. प्रो. मन्नलाल शास्त्रीजीनां स्मरणो.

(લે. શ્રી. અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી M. A. LL. B.)

શાસ્ત્રીજીનું નામ એટલે ઘણી ભારેખમ વિદ્વત્તાવાળી છતાં અત્યન્ત સાદી વ્યક્તિનું નામ. તેમની વિદ્વત્તાને વિષે બે મત હોઈ શકેજ નહિ.

મારા પર તેમની પ્રથમ છાપ ૧૯૧૧ માં મુંબઇમાં કોરોનેશન બિલ્ડિંગમાં થએલી. તેઓ ત્યાં મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીને મળવા આવેલા તે વખતનું તે દૃશ્ય. સુમારે કલાકેક તેમણે વાતો કરી હશે. બધો વખત અનેક વેદાન્તનાં અને અન્ય પુસ્તકોને વિષે તેમની વાત ચાલેલી અને તે પરથી તેમની વિદ્વત્તા ઘણી વિસ્તૃત અને ઊંડી હતી તેવી મારા પર છાપ પડેલી. તેઓ વડીલશ્રીના શિષ્ય થતા હતા, અને જ્યારે જ્યારે મળવા આવે ત્યારે અત્યન્ત વિનય દર્શાવતા. તેમનામાં પ્રૌઢી વિદ્વત્તા સાથે અત્યન્ત વિનીતતા હતી.

તેઓ તે સમયે એલ્ફિન્સ્ટન હાઇસ્કૂલમાં શિક્ષક હતા. છતાં તે પ્રોફેસરપદને માટે સંપૂર્ણ લાયક હતા. પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં તેમને પ્રોફેસરનું પદ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા થઇ. કેળવણી ખાતાના મુખ્ય અમલદારને તેમને માટે વડીલશ્રીએ સુંદર ભલામણ કરેલી અને સામાન્ય સંજોગમાં તે પ્રસંગે તેમને તે પદ પ્રાપ્ત થવું જોઈતું હતું, પણ તેમને બદલે અન્ય વ્યક્તિની પસંદગી થઈ તેથી તેમને ખેદ થયો તેના કરતાં વડીલશ્રીને વધારે ખેદ થયો હતો, એમ અમને યાદ છે; કારણ તેઓ તો કોઈ પણ દિવસ ખોટી ભલામણ કરતાજ

નહોતા. પાછળથી કેટલાંક વર્ષ પછી શાસ્ત્રીજીને પ્રોફેસરશિપ પ્રાપ્ત થઈ હતી ને તે તેમણે વર્ષો સુધી સુંદર રીતે દીપાવી હતી.

એક વાર અમને ભૂલેશ્વરમાં એમના મિત્રના મકાનમાં મળવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થએલો. જૂની ઢબે, અત્યન્ત સાદાઈથી પલાંઠી વાળીને ચોપડીઓના ઢગલાની વચમાં બિરાજમાન થએલી એમની હસમુખી ને ઉત્સાહપૂર્ણ બુદ્ધિના ચાંચલ્યથી ચમકતી આંખોવાળી મુખાકૃતિ અમારા સ્મરણપટ પર અત્યારે પણ તાજીજ છે. અનેક પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકોનો તેમણે અમને પા અર્ધા કલાકમાં પરિચય કરાવી નાંખ્યો.

એક વાર પૂનામાં એમના પરોણા થવાનો અમને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. એઓ મંદિરમાંજ રહેતા. એમનો દૈનિક ક્રમ ઋષિમુનિઓના જીવનનો ખ્યાલ આપે એવો અમને લાગ્યો. કામ સિવાય વાત નહિ ને વાચન સિવાય બીજી પ્રવૃત્તિ નહિ. રાત્રે પરવાર્યા પછી પોતે ભાગવત વાંચતા અને તે સમયે થોડુંક જીજ્ઞાસુ મંડળ હાજર રહેતું. શબ્દેશબ્દ ઝીણવટથી સમજાવતા, અને એમના વિશ્વાસપૂર્ણ વાચનની ઢબથીજ જાણે ધાર્મિકતા શ્રોતાના મન પર પ્રેરતા.

એમનો નિવૃત્તિનો સમય નજીક હતો અને અમારે એમને મળવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. અમે પૂછ્યું, શાસ્ત્રીજી, નિવૃત્તિમાં વખત કેવી રીતે ગાળશો? તેમણે સંપૂર્ણ નિશ્ચયથી બેજ શબ્દોમાં ઉત્તર આપ્યોઃ—

અધ્યયન–અધ્યાપનમાં.

અને ખરેજ, તેમણે તે સમય અધ્યયનમાં તેમજ અધ્યાપનમાંજ વ્યતીત કર્યો.

શાસ્ત્રીજીના પત્રો આવે ત્યારે તે હમેશ અત્યન્ત સંસ્કૃતમયી શૈલિમાં આવતા, અને કેટલીક વાર તો એમજ લાગે કે આપણે અધરી શૈલિનું સંસ્કૃત વાંચીએ છીએ. એક વાર પરીક્ષામાં એમની સાથે કામ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ને મને ભારે ગભરામણ થઈ. જ્યારે સ્કૂલ લીવિંગ બોર્ડ સ્કૂલ–લીવિંગ પરીક્ષા લેતી ત્યારે તેણે કેટલાંક વરસ એવી પદ્ધતિ દાખલ કરી હતી કે પ્રશ્નપત્રો કાઢનાર પરીક્ષકોની સાથે સ્કૂલ લીવિંગ બોર્ડના એક સભ્યને જોડીદાર બનાવવો. આ મુજબ એક વર્ષ સ્કૂલ લીવિંગની પરીક્ષાના સંસ્કૃત પ્રશ્નપત્ર કાઢનારાઓની સાથે બોર્ડના મેમ્બરોમાંથી મારી નીમણુક થઈ હતી. પરીક્ષકોમાં એક શાસ્ત્રીજી હતા. ક્યાં તેમની સંસ્કૃતમાં વિદ્વત્તા ને ક્યાં મારો સંસ્કૃતમાં માત્ર ચન્ચુપ્રવેશ! તેમણે કાઢેલા પ્રશ્નો તેમણે મને બતાવ્યા, પૂછ્યુઃ "અતિસુખભાઇ! કેમ બરાબર છે ને? ન હોય તો બેધડક કહેજોઃ આમાં નાના મોટાનો સવાલ નથી" તેમના વચનથી ને તેમના નિરભિમાનથી મારાં નેત્રો સજળ થયાઃ હું તો છક્કજ થઇ ગયો. કેટલી સાદાઈ! તે સાથે પ્રશ્નપત્ર પણ તેવોજ સાદો. મને તો તેમના પત્રોની શૈલિથી ગભરામણ થએલી કે પ્રશ્નપત્ર પણ તેવો કાઢશે તો

તેમના જેવા મુરબ્બીને મારે કહેવું કેવી રીતે; તે મારે માટે વિકટ કામ થઈ પડશે પણ તેમાંનું કશું બન્યુજ નહિ. તે બતાવે છે કે તેઓ ઉમેદવારોનું અજ્ઞાન લેવા ઇંતેજર નહોતા, પણ સાધારણ જ્ઞાન લેવાજ ઇંતેજાર હતા. આ બનાવથી તેમના વ્યક્તિત્વને માટે મારૂં માન વધ્યુ.

ધમાલ તેમને બીલકુલજ પ્રિય નહોતી; છતાં તેઓ એવા સ્નેહાળ હતા કે બીજાઓની ધમાલ પણ સ્નેહવશાત્ નીભાવી લેતા. તેઓ જેવા વિદ્વાન્, જેવા સાધુચરિત, તેવાજ સ્નેહાળ, ને તેવાજ સરળ હૃદયના હતા. તેમની ખોટ પુરાવવી લગભગ અશક્ય છે. પ્રભુ તેમના આત્માને શાન્તિ અર્પો !

सद्गत शास्त्रीजी.

(લે શ્રી. રણછોડદાસ વૃંદાવનદાસ પટવારી B. A. LL. B. પાલનપુર, મોરબી અને ગોડલના નિવૃત્ત દિવાન.)

પાલણપુર સ્ટેટના ચીફ મીનીસ્ટર તરીકે સને ૧૯૦૧ માં મારી નીમણુંક થઇ ત્યાંસુધી શાસ્ત્રીજીનો મને બીલકુલ પરિચય નહોતો. સદ્ગત લલ્લુભાઈ પ્રાણવલ્લભદાસભાઈનો હતો. આ બન્ને ભાઈઓ સને ૧૯૦૪ ના અરસામાં એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે સંપ્રદાયની ઉન્નતિ કરવી હોય તો 'અખિલ હિન્દ વલ્લભીય વૈષ્ણવ પરિષદ્" સ્થાપવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. આ સ્તુત્ય વિચાર નિત્યલીલાસ્થ ગોસ્વામિશ્રીજીવણલાલજી મહારાજે અને નડીઆદના ગોસ્વામિ મહારાજશ્રી અનિરુદ્ધલાલજીએ વધાવી લીધો. મેં અનુમોદન આપ્યુ પહેલી પરિષદ્ કયાં ભરવી તે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો.

વડોદરાના સદ્ગૃહસ્થ શેઠ ચીમનલાલ શામળ બેચરે ઘણા ઉમંગથી વડોદરામાં ભરવાનુ બીડુ ઝડપ્યુ. તેમણે અને વડોદરાના વૈષ્ણવોએ ઘણા ઉત્સાહથી પ્રબંધ કર્યો, અને પહેલી પરિષદ્ વડોદરામાં ભરવામાં આવી. તે વખતે મને સાપ્રદાયિક ગ્રન્થોનો અભ્યાસ નહોતો. પરંતુ હું વકીલ અને પાલનપુરનો ચીફ મીનીસ્ટર હતો તેથી સદ્ગત શાસ્ત્રીજીએ અને લલ્લુભાઈએ પ્રમુખપદ સ્વીકારવા મને આગ્રહ કર્યો મેં તેમની આજ્ઞા શિર ઉપર ચઢાવી. આ પરિષદ્માં જે ગોસ્વામિબાલકો હાજર હતા તેમના અને શાસ્ત્રીજીના સરળ ગુજરાતી ભાષામાં વ્યાખ્યાનો સાંભળ્યાં ત્યારથી શાસ્ત્રીજી પ્રતિ મને પૂજ્યભાવ થયો, અને દીવાનગીરી કરવાની સાથે અવકાશના વખતમાં સંપ્રદાયના ગ્રન્થો વાંચવા માંડયાં.

શાસ્ત્રીજીએ મને એવી ભલામણ કરી કે શુદ્ધાદ્વૈતના અદ્વૈતના, વિશિષ્ટાદ્વૈતના અને દ્વૈતના અને દ્વૈતાદ્વૈતનાં કેવા સિદ્ધાંતો છે તે જાણવું હોય તો "શુદ્ધાદ્વૈત માર્તણ્ડ" નામના ગ્રન્થનો અભ્યાસ કરવો. આ ગ્રન્થ મેં મંગાવ્યો. ગ્રન્થ ઉપર

સદ્ગત છગનલાલ શાસ્ત્રીએ કરેલી વિદ્વત્તા ભરેલી વિસ્તૃત ગુજરાતી ભાષામાં ટીકા છે, અને મગનલાલ શાસ્ત્રીની કસાએલી કલમથી પ્રસ્તાવના લખાએલી છે. આ પ્રસ્તાવના તેમના બહોળા જ્ઞાનનો ભંડાર છે. સદ્ગત ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી સાક્ષરશિરોમણિ હતા અને સાહિત્યની તેમણે પોતાના જીવનમાં અમૂલ્ય સેવા બજાવી છે. બ્રહ્મવાદ–શુદ્ધાદ્વૈતના સિદ્ધાંતોનો તેમને અભ્યાસ નહોતો. તેમણે શાસ્ત્રીજીએ લખેલી શુદ્ધાદ્વૈતની પ્રસ્તાવના લક્ષપૂર્વક વાંચી, તેથી સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતોનો ખ્યાલ આવ્યો. ત્યારપછી ગુજરાતના પુષ્ટિમાર્ગીય અદ્વિતીય કવિ દયારામભાઈનો "અક્ષરદેહ" તેમણે લખ્યો અને શુદ્ધાદ્વૈત સિદ્ધાંતનું રહસ્ય તેમને સમજાયાથી, તેઓ કવિને ઉક્ત ગ્રંથમાં કેટલેક અંશે ન્યાય આપી શકયા; અને સાક્ષર હોવાનો દાવો રાખનારાઓમાંના કેટલાકે કવિની સામે આક્ષેપ કરેલા તેનો આ ગ્રન્થમાં ગોવર્ધનરામભાઈએ નિરાસ કર્યો.

સાંપ્રદાયિક જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરવી, અને જ્યારે પ્રસંગ આવે ત્યારે તેનો લાભ બીજાઓને આપવો તે શાસ્ત્રીજીનું મહાસૂત્ર હતું. તેમના જીવનમાં વિદ્યાર્થી તરીકેનું જીવન ગાળી , તેમણે વિદ્યાનું અને સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંતોના ઉપદેશનું દાન તંદુરસ્તીના જોખમે કર્યું હતું. વડોદરામાં પરિષદ્ સ્થપાયા બાદ, પરિષદ્‌ની બેઠકો, નંદરબાર, પાટણ, સુરત, પુના વગેરે સ્થળોમાં થઈ હતી. દરેક પ્રસંગે શાસ્ત્રીજીએ હાજરી આપેલી. તે સમયમાં જ્યાં પરિષદ્ ત્યાં ગોસ્વામી શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજી પણ ખરા. બન્ને બુલંદ અવાજથી ભાષણો આપતા ત્યારે શ્રોતાઓનાં ચિત્ત પ્રસન્ન થતાં. પરિષદ્ સ્થપાયા પછી શાસ્ત્રીજી, વાડીલાલભાઈ, ધીરજભાઈ અને તેલીવાળાએ માસિકો કાઢવાનું કામ શરૂ કર્યું. તેમના માસિકોમાં અપ્રગટ પ્રગટ કરવા જેવા અનેક સંસ્કૃતમાં લખાયેલા ઉત્તમ ગ્રન્થો છપાયા છે, અને જૂદા જૂદા લેખોમાં સંપ્રદાયના ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોનું સારી રીતે નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

આ માસિકો લાંબો વખત કાયમ રહ્યાં હોત તો સંપ્રદાયના સંસ્કૃતમાં લખાયેલા સંખ્યાબંધ અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો પ્રગટ થયા હોત. પરંતુ જેમ તમામ ધર્મોને ઓછો અગર વધારે કાટ ચડી ગયો છે તેમ આ સંપ્રદાયને પણ ચડયો છે. હિન્દુસ્થાનના જૂદા જૂદા શહેરો અને ગામડાંઓમાં સંપ્રદાયના અનુયાયીઓ છે. તેમને મનોરથો કરી, તેમના ગામે, પ્રસાદ લેવરાવવામાં આવે, તો આશરે ૭૦ લાખ પાતરો નાખવી પડે તેમ છે પરંતુ ભાષાંતરની મદદ લઈ તેઓ સંપ્રદાયના સંસ્કૃત ગ્રન્થો સમજી શકે તેવા છે. તેઓમાં પણ આવા ગ્રન્થો વાંચવાની રુચિ ઘણી ઓછી છે. ધનાઢય અને મધ્યમ સ્થિતિના વૈષ્ણવો મોટા શહેરોમાં ખર્ચાળ જીવન ગાળી દર વર્ષે હજારો રૂપીઆનો ખર્ચ રાખે છે આવા ખર્ચમાંથી ફક્ત પાંચ ટકાનો ખર્ચ ઓછો કરી, સંપ્રદાયના ગ્રન્થો અગર વાંચવા જેવા સાંપ્રદાયિક માસિકો ખરીદ કરી, અવકાશના વખતમાં રોજની ૧૪૪૦ મીનીટમાં ફક્ત ૩૦ મીનીટ ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોના ગ્રન્થો વાંચે તો સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતો શા

છે તે જાણવામાં આવે અને સંપ્રદાયના વિરોધીઓના આક્ષેપો સાંભળી અર્ધદગ્ધ થાય નહિં.

ગીતા, ભાગવત અને સાંપ્રદાયિક ગ્રન્થો પ્રતિપાદિત અનન્યત્વ તે તો શાસ્ત્રીજીની ગળથુથી હતી. "વર વિઠ્ઠલને વરીએજી" તે સૂત્ર અનુસાર, 'रसो वै सः' પરમ તત્ત્વનેજ ભગવાન્ માનતા, તેની ભક્તિમાં અડગ શ્રદ્ધા હતી. અન્યાશ્રયનો ગંધ પણ નહોતો. તેમની મોટી પુત્રીનાં લગ્ન પુનામાં થયા તે વખતે હું હાજર હતો. અનન્યત્વનો ભંગ ન થાય તેવી વિધિથીજ તેમણે આ લગ્ન કર્યા હતાં. શ્રીવલ્લભાધીશ તરફ પણ તેમને અનન્ય ભાવ હતોઃ–"आचार्यम् माम् विजानीयात्" એ સૂત્રાનુસાર તેઓશ્રીને ભગવાન્ જ માનતા. શ્રીવલ્લભાધીશે રચેલા અને તેઓએ પ્રતિપાદિત કરેલા સિદ્ધાંતોમાં તેમને અડગ શ્રદ્ધા હતી. શ્રીભાગવત ઉપરની શ્રીસુબોધિનીજીની અપૂર્વ ટીકાના તેઓ ઉંડા અભ્યાસી હતા એટલુજ નહિં, પરંતુ તેનું તો તેઓ પાન કરી ગયા હતા. શ્રીસુબોધિનીના અભ્યાસી તરીકે પુષ્ટિમાર્ગીય સાક્ષરો અને પંડિતોમાં તેમનું સ્થાન અદ્વિતીય હતું તેમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. સંપ્રદાયના જે ગોસ્વામી બાલક અગર બાલકો શ્રીસુબોધિની-જીનો અભ્યાસ કરતા, શ્રવણ કરતા અગર કરાવતા તેમને માટે તો શાસ્ત્રીજીનો ખાસ પક્ષપાત રહેતો.

શાસ્ત્રીજી પાખંડ અને પ્રપંચના કટ્ટા વિરોધી હતા જ્યારે તે જોવામાં આવે અગર સંભળવામાં આવે ત્યારે ક્રોધાવેશમાં દુર્વાસાનુ રૂપ ધારણ કરી ગમે તેવા ઉદ્દગારો કાઢતા, પરંતુ સદ્દગતને અન્યાય ન થાય તે હેતુથી મારે કહેવું જોઇએ કે તેમનો ક્રોધ થોડી મીનીટ જ રહેતો તેમનુ હૃદય વિશાળ હતું.

થોડા વખત ઉપર શાસ્ત્રીજી ઉદેપુર, શ્રીનાથદ્વારા અને કાંકરોલીમાં મને મળ્યા ત્યારે તેમણે કહેલુ કે મુદ્રણ કરાવવા જેવા અનેક ગ્રન્થોમેં તૈયાર રાખ્યા છે. આ કામ માટે મારી કમાણીમાંથી મોટી રકમ જૂદી કાઢી છે કેટલાક વૈષ્ણવોએ પણ સાહાય્ય આપવા વચન આપ્યુ છે. જો તેઓ તંદુરસ્તી સાથે ૧૦–૧૫ વર્ષ વધારે જીવ્યા હોત તો આવા ગ્રન્થો પ્રગટ કરવાની તેમની અભિલાષા પરિપૂર્ણ થાત અને સંપ્રદાયને ઘણો લાભ મળત. પરંતુ મુસાફરીનો અંત આવતાં કોઇ કોઇને રાખી શકતું નથી. સદ્દગત તેલીવાળાએ થોડું આયુષ્ય ભોગવ્યું તેમ છતાં ૩૮ ગ્રન્થો પ્રકટ કર્યા. તેમનો અવતાર થયો ન હોત અને તેમના કામમાં શ્રીમાન્ ધીરજભાઇની સંપૂર્ણ સાહાય્ય નહોત તો અનેક ટીકાઓ સાથે ષોડશ ગ્રન્થોની ઓંખીનો આપણને લાભ મળત નહિં. શ્રીરશ્મિજી પ્રગટ કરવાનુ ભગીરથ કામ પણ તેલીવાળાએ ઉપાડયુ અને દ્રવ્યની સહાયતા સદ્દગત શેઠ લાલજી નારણજીએ ટ્રસ્ટ ફંડમાથી અપાવી. આ કામ તેલીવાળાની હૈયાતીમાં અપૂર્ણ રહ્યુ. શ્રીવલ્લભાધીશે તેમના મિત્રોને પ્રોત્સાહન આપ્યુ, અને તેઓ અપૂર્ણ રહેલ કામ કરવા કટિબદ્ધ

થયા છે. સંપ્રદાયના જે જે અનુયાયીએ, (પછી તે બ્રાહ્મણ હોય કે વૈશ્ય હોય) સંપ્રદાયની સેવા જે અમૂલ્ય ગ્રન્થો પ્રગટ કરી, ભાષણો આપી અને લેખો લખી, બજાવી છે તેના આપણે હમેશને માટે ઋણી છીએ.

મગનલાલભાઈનું સ્મારક ફંડ કરવું તે ખાસ જરૂરનું છે. આ નિમિત્તે સારૂં ફંડ થાય તો તેમાંથી અનેક સાંપ્રદાયિક ગ્રન્થો પ્રગટ થાય; પુષ્ટિમાર્ગીય ગ્રેજ્યુએટો અને પંડિતોના જ્ઞાનનો લાભ લઈ શકાય અને આ સંપ્રદાયના કેવા ઉચ્ચ સિદ્ધાંતો છે તે સંસ્કૃત જાણનાર જગતના જીજ્ઞાસુઓ જાણી શકે. મગનભાઈએ પોતાની કમાણીની અમુક રકમ તો આ કાર્ય માટે કાઢી છે. હિન્દુસ્થાનના ૮૦ લાખ પુષ્ટિમાર્ગના અનુયાયીઓમાંથી ૫૦૦ કે હજાર વૈષ્ણવો નામ-સેવામાં રસ લે તો વૈષ્ણવો દ્વારા રૂપીઆ પચાસ હજારનું ફંડ કરવું તે મુશ્કેલ નથી. આ ફંડનું ટ્રસ્ટ થવું જોઈએ અને ફંડની વ્યવસ્થા કરનારા એવા હોવા જોઈએ કે જેમની પ્રકૃતિ ચીંથરાં ફાડવાની, વિતંડાવાદમાં ઉતરવાની ન હોય. વ્યવસ્થા આ પ્રકૃતિવાળાઓને સોંપવાથી ફંડનો ઉપયોગ થતો નથી અગર દુરુપયોગ થાય છે. જો આવી સારી રકમનું ફંડ થાય અને કામની બરોબર વહેંચણ કરવામાં આવે તો દર વર્ષે ઓછામાં ઓછા ૧૦ ગ્રન્થો પ્રગટ થાય, અને મારા જેવા ૭૩ વર્ષની વયના વૈષ્ણવને એટલું આશ્વાસન મળે કે મારૂં આયુષ્ય ૮૦ વર્ષનું હોય તો સાત વર્ષમાં અપ્રસિદ્ધ સંપ્રદાયના ૭૦ ગ્રન્થોના દર્શનનો લાભ મને મળે.

શાસ્ત્રી મગ્નલાલ ગણપતરામનાં સુસ્મરણો.

(લેખકઃ રા. રા.—વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ, B. A. LL. B. મુંબાઇ.)

શાસ્ત્રીજીનું પ્રવચન સને ૧૯૦૫ કે ૧૯૦૬ માં વડોદરા પરિષદ્ એટલે પ્રથમ વૈષ્ણવ પરિષદ્‌માં થયું અને તે વર્તમાનપત્રદ્વારા અમદાવાદના પુસ્તકાલયમાં વાંચવામાં આવ્યુ, ત્યારથી જ મારું નૈસર્ગિક આકર્ષણ તેમના તરફ થયુ અને તેમના સમાગમમાં આવવું-તેમનો સત્સંગ કરવો, તેમના દ્વારા સાંપ્રદાયિક અધ્યયન કરવું તેવો મનોરથ થયો. ત્યારે હું LL. B. નો મુંબાઈમાં અભ્યાસ કરતો હતો અને ઉષ્ણકાલની રજામાં મારા પિતાશ્રી પાસે રાજનગર ગયો હતો. રાજનગરથી રજા પુરી થયે મુંબાઈ આવ્યો ત્યારે હરિશરણસ્થ વૈષ્ણવ જમનાદાસ તલકચંદના દ્વારા શાસ્ત્રીજીના પ્રથમ સમાગમમાં આવ્યો. તે સમયે હાલની જેમ સાંપ્રદાયિક સાહિત્ય મુદ્રિત નહોતું. હસ્તલિખિત પ્રતિઓ પરથી તામસફલપ્રકરણના શ્રીસુબોધિનીજી, ટિપ્પણીજી, પ્રકાશ, લેખ અને યોજનાસહ પ્રતિરાત્રિ શાસ્ત્રીજી વાંચતા હતા અને વૈષ્ણવો કે જેમાંના ઘણા ખરા પ્રભુ પાસે પધારી ગયા છે, જેઓનાં નામ છગનલાલ-વાલજી, ધરમસીભાઈ, કરસનદાસભાઈ, જમનાદાસ તલકચંદ, ભાણજીભાઈ વગેરે હતા અને શ્રોતૃવર્ગમાં ધીરજભાઇ પ્રભૃતિ હતા અને તેઓ ભાવપૂર્વક કથાનું

श्रवण करता. केटलाक वैष्णवो वधाई–कीर्तन पण गाता. तेमां धरमसीभाई ज्यारे गाता त्यारे एवा तो गद्गद्कंठे गाता के तेमनो भक्तिभाव श्रवण करनारने प्रत्यक्ष थतो. शास्त्रीजीनी कथानी शैली अपूर्व हती. गीर्वाणभाषानुं जेने अक्षरे ज्ञान नहोतुं–अरे जेणे कोईपण भाषानो अभ्यास कर्यो नहोतो–तेने पण श्रीसुबोधिनीजी जेवो उत्तम ग्रंथ सुस्पष्ट समजाय ते प्रकारे तेओ प्रवचन करता हता. केटलाक कथाकारो ग्रंथनी वात बाजुए रहे अने पोताने जे कहेवुं होय ते पोताना ज विचारो भरडया करे छे तेम करता नहि, परन्तु ग्रंथनी पंक्तिए पंक्ति सुस्पष्ट तद्दन सहेली भाषामां समजावता हता. श्रीवर्ग पण तेमनी भाषाने समजी शकतो हतो. श्रोतृगण 'गृण्वन्ति मीलितदृशो विगतान्यवाचः' जेम श्रवण करतो हतो. कोलेजना प्रोफेसर जे प्रकारे सर्व पूर्व तैयारी करीने कोलेजमां लेकचर करे ते प्रकारे पूर्व तैयारी करीनेज कथानुं प्रवचन करता हता, अने भारपूर्वक कहेता हता के पूर्व अभ्यास कर्या विना कथा वांचुं अने कोईपण पंक्तिनो अर्थ करवामां स्खलन थाय तो मने अक्षरहत्या थाय, अने तेथी जे दिवसे तेमनाथी पूर्व–वाचन न थयुं होय ते दिवसे गमे ते नानो ग्रंथ श्रीमद्हरिरायजीनो वांची लेता, पण श्रीसुबोधिनीजीनुं वाचन करता नहि. ए प्रकारे श्रीमद्हरिरायजीना ग्रंथना वाचनथी वैष्णवो पण सहेलाईथी पुष्टिमार्गना सिद्धान्तो समजी शकता. **पुष्टिमार्ग**–सामान्य **भक्तिमार्ग** अने केवल **वेदमार्ग** के **मर्यादामार्ग** तेओनुं तारतम्य समजता अने ते ते मार्गना सिद्धान्तोनो विप्लव करता नहि.

पुस्तको प्रसिद्ध थया पछी श्रोतृवर्ग घणो खरो पुस्तको साथे बेसतो, अने कथानो प्रकार पण जरा बदलायो अने अध्ययननो वर्ग होय तेवो भास थवा लाग्यो. श्रोतृगण घणे भागे हाथमां पुस्तक लईने ज बेसतो.

कथारस जमाववामां जेवा निपुण हता तेवाज तेथी अधिक व्याख्यान–भाषण करवामां पण एक्का हता. सहेलामां सहेला विषयने लईने छेक कठणमां कठण विषयने पण सुस्पष्ट रीते समजावी शकता अने महान् श्रोतृवर्गने तेमां तल्लीन करी देता प्रभुदत्त अवाज पण मोटो अने स्पष्ट हतो, तेथी दश दश हजारनी सभामां पण तेमने लाउड स्पीकरनी जरूर पडती नहि. कोई वखत पण तेमना व्याख्यानमां गरबड थती नहि. पत्रावलंबन जेवा ग्रंथनुं पण सुंदर रीते व्याख्यान करता, तेमज शांकरभाष्य अने वाल्लभभाष्यनी तुलना पण सरळ रीते व्याख्यान करी शकता. निरक्षर मनुष्य पण समजी शके तेवी रीते सरल भाषामां व्याख्यान करता. जे जे विषयनुं प्रतिपादन करवुं होय ते नियत समयमां ज करी शकता. व्याख्यानमां नियत समयथी वधु समय लेता पण नहि अने मुद्दानी वात कहेवी रही पण जती नहि. ज्योमेट्री (भूमिति) नो प्रोब्लेम (मनो–यत्न) सिद्ध करे ते प्रकारे व्याख्यानना विषयने प्रतिपादन करता.

નિત્યલીલાસ્થ કામવનવાળા ગોસ્વામી શ્રીગોપાલલાલજી અત્ર સાતસ્વરૂપની હવેલીમાં સને ૧૯૧૧ ના અરસામાં બિરાજતા ત્યારે પ્રતિ રવિવારે તેઓશ્રી તેમનું વ્યાખ્યાન સાતસ્વરૂપની હવેલીમાં કરાવતા. સભાની સમગ્ર તૈયારી આપશ્રી સ્વયં કરાવતા તેમજ આપશ્રી સભામાં સર્વથી પહેલા આવી બિરાજતા અને સર્વના ગયા પછી પધારતા. શાસ્ત્રીજી તો વ્યાખ્યાનમાં અન્યની નિન્દા કરે છે તેવા આક્ષેપો મહારાજશ્રી પાસે કરવામાં આવ્યા અને તેમનાં વ્યાખ્યાન બંધ કરાવવા તેઓશ્રીને આગ્રહ કરવામાં આવ્યો પરંતુ મહારાજશ્રી મક્કમ રહ્યા અને સર્વનો પ્રત્યુત્તર આપતા કે તમો સભામાં ઉપસ્થિત થાઓ નહિ અને અને કહો છે સત્ય કે હું સભા શરુ થાય તે પહેલાંથી કે છેક સભા વિસર્જન થાય ત્યાં સુધી હાજર રહું ને સ્વયં અનુભવું તે સત્ય? એ મહારાજશ્રીને શાસ્ત્રીજીનાં વ્યાખ્યાનો ચાલુ રહે તેને માટે એટલો બધો આગ્રહ રહ્યો કે આપશ્રી મુંબાઈથી કામવન પધાર્યા ત્યારે પણ પ્રતિ રવિવારે શાસ્ત્રીજીનાં વ્યાખ્યાન શ્રીમન્નૃસિંહલાલજીના મંદિરમાં ચાલુ રહે તેવી ગોઠવણ તેમના વહુજી સાથે કરતા ગયા. કેટલોક સમય ત્યાં વ્યાખ્યાનો થયાં અને છેવટે શ્રીમદ્બૌત્તમજી સર્વ ટીકા સાગે વ્યાખ્યાનરૂપે સમજાવતા, છતાં કેટલાક વિઘ્નસંતોષીઓએ–તેજોદ્વેષીઓએ તે વ્યાખ્યાનો બંધ કરાવ્યાં. તેઓ ઈંગ્રેજીમાં પણ સુંદર અને સચોટ વ્યાખ્યાન કરી શકતા, તે ટાઉન હોલમાં જસ્ટીશ બોમાંના પ્રમુખપણા નીચે તેમના કરેલા વ્યાખ્યાનથી સર્વેએ અનુભવ્યુ હતું. શ્રોતૃગણથી ટાઉન હોલ ચીકાર ભરાઇ ગયો હતો અને એકેએક સભ્ય તે વ્યાખ્યાનની પ્રશંસા કરતા હતા. ખુદ જસ્ટીમ બોમાં, જસ્ટીસ દીવેટીઆ, મેજીસ્ટ્રેટ ઇન્દ્રવદન મહેતા, પ્રો. ગજેન્દ્ર ગડકર જેવા વિદ્વાન અને તટસ્થ ગૃહસ્થો પર પણ તેમના વ્યાખ્યાનની ઉંડી છાપ પડી હતી.

શાસ્ત્રીજી જેવા ઉત્તમ **વ્યાખ્યાતા** અને **વક્તા** હતા તેવાજ ઉત્તમ **અધ્યાપક** પણ હતા. એલ્ફીન્સ્ટન હાઇસ્કૂલના અને ડેક્કન પુના કોલેજના છેક ચોથા ધોરણથી તે તે M. A. સુધીના વિદ્યાર્થીઓ તેમની શિક્ષણકલાની મુક્ત કંઠે સ્તુતિ કરતા. સને ૧૯૦૬–૭ ના અરસામાં નિત્યલીલાસ્થ ગો. શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજીની સાથે શાસ્ત્રીજી પાસે શ્રીમદણુભાષ્યનુ અધ્યયન કરવાનો સુયોગ મને પ્રાપ્ત થયો હતો. તે સમયે પ્રથમ બે અધ્યાય ટુંક સમયમાં બહુ સારી રીતે શીખવ્યા હતા. સદ્ગત જસ્ટીસ શાહ કે જેમની દ્વિતીય ભાષા પરશીઅન હતી અને જેમને સંસ્કૃત ભાષાનો લેશ પણ સંસર્ગ નહતો તેમને પણ શરૂઆતથી સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરાવી, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા અને મયૂખ–મિતાક્ષરા જેવા ધર્મગ્રંથોનો સચોટ અભ્યાસ કરાવ્યો હતો તે અભ્યાસ જસ્ટીશ શાહને તેમના ચૂકાદામાં ઘણોજ ઉપયોગી થતો અને તેમના હિંદુ કાયદાના ઊંડા જ્ઞાન માટે બીજા ન્યાયાધીશો અને બેરીસ્ટરો અને એડવોકેટો માન ધરાવતા.

શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીના ગ્રંથોનું અધ્યયન કરાવવાનો એટલો બધો ઉત્સાહ હતો કે ગમે તે સમયે અધ્યયન કરનારની અનુકૂલતાએ પોતે દ્રવ્ય અને સમયનો પણ ભોગ આપીને અધ્યયન કરાવતા. મંગલદાસ જેવાને સમય મળે તો તેને પ્રાતઃ ચાર વાગે ઉઠીને પણ તત્ત્વદીપનિબંધનું અધ્યયન કરાવતા. ગોસ્વામી શ્રીવ્રજરત્નલાલજીથી પુના કે મુંબાઈ બિરાજવાનું બની શકતું ન હોવાથી ઉષ્ણકાલની રજામાં પોતાના ખર્ચે સુરત જઈને પોતાના ખર્ચે ત્યાં રહી મહારાજશ્રીને શ્રીમદણુભાષ્યનું અધ્યયન કરાવ્યુ હતું. તે સમયે પણ રાત્રિના શ્રીસુબોધિનીજીનું પ્રવચન તો ચાલુજ હતું. બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીને સ્કોલરશીપ સ્વયં આપીને કે બીજી સંસ્થાદ્વારા કે કોઈ વૈષ્ણવ ગૃહસ્થદ્વારા અપાવીને પણ સાંપ્રદાયિક અધ્યયન કરાવતા. તેમાંના એક શુદ્ધાદ્વૈતના તંત્રી–શાસ્ત્રી વસંતરામ છે. સાંપ્રદાયિક કઠણ ગ્રંથો પત્રાવલંબન, વિદ્વન્મંડન, પ્રસ્થાનરત્નાકર, પ્રકાશસહ અણુભાષ્ય અને શ્રીપુરુષોત્તમજીના વાદગ્રંથો વગેરે ગ્રંથોનું વૈષ્ણવો સરળતાથી અધ્યયન કરી શકે તે માટે શ્રીપુરુષોત્તમમંડળની તેમણે સ્થાપના કરી અને દર અઠવાડીએ પુનાથી પોતાને ખર્ચે અત્ર આવી ત્રણ દિવસ સુધી નિયત વર્ગ ચલાવતા. તેમજ ઘણી-ખરી રજા અહિંજ ગાળતા. પરંતુ મોહમયીસ્થ વૈષ્ણવો એટલા બધા પ્રવૃત્તિમય કે તેમનો લાભ કોઈપણ તેમની ઇચ્છા મુજબ લઇ શકયું નહિ. ભગવત્કૃપાથી અને શ્રીમદાચાર્યચરણની કૃપાથી મારામાં છે તે કોઈપણ વૈષ્ણવ લે તેવી ધગશ હમેશાં તેમના હૃદયમાં રહેતી. તેમાં પણ કોઈપણ ગોસ્વામિબાલક સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોમાં તૈયાર થઈ જાય અને નિરંતર શ્રીસુબોધિનીજી નિયમપૂર્વક દરરોજ વાંચે એમ તેમની તીવ્ર ઇચ્છા હતી પરન્તુ તે ઇચ્છા તેમની સર્વાંશે ફલીભૂત થઇ નહિ શ્રીમદણુભાષ્યનું સંપૂર્ણ અધ્યયન તેમના જામાતાને કરાવ્યુ છે. તેમજ તેમનો થોડો લાભ આ સ્મારક અંકના સંપાદક રા. નાગરદાસને પણ મળ્યો છે હરિચરણસ્થ મી. તેલીવાળાને પણ લાભ મળેલો અને તેમના પ્રથમ લગ્ન પ્રસંગે સપ્રકાશ અણુભાષ્ય ચાંલ્લામાં આશીર્વાદ સાથે આપેલુ અને તે હમેશાં કહેતા કે મને શાસ્ત્રીજીના આશીર્વાદથી અણુભાષ્ય ફળ્યુ છે. ધીરજભાઈ, હું, મંગલદાસ વગેરે સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોના વાચક થયા તે તેમના સત્સંગેજ. મી. પટવારીજી અને સદ્‌ગત લલ્લુભાઈ પ્રાણજીવનદાસમાં સંપ્રદાય માટે જે ઉત્સાહ આવ્યો તે પણ તેમના સમાગમે. સંપ્રદાયમાં આટલું બધુ સાહિત્ય છે તેનો ઘંટાનાદ અને પરિષદની પ્રવૃત્તિ કરી, શાસ્ત્રીજીએજ સર્વ વૈષ્ણવો અને ગોસ્વામિ-બાલકોને જાગૃત કર્યા. મુંબાઈમાં પરિષદનું છેલ્લું અધિવેશન થયું ત્યાર પછી એકે અધિવેશન થયું નહિ, તે માટે તેમને ખેદ થતો. હરીચ્છા માની આશ્વાસન લેતા.

સાંપ્રદાયિકજ કેવલ અધ્યયન કરાવતા તેમ નહિ પરંતુ જરૂર પડે એક અમેરીકનને જૈનના સાહિત્યનો અભ્યાસ તેમજ એક સંન્યાસીને શાંકર સાહિત્યનો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. શાસ્ત્રીજી જન્મથીજ અધ્યાપક–શિક્ષક હતા, He was

a born teacher એમ તેમના સમાગમમાં આવનાર સર્વનું માનવું છે. જૈન સાહિત્યનું અધ્યયન કરાવતાં કટ્ટર જૈન જેવા બનતા અને શાંકર સાહિત્યનું અધ્યયન કરાવતાં કટ્ટર શાંકર જેવા બનતા.

તેમનું ચારિત્ર્ય તદ્દન શુદ્ધ અને નિર્મલ હતું અને તેથી સૌ કોઇને તેમના તરફ માન રહેતું. જેમને તેમનો દ્વેષ હોય, જેમને જેમના તરફથી શત્રુભાવ હોય તે પણ તેમની સામે જરાકે બોલી શકતા નહિ. સંપ્રદાયની સેવા માટે તન મન અને ધન સર્વ અર્પણ કરવાને તત્પર રહેતા. જ્યારે જ્યારે સંપ્રદાય ઉપર હુમલા થતા ત્યારે તેઓનીજ સેવા સર્વને કામ લાગતી. પોતાના ખર્ચે પાટણ ગયા હતા, નંદુરબાર ગયા હતા અને ગમે ત્યાં ગયા હોય અને મહારાજશ્રી ગોકુલનાથજીનો કે અન્યનો તાર કે પત્ર આવે કે તરતજ પોતાના ખર્ચે હાજર થતા અને હૃદયપૂર્વક પોતાને સોંપેલી સેવા બજાવતા.

સમય આવે ગોસ્વામિબાલકોને સ્પષ્ટ અને કડવું પણ કહેવાનું કહેતા હતા. એક પ્રસંગે એક ગોસ્વામિબાલકને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં ચાર ઘોડાની ગાડી-ચોકડીનો મોહ થયો. શાસ્ત્રીજીએ આપશ્રીને કહ્યું કે તેવી ચોકડીમાં બિરાજી બહાર પધારશો તો લોકો તમારી તરફ આંગળી કરશે, પરંતુ વેદ, ગીતા, સૂત્ર, શ્રીમદ્ ભાગવત રૂપી ચોકડીમાં વિરાજશો અર્થાત્ એ ચારેના સાહિત્યમાં નિપુણ થશો તો લોકોમાં તમારી વાહવાહ થશે. તદુપરાંત આપનું-વૈષ્ણવગણનું અને આપનું કલ્યાણ કરી શકશો. ગોસ્વામિબાલકોને આ પ્રમાણે કહેવું તે પણ કેટલાક કહેવાતા ભાવુક વૈષ્ણવોને રુચતું નહિ. શાસ્ત્રીજી વારંવાર કહેતા કે તેવા વૈષ્ણવોજ ગોસ્વામિ બાલકોના હિત-શત્રુ હતા.

શાસ્ત્રીજીનો નિયમ હતો કે અમુક ગોસ્વામી મહારાજ મુંબાઈમાં બિરાજતા હોય ત્યાં સુધી તેમના દર્શન કર્યા સિવાય જમવું નહિ. તેમજ રાત્રિએ કથા પણ તેઓશ્રીના સ્થાનેજ વાંચતા. એક સમય એવો પ્રસંગ બન્યો કે તે ગોસ્વામિ મહારાજને ત્યાં મશહુર ગોહરજાન નાયિકાના નૃત્યનો મુજરો કરાવવાનો હતો અને મહારાજશ્રીએ શાસ્ત્રીજીને કહેવરાવ્યું કે ગોહરજાનનો મુજરો જોવો હોય તો અમુક સમયે આવજો. તે દિવસથી તેમના દર્શને જવું છોડી દીધું. તેઓશ્રીના તરફથી કેટલાક વૈષ્ણવો સમજાવવા આવ્યા તેમને જવાબ આપ્યો કે કંઠી બાંધી છે એટલે જ્યારે જ્યારે આજ્ઞા કરશે ત્યારે હું તેઓશ્રીની સેવામાં હાજર થઈશ પરંતુ મારી પૂર્વની શ્રદ્ધાનો લોપ થયો છે. ગુરુ થઇને નાયિકાનું નૃત્ય જોવા બોલાવશે તો નાયિકાનું નૃત્ય જોવું નહિ તેવો ઉપદેશ મને કોણ કરશે?

એક સમય શાસ્ત્રીજીના પિતા કોઈ ગોસ્વામિબાલકની સાથે નાટક જોવા મુંબાઈમાં ગયા ત્યારે પણ તેમના પિતાશ્રીને તેમણે વિનયપૂર્વક બહુજ કહ્યું હતું આ તેમણે ઘણુંજ અનુચિત કર્યું હતું. આપણે નાટક, સીનેમા, સર્કસ વગેરે

તમાશા જોવા જોઇએ નહિ તેમજ ગોસ્વામિબાલકો જોવા પધારતા હોય તો વિનતિ કરી તેમને રોકવા જોઈએ તેને બદલે તેમની સાથે જઇ તેમને ઉત્તેજન આપવું એ આપણુને શોભે નહિ. આવા તો ઘણા પ્રસંગો બનેલા છે જે બધાની નોંધ લખું તો એક મોટું પુસ્તક થાય. શાસ્ત્રીજી કોઈ દિવસ નાટક, સીનેમા સરકસ કે બીજા તમાશામાં કદી પણ ગયા નથી. તેમજ ખાવા પીવા અને પહેરવામાં પણ તદ્દન સાદા હતા. ખાવામાં એક ચીજ હોય તો પણ તેમને ચાલે. પહેરવામાં કેવલ ધોતી અને ઉપરણોજ જોઇએ તેમને સંસ્કૃત વાચન તેનું પઠન અને સંસ્કૃત પુસ્તકોની ખરીદી સિવાય અન્ય કોઈ પણ પ્રકારનો શોખ ન હતો અર્થાત્ તેમનું જીવન આદર્શ, સાદામાં સાદું હતું. તેમના જેવી સંસ્કૃત પુસ્તકોની લાયબ્રેરી અન્યત્ર ભાગ્યેજ મળશે. 'ઉગ્ર સ્વભાવ પરમ પરમારથ સ્વાર્થ લેશ નહિ સંસારી' એમાં વર્ણવેલાં વૈષ્ણવનાં સર્વ લક્ષણ શાસ્ત્રીજીમાં હતાં.

ઉગ્રતા—જે કોઈ તેમના સહવાસમાં આવ્યા છે તે સારી રીતે જાણે છે કે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના સિદ્ધાન્તની બાબતમાં પોણુસોલ આની વાત હોય તો પણ તેમને સોહાતી નહિ અને સિદ્ધાન્તપરત્વેજ તેઓ ઉગ્ર રહેતા. સિદ્ધાન્ત પરત્વે જેવા ઉગ્ર હતા તેવાજ સામાન્યતઃ મૃદુ અને સરલ સ્વભાવના હતા. ગમે તેવા નાનામાં નાના માણસને પણ જરા પણ ઓળખતા હોય અને તેને રસ્તામાં દેખે તો દુરથી બોલાવે, તેની ખબરઅંતર પૂછે અને કોઇનાપર જરાક પણ ગુસ્સે થતા નહિ. દુર્ગુણીમાં દુર્ગુણી પુરૂષ કે સ્ત્રી હોય અને તેમને પરિચિત હોય અને તેના દોષ સર્વ જાણતા હોય છતાં તેના પર સદૈવ અનુકંપા અને દયાભાવજ રાખતા, તે સુધરે તેવોજ તેમના તરફથી પ્રયત્ન થતો અને પ્રસંગ પડે તેવાને પણ દ્રવ્યની પણ મદદ કરતા. મારા અને ધીરજભાઇ જેવા તેમના મિત્ર તેમને કહેતા કે આ અપાત્રને દાન કરવા જેવું થાય છે, ત્યારે કહેતા હતા "**અનુગ્રહ કૃપાના માર્ગમાં યોગ્યતા, અયોગ્યતા, પાત્ર-સુપાત્ર-કુપાત્રનો વિચાર રહે, ને તેનો વિચાર કરવામાં આવે તો પછી અનુગ્રહ-કૃપા કે દયા શાની ?**" ગરીબ મનુષ્યની-દીનની, હીનની તેમને વિશેષ દયા આવતી અને તેના અભ્યુદય માટે પ્રયત્ન કરતા.

વિદ્વાનો પણ સત્કાર કરતા હતા. પ્રતિપક્ષી હોય તો પણ તે મનમાં લાવતા નહિ. બે વખત પં. પદ્મનાભ તેમને મળવા ઘેર આવ્યા હતા. બીજી વખત મળવા આવ્યા ત્યારે બન્ને વચ્ચે પરસ્પર વિનયપૂર્વક વાતચીત થઈ હતી. પં. પદ્મનાભે તો તેમને કહ્યું કે શાસ્ત્રાર્થના હેન્ડબીલો બાબત મને પોતાને કાંઈ ખબર નથી. મારો વિષય ન્યાય અને તમારો વિષય વેદાંત. ઇતિહાસના અને ગણિતના પ્રોફેસરનો વાદવિવાદ કેમ સંભવે ? માટે હવે તમારે હેન્ડબીલ છપાવવાં નહિ કે છાપામાં કાંઇ જવાબ આપવો નહિ અને હું પણ

તેમજ કરીશ. પ્રથમ આવ્યા ત્યારે પંડયા મનુભાઇ સાથે હતા ત્યારે વાદવિવાદની પરિષ્કૃત સંસ્કૃત ભાષા વિષે વાતચીત થઈ. કારણુ કે પં. પદ્મનાભના નામના હેન્ડબીલમાં વાદ પરિષ્કૃત સંસ્કૃતભાષામાં થવો જોઇએ તેવી શરત હતી અને શાસ્ત્રીજીએ શાંકરભાષ્યની ભાષાને પરિષ્કૃત સંસ્કૃત તરીકે સ્વીકારો કે કેમ તેવું પં. પદ્મનાભને પૂછતાં તેમણે ના કહી, એટલે શાસ્ત્રીજીએ કહ્યું કે ત્યારે વાદ જ ન સંભવે, કારણુ કે વાદ ' શાંકરભાષ્ય અને વાલ્લભભાષ્ય ' ઉપર છે અને વાત ત્યાંથીજ અટકી.

ગોસ્વામિબાલકોની વહુબેટીજીઓની પણુ નિઃસ્વાર્થ સેવા કરતા. ગમે તેવા ગોસ્વામિબાલકોની ટહેલ કરવામાં, મિત્રો હાંસી કરે કે તમો શાસ્ત્રી છો કે સમાધાની ? તે પણુ સહન કરી જે જે ગોસ્વામિબાલક, વહુજી કે બેટીજી તેમના સમયમાં પુણા કે ભરૂચ બિરાજ્યા, તેમની બનતી ટહેલ કરી, તેમની સેવા પણુ કરાવતા. કોઇપણુ બાલક ઉપર તેમને અભાવ નહતો. સર્વના ઉપર શ્રીમદાચાર્ય-ચરણુના બાળ છે એ ભાવે તેમના ઉપર વાત્સલ્યભાવ તેમનો રહેતો. પ્રસંગ આવે તેઓશ્રીને કહેવાનું તડ ને ફડ કહી નાંખતા, પરંતુ તેમના વાત્સલ્યભાવમાં કદી ખામી આવવા દેતા નહિ. તેમના સમાગમમાં આવતા દરેકને તેમના તેવા બે પ્રકારના વર્તનમાં વિરોધાભાસ લાગતો. કોઈપણુ ગોસ્વામિબાલકને કોઇપણુ પ્રકારની પોતાના કાર્ય માટે શાસ્ત્રીજીની જરૂર જણાય કે સંપ્રદાયના કાર્ય માટે જરૂર જણાય અને તેમને ખબર આપવામાં આવે ત્યારે વિનાવિલમ્બે પોતાના ખર્ચે જ્યાં હોય ત્યાંથી હાજર થતા અને પોતાથી બનતી સેવા કરવા ચૂકતા નહિ. ગોસ્વામિબાલકોને, વૈષ્ણવગણુને અને સમગ્ર સંપ્રદાયને એક નિઃસ્વાર્થ તન મન અને ધનથી ખરી સેવા કરનારની—અરે તેઓના એક સાચા વકીલની, શાસ્ત્રી-જીના જવાથી મોટી ખોટ પડી છે અને અત્યારે તેવી ખોટ પૂરનાર કોઇ નથી.

શાસ્ત્રીજી તદ્દન નિરપેક્ષ હતા. અને કહેતા કે પોતાની પુત્રી, જામાતા, મિત્રમંડળ વગેરેની કે કોઈની મારે અપેક્ષા નથી. મને કેવલ આશ્રય શ્રીમદ્‌વલ્લભા-ચાર્યનો છે. ભગવદિચ્છાએ અંતિમ અવસ્થાએ પણુ થયુ તેવુંજ કોઈની પાસે લેશ-માત્ર ચાકરી પણુ કરાવી નહિ.

વ્યવહારમા પણુ તદ્દન ચોખ્ખા, કોઈની પાસે કોઈપણુ ચીજ વસ્તુ મંગાવે કે તેના પૈસા તરત ચૂકવી આપે. પાઇએ પાઈનો હિસાબ ચોખ્ખો રાખતા. એક પાઈ પણુ નકામી ખર્ચતા નહિ, અને જરુર પડે ઉદારતામાં જરાકે કચાશ પડવા દેતા નહિ. ઉપાર્જન કરેલા દ્રવ્યની વ્યવસ્થા કરવામાં સ્વરૂપસેવા, નામસેવા અને પ્રભુકૃપાથી પ્રાપ્ત થયેલા સંતાનોને સરખાં ગણ્યાં છે. તેવી વ્યવસ્થા અધુના કોઈ વૈષ્ણુવે કરી હોય તેવું ભાગ્યેજ જોવામા આવે છે. કોઇને ઘેર જાય ત્યાં પણુ કોઇને જરાકે ભારરૂપ થાય કે ત્રાસ થાય તેવું વર્તન જરાએ રાખે નહિ

એટલુંજ નહિ પણ પરોણો આવ્યો છે કે ઘરમાં કોઈ બહારનું માણસ આવ્યું છે તેવો ભાસ પણ થવા દેતા નહિ.

સંપ્રદાય માટે આટલી ધગશ હોવા છતાં અને અનન્ય શ્રીમદાચાર્યચરણના અનુયાયી હોવા છતાં પરમત-સહિષ્ણુ હતા અને તેથી અન્યમાર્ગીય ઘણાજ વિદ્વાનોના પરિચયમાં હતા. તેમના મિત્રમંડળમાં પણ પારસી, મહોમેદન પણ હતા અને તેઓનું પણ ઘરે આવે ત્યારે આતિથ્ય કરતા

શાસ્ત્રીજી જન્મે બ્રાહ્મણ હતા અને આચરણે આદર્શ વૈષ્ણવ હતા, વિદ્વાન હતા, અણુભાષ્યમાં તો નિપુણ હતાજ, તદુપરાંત શાંકરભાષ્ય, રામાનુજ ભાષ્યમાં નિપુણ હતા અને મધ્વભાષ્ય, નિંબાર્કભાષ્ય ઇત્યાદિ સર્વ ભાષ્યોનું વાચન હતું. તદુપરાંત ન્યાય, સાંખ્ય, વૈશેષિક, પૂર્વમીમાંસા વગેરે દર્શનનું પણ સારું જ્ઞાન હતું. ધર્મશાસ્ત્રમાં પણ અત્યન્ત પ્રવીણ હતા. વૈદિક, જ્યોતિષ વગેરે ગ્રંથોનો પણ પરિચય હતો અને તે તે વિષયોનું પણ તેમને જ્ઞાન હતું. ઇંગ્રેજી પદ્ધતિએ પણ વ્યાકરણ જાણતા હતા અને કૌમુદી પણ જાણતા હતા. તેમનામાં પ્રાચીન અને અર્વાચીન બન્ને પદ્ધતિ હતી. આવા વિદ્વાન્ હોવા છતાં આગ્રહપૂર્વક નિયમશઃ મદિરે તથા બેઠકે દર્શને જતા. સ્વરૂપસેવા સંબંધી પણ ઘણુંજ સારું જ્ઞાન હતું. ઉત્સવમાં અને આડે દિવસે કયો શૃંગાર ઠાકોરજીને થાય અને કયા પ્રકારે ધરવામાં આવે, શ્રીઠાકોરજીને તિલક કયા પ્રકારે થાય તે બધી બાબતનું ભલભલા મુખીઆના પણ કાન પકડાવે તેવું ઝીણામાં ઝીણું જ્ઞાન હતું. તેવી જ રીતે કીર્તનમાં પણ નિપુણ હતા. કીર્તનીઓ રાગ આલાપે કે તરત પારખી શકે કે અમુક રાગ ગવાયો. કયા સમયે, કયી ઋતુમાં કયો રાગ ગવાય તેનું પણ સારું જ્ઞાન હતું. કીર્તનના ગૂઢાર્થ ઉકેલવામાં પણ નિપુણ હતા જ્ઞાની હોવા છતાં શ્રદ્ધાળુ હતા. સાચા ભક્ત હતા. તેમની શ્રદ્ધા પ્રમાણે તો શ્રીમદાચાર્યચરણની નિત્ય નિકુન્જમાં જ શાસ્ત્રીજી બિરાજતા હોવા જોઇએ.

શાસ્ત્રીજીએ સાંપ્રદાયિક મૂલ પુસ્તકોનું શોધન કરી તેમને સારા રૂપમાં પ્રસિદ્ધ કર્યા છે, જેમ કે અણુભાષ્યપ્રદીપ, જન્મપ્રકરણ શ્રીસુબોધિનીજી સર્વ સાહિત્યસહ, તામસ પ્રમાણ, પ્રમેય અને સાધન પ્રકરણના સુબોધિનીજી તથા એકાદશ સ્કંધના સુબોધિનીજી લેખ સાથે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા તત્ત્વબોધિની ટીકાસહ વગેરે, વેણુગીત, યુગલગીત, ગોપીગીત, વેદસ્તુતિ વગેરે ગ્રંથોનો અનુવાદ પણ કરી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. પ્રભુએ વધુ આયુષ્ય આપ્યું હોત તો તામસ ફલ-પ્રકરણ, ભ્રમરગીત શ્રીટિપ્પણીજી, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, દ્વિતીય તૃતીય સ્કંધ સુબોધિનીજી, શ્રીમદણુભાષ્ય વગેરે ગ્રંથોના અનુવાદ તેમણે પ્રસિદ્ધ કર્યા હોત. શ્રીમદ્ભાગવતના દરેક શ્લોકના દરેક પાદની અકારાંત સૂચિ તેમણે તૈયાર કરાવી છે. પ્રસિદ્ધ હવે કરવાની છે. મૂળ ગ્રંથમાં શુદ્ધાદ્વૈતમાર્તંડના ઉપોદ્ઘાતરૂપે લખેલો તેમનો પ્રદીપનામનો ગ્રંથ તેમનું નિત્ય સ્મારક છે. આ લઘુગ્રંથમાં સંક્ષિપમાં

શુદ્ધાદ્વૈતસિદ્ધાન્ત અને પુષ્ટિભક્તિમાર્ગના સિદ્ધાન્તનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. તદુપરાંત તેમાં વિશિષ્ટાદ્વૈત દ્વૈતાદ્વૈત કેવલાદ્વૈત વગેરે સિદ્ધાન્તો, તથા મર્યાદા ભક્તિ સાથે તુલના કરી તેમનું તારતમ્ય પણ બતાવવામાં આવ્યું છે.

ગવર્નમેન્ટ તરફથી શ્રીમદણુભાષ્ય પ્રસિદ્ધ કરનાર શ્રીધર શાસ્ત્રીને તે ગ્રંથ એટલો બધો રમ્ય અને હૃદયગમ્ય લાગ્યો કે તેનો અક્ષરશઃ સંસ્કૃત અનુવાદ પ્રસ્તાવના તરિકે પોતે પ્રસિદ્ધ કરેલ અણુભાષ્યમાં તે યોજે છે. તેમના અનેક વિષય ઉપર અત્યાર સુધી પ્રસિદ્ધ થયેલાં વ્યાખ્યાનો એકઠા કરી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે તો એક મોટું પુસ્તક તૈયાર થાય. પુષ્ટિભક્તિસુધા અને પુષ્ટિસુધા માસિક દ્વારા પણ તેમણે સંપ્રદાયની ઓછી સેવા બજાવી નથી. **જ્યાં સુધી તેમણે બજાવેલી સેવાને યોગ્ય તેમનું સ્મારક વૈષ્ણવો અને ગોસ્વામિબાલકો મળીને કરે નહિ ત્યાં સુધી તેમના ઋણમાંથી તેઓ કદી છૂટવાના નથી, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેઓ કૃતઘ્નીપણાંના આરોપને પાત્ર થશે.** સ્મારકને માટે જ્યારે પણ હીલચાલ થાય ત્યારે સર્વ વૈષ્ણવો અને ગોસ્વામિબાલકો તેમાં ખરા જીગરથી સહાય કરશે એવી મને સંપૂર્ણ આશા છે.

મારા ઉપર તેમની પોતાના સગા ભ્રાતા કરતાં પણ અધિક પ્રીતિ હતી, તેમના જવાથી મને તો જાણે મારા પ્રાણ ઉડી ગયા તેવું લાગે છે. આ લોકનો હવે તેઓ ત્યાગ કરવાના છે તેવી આગાહી પણ તેમના મુખમાંથી નિકળતાં વચનોથી કરતા પણ મારા જેવા અજ્ઞાન તે સમજી શકતા નહિ. છેલ્લા ભરુચ તેઓ રહેતા ત્યારે વારંવાર ધીરજભાઈ અને મને લખતા કે થોડો વખત રજામાં સહકુટુંબ અહીં આવો અને લાભ લો, પણ તે અમારા ભાગ્યમાં બીલકુલ લખાયેલ નહિ.

તેમની દ્વિતીય પુત્રીના લગ્નપ્રસંગે એક બે દિવસ માટે ગયો પરંતુ આગ્રહ કરી મને ચાર દિવસ રાખ્યો અને ઘણો અલૌકિક લાભ આપ્યો. આ લગ્નમાં કોઈનો ચાંલ્લો રાખ્યો નહિ. પુણાથી અને બહારગામથી આવેલા સગાઓ, સંબંધીઓ અને વૈષ્ણવો તરફથી ઘણો આગ્રહ થયો કે ચાંલ્લો ન લો તો કન્યાને તો ભેટ આપવા જ દો. તેનો પણ નિષેધ. અત્યાર સુધી વ્યવહાર કર્યો અને લીધો. હવે મરતી વખતે મારે કોઈના ઋણમાં પડવું નથી. મારી પુત્રીને આપો તે પણ મારા સંબંધથી જ તો. પોતાના વિચારમાં મક્કમ રહ્યા અને કોઈની એક પાઈ પણ લીધી નહિ. લગ્ન થઈ ગયા પશ્ચાત તેમના મોટા જમાતા ગોવિંદલાલને પોતાની અંતિમ અવસ્થાએ કયાં વસ્ત્રો પરિધાન કરાવવાં તેની પણ સૂચના કરી હતી. નિજ દેહનો ત્યાગ નિજસ્થાનમાં જ કરવો ઉચિત એમજ જાણે સમજી તેજ દિવસે વડોદરાથી ભરુચ આવ્યા, સર્વ વૈષ્ણવગણને મળ્યા, ભેટયા, મંદિરે એઠકે શયન પર્યંતનાં દર્શન કર્યાં અને પોતાના પિત્રાઈ ભ્રાતા મૂળશંકરભાઈને

ત્યાં પ્રસાદ લીધા. મને હાર્ટફેલ તો નહિ થાય ? એમ એક બે વખત સૂચન કરતા તે પ્રસાદ લઈ નિજ ઘેર આવ્યા અને દશ પંદર મીનીટમાં દેહ છોડયો, અને આખી વૈષ્ણવ આલમને રડતી મુકી ગયા. વૈષ્ણવ ઇતિહાસમાં છેલ્લા ૩૦-૩૫ વર્ષને શાસ્ત્રીયુગ કહેવો યોગ્ય ગણાશે.

શાસ્ત્રીજીનાં સ્મરણો.

(લેખક—રા. રા. ધીરજલાલ વ્રજદાસ સાંકળીઆ B. A. LL. B. એડવોકેટ.)

૧. મારો પ્રથમ સંબન્ધ એમની સાથે ઇ. સ. ૧૮૯૧ માં થયો, પણ ધર્મ બાબત ખાસ વાર્તાલાપ ઈ. સ. ૧૮૯૪-૯૫ માં શરૂ થયા. તે વખતે મેં નૃસિંહાચાર્યના ઘણા ખરા ગ્રન્થો વાંચ્યા હતા, અને વડોદરામાં સ્વ. મણિલાલ નભુભાઇને કેટલાક મિત્રો સાથે કોલેજમાથી મળવા જતો. તેમની ‘અભેદોર્મિ’ વગેરે નાની નાની સુન્દર ધાર્મિક ગઝલો વગેરે વાંચી મને આનન્દ થતો, પણ કાંઇક એ સર્વમાં ઉણપ લાગતી, અને છેવટે મોટું void જેવું લાગતું. બ્રહ્મનુ વર્ણન થઈ શકે નહિ, જીવ આભાસ અથવા પ્રતિબિંબ અને જગત્ મિથ્યા, ત્યારે અવલંબન શેનુ કરવું ? શૂન્યમાં શુ આનદ ? આ વાતચીત મગનભાઇ સાથે થતાં તેમણે મારી સાથે સૌથી પ્રથમ ‘શૃંગારરસમંડન’ વાચવું શરુ કર્યું. એ વાંચતાં કેટલીક ચર્ચા પણ થતી. હુ બહુ નાનો હતો ત્યારે બ્રહ્મસંબન્ધ લીધેલુ હતું, તેથી તે મંત્ર મને યાદ ન હતો. મગનભાઇના પિતાશ્રીએ તે મંત્ર અપરસમા લખી આપ્યો ત્યારપછી અમે બે ભાઇઓ જેવા જ થયા.

૨. મગનભાઈના નાનપણના મિત્રોમાં ખાસ કરીને એક હરિલાલ જેકીસનદાસ કોઠારી હતા. એના ઉપર તેમના હૃદયનો સર્વ પ્રેમ ઢળ્યો હતો એમ કહીએ તો ચાલે. હરિલાલને માટે પોતે જે કરે તે ઓછું હતું. પ્રાણ આપવા પડે તો ખુશીથી આપે એમ મને લાગતું. એમના અગાધ જ્ઞાનની દુનીયાને ખબર હતી, પણ એમનો પ્રેમ કેટલો ઉંડો હતો, તે ખબર ન હતી, કેમકે પ્રેમ-સબધ એકદમ થતો નથી એકવાર મે એમને પૂછ્યુ કે મનુષ્યવ્યક્તિ તરફ આટલો પ્રેમ યોગ્ય છે ? એમણે ઉત્તર આપ્યો કે પ્રભુ તરફ કેવો પ્રેમ જોઇએ તેના શિક્ષણરૂપે અભ્યાસરૂપે આ છે. મારી શકાનું સમાધાન બરાબર થયુ નહિ પણ એ વાત એટલેથી જ અટકી. હરિલાલ ઘણાજ વિચારશીલ મનુષ્ય હતા, એમનું મસ્તક વિચારમાં કોઈથી ઉતરે એવુ ન હતું, પણ એમના હૃદયમાં આર્દ્રતા બહુ ઓછી હતી એમ મને લાગતું. પુષ્ટિસપ્રદાયના સિદ્ધાન્તો એ બહુ સારી રીતે જાણતા, પણ પાછળથી સત્સગ ન મળવાથી અથવા સંપ્રદાયના સાહિત્યનો સંબંધ ન હોવાથી કે બીજા કોઇ પણ કારણથી પ્રભુ અને પ્રભુની લીલાસૃષ્ટિ બાબતમાં શકાઓનો ઉદ્ભવ એમને થયો હતો મગનભાઈના પહેલાં એકાદેક વર્ષની અંદર જ એ ભૂતલ છોડી ચાલ્યા ગયા.

૩. ભરૂચમાં બ્રિજમોહનદાસ નામના એક મહાનુભાવી વૈષ્ણવ થઈ ગયા. ગર્ભશ્રીમાન્ હોવા છતાં એમણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો હતો એમ કહીએ તો ચાલે. માત્ર ભરૂચમાં જ નહિ પણ આસપાસની વૈષ્ણવ સૃષ્ટિમાં એમનું બહુ માન હતું. ભાઈ મનમોહનદાસ તથા મગનલાલ, છગનલાલ, અને ચુનીલાલ લીમડી તેમજ અન્ય ઘણા વૈષ્ણવો ઉપર એમણે મોટો પ્રભાવ પાડયો હતો. એક દિવસ ભરૂચમાં મંદિરની સામે એક ઉંચા ઓટલા પર બેસાડીને મને સંયોગ, વિપ્રયોગ, પૂર્વદલ, ઉત્તરદલ વગેરે રસની ઘણી વાતો અડધા કલાક સુધી કરી હતી, પણ મારા મન ઉપર એમને વિષે ખાસ કાંઈ અસર થઈ હતી નહિ. મેં એ વાત મગનભાઈને કરી. એઓ ખૂબ હસ્યા, અને કહ્યું કે સામાન્ય વૈષ્ણવ સમાજમાં આવા લોકો બહુ માન પામે છે. ત્યાર પછી બ્રિજમોહનદાસ વિષે મને એમણે ઘણી ઘણી વાતો કરી. પોતે કેવા નિકટના સંબંધમાં આવ્યા હતા તેનું આબેહુબ વર્ણન મને આપ્યું, ગુપ્ત કામ પણ પોતે જે જે કરેલું તે સર્વ મને કહી બતાવ્યું, અને એમને પોતાને એમનાથી કેમ દૂર રહેવાનું યોગ્ય લાગ્યું તે સર્વ વાતો મને કહી. આથી મારા મનમાં ઘણા ઘણા વિચારો ઉત્પન્ન થયા, પણ તે ત્યાં જ રહ્યા. એમાં તો લેશ માત્ર પણ શક નથી કે બ્રિજમોહનદાસે સર્વસ્વ શ્રીમહાપ્રભુજીને તથા શ્રીગુસાંઈજીને સમર્પણ કર્યું હતું, અને પોતે સ્ત્રી તથા પુરુષ વૈષ્ણવોને ધોળ વગેરે તાળીઓ પાડી ગવડાવતા અને કેટલીક વખત આંખોમાંથી અશ્રુ પણ સ્રવતાં. આજે સાંજ સુધી ભરૂચમાં હોય તો રાત્રે વ્રજમાં જવાને ઉપડી ગયા હોય. પાસે કાંઈ પણ રાખતા નહિ, અને રસ્તામાં ટીકીટના પૈસા ગમે તેની પાસેથી લઈ ગાડીમાં બેસી જતા. એમનો દેહ વ્રજમાં એકાદશીને દિવસે પડયો એમ મેં સાંભળ્યુ છે. એમના સમયમાં ભરૂચમાં વૈષ્ણવોની જાહોજલાલી કાંઇક ઓરજ હતી, આજે એમાંનું કશું પણ રહ્યું નથી.

૪. વડોદરા કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા ત્યારે શાસ્ત્રીજી હોસ્ટેલમાં રહેતા, તે સમયે ગમે તેવા અભણ મહારાજને તેઓ પૂર્ણપુરુષોત્તમ માનતા, અને તેમની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરતા નહિ. કોઇ મથુરાના બાલકે પરીક્ષાને આગલે દિવસે પોતાની સાથે મથુરા આવવાની આજ્ઞા કરી, એમણે પોતાનું વર્ષ પડશે એમ ભીતિ બતાવી. પણ મહારાજની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ન કરતાં તેમની સાથે મથુરા ગયા અને વર્ષ ગુમાવ્યુ કોલેજમાંથી દરરોજ સાંજે બે માઇલ દૂર શહેરમાં દર્શન કરવા જતા અને રાત્રે આઠ વાગે પાછા ફરતા, અને ઉત્સવને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં જતા ને દશ વાગે પાછા ફરતા. એ પ્રમાણે કોલેજમાં પણ એમનો ઘણો સમય દર્શન વગેરેમાં જતો. આથી એમના મિત્રો એમને બહુ સમજાવતા અને એક મિત્ર જગજીવન વલ્લભજી શાહ જે પાછળથી બરોડા કોલેજમાં ફીલોસોફીના પ્રોફેસર થયા તે તો એમને 'પુષ્ટિમાર્ગની ઝનુનવાળા' અંધશ્રદ્ધાળુ કહેતા.

૫ ભાઈ મૂલચંદ તેલીવાળાને પોતાના નાના ભાઈ તરીકે ગણતા, અને તેના લગ્ન વખતે પ્રકાશસહિત અણુભાષ્ય ભેટ આપ્યુ હતું ભાઈ તેલીવાલાને તેનુ બહુ સારુ ફલ થયુ, કેમકે તેના અભ્યાસને લીધેજ એમને સુજ્ઞ ગોકુળજી ઝાલા વેદાન્ત પ્રાઇઝ મળ્યુ જ્યારે અમે તેર ટીકાઓ સહિત સેવાફલ છાપ્યુ ત્યારે મગનભાઈનુ નામ તે પુસ્તક સાથે જોડવાની રજા આપવા કહ્યુ, પણ મગનભાઈએ કહ્યુ કે **જ્યાં સુધી હું બધું તપાસી જાઉં નહિ ત્યાં સુધી રજા આપી શકાય નહિ.** આ કારણને લીધે સેવાફલ અને ત્યાર પછીના જે જે પુસ્તકો અમે પ્રકટ કર્યાં તેમા અમારી મરજી હોવા છતા આપી શકયા નહિ.

૬ જ્યારે મુબાઈમા એલફીન્સ્ટન હાઈસ્કૂલમા શિક્ષક તરીકે તેમની નીમણુક થઇ અને પાછળથી તેલીવાળાની પણ નીમણુંક થઈ ત્યારે અમે ત્રણે જણા ખખ્ખર બીલ્ડિંગમા રહેતા હતા. તે વખતે સપ્રદાયના સિદ્ધાન્તો વિષે ઘણા પ્રશ્નો ચર્ચાતા. એક સમયે ભાઈ તેલીવાળાએ એમને પૂછ્યુ કે "લીલાની નિત્યતાને માટે શ્રીગુસાઈજીના તો ઘણા વાકયો મળે છે, પણ શ્રીમહાપ્રભુજીના તે બાબતના વાકયો આપને ખબર હોય તો તે સુબોધિનીમાથી કહો ' આથી એમને એકદમ ક્રોધ ચડયો, અને નાસ્તિકતાનો આરોપ ભાઇ તેલીવાળા ઉપર મુકયો એમણે જવાબ આપ્યો કે લીલાનિત્યતા વિષે મને શક નથી, પણ તે બાબતના મારે શ્રીમહાપ્રભુજીના વાકયો જોઈએ છે મે પણ ભાઈ તેલીવાળાના પ્રશ્નને અયોગ્ય ગણ્યો નહિ આથી તે સમયે તેમણે કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ અને પાછળથી અમોએ બેએ જ એ વાકયો શોધી કહાડયા લીલા-નિત્યતાના શ્રીમહાપ્રભુજીના ઘણા વાકયો છે, અને શાતિ રાખી હોત તો મગનભાઈ પણ તરતજ કહી શકત

૭ એક વખતે પોતે કેટલાક વૈષ્ણવોને અપરસમા સ્નાન કરાવીને પોતાને ઘેર ગદ્યની ટીકા સભળાવતા હતા એટલામા નીચને માળેથી ભાઈ તેલીવાળા આવી પહોચ્યા અને બહાર ગૅલેરીમા ઉભા રહ્યા મગનભાઈએ પાચેક મીનીટ સુધી જોયા કર્યું, પછી તેમને અદર બોલાવ્યા તેલીવાળાએ કહ્યુ કે હુ નહાયો નથી ત્યારે મગનભાઈએ કહ્યુ કે ભગવાન્‌ની તારા પર કૃપા છે, તુ બેસ, તને કાંઈ બાધ નથી, તેલીવાળા અન્દર આવી બાજુ પર બેઠા અને ગદ્યની ટીકા સાભળી

૮ એઓ બાલપણથી શ્રીગોકુલનાથજીના ભરૂચી વૈષ્ણવો જે પાવડીયા પણ કહેવાય છે, તેમના પ્રસગમા બહુ સારી રીતે આવેલા એમના કુટુબનો, એમના પિતાનો અને એમનો એ વૈષ્ણવોને બહુ સારો આશ્રય હતો એ વૈષ્ણવોની અનન્યતા એમને બહુ રુચતી શ્રીગોકુલનાથજીનેજ એ વૈષ્ણવો પૂર્ણ પુરુષોત્તમ માને છે, અને શ્રીવલ્લભાચાર્યજી અને શ્રીગુસાઈજીને પણ તેવુ માન આપતા નથી, એ બાબતમા પણ મગનભાઈ એમની અનન્યતાને લીધે એમને માન

આપતા. અમે મગનભાઇને પ્રશ્ન કરતા કે એ રીતે તો હાલના અશિક્ષિત ગોસ્વામિબાળકોને તેમના સેવકો પણ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ માને તેમાં બાધ શો ? ઉત્તરમાં એઓ કહેતા કે શ્રીગોકુલનાથજીથી આગળ પૂર્ણ પુરુષોત્તમપણું લઈ જવું ઠીક નથી. શાસ્ત્રમાં ગુરુ અને ભગવાનમાં ફેર ન ગણવાનું કહ્યું છે, પણ આપણા પુષ્ટિસંપ્રદાયમાં શ્રીમહાપ્રભુજી સિવાય અન્ય બાલકો ગુરુદ્વાર છે, ગુરુ નથી, એ શાસ્ત્રથી તેમજ રૂઢિથી સિદ્ધ છે, કેમકે બ્રહ્મસંબંધ પણ શ્રીમહાપ્રભુજીની સમક્ષ અથવા તેમની આડીથીજ કરાવવામાં આવે છે. ભરુચી વૈષ્ણવો શ્રીગોકુલનાથજીને ગુરુ અને મહાપ્રભુજી માને છે, માટે તેમની બાબતમાં તેઓ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ કહી શકાય.

શ્રીગોકુલનાથજીને પણ મગનભાઈ બહુજ માન આપતા અને શ્રીગોકુલનાથજી પાસે યમુનાષ્ટકની છેલ્લી પંક્તિઓની ટીકા શ્રીગુસાંઈજીએ કરાવેલી, તે ગર્વથી કહેતા. શ્રીસુબોધિનીજી પર એમની બહુજ આસક્તિ હતી, અને શ્રીમહાપ્રભુજી તરફ એમને અત્યંત માન હતું તે એમની સર્વોત્તમસ્તોત્રની બડી ટીકા તથા અન્ય ગ્રંથો પરથી સ્પષ્ટ છે એમ કહેતા, અને કહેતા કે શ્રીમહાપ્રભુજીનુ અને શ્રીગુસાંઈજીનું હૃદય જેટલુ શ્રીગોકુલનાથજી સમજ્યા છે તેટલું અન્ય બાળકો સમજ્યા નથી. વળી વર્ણાશ્રમધર્મની આવશ્યકતા પુષ્ટિમાર્ગમાં નથી તે શ્રીગોકુલનાથજી સારી રીતે સમજતા, જે એમની ભક્તિવર્ધિનીની ટીકામાંના શાસ્ત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે, એટલુજ નહિ, પણ અત્યારમાં પણ વર્ણાશ્રમ ધર્મની અવગણુના થાય તેની દરકાર કરતા નહિઃ મોહનભાઈ વગેરે વૈશ્યોને (જનોઈ વગરના) બ્રહ્મસંબંધ આપવાનો અધિકાર એમણે આપ્યો હતો, એટલુજ નહિ, પણ તેમની સાથે તેમજ બેહેનજીબા વગેરે અન્ય કૃપાપાત્ર વૈષ્ણવોની સાથે બહુ નિકટના, કાંઇ પણ ભેદભાવ વિનાના, સંબંધમાં આવતા.

મગનભાઈ પોતે વર્ણાશ્રમધર્મનો આચાર બનતા સુધી મુકતા નહિ, પણ એમના વિચારો તો એ બાબતમા નિશ્ચિતજ હતા. પુષ્ટિમાર્ગના ગ્રંથોના અમારા અજ્ઞાનને લીધે અમે પણ ઘણા સમય સુધી એમના આ વિચારોને બહુજ આગળ પડતા-પ્રશંસનીય માનતા. એક સમયે તો વાડીલાલભાઇને ત્યાં રાત્રિની નિયમિત સુબોધિનીજીની કથાપ્રસંગે શ્રીગોકુલનાથજીની વાત નીકળતાં વર્ણાશ્રમધર્મની ચર્ચા થઈ; અમે સર્વેએ એમના વિચારોનો વિરોધ કર્યો આથી એઓને બહુજ ક્રોધ ચઢયો, અને આવેશમાં જનોઇ કાઢી નાંખી, અને એમની આંખોમાંથી બળતા અંગારા ઝરવા લાગ્યા. મંડળીમાથી કોઈની સાથે તે વખતે બોલાય તેમ નહતું. પાંચ દશ મિનિટ સુધી સર્વ મૌનજ રહ્યા. હાલ જ્યારે એ સમયનો વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે અમને અત્યંત પશ્ચાત્તાપ થાય છે, કે વગર સમજે અમે અમારા અજ્ઞાનને લીધે એમને વિના કારણે ઉશ્કેરી મુકયા હતા.

માત્ર વર્ણાશ્રમધર્મની બાબતમાંજ નહિ, પણ પ્રાયશ્ચિત્તની બાબતમાં પણ એમના વિચારો મક્કમ હતા. સ્મૃતિઓનાં પ્રાયશ્ચિત્ત ભક્તિમાર્ગમાં હોયજ નહિ, એ સ્પષ્ટ કહેતા, અને પોતે એ બાબતમાં સર્વ તૈયારી હાલના ચાલુ પ્રસંગને માટે કરી મુકી છે, એમ સૂચવતા. બ્રાહ્મણ્યાદિદેવતાવાદ તો અમારી આગળ ઘણાં વર્ષ પર એઓ વાંચી ગયા હતા. પુષ્ટિસંપ્રદાયમાં જે અજ્ઞાન છવાઈ રહ્યું છે તે બાબતમાં જેટલું દુઃખ એમને લાગતું તેટલું ભાગ્યેજ કોઇએ અનુભવ્યું હશે. પુષ્ટિમાર્ગનો પેંડો સર્વ બાબતમાં ન્યારો છે એમ એ ઘણી વાર કહેતા. **પુષ્ટિમાર્ગ ભૂતળના સર્વ જીવોને માટે છે,** એ વાત તો એમની જીભ પરથી ખસતીજ નહિ. આ સર્વ હોવા છતાં નાનપણથીજ પોતે ઘણા ગોસ્વામી બાલકોના પ્રસંગમાં આવેલા, સર્વ બાબતોમાં તેમનું માન રાખેલું, અને પોતાના વિચાર ગમે તેટલા જૂદા હોવા છતાં તેમની કોઈ પણ કારણસર બનતા સુધી અવગણના કરતા નહિ.

૯. જ્યારે જ્યારે સિદ્ધાન્ત વિષે પોતે કાંઇ સારૂં વાંચતા ત્યારે મને તે સંભળાવવાની ઇચ્છા દર્શાવતા અને એ રીતે ઘણી વખત જે જે એમને બહુજ સુંદર લાગતું તે એમના મુખથી મને સાંભળવાનો લાભ થતો. શ્રીગુસાંઇજી અને હરિરાયજીના સ્વતંત્ર લેખો તથા નાના નાના ગ્રંથો તથા શ્રીસુબોધિનીજીના સુંદર ભાગો તથા અણુભાષ્યના અને વિદ્વન્મંડનના લીલા-નિત્યતા વગેરે કેટલાક ભાગો એમણે પોતે અત્યંત આનંદથી મને સંભળાવ્યા હતા. રાસપંચાધ્યાયી, યુગલગીત, ભ્રમરગીત, ગોપિકાગીત અને વેણુગીત તો ઘણી વાર એમને મુખેથી મેં શ્રવણ કર્યાં હતાં. હમણાં જ્યારે પુષ્ટિમાર્ગમાં વર્ણાશ્રમધર્મ આવશ્યક છે કે નહિ તે ચર્ચા ઉભી થઈ ત્યારે તેઓ હસીને કહેતા કે "**હાલ તો લોકોએ પુષ્ટિસંપ્રદાયને બામણીયા બનાવી દીધો છે. ભક્તિમાર્ગમાંજ વર્ણાશ્રમધર્મ આવશ્યક નથી તો પુષ્ટિ-માર્ગમાં તો ક્યાંથીજ હોય.**" તે બાબતમાં જે જે શ્રીમહાપ્રભુજીનાં વાક્યો મેં ચર્ચામાં મુક્યાં હતાં તે બધાં યોગ્ય છે એમ કહેતા અને यदा यमनुगृह्णाति ....स जहाति मतिं लोके वेदे च परिनिष्ठिताम्(भा. ४–२९–४६) અંતઃકરણથી ભાવના કરાયલા ભગવાન્ જેના પર કૃપા કરે છે, તે ભક્ત લોક અને વેદમાં નિષ્ઠા પામેલી મતિનો ત્યાગ કરે છે. એ વાક્ય તો એમણેજ મને લખી મોકલ્યું અને સ્મરણમાં આણ્યું હતું. એ બાબતની વધુ ચર્ચા થતાં આશ્રય મુખ્ય છે, અને નિરોધ ગૌણ છે, એમ પોતે કહેતા, અને તેના સમર્થનમાં દ્વિતીય સ્કન્ધનો દશમો અધ્યાય પ્રકાશસહિત વાંચવાને મને પોતાનાં ચિન્હ કરેલાં પુસ્તકો પુનાથી મોકલી આપ્યાં હતાં, અને મેં તે વાંચ્યાં પણ હતાં. મેં એમને ઉત્તરમાં લખ્યું કે તમારું કહેવું સત્ય હોવાનો મને લેશ માત્ર પણ શક નથી પણ મને જે

સમજ પડે તેજ મારું મન કબુલ કરી શકે. નિરોધલક્ષણમાં નિરોધને મુખ્ય માનીને "આનાથી બીજો કોઈ ઉંચો મંત્ર નથી, આનાથી બીજી કોઇ ઉંચી વિદ્યા નથી, આનાથી બીજું કોઈ ઉંચુ તીર્થ નથી" વગેરે શ્રીમહાપ્રભુજી સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરે છે, માટે પુષ્ટિમાર્ગને નિરોધ સાથેજ મુખ્ય સંબંધ છે. એના ઉત્તરમાં એઓ કહેતા કે નિરોધલીલા પછી મુક્તિ અને આશ્રય લીલા આવે છે અને જે નિરોધમાં પ્રાપ્ત કર્યું હોય તે કાંઈ આશ્રયમાં જતું રહેતું રહેતું નથી અને બેવડો લાભ થાય છે. આ ચર્ચા આનંદથી આગળ ચાલી શકત અને મને છેલ્લા બે મહીનામાં ઘણીવાર એમણે આમંત્રણ કરીને એમના મુખથી એકાદેક લીલાના સાતે અર્થ શ્રવણ કરવાનો આગ્રહ કર્યો હતો. મારી અત્યંત શિથિલ પ્રકૃતિને લીધે મારાથી તે બની શક્યું નહિ એ મારું દુર્ભાગ્ય. એમના એકદમ જતા રહેવાથી મારા જીવનમાંનો એક મુખ્ય ભાગ જતો રહ્યો. ખાલી થઈ ગયો એમ લાગે એમાં શું નવાઇ ?

"વિદ્વન્મણિ મગનલાલ"

(શાર્દૂલ.)

"જેણે વૈષ્ણવ સૃષ્ટિનાં અવનવાં, કાર્યો ઘણાંએ કર્યાં,
સ્વોપાર્જિત લક્ષ્મી તણો વ્યય કર્યો, સાહિત્ય ઉદ્ધારમાં;
જેણે ગ્રન્થ વિશુદ્ધ મુદ્રિત કરી, ચરણે ધર્યો પુષ્ટિના,
એ "વિદ્વન્મણિ-મગ્નલાલ" પળતાં, હૈયું દુભાયે ઘણું."

"भक्तिप्रिय."

"રસ-મગ્ન શ્રીગાણપત્ય"

(લે:-શ્રી. 'પરાગ.')

ગમ્ભીર નર્મદ તણો વહતો પ્રવાહ, ઉત્તાલ-વીચિ ઉછળે અતિ-દર્શનીય;
દીસે કબીર-વડ એક તટે પ્રસિદ્ધ, બીજી કને વિલસતું ભૃગુ કચ્છ ભવ્ય. ૧
ત્યાં જન્મીને થયા મગ્ન, વડિલનાં વચનામૃતે; થયા પાછા હરીચ્છાએ,
શ્રીમગ્ન રસ-મગ્ન એ. ૨
ચારિત્ર્ય ઉજ્વળ હતું વદતા સુચારુ, આજેય ભાવણ તણા પડઘા સુણાય;
લેખો ગભીર લખતા રસ-પૂર્ણ સૌમ્ય એ ગાણપત્ય પરલોક ગયા હવે તો. ૩
વિદ્યાનાં દાન અર્પ્યાં કૈં ઉદાર ઉરના હતા, બહુ કાર્ય કરી એવા રહ્યા
શ્રીપાદપંકજે. ૪

નિવાપાંજલિ

(લેઃ શ્રી. મોહનલાલ નરોત્તમદાસ શાહ, બી. એ. અધ્યાપક મેલ. ટ્રે. કો. વડોદરા.

[મરાઠી સાખી.]

" **મગ** " સદા વલ્લભવાણીમાં, " લાલ " તણા હિત–વચને,
સેવક શ્રીમહાપ્રભુજી કેરા, નામ યથાર્થ જ ધારે
વિસરે ક્યમ સુજ્ઞો તે, સ્મરશે વૈષ્ણવ નિત્યે, વિસરે ક્યમ સુજ્ઞો તે. ૧

અડગ ટેક, વાણી વર્તનમાં, ચિન્તનમાં પદ ગતિમાં,
નીતરતી પ્રભુ પ્રીતિ સાથે, સ્પષ્ટ થતી પદપદમાં
નીડર પ્રતાપી યોદ્ધો, પુષ્ટિ તણો મળશે ક્યાં ? નીડર પ્રતાપી યોદ્ધો ૨

ભવ્ય ભાલ તિલકથી દીપતું, તિલક ભક્ત–જ્ઞાનીના,
પ્રસન્ન મુખની પ્રચંડ વ્યક્તિ, ગૌરવ માર્ગ ભક્તિના
મૂર્તિ ધર્મ–જ્ઞાનની, કલિયુગ દુર્લભ નિરખી, મૂર્તિ ધર્મ જ્ઞાનની. ૩

સાદો વેશ અને પરિભાષા, આર્ય–સ્વદેશી દીપતી,
સાદી રહેણી–કરણી નિત્યે, વૈષ્ણવ પદ શોભવતી
વિનોદી સદા સ્વભાવે, સત્ય ન કદિ છુપાવે, વિનોદી સદા સ્વભાવે. ૪

કટુ સત્ય સિદ્ધાન્તરક્ષણે, વદતાં ના ખંચાતા,
શાસ્ત્ર–પ્રભુ–ગુરુ–વૈષ્ણવ–સ્વરૂપ, જાણી ના અંજાતા
પૃચ્છક હોય ભલે જે, નિર્ણય સ્પષ્ટ જણાવે, પૃચ્છક હોય ભલે જે. ૫

વ્યસની શાસ્ત્ર ને સુબોધિનીના, દુર્લભ માર્ગ વિષે તો,
વિદ્વજ્જન વૈષ્ણવ ગુરુ પ્રભુને, સ્મરતા કોઇ મિષે તો
બ્રહ્મના અંગ બધાંને, શુદ્ધાદ્વૈતી સમજે, બ્રહ્મનાં અંગ બધાંને. ૬

પત્ર પરિવદ્ધ માર્ગ તણાંના, પ્રેરક ને વળી દ્રષ્ટા,
અજબ જ્ઞાતા વ્યાસ–સૂત્રના, વક્તા સુબોધિનીના
ત્રાતા પુષ્ટિમાર્ગના, સિદ્ધાન્તો સાચાના, ત્રાતા પુષ્ટિમાર્ગના. ૭

સંગતિ વૈષ્ણવ વિદ્વજ્જનની, શાસ્ત્રજ્ઞોની કરતા,
ગુરુ ઘણા વલ્લભશિષ્યોના, શિષ્ય સ્વયં વલ્લભના
ચિરંજીવી જ્ઞાન વારસે, નિવાસી નિત્ય લીલાના, ચિરંજીવી જ્ઞાન વારસે. ૮

અધ્યાપક ઉંચી કક્ષાના, દ્દષ્ટા રાસલીલાના,
ભોક્તા બ્રહ્મ વિપશ્ચિત્ સહ તે, આમુષ્મિક ભોગોના
સ્મરશે શિષ્યો સાચા, નીતિ સાચવી નિજની, સ્મરશે શિષ્યો સાચા. ૯

વિરહાષ્ટક

(લેખકઃ-શ્રી. રણછોડલાલ કે. પરીખ, કડી.)

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

રૂડું ગૌર શરીર ને સરસ હા જેનીય સુખાકૃતિ,
ઓજસ્વી નયને રૂડી ઝળકતી દિસે પ્રભુની છબી;
હાસ્યેથી ભરિયેલ હા વદન એ છલકાવતું હાસ્યને,
ભાલે સુંદર રાજતા તિલકથી શોભા શી રૂડી બને. ૧

પામ્યા સુકુલથી સ્વધર્મ દૃઢતા સદ્ભક્તિ એ જન્મથી,
અભ્યાસે વળી પોપીનેસ ખીલવી સેવા કરી ધર્મની;
ધર્મગ્રંથ તણાય અધ્યયનથી શાસ્ત્રે સુસંપન્નતા,
સેવા સુંદર પુષ્ટિમાર્ગની કરી પરલોક સીધાવીઆ. ૨

સારા શાસ્ત્ર જ્ઞાનથી ભરતમાં વિખ્યાતિને પામિયા,
પુષ્ટિમાર્ગ તણીય વિજયધ્વજા દિગંત ફરકાવતા;
આવ્યાં આક્રમણો પ્રતિ પણ સદા તૈયાર રે'તા હતા,
શાસ્ત્રોનાં સજી શસ્ત્રને તુરત એ ચૂરો કરી નાંખતા. ૩

સંપારંગત શાસ્ત્રમાં રતિ અતિ સેવા મહીં છે ભરી,
સ્પર્ધામાં ઉતરે કદીય નહિ એ હારે ન કોથી જરી;
જેનો નિર્ણય શ્રેષ્ઠ સૌ સમજી લે સત્સંપ્રદાયી જનો,
વિદ્વાને યશ વ્યાપીઓ અવનવો રૂડો અતિ ઊજળો. ૪

શુદ્ધાદ્વૈત સુરમ્ય છે જગતમાં સિદ્ધાન્ત જે વ્યાપક,
શ્રીમદ્વલ્લભરાજ છે ભૂતળમાં જેનાય સુસ્થાપક;
સ્થાપ્યો છે કરીને કૃપા જીવ પરે સૌ વિશ્વ ઉદ્ધારક,
પુષ્ટિમાર્ગ તણા વિશાળ ગગને તેજસ્વી એ તારક. ૫

ગાઢા ઘોર તિમિરમાં ભટકતાં સુઝે ન કાંઇ જરી,
આપ્યુ જ્ઞાન માહાત્મ્યનુ સરસ એ ચક્ષુથી રસ્તે ચડી;
આવે યાદ ઘડી ઘડી સમરતાં ભૂલાય ના એ કદી,
સ્થાપીને કઈ તારકો ગગનમાં એ તો ગયો આથમી. ૬

લીલા નિત્ય પ્રભુ તણી અવનવી આનંદ લેવા સદા,
છોડી આપ ગયા વળી સહજમાં સંસારની આપદા;
પામે જે કમનીય સ્થાન પ્રભુનું તેનો ન શોકે ઘટે,
ચાલે છે ઘટમાળ આ જગતમાં બેઠાય અબ્ધિ તટે. ૭

શ્રીમદ્વલ્લભમાં અનન્ય અતિશે ભક્તિ બહુ ભાવની,
શ્રીસુબોધિની લેખમાં રતિ મતિ હમ્મેશ જેની હતી;
શ્રીમન્મન્થ મોહને કરી કૃપા કીર્તિ પ્રસારી ઘણી,
શાસ્ત્રી મન્ન જ લાલને અરપું હું સ્નેહે પ્રણામાંજલી. ૮

अद्वितीय पण्डित.

(લે૦—શ્રીયુત કલ્યાણજીભાઈ કાનજીભાઈ શાસ્ત્રી.)

પુષ્ટિમાર્ગમાં મગનલાલ શાસ્ત્રીને કોઈ ન જાણે એવું સંભવેજ નહિ. શાસ્ત્રીજીએ તા. ૧૮—૭—૩૫ ના દિને રાતના આ મર્ત્યદેહનો ત્યાગ કર્યો એ વાત મારા જાણવામાં આવતાં મને અત્યંત દુઃખ થયું. શાસ્ત્રીજી સંપ્રદાયના મર્મજ્ઞ પંડિત હતા. તેમનો શ્રીસુબોધિની તથા અણુભાષ્યનો અભ્યાસ અદ્વિતીય હતો. તેમનું જ્ઞાન લોકોપદેશ માટે જ ન હતુ કિંતુ આત્મશ્રેયસ માટે હતું તેથી તે જ્યારે વખત મળે ત્યારે તેઓ ગ્રથોના ઊંડા અભ્યાસમાં પડી જતા લૌકિક કાર્ય તેમનું પ્રયોજન પૂરતું હતું. એમ. એ. થયા, પ્રોફેસર થયા છતાં તેઓ આપણી સાથે વાત કરતા હોય ત્યારે તે ભાષાનો એક વર્ણ પણ તેમના મુખથી નીકળતો નહિ જ્યારે તેમના જેવા બીજા વિદ્વાનો આપણી સાથે બોલે તો બહુ થોડા જ અક્ષરો ગુજરાતી ભાષાના આવે, જ્યારે મોટો ભાગ ઇંગ્રેજીમાં જ બોલાતો હોય. તે ઉપરથી પણ મનુષ્યનો સ્વાભાવિક ભાવ વ્યક્ત થઇ શકે છે.

શાસ્ત્રીજીનો મને સં. ૧૯૫૪થી પરિચય હતો. જ્યારે તે બી. એ. થયા પછી એમ. એ. નો અભ્યાસ કરવા મુંબઇ આવ્યા ત્યારે ગો. શ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજને ત્યાં આવ્યા. તેમણે શાસ્ત્રીજીને ગ્રેજ્યુએટ થયા છતાં સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોના અભ્યાસી જોયા ત્યારે ખુશી થયા અને મહારાજશ્રી વખતોવખત પોતાની પાસે બોલાવી શાસ્ત્રીય ચર્ચા કરતા તે વખતે જ કલકત્તામાં આપણું અણુભાષ્ય મુદ્રિત થએલ, તેનો શાસ્ત્રીજી અભ્યાસ કરતા હતા, શાસ્ત્રીજી કહેતા હતા કે પુષ્ટિમાર્ગના ગ્રંથોમાં મારો અભ્યાસ છે પણ તે ખાતે મારો કોઇ ગુરુ નથી. જો ગુરુ ગણું તો એક શ્રીમહાપ્રભુજી છે. જ્યાં જ્યાં મને પંક્તિ ન બેસે ત્યારે હું શ્રીઆચાર્યચરણ વાક્પતિ છે તેને યાદ કરું અને તે પંક્તિનો પુનઃ અભ્યાસ કરું એમ કરતાં મને ભાષ્ય જેવા ગ્રંથો સરલ થઈ ગયા છે. ત્યારબાદ તો કાશીમાં શ્રીપુરુષોત્તમજીકૃત પ્રકાશ છપાયો તેનો અભ્યાસ પણ તે કરી ગયા. શાસ્ત્રીજી પૈસાને બચાવવા તરફ લક્ષ આપતા છતાં પુસ્તકને માટે તો પૈસા ખરચવામાં શૌર્યવાલા હતા. તેમણે પુસ્તક પાછળ મોટી રકમ ખરચી છે તે સૌ કોઇના જાણવામાં છે. શાસ્ત્રીજીનો પ્રથમ ગ્રંથ મુદ્રિત થયો હોય તો મારી જાણ પ્રમાણે શુદ્ધાદ્વૈતનો ઉપોદ્‌ઘાત છે. શ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજ સંપ્રદાયની ઉન્નતિમાં પોતાથી બનતું કરતા હતા તેમણે શુદ્ધાદ્વૈત માર્તણ્ડનો છગનલાલ શાસ્ત્રી પાસે ગુજરાતી અનુવાદ કરાવ્યો અને તેનું મુદ્રણ ચાલતું હતું તે સમયે મગનલાલ શાસ્ત્રી મુંબઈમાં હતા. તેમને એ ગ્રંથનો ઉપોદ્‌ઘાત લખવાનું કહેતાં તેમણે તે થોડા સમયમાં લખી આપ્યો અને તે મુદ્રિત પણ થઈ ગયો. તેને વાંચીને મહારાજ શ્રીનૃસિંહલાલજી તથા છગનલાલ શાસ્ત્રી વિગેરે બહુ પ્રસન્ન થયા અને મહારાજશ્રીએ સર્વસમક્ષ તેની પીઠ થાબડીને કહ્યું કે તમે પુષ્ટિમાર્ગમાં અદ્વિતીય પંડિત થશો. આ વાતનું મને સ્મરણ છે કેમકે તે વખતે મારી પણ ત્યાં હાજરી હતી. શ્રી. નૃસિંહલાલજીને પં. ગટ્ટુલાલજી સાથે આચાર્યપરંપરામાં વાંધો પડયો. પં. ગટ્ટુલાલજી आद्यौ श्रीपुरुषोत्तमं गुरुहरे એ પરંપરાને આગળ કરતા હતા ત્યારે શ્રીનૃસિંહલાલજી અને કોટાવાલા શ્રીકનૈયાલાલજી મહારાજ પ્રાગંજનકાર તો पुरुषोत्तमसन्मूलां श्रीवैश्वानरमध्यमाम् । अस्मदाचार्यपर्यन्तां वन्दे गुरुपरंपराम् । એ પરંપરા સ્વીકારતા હતા. મગનલાલજી પણ એના જ સમર્થક હતા તેથી જ પંડિત ગટ્ટુલાલજીની વિદ્વત્તાનું માન હતું છતાં આવી નવીન પરંપરા ઉભી કરવાથી તેમનું પંડિતજી સંબંધનું માન શિથિલ થયું હતું. ઉત્સવ ટિપ્પણીનો ઝગડો પણ તેમનો જ હતો તેમાં પણ મગનલાલ શાસ્ત્રીજીનો મત શ્રીનૃસિંહલાલજીની તરફેણમા હતો.

ગદાધરદાસજી સંપ્રદાયપ્રદીપમાં લખે છે કે વિષ્ણુસ્વામીના મતની પરંપરા બિલ્વમંગળે સાતમો વર્ષ વાયુરૂપે રહીને સાંચવી, તેણે શ્રીમહાપ્રભુજી પ્રકટયા ત્યારે વિષ્ણુસ્વામીનો માર્ગ

પ્રકટ કરવાની આચાર્યચરણને વિનતિ કરી તેથી આપે તે મતનો સ્વીકાર કર્યો. આ વાત મગ્નલાલ શાસ્ત્રી એટલા માટે ન્હોતા માનતા કે જો આચાર્યચરણને વિષ્ણુસ્વામીની પરંપરા ચલાવવી હોત તો તે તૃતીય સ્કંધના ૩૨ મા અધ્યાયના ૩૭ મા શ્લોકની સુબોધિનીમાં ते च सांप्रतं विष्णुस्वाम्यनुसारिणः तत्त्ववादिनः रामानुजाश्च तमोरजःसत्त्वैर्भिन्नाः अस्मत्प्रतिपादितश्च नैर्गुण्यः એમ શા માટે કહેત? તેમને વિષ્ણુસ્વામીના મતમાં શ્રદ્ધા હોત તો તેજ અમારો મત છે એમ કહેત તેથી જ ગદાધરજીની વાણીનો તેમને આદર ન હતો. કહેવાનું તાત્પર્ય એટલું જ કે બનતાં સુધી શ્રીઆચાર્યચરણના શબ્દોમાં જે હોય તે પ્રથમ સ્વીકારવું, તેના શબ્દોમાં ન હોય તેનો સ્વીકાર પ્રબલ પ્રમાણ વગર ન કરી શકાય તેમ તેઓ ત્રીશ વર્ષ પહેલાં કહેતા. તેમને શ્રીઆ-ચાર્યચરણમાં અખુટ શ્રદ્ધા હતી તેથી सभायामपि कुर्वीत निःस्पृहो निर्भयस्तनः એ વાકયની સાર્થકતા મગ્નલાલ શાસ્ત્રીના જાહેર વ્યાખ્યાનમાં પ્રસિદ્ધ જોવામાં આવતી. શ્રીમહાપ્રભુજીનું રસનું વચન હોય તો તેને તે સભામાં કહેતાં શરમાતા નહિ. શ્રીમહાપ્રભુજીને લીધે જીવન પર્યંત તેમણે કોઈની ઇતરની-સ્પૃહા રાખી ન્હોતી.

કેટલાંક વર્ષો તે પૂનામાં રહ્યા, ત્યાં પણ હમેશ સુબોધિનીનો સ્વાધ્યાય ચાલુ રાખ્યો હતો. સુબોધિની વાંચવાનો નિત્યવિધિ હતો, જેમ નિત્યવિધિમાં ફલ ન હોય પણ ન કરે તો પ્રત્યવાય લાગે તેવું તેમને શ્રીસુબોધિની અથવા અણુભાષ્યના સ્વાધ્યાયનું વ્યસન હતું. પુષ્ટિમાં વિધિ ન હોય પણ વ્યસન તો જરૂર જોઇએ. તેમણે પૂનામાં પણ પોતાનું ગૌરવ સાંચવ્યું. વૈષ્ણવોને સુબોધિની સંભળાવી આચાર્યચરણમાં પ્રવણ કર્યા. અને પોતાની નોકરી પણ ત્યાંજ પૂરી કરી નિવૃત્ત થયા. પૂનામાં રહ્યા છતાં મુંબઇને તે ભૂલ્યા ન હતા. જ્યારે જ્યારે માયાવાદીઓ પુષ્ટિમાર્ગ ઉપર કે તેના માન્ય ગ્રંથો ઉપર આક્ષેપ કરતા ત્યારે તેની સામે પડવામાં તે તત્પરજ રહેતા. થોડા વર્ષ પહેલા કોઈ પંડિતે અણુભાષ્યના ખંડનનું પેપરોમાં છપાવ્યું ત્યારે તે પુનાથી મુંબઈ આવી અણુભાષ્ય અને શાંકરભાષ્યની જાહેરમાં સમીક્ષા કરતા તેમાં શાંકર પંડિતો પણ આવતા. તેના સમક્ષમાં નિર્ભીક રીતે શ્રીઆચાર્યચરણનાં વચનો કહેતા. આવી હિંમત કોઇએ દાખવી હોય એવું મારા જાણવામાં નથી.

મેં તેમના મુખથી સુબોધિનીજીના જન્મપ્રકરણથી લઇને એકાદશ સુબોધિનીના મુદ્રિત ભાગ સુધી છૂટાં છૂટાં પ્રકરણો સાંભળ્યાં છે. શ્રીવ્રજરત્નજી મહારાજ તેમની પાસે અણુભાષ્યનો અભ્યાસ કરતા ત્યારે બે અધ્યાય તેમના પાસે મેં સાંભળેલા છે બીજાં છુટક સૂત્રો, કોઇ અધિકરણો તેની ઉપરના પ્રકાશો વિગેરે મેં તેમના પાસેથી સાંભળેલા અને અમારો તેમનો છુટા થતા સુધીનો સંબંધ રસવાળોજ રહ્યો.

શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રભુની આજ્ઞા થતાં સુબોધિનીને યથાશકય આટોપી તે આજ્ઞાને પોતે વશ થયા તેમ મગ્નલાલભાઇ પણ એકાદશનાં સુબોધિની પ્રકટ કર્યાં પછી તેને ભકતોને સંભલાવી પોતાની કન્યાને તેને ઘેર વળાવી, શ્રીજીની પણ ઝાંખી કરી આવ્યા. જેમ કોઈને બહાર જવું હોય તે પોતાના કામથી ફારેગ થઈ રવાના થઇ જાય, તેમ શાસ્ત્રીજી પણ લૌકિક અલૌકિક નિયમોનો સંકોચ કરી કોઈ જાતના રોગાદિરહિત દેહ છોડી ચાલ્યા ગયા. તેની તેના આપ્તજનોને ખોટ પડી તે તો ઠીક છે પણ આખા પુષ્ટિમાર્ગને તેનો વિયોગ ઘણા દિવસ સુધી દુઃખ આપ્યા કરશે. આવા પ્રખર વકતા અદ્વિતીય પંડિત અને સંપ્રદાયને પોતાનો માની પોતાને ખર્ચે કાર્યસાધક તેઓ હતા. તેવો આ વખતે બીજો કોઇ મળવો મુશ્કેલ છે.

મેં મુમૂર્ષા દાખવી ત્યા તેઓ મૃત્યુને સ્વીકારી મને જીતી ગયા છે. તેનો લોકમાં જય થયો અને પ્રભુ તેમને યોગ્ય સ્થાન લીલાસૃષ્ટિમા આપે એટલું આપણે ઇચ્છી ભકતોનો આવિર્ભાવ તિરોભાવ ભગવાનજ કરે છે એમ માની પ્રભુચરણાનુસંધાનથી મનનું સમાધાન કરીએ.

अनन्य भक्त.

(લેઃ—રા. રા. નાનુલાલ નારાયણદાસ ગાંધી, M. A. LL. B.)

સંવત્ ૧૯૬૨ માં હું ગુજરાત કાલેજમાં એમ. એ. નો અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે વડોદરામાં પહેલી વૈષ્ણવપરિષદ્ ભરાઈ. રા. પટવારી રણછોડલાલભાઈ પરિષત્‌માં ગએલા, તેમના દ્વારા વે. શા. સં. મગનલાલ ભાઈનો મને પ્રથમ પ્રરિચય થયો. એ પરિષત્‌માં મગનલાલભાઇએ જે ભાષણ કરેલું તેની અસર પટવારીજીના હૃદય ઉપર ઘણી થએલી તેથી તે મગનલાલભાઇની પ્રશંસા કરતા. આ પ્રશંસા સાંભળેલી હોવાથી અને સાંપ્રદાયિક સાહિત્યનો અભ્યાસ કરવાની અભિલાષા હોવાથી સંવત્ ૧૯૬૩ માં મારે મુંબાઇ જવાનું થયું ત્યારે રા. પટવારીજીની નોટ મગનલાલભાઇ ઉપરની હું લઈ ગયો. ત્યાં એલ્ફીન્સ્ટન હાઈસ્કુલમાં તે સમયે તે સંસ્કૃતના શિક્ષક હતા. મેં તેમને હાઈસ્કુલમાં મળી નોટ આપી ત્યારે મારે મુંબાઇ આવવાનું પ્રયોજન પૂછી મારા કાર્યમાં ઉપયોગી થાય તેવી કેટલીક સૂચનાઓ તેમણે કરેલી.

આ સમયે મગનલાલભાઇ "An examination of Samkar's refutation of the Sankhya theory" વિષય ઉપર નિબંધ લખતા હતા તે તેમણે મને દેખાડયો. આ નિબંધ તે લખતા તે દરમ્યાન તેમને ત્યાં હું જતો આવતો. ઉનાળાની રજા પડતી વખતે તેમણે સુવર્ણસૂત્ર તથા હરિતોષિણી એ બે ટીકાઓ સહિત હસ્તલિખિત વિદ્વન્મંડન ગ્રંથ મને આપેલ તેનો મેં રજાઓમાં અભ્યાસ કરેલ.

સંવત્ ૧૯૬૪ મા મારી પણ એલ્ફીન્સ્ટન હાઇસ્કુલમાં શિક્ષક તરીકે યોજના થઈ. મગનલાલભાઈએ તેમનાજ બખ્ખર બિલ્ડિંગના માળામાં મને ઓરડી અપાવી. આથી મને તેમનો પરિચય ઘણો વધ્યો.

સંવત ૧૯૬૫ માં શાંકરમતાનુયાયીઓએ પુષ્ટિમાર્ગ ઉપર આક્ષેપ કરેલા તેના પ્રત્યુત્તર શ્રૌત વૈષ્ણવ વાડીલાલ નગીનદાસ શાહે આપેલા. આ કાર્યમાં વાડીલાલભાઇને શાસ્ત્રીજી મગનલાલભાઈ તરફથી સંપૂર્ણ સાહાય્ય મળેલું હતું.

શાસ્ત્રીજી મગનલાલભાઈ સામાન્ય બ્રાહ્મણો પેઠે જરા પણ લોભી ન હતા. ધનની તેમને સ્પૃહાજ ન હતી. ઘણા વૈષ્ણવો પોતાના ગ્રંથો બીજાને આપતા અચકાય છે તેમ પણ શાસ્ત્રીજી કદાપિ કરતા નહિ. તેમની પાસે જે ગ્રંથ હોય તે તેમના હરકોઇ મિત્રને અથવા સામાન્ય પરિચયવાળાને પણ જોઇએ ત્યારે ઉદાર મનથી આપતા.

શાસ્ત્રીજીનો પ્રેમલા વૈષ્ણવોમા પણ સમાવેશ કરી શકાય નહિ. તે નિડર હતા. શ્રીમદાચાર્યચરણના વંશજો ઉપર ભાવ રાખતા પરતુ તેમને ઘટતી શિખામણ આપતા, અને પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતો પ્રતિ તેમનુ ધ્યાન ખેંચી તે પ્રમાણે વર્તન રાખવા કહેતા. સંવત્ ૧૯૬૫–૬૬ ના અરસામાં ગોસ્વામી શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજી મહારાજને તે અણુભાષ્યનો પાઠ કરાવતા તે સમયે લૌકિક મોજશોખથી પર રહેવાનો ઉપદેશ તે પ્રસંગોપાત્ત આપતાજ.

શાસ્ત્રીજીની ભાષા લેખક અને વક્તા તરીકે તદ્દન જૂદા પ્રકારનીજ હતી. લેખક તરીકે પોતાના લેખોમાં તે સંસ્કૃત શબ્દો અને સમાસોનો પણ બહુ ઉપયોગ કરતા તેથી તેમના લેખો સામાન્ય વૈષ્ણવો અને થોડું ઘણું સંસ્કૃત ભણેલા વૈષ્ણવો પણ સમજી ન શકે તેવા છે. વક્તા તરીકે તેમની ભાષા ઘણીજ સરલ હતી. અભણમાં અજાણ શ્રોતા પણ માર્ગનાં સૂક્ષ્મ તત્વો પણ તેમના ભાષણથી સમજી શકે તેવી સરલ ભાષાનો તે ભાષણમાં ઉપયોગ કરતા, અને એવી છટાથી ભાષણ આપતા કે શ્રોતાઓ તેમનું ભાષણ પુરૂં થાય ત્યાં સુધી અથવા પોતાની મગજ શક્તિનો ક્ષય થાય ત્યાં સુધી ભાષણ એક ચિત્તથી સાંભળતા. તેમનાં ભાષણોમાં જે ભાષા તે વાપરતા તેવીજ ભાષામાં તેમના લેખો તેમણે લખ્યા હોત તો વૈષ્ણવોને ઘણો વિશેષ લાભ થાત.

સાંપ્રદાયિક તથા અન્ય સંસ્કૃત ગ્રંથોનો શાસ્ત્રીજીનો અભ્યાસ ઘણો ઉંડો હતો. શાસ્ત્રીજીના જ્ઞાન વિષે કોઇને શંકા હશેજ નહિ, તેથી તે વિષે લખવું નિરર્થક છે. આ સંપ્રદાયમાં મૂળ ગુરુ શંકર વિષ્ણુસ્વામી વગેરે હતા એવી ગુરુપરંપરા કોઇએ પ્રચલિત કરેલી તે ખોટી છે એવો શાસ્ત્રીજીનો દૃઢ મત હતો. વૈષ્ણવપરિષત્‌ના તે મુખ્ય નેતા હતા. દરેક પરિષત્‌માં તેમનું ભાષણ આકર્ષક થતું. સુબોધિની તે વાંચતા અને જે વૈષ્ણવો આવે તેમને શ્રવણ કરાવતા. મુંબાઇથી તેમની બદલી પુના થયા પછી પણ ઘણા સમય સુધી દર રવિવારે ભાષણ આપવા અથવા સુબોધિનીનું વાંચન કરવા તે પુનાથી મુંબઈ આવતા.

પુષ્ટિમાર્ગ અને તેના સિદ્ધાંતો ઉપર શાસ્ત્રીજીને ઘણીજ રુચિ હતી. તેમનામાં અનન્યતા સારી હતી. શ્રીમદાચાર્યચરણના ચિત્રજીની સેવા તે કરતા. શ્રીકૃષ્ણ વિના બીજા દેવનો કદાપિ તે આશ્રય કરતા નહિ. અનન્યતા પુષ્ટિમાર્ગનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે અને તેનો કદાપિ ત્યાગ થવો ન જોઈએ એવો તેમનો દૃઢ મત હતો. ભરરુચિ વૈષ્ણવોમાં અનન્યતા જોવાથી તેમના પ્રતિ શાસ્ત્રીજીને પ્રેમ રહેતો. તેમણે ભગવત્પીઠિકાનું ભાષાંતર પુષ્ટિભક્તિસુધા વર્ષ બીજું અંક પહેલામાં છપાવેલું તેમાં પણ પોતાની નીચે પ્રમાણે નોટ મૂકી છેઃ—

"ભગવત્પ્રાપ્તિને અર્થે પણ કાત્યાયનીવ્રત કરવામાં કુમારિકાને અન્યાશ્રય-દોષ પ્રાપ્ત થયો અને તેઓનું અનન્ય વ્રત વિનષ્ટ થવાથી તેઓ મર્યાદા લેખાયાં, તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ અન્યાશ્રયનો તો સર્વથા પરિત્યાગ જ કરવો......"

આવા અનન્ય ભક્તોની લૌકિકમાં આસક્તિ હોતીજ નથી. તેથીજ શાસ્ત્રીજીના એકજ પુત્ર અને સ્ત્રીએ ભગવચ્ચરણારવિંદની પ્રાપ્તિ કરી ત્યારે પણ શાસ્ત્રીજીને દુઃખ જણાયું નહિ. આવા અનન્ય ભક્તોનો ભગવાનના ચરણકમલમાંજ વાસ થાય છે. તેથી લોકમાં "મરનારના આત્માને પ્રભુ શાંતિ આપો" એવી ઇચ્છા પ્રકટ કરવાની સામાન્ય રીતિ છે તેવી રીતિનું ગ્રહણ અત્ર નિષ્પ્રયોજન છે.

केटलांक स्मरणो.

(લે: શ્રી. પ્રો. જેઠાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ M. A. પ્રીન્સીપાલ, મહિલાપાઠશાળા.)

वज्रादपि कठोराणि मृदूनि कुसुमादपि ।
लोकोत्तराणां चेतांसि को हि विज्ञातुमर्हति? भवभूतिः ।

Lives of great men all remind us
That we can make our lives sublime
And, departing, leave behind us
Foot-prints, on the sands of time,
Foot-prints, that perhaps another
Sailing O'er life's solemn main,
A forlorn and ship-wrecked brother,
Seeing shall take heart again.

Longfellow.

લગભગ ગયા જેઠ માસમા કાર્યવશાત્ મારે પૂના જવાનું થયેલું. આથી બપોરની દાદરથી પૂના જતી ગાડીમા બેસવાને પ્રીન્સીપાલ શ્રી. હિંમતલાલ અંજારીઆ અને હું સ્ટેશન પ્લેટફોર્મ ઉપર ગયા, ત્યા તો બોરીબંદરથી ગાડી સ્ટેશને આવેલી અને તેના એક કંપાર્ટમેન્ટમાંથી શાસ્ત્રી વસંતરામે અમારા તરફ ડોકીયુ કર્યું અને અમને બન્નેને તે કંપાર્ટમેન્ટમાં બેઠક લેવા બોલાવ્યા, અમે અંદર બેઠા અને ગાડી ચાલી. પછી અમે કેટલીક બીજી પ્રસંગને લગતી વાતચીત કરી. આ વખતે શાસ્ત્રી વસંતરામે મને ઉદ્દેશીને કહ્યુ, તમને ખબર છે કે શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલ તો નાથદ્વારા ગયા છે. અને હવે ત્યાં શ્રીગોવિંદરાયજીની પાસે રહેશે. મેં ઉત્તર આપ્યો. 'મને ખબર નથી. પણ જો તે સમાચાર સાચા હોય તો હું ઘણો આનંદિત થાવ છું. પ્રો. મગ્નલાલજી જેવાની વિદ્વત્તા અને સેવાનો લાભ સંપ્રદાયે જોઇએ તેવો લીધો નથી, તે નિઃસ્વાર્થવૃત્તિથી પોતાની સેવા આપવાને તૈયાર છે, પણ લેનારા કોણ છે ? જ્યારથી પોતે નિવૃત્ત થયા ત્યારથીજ સંપ્રદાયે તેમને નાથદ્વારા જેવા સ્થાનમાં નિયુક્ત કરવા જોઇતા હતા. તેમના જેવા વયોવૃદ્ધ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ તથા સાંપ્રદાયિક આચારવિચારથી સુપરિચિત વ્યક્તિના અભાવેજ નાથદ્વારાનું વહાણ ડામાડોળ થઇ રહ્યુ છે. નાથદ્વારાકમીટી કે જે કોઈ અત્યારે નાથદ્વારાના કારભાર માટે જવાબદાર છે તેણે વહેલી તકે શાસ્ત્રીજીની સેવાનો લાભ લેવો જોઇએ અને અત્યારે જે વિકટ પ્રશ્નો તેમને મુઝવી રહ્યા છે, તેનો નિકાલ તેમની સલાહ પ્રમાણે કરવો. તેઓ જે કોઈ અભિપ્રાય આપશે તે સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ અને સંપ્રદાયના હિતની દૃષ્ટિએ હશે.' આવો ઉત્તર મેં આપ્યો. આ વિષય ઉપર અમારે લંબાણથી વાર્તાલાપ થયો. ભાઇ હિંમતલાલ પણ શાસ્ત્રીજીના એક વખતના પરિચિત ગૃહસ્થ તરીકે પણ આમાં રસ લેઈ રહ્યા હતા. છેવટે પૂનાનું સ્ટેશન આવ્યું અને શાસ્ત્રી વસંતરામ તથા અમે બે છૂટા પડયા.

આ બનાવ પછી દોઢ માસને અંતરે મારા એક મિત્રનો પત્ર ભરૂચથી નીચેની મતલબનો આવ્યો. 'શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલ કાલે (તા. ૧૮–૭–૩૫) વડોદરેથી બપોરે આવેલા. સાંઝે છેક શયન સુધી બે કલાક રોકાયા હતા. સમગ્ર વૈષ્ણવોને વાતચિતનો આનંદ આપીને ઘેર ગયા. પછી પાંચ મીનીટમાં શ્રીહરિશરણ થયા છે.' આ પત્ર અણધારી રીતે મળતાં મેં એવો સખ્ત આઘાત અનુભવ્યો કે થોડીક ક્ષણો સુધી અવાક બની ગયો. પત્રને બે ત્રણ વખત વાંચ્યો. પ્રથમ તો તે પત્ર સાચો નથી એમ હૃદય કબૂલવા લાગ્યું. પણ તે પત્ર મારા એક સ્નેહી મિત્રનો હોવાથી તે અસત્ય સમાચાર કદી મોકલેજ નહિ, એમ મને કબૂલ કર્યું. બીજે દિવસે શાસ્ત્રીજીના જમાતા પ્રો. ગોવિંદલાલ ભટ્ટનો પત્ર મળ્યો. એટલે શાસ્ત્રીજીના હરિશરણ થયાના સમાચાર સત્ય છે એમ પાકે પાયે થયું. શાસ્ત્રીજીને પ્રભુકૃપાથી દેહનું સ્વાસ્થ્ય એવું અનુપમ હતું કે તેમના નખમાં પણ રોગ નહોતો એમ કહીએ તો ખોટું નથી. એમના અવસાનના સમાચાર ખરેખર અણધાર્યા હતા. પણ તે સત્યઘટના હતી. તેઓ નાથદ્વારા ગયેલા અને ત્યાંથી પાછા ફરતાં આ આ લૌકિક દેહનો ત્યાગ કર્યો. આ ઘટનાએ મને કેટલાક કલાકો સુધી વિચારગ્રસ્ત બનાવ્યો. છેવટે 'નવરત્ન'નું सर्वेश्वरश्च सर्वात्मा निजेच्छातः करिष्यति એ વાક્ય સ્મૃતિમાં આવ્યું. આ સમસ્ત ઘટનાની પછવાડે પ્રભુની ઇચ્છા એજ નિયામિકા હોવી જોઇએ. જગતરૂપી નાટકના સૂત્રધાર પ્રભુજ છે. તેની ઇચ્છા પ્રમાણે સર્વ કંઇ બને છે. આ જગત્ તેણેજ નીર્મ્યું છે તેનું ક્રીડાભાણ્ડ છે. તેજ પ્રભુનીજ ઘટના આ છે, એમ આપણે અવશ્ય માનવું જોઇએ. શ્રીનાથજીપ્રભુએ તેમને પોતાની પાસે બોલાવ્યા, ત્યાંની વસ્તુસ્થિતિનો અભ્યાસ કરાવ્યો. ત્યાંનું ગુંચવાયલું કોકડું કેમ ઉકેલવું તેની સુમતિનું દાન પણ કર્યું, પણ પછીજ શ્રીનાથજીની એવી ઇચ્છા થઈ કે અસારના સંજોગોમાં શાસ્ત્રીજીની સેવાની અહિંઆં જરૂર નથી. તેમનું સ્થાન હવે અલૌકિક ધામમાં છે. सोऽश्नुते सर्वान्कामान्सह ब्रह्मणा विपश्चिता એ ભગવતી શ્રુતિએ નિર્દેશેલા સ્થાનમાંજ તેવા ભગવદીયે વિવિધ ક્રીડામાં ચતુર એવા પ્રભુની સાથે રમણનો આનંદ અનુભવવો જોઇએ. અત્યારે નાથદ્વારાનું વાતાવરણ બરાબર નથી. એવા વાતાવરણમાં એમના જેવા ભગવદીયનું સ્થાન નથી. માટે શ્રીનાથજીપ્રભુએ તેમને સ્વધામમાં બોલાવી લીધા. આવા વિચારથી મેં આશ્વાસન મેળવ્યું.

× × × ×

શાસ્ત્રીજીની સાથે મારો પ્રત્યક્ષ સંબંધ ઘણો ઓછો છે, છતાં મારા તેમની સાથેના પરોક્ષમાંથી પણ મેં મારા જીવનમાં ઘણું મેળવ્યું છે એમ હું કહું તો ખોટું નથી. હું જ્યારે જીવનના ઉંમરે ઉભો હતો, અને દૂર સુદૂર ક્ષિતિજમાં અસ્પષ્ટ અને આછા જણાતા જીવન-પંથને જ્યારે નિહાળતો હતો ત્યારે મને લાગ્યું. 'આ જીવનયાત્રા મારાથી શી રીતે થશે? દરેક વ્યક્તિને માટે જીવનપંથની યાત્રા નિર્માયેલી તો છેજ. પણ તે યાત્રા ક્લેશશૂન્ય અને સરળ શી રીતે બને? પક્ષીને પાંખો ફૂટે ત્યારે વિશાળ ગગનમાં ઉડવાના મનોરથો સેવે. પણ તોફાની પવનો તથા શિકારી પક્ષીઓથી સાવધાન રહેવાની તો તેને જરૂર ખરીજ. મને પાંખો ફૂટતી હતી અને ઉડું, ઉડું એમ ઇચ્છા કરતો હતો. પણ અંધકારથી ઘેરાયલી દિશાઓમાં અને પારાધિઓની જાળ જ્યાં પથરાયલી હોય તેવા માર્ગમાં થઇને ઉડતાં વિચાર તો કરવો જોઇએને. તે માટે પૂરતી શક્તિ મેળવવાની જરૂર છે. જ્યારે જીવનના ઉંમરે ઉભો રહીને આવી મનોદશાને હું અનુભવતો હતો, ત્યારે મને તે યાત્રા કયા માર્ગે થઇને કરવી અને કેવી રીતે, તેનો બોધ આપનાર તે વખતે જો મને કોઈ મળ્યા હોય તો તે શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલ છે. તેમને નજરે જોયેલા નહિ. વીસ વર્ષ પહેલાંની વાત છે જ્યારે હું કોલેજમાં છેલ્લા વર્ષમાં હતો ત્યારની. તેમની

કીર્તિ સાંભળેલી અને તેથી તેમનાં કેટલાંક ભાષણો પુષ્ટિભક્તિસુધામાં વાંચેલાં, તે ભાષણોમાં શ્રીમદ્‌વલ્લભાધીશના સિદ્ધાન્તોના સારરૂપ જિજ્ઞાસુ આત્માઓને માટે ધર્મની સાત્વિક ગોળી તેમણે બનાવેલી, જે ગોળીના સેવનથી વ્યાધિભયથી મુક્ત થવાય તેવો તેમાં ગુણ હતો. મેં તે ગોળીનું જાણે અજાણે સેવન કર્યું અને તે સેવન કરવાથી માનસિક વ્યાધિમાંથી મુક્તિ મેળવવાનો અજબ કીમીઓ મેળવેલો. પ્રત્યેક વ્યક્તિને જીવનયાત્રા દરમ્યાન સાત્વિક અને પૌષ્ટિક જીવન પાથેય (ભાથું) ની જરૂર છે. પાથેય લીધા વગર યાત્રા કરનાર યાત્રીને અધવચ યાત્રા છોડવી પડે. પાથેય ઉદરમાં જતાં યાત્રા માટેની શક્તિ આવે છે, અને તે શક્તિના બળે યાત્રાનો પંથ ઘણો લાંબો હોય તો પણ કંટાળા કે થાક સિવાય તે પૂર્ણ કરી શકાય છે. જીવોના ઉપકારને માટે શ્રીમદ્‌વલ્લભાધીશે એવું 'પાથેય' તૈયાર કર્યું છે કે જે કદી જીર્ણ કે નીરસ, કે વાસી બને નહિ, હું જે સમયની વાત કરૂં છું તે વખતે આ જીવનપાથેય પરોક્ષ રીતે પૂજ્ય શાસ્ત્રીજી દ્વારા મને મળ્યું છે. તે ઋણ હું હજુ ચૂકવી શક્યો નથી, તેજ મારે માટે ખેદનો વિષય છે. આજે કંઈક અંશે તે ઋણમાંથી મુક્તિ મેળવી શકું તે આશાએ તેમનાં કેટલાંક સંભારણાં અહિંઆં રજુ કરૂં છું.

× × × ×

આજથી ૨૦ વર્ષ પહેલાં લગભગ ઈ. સ. ૧૯૨૫ ની સાલમાં હું અમદાવાદની ગુજરાત વૈશ્યસભાની સંસ્થામાં રહેતો હતો અને જુનીયર બી. એ. માં અભ્યાસ કરતો હતો, તે સમયે શાસ્ત્રીજીને પ્રત્યક્ષ જોવાનો મને લાભ મળ્યો. અમારી સંસ્થાના સુપરિન્ટેન્ડન્ટ અમૃતલાલ ગાંધી પુષ્ટિમાર્ગના ચુસ્ત અનુયાયી હતા. તેઓ સ્વ. લલ્લુભાઈ પ્રાણવલ્લભદાસ સજ્જનના સહવાસમાં ખૂબ હતા. અને તેમના થકી શાસ્ત્રીજીના પરિચયમાં આવેલા. તેમાં એક વખત પ્રો. મગ્નલાલ શાસ્ત્રીજીને અમારી સંસ્થા જોવા તેડી લાવ્યા. :શાસ્ત્રીજીની ઓળખાણ કરાવવાને વિદ્યાર્થીઓની એક સાધારણ સભા પણ બોલાવવામાં આવી હતી. આ સભામાં શાસ્ત્રીજીએ વિદ્યાર્થીઓને ઉદ્દેશીને કંઈક કહ્યું હતું. મુખ્ય વિષય ધાર્મિક જ્ઞાન અને તેમાંએ પુષ્ટિમાર્ગીય ગ્રન્થોનું વાચન વિદ્યાર્થીઓએ કરવું એવું તે વખતે જણાવ્યું. સભા પછી અમે ત્રણ ચાર વિદ્યાર્થીઓ તેમની પાસે ઉભા રહ્યા. આ વખતે મને તેમણે પૂછ્યું. તમે શું ભણો છો ? મેં કહ્યું 'હું જુનીઅર બી. એ માં છું.' 'તમારો ઐચ્છિક વિષય શો છે!' મેં કહ્યું 'અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત ઓનર્સમાં સંસ્કૃત લીધું છે.' તેમણે કહ્યું 'તો તમારે રામાનુજભાષ્ય ચાલતું હશે' મેં કહ્યું હાજી, અમારા પ્રોફેસર આનંદશંકરે તે શરૂ કરી દીધું છે અને અવિદ્યાખણ્ડનનો ભાગ ચાલે છે. ત્યારે તેમણે પૂછ્યું કે 'તમે તે ખંડનવાળો ભાગ સમજ્યા છો ખરા ?' મેં કહ્યું 'નાજી, મારે તે આપની પાસે સમજવો છે,' તો આપ મને કૃપા કરીને સમજાવશો. આ પછી પુસ્તકની મદદ સિવાય બેઠાં બેઠાં તે આખો વિષય તેમની પાસે સમજવાને મેં 'અવિદ્યા' વિષેનો પૂર્વપક્ષ શરૂ કર્યો. તે પૂર્વપક્ષની તમામ દલીલોનો બહુજ ઝીણવટથી તેમણે નિરાસ કર્યો અને આખો સિદ્ધાન્ત મને હસ્તામલકવત્ સુપ્રાપ્ત કરી દીધો. તમને સમય બહુજ થોડો હતો, પણ તે થોડા સમયમાં, આખો સિદ્ધાન્ત, ઘણીજ સરસ રીતે મને સમજાવેલો. વળી મારી પરીક્ષા કરવાને તેમણે કેટલાક પ્રશ્નો પણ મને પૂછ્યા—બોલો તમે પ્રથમ સૂત્ર વાંચો છો તો અથનો અર્થ શો કરો છો ? બ્રહ્મજિજ્ઞાસા એટલે શું ? તેમાં કયી વિભક્તિનો સંબંધ છે વગેરે. મેં તો રામાનુજમત પ્રમાણે તે શબ્દોના અર્થ આપ્યા, કારણ કે રામાનુજ ભાષ્યજ મારે ભણવાનુ હતું. શાસ્ત્રીજીએ ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે 'તમે તમારા પુસ્તકમાંથી

ભણેલું બરોબર કહ્યું છે પણ તે અર્થ બરાબર છે કે કેમ તેવું તમારા પ્રોફેસરને તમે પૂછ્યું છે? જુઓ તે સૂત્રનો ખરો અર્થ શ્રીવલ્લભાચાર્ય શું કરે છે તે તમને સમજાવું. એમ કહીને આખું સૂત્ર તેમણે મને બરાબર સમજાવ્યું. આ તેમની સાથેનો પ્રથમ પ્રસંગ. તે જો કે અલ્પ પ્રસંગ હતો પણ क्षणमपि सज्जनसंगतिरेका भवति भवार्णवतरणे नौका એ ખાસું નથી? તે અલ્પ પરિચયે મારા જીવનમાં મોટું પરિવર્તન કર્યું. તેમણે જ્યારે શ્રીવલ્લભાચાર્યની દૃષ્ટિએ બ્રહ્મસૂત્રનું પ્રથમ સૂત્ર સમજાવ્યું ત્યારપછીજ શ્રીવલ્લભાચાર્યના શુદ્ધાદ્વૈત સાહિત્ય તરફ મારૂં ચિત્ત આકર્ષાયું. તે આકર્ષણ હજુ પણ ચાલુ છે. ગમે તે પળે બીજને જમીન ઉપર વેરવામાં આવે તો સમય આવે તેમાંથી છોડ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ તે પળે શ્રીવલ્લભાચાર્યના સિદ્ધાન્તની તેમણે કરેલી ચર્ચારૂપી બીજે મારા હૃદયમાં શુદ્ધાદ્વૈતસાહિત્ય પ્રતિની અભિલાષારૂપી વેલને ઉત્પન્ન કરી છે. તે વેલીને જ્યારે હું અત્યારે ખીલતી જોઉં છું ત્યારે તે બીજ વાવનાર પ્રતિ મારૂં મસ્તક નમાવું છું.

આ પછી સાત વર્ષો વહી ગયાં. અમદાવાદ છોડીને હું નડીઆદમાં રહેતો હતો. તેજ વર્ષે હું એમ. એ. ની પરીક્ષામાં બેઠેલો. આ વખતે શાસ્ત્રીજી નડીઆદના શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજીના મંદિરમાં આવેલા. મને ખબર મળતાં હું ત્યાં ગયો. તેમને મળતાં પ્રથમની મુલાકાતનો પ્રસંગ યાદ કર્યો. બીજી કેટલીક શાસ્ત્રીજી સાથે સમયોચિત વાતો કરી. એમ એ. ની પરીક્ષામાં પાસ થયા પછી શું કરવું તે વિષે પણ મેં એમની સલાહ લીધી. આ સમયે પોતે જાણે કોઈ અતિથિનો સત્કાર કરવા ઇચ્છતા હોય તેમ મને પૂછ્યું 'જળ મંગાવું? મેં કહ્યું 'ના જી.' તેમણે પૂછ્યું 'શા માટે ના પાડો છો?' શ્રી મહારાજશ્રીના સ્થળમાં છે તેથી? જો તે કારણ હોય તો બરાબર નથી. કેમ પણ મંદિર વૈષ્ણવોનું જ છે. તેમના વાક્યનો મર્મ હું સમજી ગયો. મેં પણ સમયસૂચકતા વાપરીને ઉત્તર દીધો 'ના જી, તે કારણ નથી' વાતો થઈ, તે પ્રકટ કરવાની જરૂર નથી. પણ તેમનાથી છૂટા પડતાં મને એમ લાગ્યું કે ખરેખર પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રખર વિદ્વાન્ તરીકે તેમનું સ્થાન અદ્વિતીય છે. વળી તે સ્પષ્ટવક્તા પણ છે. કોઇને ખુશ કરવાને સિદ્ધાન્તથી વિરુદ્ધ વચનો ઉચ્ચારવાનું તે પસંદ કરતા નથી. શ્રીવલ્લભાચાર્યનો સિદ્ધાન્ત એજ સાચો છે એવી દૃઢ પ્રતીતિ તેમણે અનુભવી છે, અને તે સિદ્ધાન્ત સમય આવે નિર્ભયતાથી પ્રકટ કરવાનું સામર્થ્ય પણ તેમનામાં છે. એવી છાપ મારા મન ઉપર તેમણે પાડેલી અને હજુ પણ તે છાપ કાયમ રહી છે. તે સમયે એ પણ હું સમજી શક્યો કે તેઓ વિદ્વાનો તરફ માનની દૃષ્ટિથી જોનાર છે.

ગોસ્વામી શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજી તથા સુરતવાળા ગોસ્વામી શ્રીવ્રજરત્નલાલજીની વિદ્વત્તાની તે વખતે મુક્તકંઠે તેમણે પ્રશંસા કરેલી. તેઓશ્રીના પરિચયમાં તેઓ વધારે હશે.

× × × ×

આ પછી સપ્તમ વૈષ્ણવપરિષદ મુંબાઇને આંગણે ભરાયેલી, તે સમયે હું તેમના પરિચયમાં આવ્યો. સિદ્ધાન્તને માટે તેમનો ટેક હતો, અને કેટલી નિર્ભય સ્થિતિ તેમણે પ્રાપ્ત કરેલી એ વિષયવિચારિણી સમિતિ સમક્ષ રજુ થયેલા એક ચર્ચાસ્પદ પ્રશ્નપરત્વે તેમણે રજુ કરેલા અભિપ્રાય ઉપરથી હું જોઈ શક્યો. ખુદ તિલકાયત અધ્યક્ષસ્થાને હતા, અને અનેક ગોસ્વામિબાલકો તથા સંપ્રદાયના ધુરંધુર પંડિતો તથા શાસ્ત્રીઓ પણ તે સમયે હાજર હતા. અંત્યજો વિષેનો પ્રશ્ન પ્રસ્તાવરૂપે લાવવો કે નહિ તેની ચર્ચા હતી. તે ચર્ચાથી વાતાવરણ ઘણુંજ ઉશ્કેરાઇ ગયું હતું. પણ શાસ્ત્રીજીએ વિરોધ છતાં કહ્યું. શ્રીવલ્લભાચાર્યનો પુષ્ટિમાર્ગ એ વિશ્વધર્મ છે તેને બધાઓએ બરાબર સમજવો જોઇએ. સ્ત્રીશૂદ્રોના ઉદ્ધારક * શ્રીવલ્લભાચાર્યના

ભક્તિમાર્ગમાંથી શૂદ્રોને દૂર કરવામાં આવ્યા નથી. આ પ્રેમમાર્ગ એ વિશ્વધર્મનો માર્ગ છે. શાસ્ત્રીજીના આવા સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણથી સનાતનધર્મની દૃષ્ટિએ પુષ્ટિસિદ્ધાન્તને સમજનારાઓમાં ખળભળાટ થયેલો, પણ શાસ્ત્રીજી તો અડગ અને અચલ રહેલા.

मृदुः कुसुमादपि वज्रादपि कठोरः

નડિઆદની મુલાકાતમાં મેં તેમને અનુભવેલા, પણ આ સમયે તેમને પણ આ કઠોરતા તે દૂષણરૂપ નહિ પણ ભૂષણરૂપ હતી. તે અસત્યના તિરસ્કારમાંથી ઉત્પન્ન થએલી તેથી ક્વચિત્ righteous indignationનું રૂપ લેતી. લોકોત્તર પુરુષોમાં આવો ક્રોધ સામાન્ય હોય છે. તે ક્ષણિક અને નૈમિત્તિક હોવાથી તિરસ્કરણીય નથી. પ્રભુ જેમ વિરુદ્ધધર્માશ્રય છે તેમ મહાપુરુષોના ચિત્ર પણ ઉભય (વિરુદ્ધ) ધર્મોવાળા હોય તેમા આશ્ચર્ય શું? તેમની આ ક્રોધયુક્તતા પણ મૃદુતાથી જ અંકિત હતી. તે રાગજન્ય નહોતી. તેથી રાજસી નહિ પણ સાત્વિક જ હતી.

× × × ×

કાવ્યોત્પત્તિની મીમાંસા કરતા કાર્લાઈલ કહે છે કે જેમ પ્રેમમાથી કાવ્ય સર્જાય છે તેમ ક્વચિત્ ક્રોધમાથી સર્જાય છે. પણ તે ક્રોધ વસ્તુતઃ પ્રેમ જ છે. તેને કાર્લાઈલ Inverted love કહે છે. The Indignation, which makes verses is properly speaking, an inverted love, the love of some right, some worth, some goodness belonging to ourselves or others, which has been injured and which this tempestuous feeling issues forth to defend and avenge. આ શબ્દોમા ક્રોધને તે સદ્ગુણ અગર પ્રેમનુ પ્રતીક જણાવે છે; મહાપુરુષોમાં તે હોય છેજ. જો તેમનામા તે ન હોય તો સેવા કરી શકતા નથી. સેવાધર્મવાળાનુ ચિત્ત वज्रादपि कठोर જણાય.

× × × ×

ત્યાર પછી લગભગ સાત આઠ વર્ષને ગાળે, ઇન્ડીઅન વીમેન્સ યુનીવરસીટીની સીન્ડીકેટની સભા માટે મારે મુંબાઈ જવાનું થયેલુ તે વખતે વાડીલાલભાઇને ત્યાં શાસ્ત્રીજીને મળવા હું ગયો હતો. (આ પહેલા વડોદરે પ્રો. ભટ્ટને ત્યા એકાદ વખત મળેલો). આ સમયે શાસ્ત્રીજી નિવૃત્તિ લેઇને મુંબઇમા આવેલા. મુંબાઇમા પણ તેમણે જીજ્ઞાસુઓને માટે પુષ્ટિમાર્ગીય ગ્રંથોનુ વાચન ચાલુ રાખેલુ. નિવૃત્તિ પહેલાં પણ ખાસ તે કામ માટે પૂનેથી દર શનિવારે મુંબાઇ જતા અને સ્હવાર અને સાંઝ શનિ રવિ સંસ્કૃત ગ્રંથોનું વાચન નિઃસ્વાર્થ રીતે કરતા. નિવૃત્તિ લીધા પછીથી તો મિત્રોના આગ્રહને લીધે મુંબાઇમા જ તેમણે નિવાસ કરેલો, અને સાહિત્યવાચન અને શોધનનું કામ તેમણે વિદ્યુદ્વેગે ચલાવેલું. આવી તેમની અડગ સાહિત્યભક્તિથી આકર્ષાઇને મને તેમને મળવા જવાની ઇચ્છા થતી. સ્હવારના સમયે વાડીલાલભાઇને ત્યાં હું ગયો. ત્યાં શાસ્ત્રીજીનાં દર્શન કર્યા. તેમણે પ્રથમ વિવેકપૂર્વક મારૂં આતિથ્ય કર્યું. શ્રીની સેવામાંથી ફલની પ્રસાદી આપી. પછી પોતાની પ્રવૃત્તિઓ વિષે વાતચિત કરી. તેમનો પોતાનો પુસ્તકોનો સંગ્રહ જે કબાટોમાં હતો તે દેખાડયો. શ્રીમહાપ્રભુજીના અમુક ચિત્રજ તેમને જોઇએ છે, તે મોકલવા વિષે મને સૂચના કરી. મને જણાયુ કે ખરેખર સંપ્રદાય શાસ્ત્રીજીને બરાબર ઓળખી શકયો જ નથી. તેમની વિદ્વત્તા અને સેવાનો લાભ જોઇએ તેવો લેવાયો નથી. મારી ઇચ્છા થઇ કે જો મને અનુકૂળ સંજોગો આપ્યા હોત તો જરૂરથી હું તેમની વિદ્વત્તાનો લાભ લેત. 'પ્રસ્થાન રત્નાકર' જેવા આકર ગ્રંથો તેમની પાસેથી છાપી લેવાય તો કેવુ સારૂં! શાસ્ત્રીજીને એ ઇચ્છા

મેં વ્યક્ત કરી. તેમણે ખુશીથી હા પાડી. પણ મારું કમભાગ્ય કે હું તે મનોરથ સિદ્ધ કરી શકયો નહિ. આ સમયે એક વિદ્યાર્થીના પિતા શાસ્ત્રીજી પાસે આવેલા, શાસ્ત્રીજીએ પૂછ્યું કેમ ભાઇ, પરીક્ષામાં પાસ થયો કે નહિ? તે માણસે કહ્યું 'ના.' શાસ્ત્રીજીએ કહ્યું હશે, નપાસ થયો તેથી તમે એને નારાજ ન કરો. અંગ્રેજી છઠ્ઠા ધોરણમાં તે વિદ્યાર્થી છે. એક વર્ષ ફરીથી રહેશે તો તેનો અભ્યાસ પાકો થશે. એમ તેના પિતાને આશ્વાસન આપતા હતા. શાસ્ત્રીજી ખરેખર મિથ્યાભિમાનરહિત શુદ્ધ પ્રેમની મૂર્તિ હતા. એનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ મને તે વખતે થયો.

× × × ×

આજથી લગભગ ત્રણ વર્ષ પહેલાં મુંબાઇ છોડીને શાસ્ત્રીજી ભરુચ આવ્યા પછીથી ભરુચના વૈષ્ણવોને પોતાના જ્ઞાનનો લાભ આપવા માંડયો. આથી ત્યાંના વૈષ્ણવોએ જાહેરમાં તેમનો માનપત્રથી સત્કાર કર્યો. આ સમયે મારે ભરુચ જવાનું થયું. શાસ્ત્રીજીને પ્રથમ પત્ર મેં લખી જણાવ્યો હતો, એટલે જો કે તેઓ જાતે સ્ટેશન ઉપર આવ્યા નહોતા પણ તેમના વતી એક વૈષ્ણવ ભાઈને મોકલ્યા હતા. તેમની સાથે હું ગાડીમાં બેસીને શાસ્ત્રીજીના ઘર તરફ જતો હતો એટલામાંજ ફલીઆ આગળ શાસ્ત્રીજી આવ્યા, અને ગાડી ઉભી રખાવી અને કહ્યું ચાલો, જલદીથી પ્રથમ દર્શન કરી આવો! આથી હું દર્શન કરવા મંદિરે ગયો. દર્શન કર્યા બાદ શાસ્ત્રીજીને ઘેર હું ગયો. આ વખતે તેમના જામાતા પ્રો. ભટ્ટ સેવામાં હતા. તેઓ મારા મિત્ર છે તે શાસ્ત્રીજી જાણતા હતા, છતાં એમનામાં એટલો બધો વિવેક હશે તેનો પરિચય મેં તે વખતે કર્યો. ગોવિંદલાલને જણાવ્યું, પ્રો. ભટ્ટ, પ્રો. શાહ અમદાવાદથી આવી ગયા છે, અમને બન્નેને 'પ્રો.' શબ્દથી સંબોધતા. મને જરા વિચિત્ર તો લાગ્યું. ગોવિંદલાલ તો એમના ઘરનાજ ગણાય. વળી હું ગોવિંદલાલનો મિત્ર તથા શાસ્ત્રીજી આગળ તો વિદ્યાર્થી જેવો, છતાં આજે એમનો મહેમાન હોવાથી 'અતિથિદેવો ભવ'ની પ્રાચીન ભાવના તેઓ ભુલી ગયા નહોતા અને તેથીજ આટલો બધો વિવેક તેમની ભાષામાં હતો. તેમની વ્યવહારની ભાષા એટલે શુદ્ધ ચકચકિત સોનું. પછીથી હું શાસ્ત્રીજી સાથે નર્મદામાં સ્નાન કરવા ગયો. આ વખતે મુંબઇથી શાસ્ત્રી હરિકૃષ્ણ વીરજી પણ આવ્યા હતા. બપોરના લગભગ સાડાબારનો વખત હતો. નર્મદાઘાટ ઉપર નિદાઘ કાલના સૂર્યનો પ્રબલ તાપ ભૂમિને સંતાપ કરતો હતો. મેં તો જતી વખતે પગના રક્ષણ માટે જોડા પહેરેલા હતા પણ શાસ્ત્રીજીએ ન તો પગે જોડા પહેરેલા કે ન તો માથા ઉપર કંઈ પણ બાંધેલું. માત્ર એક ધોતીજ શરીરે પહેલી. સૂર્યનો તાપ પ્રખર હોવા છતાં પણ અમારી સાથે ભગવદ્‌વાર્તા કરતા કરતા નર્મદાતટ ઉપર તેઓ આવ્યા. આ વખતે જાણે તેઓ સૂર્યની મશ્કરી કરતા હોય એમ મને લાગ્યું, આવો તેમનો સાંપ્રદાયિક આચાર. તે દિવસે તેમને ત્યાં જંબુસર અને ડભોઇના કેટલાક વૈષ્ણવો આવેલા તે બધાંને પ્રસાદ લેવડાવવાનું કાર્ય શાસ્ત્રીજીએ જાતે કરેલું એ ચિત્ર તો હજી પણ હું ભુલી શકતો નથી. શ્રીવલ્લભાધીશની સેવામાં તેમની અનન્ય રતિ અને વૈષ્ણવો તરફનો સત્કાર બીજે કોઇ સ્થળે મેં એટલો બધો અનુભવ્યો નથી. આદર્શ વૈષ્ણવનાં જીવન કેવાં હોય તે બસોબાવન વૈષ્ણવની વાર્તા કે ચોરાસી વૈષ્ણવની વાર્તામાંથી વાંચેલું જાતે અનુભવ કરેલો નહિ. તે અહિઆં મેં પ્રત્યક્ષ કર્યો. અહિઆં બીજું પણ અનુભવ્યું, તે એ કે વૈષ્ણવનાં જીવન કલ્પવૃક્ષસમાન હોય છે. શાસ્ત્રીજીની પાસે સાક્ષર અને નિરક્ષર વિદ્વાનો અને અજાણ સાંપ્રદાયિક જ્ઞાન માટે આવતા તે બધાઓને તેઓ પુરતો સંતોષ આપતા. જેઓ શાસ્ત્રીય બાબતો ન સમજી શકે તેવી ઘરડી ડોસીઓ પણ શાસ્ત્રીજીની પાસે અડધો કલાક

ભગવત્કથા સાંભળે તો ઘણુંજ તેઓ મેળવીને જતાં. આમ કલ્પવૃક્ષની માફક તમામ જીવાત્માઓને તે સંતોષતા.

શાસ્ત્રીજી જેટલા નામસેવામાં આસક્ત હતા, તેટલાજ રૂપસેવામા આસક્ત હતા પોતાને. ત્યાં શ્રીમહાપ્રભુજીની સેવા બીરાજતી અને તે સેવા પોતે જાતેજ કરતા. સેવામાં ભાવ એ મુખ્ય વસ્તુ હોવાથી ભાવ પ્રમાણે સેવા કરતા અને તે સેવામાર્ગની પ્રણાલિકા પ્રમાણે. મંદિરમાં દર્શન કરવા જાય ત્યારે પણ તેઓ ખાસ જોતા કે સેવાની પ્રણાલિકા પ્રમાણે શ્રીઠાકોરજીને અલંકારાદિ ધરાવ્યાં છે કે નહિ? તેમાં જો કોઇ પણ ત્રુટિ જણાય તો તેમનું હૃદય એકદમ ખિન્ન થઇ જતું. એક વખતે અમદાવાદમા શ્રીનટવરલાલ શ્યામલાલજીનાં દર્શન કરવાને તેઓ ખાસ ભરૂચથી રાતની ગાડીએ અમદાવાદ રહવારના પાચ વાગે આવેલા અને મંગળાનાં દર્શન કરીને તુર્તજ ૭–૩૦ ની ફાસ્ટમા પાછા ભરૂચ પાછા ફરેલા. સેવા, ભગવદ્ગુણગાન કથાવાચન અને સાહિત્યશોધન ઇત્યાદિ ભગવદ્વિષયક પ્રવૃત્તિમાજ તેમનો બધો સમય જતો. લૌકિક વિવાહાદિક કાર્યપ્રસંગે પણ સાંપ્રદાયિક પ્રણાલી તેમણે છોડી નથી. પુષ્ટિભક્તિ એજ જીવનનું સર્વસ્વ છે, અને બીજું બધું ગૌણ છે, તે સિદ્ધાન્ત તેમના જીવનમાં વજ્રની માફક જડાયલો હતો. આથી જ્ઞાતિના કાર્યોમાં કે કુટુમ્બના કાર્યમાં કે બીજા કોઇ પણ પ્રસંગે જે કોઇ ફરજ તેમને માથે આવી પડે, તે 'ભક્તિ' થી અવિરુદ્ધ રીતે કુશળતાથી અદા કરતા.

શાસ્ત્રીજીના બહુજ પરિચયમા હું આવેલો નથી પણ જે થોડા ઘણા પ્રસંગો મને તેમની સાથે પડેલા તે ઉપરથી મારા મન ઉપર તેમના વિષેની એક મહાવ્યક્તિ તરીકે એવી સચોટ છાપ પડી છે કે હજુ પણ દૂર થતી નથી. સંપ્રદાયમાં તો તેમની સમાન બીજી કોઇ પણ વ્યક્તિ નહોતી અને થશે નહિ એમ હું માનુ છુ. શાસ્ત્રીજી એટલે સંપ્રદાયનો પ્રકાશ સંપ્રદાયની શોભા, અરે સંપ્રદાયની કીર્તિ. સપ્રદાય માટે તેમણે સમસ્ત જીવન ઘસી નાખ્યું એમ કહેવું ખોટું નથી. દધીચિએ પોતાનાં અસ્થિઓ વૃત્રને આપ્યાં, તેમ શાસ્ત્રીજીએ પોતાની આખી જીંદગી આપી દીધી. શાસ્ત્રીજીની ખોટ હમેશને માટે સાલશે પણ તે ખોટ આંસુઓથી પુરાશે નહિં. તેમના માર્ગે ચાલીને સાંપ્રદાયિક પ્રવૃત્તિમાં તત્પર રહેવું તેજ આપણે માટે અવશિષ્ટ છે. જો કે તેમની કાર્યશક્તિની અત્યારે મોટામાં મોટી ઉણપ છે. છતાં થોડીક ઘણી શક્તિ મેળવીને તેમના બતાવેલા માર્ગે આપણે જઇએ તો જરૂરથી શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર આપણને ધ્યેય સ્થળે પહોચાડશે માટે શાસ્ત્રીજીના ગુણોનું સ્મરણ કરીને 'ધામ્ના સ્વેન નિરસ્તકુહક' એવા પર સત્યને 'ધીમહિ' તેજ આપણું કર્તવ્ય છે.

विशाल हृदय.

(લે. પ્રો. શ્રી. સાંકળચંદ જેઠાલાલ શાહ M. A; M. R. O. L.)

ગોલોકવાસી શાસ્ત્રી મગનલાલ ગણપતરામ સાથેનો મારો પરિચય ઘણો અલ્પ છે છતાં પ્રકાશકની ઘણી ઇચ્છા હતી કે મારો અનુભવ અલ્પ હોય તો પણ આ પત્રમાં આપવો તેથી હું આ લેખ લખવા પ્રેરાયો છુ.

પત્રમાં લેખો તો વિવિધજાતીય વિદ્વાનોના, વિવિધ સંપ્રદાયવાળા ગૃહસ્થના પ્રસિદ્ધ થવાના છે તો મારા મનમાં એમ વિચાર આવ્યો કે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ બંધુ તરીકે મારે કંઇ પણ લખવું જોઇએ, એ મારી ફરજ સમજી હું લખુ છું.

શાસ્ત્રી મગનલાલ ગણપતરામ ચુસ્ત પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ હતા એ સર્વ જાણે છે. એમણે અંગ્રેજી કેળવણી લીધી હતી. એમ. એ. ની ઉંચામાં ઉંચી ડિગ્રી પણ મેળવી હતી. આધુનિક કેળવણી લીધા છતાં તેમને ધર્મના સંસ્કાર બાલ્યાવસ્થામાંથી દૃઢ જામેલા હોવાથી અને સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરેલો હોવાથી તેમનો પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્તો તરફ તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય વર્તન તરફ ઘણોજ આગ્રહ હતો. ગમે તેવી સ્થિતિમાં મૂકાયા હશે તો પણ શુદ્ધ આચાર પાળ્યા છે. આ લેખ લખું છુ ત્યારે પણ તેમની મૂર્તિ મારા આગળ જાણે ઉભી છે એમ મને થાય છે. તેમનો સુબોધિની ગ્રંથનો અભ્યાસ ઘણો ઉંડો હતો અને તેમના પોતાના અભ્યાસનો લાભ તેઓ વૈષ્ણવોને વિનામૂલ્યે આપતા હતા. મુંબઇમાં તેમણે પોતાનું મંડળ જમાવ્યું હતું અને ગ્રેજ્યુએટોને આપણા શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતનો અભ્યાસ કરતા કર્યા હતા. તેઓ સાદો વેશ ધારણ કરતા હતા. તેમનામાં નિયમિતતાનો અદ્ભુત ગુણ હતો. અંગ્રેજી કેળવણી લેઇને જે ખરેખરો ગુણ એમણે કેળવ્યો હોય તો તે નિયમિતતાનો હતો.

જ્યારે પોતે નવી ભાટીઆની વાડીમાં ગીતાનું પ્રવચન કરતા ત્યારે હું કોઈ કોઈ વખત ગએલો. તેઓ પોતે બે ટીકાઓનો આધાર લેઇ (એક શ્રીવલ્લભજીની અને બીજી અમૃત તરંગિણી) વિવેચન કરતા હતા. વિવેચન કરવાની તેમની ભાષા ઘણી સરળ હતી. લખવાની તેમની ભાષાથી ઘણા લોકોને કંટાળો આવતો હશે, પણ વિવેચન કરવાની તેમની શૈલી સરળ હતી.

તેમનુ હૃદય કેટલુ વિશાળ હતુ તેનો એક દાખલો હું આપુ છું. જ્યારે તેઓ ગીતાનું પ્રવચન કરવા પ્રારંભ કરતા હતા તે વખતે એક બીજા ધર્મની બાઇએ આવી તેમને પૂછ્યું કે મારે આપનું પ્રવચન સાભળવુ છે. આપની પરવાનગી હોય તો આવું. તેમણે તે બાઇને પ્રવચન સાંભળવા રજા આપી. આ તેમનું કૃત્ય કોઇ પણ ધર્મ પ્રત્યે તેમનું વિશાળ હૃદય બતાવે છે.

વૈષ્ણવ અને ગોસ્વામી બાલકો પ્રત્યે તેમને ઘણુંજ માન હતું. આંગ્લ સંસ્કૃત વિદ્વાનોને ગોસ્વામી બાલકો પાસે લેઈ આવતા અને તેમની સાથે આપણા પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્તો સંબંધી વાર્તાલાપ કરાવતા.

તેમણે પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાંતોનુ સાહિત્ય પ્રાકૃત ગુજરાતી ભાષામાં ઉતારી બધી વૈષ્ણવ જનતા પર ઉપકાર કર્યો છે, કારણ કે તેમણે તે કામ અર્થપ્રાપ્તિને માટે કર્યું નથી. એમનામાં ખરા બ્રાહ્મણનાં લક્ષણ હતાં.

एक आदर्श वैष्णव.

(લે. શ્રી. નાગરદાસ કાશીરામ શાસ્ત્રી. M. A. LL. B.)

आचार्यवर्याङ्घ्रिसरोजभक्तांस्तदेकसिद्धान्तविहारदक्षान् ।
समर्प्य तेभ्यः सकलं विचिन्तान् श्रीमत्प्रभून् प्रगतोस्मि नित्यम् ॥

મારૂં માનસ આ લખાણ લખતી વેળા એટલું વ્યગ્ર છે કે મારાથી શ્રીયુત શાસ્ત્રીજીના સમ્બન્ધમાં કંઈ પણ લખી શકાય તેમ નથી. ઉપરાંત અનેક દૃષ્ટિબિન્દુથી નિહાળતાં શ્રીયુત શાસ્ત્રીજી આદર્શ વૈષ્ણવ જણાય; અને આ અનેક દૃષ્ટિબિન્દુથી નિહાળવા મારામાં શક્તિયે નથી. મારે કંઈક લખવું જોઈયે એટલા માત્રથી હું લખવા પ્રેરાયેલો છું.

પ્રસ્તુત પર આવતાં, શાસ્ત્રીજી કેવા પરમ ભગવદીય હતા તે બાબતથી વાકેફ બની ભાવિક વૈષ્ણવો તેનું તન મન ધનથી અનુસરણ કરી આજ જીવનમાં અલૌકિક પુષ્ટિરસ ચાખે એ દૃષ્ટિએ આ લખાણ છે. શ્રીહરિરાયજી જન્મવૈફલ્યાષ્ટકની શરૂઆત

नाश्रितो वल्लभाधीशो न च दृष्टा सुबोधिनी ।
नाराधि राधिकानाथो वृथा तज्जन्म भूतले ॥

એ શ્લોકથી કરે છે. આનો અર્થ એ છે કે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવના જીવનસાફલ્ય માટે શ્રીવલ્લભાધીશના આશ્રયની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. સુબોધિનીપરિચય તેની બીજી આવશ્યકતા છે; અને શ્રીરાધિકાનાથના આરાધનની ત્રીજી આવશ્યકતા છે. શાસ્ત્રીજીના જીવનમાં આ ત્રણેય વસ્તુ હતી. તેઓ અનન્યાશ્રયી હતા; સુબોધિનીજીમાં એક્કા હતા; અને પ્રભુમાં પરમ ભાવવાળા હતા.

અનન્યાશ્રય એવો જબરો કે અન્ય આચાર્યને એક લૌકિક દૃષ્ટિયે પણ માળા ધરાવવી એ અન્યાશ્રય. પોતાની પત્ની સાજી થાય તે નિમિત્ત માનતા કરવાની "ભલે કાલ મરતી હોય તો આજ મરે" એવા સાફ શબ્દોમાં ના કહેલી. ઉપરાંત એઓની નિર્ભયતા એનું કારણ પણ આ અડગ અનન્યાશ્રય.

સુબોધિનીના તો કોણ જાણે કેટલાંય આવર્તનો કરેલાં. સુબોધિની સંભળાવી રાત્રે સૂવું એવો નિયમ. અને સુબોધિનીનાં મૂલ અને ભાષાન્તરરૂપે જે દર્શન થયાં તે માટે સમગ્ર સમ્પ્રદાય શાસ્ત્રીજીનો આભારી છે.

વળી પોતાને ત્યાં બિરાજતા શ્રીમદનમોહનજીના સ્વરૂપમાં અત્યન્ત ભાવ. એ ભાવ શબ્દોથી વર્ણવી ન શકાય. આ ભાવનો તો જોયેજ ખ્યાલ આવે. આ લેખક પર ખરેખર પ્રભુનો અનુગ્રહ કે તે ભાવના દર્શન કરવા સમર્થ થયેલ.

પ્રિય વાચક, આ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીનો આશરો રાખજે, સુબોધિનીનું પાન કરજે અને કરાવજે, તેમ શ્રીરાધિકાધીશમાં પરમ ભાવ રાખજે. આજ જીવનમાં તું કૃતાર્થ થઈશ. અને યાદ રાખજે કે यत्नेयं कठिनोपि श्रीकृष्णभक्तान् न बाधते । એજ.

प्रो. मग्नलालशास्त्री अने आर्य संस्कृति.

(લેઃ—પ્રીન્સીપાલ પ્રો. જેઠાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ. M. A.)

શાસ્ત્રીજીએ આંગ્લભાષાનો અભ્યાસ કરેલો હોવા છતાં પણ પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનો સ્પર્શ પણ તેમના ઉપર રહ્યો નહોતો. જળમાં કમળની માફક તેમનું જીવન આંગ્લભાષાના સંસ્કારો તથા પશ્ચિમની સંસ્કૃતિથી નિર્લેપ હતું. તેનાં મુખ્ય કારણોમાં તેમના પિતા તરફથી તેમને મળેલો સંસ્કાર વારસો તથા સંસ્કૃત ભાષા તરફની તેમની પ્રીતિ એ બેજ હોઇ શકે. Plain living and high thinking સાદું જીવન અને ઉચ્ચ વિચારો એ આર્ય સંસ્કૃતિનું મૂળ સૂત્ર છે. મનુષ્યે જેમ બને તેમ સાદામાં સાદી રીતે જીવવું. સાદું જીવન એટલે પવિત્ર જીવન, મન, વાણી અને કર્મની પવિત્રતા. दृष्टिपूतं न्यसेत् पादं, वस्त्रपूतं पिबेज्जलम्, शास्त्रपूतं वदेत् वाक्यं તેમ मनःपूतं समाचरेत् એ આર્ય નીતિની ભાવના શાસ્ત્રીજીના જીવનમાં યથાર્થ રીતે દેખાઇ આવતી હતી. તેમની સાદાઇ જોઇને ભલાભલાઓને તેમને માટે માન ઉત્પન્ન થતું. તેમણે કોટ કે પાટલુન પહેર્યાં હશે કે કેમ તે હું જાણતો નથી. મેં તો જ્યારે તેમને જોયા છે ત્યારે ધોતીયું અને કોસોવાળું અંગરખું, માથે પાઘડી અને ખભે ખેસ સહિત જોયા છે. કોલેજ રૂમમાં ભાષણ કરતા હોય ત્યારે કે મંદિરમાં દર્શન કરવા જતા હોય ત્યારે અગર વિદ્વાનોની સભામાં હોય ત્યારે, દરેક વખતે તેમણે પોતાનો આ વેશ કદી પણ છોડયો નથી. અત્યારના અંગ્રેજી ભણેલા ઉપર મોટામાં મોટો આક્ષેપ કરવામાં આવે કે તેઓ પોતાના દેશનો વેષ ત્યજી દે છે. આ આક્ષેપ કેટલે અંશે સત્ય છે તેની ચર્ચા અહિંઆં અસ્થાને છે પણ શાસ્ત્રીજી એ આક્ષેપથી તદ્દન મુક્ત હતા. શેક્સપીઅર ભલે એમ કહે કેApparel oft proclaimeth the man અગર વ્યવહારની નીતિનાં ખેરખાં ભલે એમ કહે કે Dress and Address are an index to success પણ શાસ્ત્રીજીએ એવા આડંબરી નીતિસિદ્ધાન્તોને ખોટા ઠરાવ્યા છે. તેમણે જીવનમાં જે સફળતા મેળવી તે તેમના વસ્ત્રને લીધે નહોતી. તેમના મકાનમાં પણ ગાદી તકીઆ કે શેત્રંજીનીજ બેઠક હોય, ખુરશી ટેબલોની નહિ.

આર્યોના જીવનની મુખ્ય ભાવના જેમ સરળતા અને સાદાઈ છે તેમ આપણે જેવા હોઇએ તેવા દેખાવું. ખોટો આડંબર ન કરવો. આ સૂત્રને પણ શાસ્ત્રીજીએ સંપૂર્ણ રીતે પાળ્યું છે. તેમનામાં કોઇ દિવસે આડંબરનો આભાસ સરખો દેખાયો નથી, પોતે જે કોઇ આચાર પાળતા, તે બીજાની ટીકાઓની દરકાર કર્યા વગર પોતાની મેળે પાળતા. તે આચારને કર્તવ્યબુદ્ધિથીજ અનુસરતા. તે રૂઢિ છે અગર બીજાઓ પાળે છે માટે પાળવો જોઇએ, એવી બુદ્ધિથી દેખાદેખીથી નહિ. એમના હૃદયની નિખાલસતા, સૌજન્ય અને સરળતા તથા આડંબર પ્રતિનો તિરસ્કાર તેમની મુખાકૃતિ ઉપરથીજ સૌ કોઇને જણાઈ આવતું હતું. તેમનું આત્માનું તેજ અને મનની ઉચ્ચ સંસ્કારિતા તેમના ભવ્ય અને દેદીપ્યમાન મુખપ્રદેશમાં પ્રતિબિમ્બિત થતાં. Face is an ideal of the mind તે એમની બાબતમાં તદ્દન સાચું હતું. જેવું તેમનું મુખ ભવ્ય અને સુંદર તેવો તેમનો આત્મા ભવ્ય અને સુંદર જણાતો.

શાસ્ત્રીજીનું ગૃહસ્થ તરીકેનુ જીવન ખરા વૈષ્ણવોના આદર્શ પ્રમાણે હતું. જીવનનિર્વાહ માટેજ લૌકિક કાર્ય કરવુ. બાકીના સમયે ભગવત્સેવા, કથા ગુણકીર્તન વગેરેમાં જીવનનો સમય વ્યતીત કરવો. એ વૈષ્ણવોનો જીવનપ્રકાર. વૈષ્ણવને માનમરતબો ન જોઇએ. એવી કીર્તિની અપેક્ષા ન હોય. તેને દુનિઆની માયાવી મોજશોખો ન જોઇએ. તેને વાડી, લાડી કે ગાડીની દરકાર ન હોય. લક્ષ્મી પણ તેને પ્રલોભી શકે નહિ. પ્રભુની સેવામાંજ ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરવો ઇત્યાદિ વૈષ્ણવ જીવનનાં સૂત્રો તેમના જીવનમાં વણાઇ ગયાં હતાં, એ વૈષ્ણવ જીવનનાં આદર્શો જે શુદ્ધ આર્યસંસ્કૃતિના આદર્શો છે તે આદર્શને અનુકૂળ પોતાનુ જીવન તેઓ ગાળતા. તેઓ સેવા કરતી વખતે, મંદિરે દર્શન કરવા જતી વખતે, કે સાંપ્રદાયિક કોઇ પણ આચારનું પાલન કરતી વખતે કદી પણ સંકોચાયા નથી તેમ તેમનુ ચિત્ત કોઇ કુતર્કપંકથી ખરડાયુ નહોતુ. તેમણે 'લોકજીવન' ગાળ્યુ નથી. લોકજીવન લૌકિકજીવનને અલૌકિક બનાવી શકતુ નથી. પ્રભુના અંશરૂપ જીવ પોતાનુ મૂળ સ્વરૂપ ભૂલી જઇને સંસારમાં લેપાયો, તેને પરિણામે તેને આ લૌકિક દેહ મળ્યો, હવે તે આત્માને તેના મૂળ સ્વરૂપનું ભાન થાય અને તે પોતાની દિવ્યકાયા મેળવે એ વિચારના ચિન્તનમા તેમનુ ચિત્ત સર્વદા પરોવાયલુ હતું.

શાસ્ત્રીજીની આર્યસંસ્કૃતિ એટલે વેદ અને શ્રીમદ્‌ગીતા તથા ભાગવતાદિ પુરાણપ્રતિપાદિત સંસ્કૃતિ, મન્વાદિસ્મૃતિ કે ધર્મશાસ્ત્રપ્રતિપાદિતા નહિ.

વેદ, ગીતા અને ભાગવતનેજ મુખ્ય પ્રમાણ માનતા. તેનાથી અવિરુદ્ધ જેટલા સ્મૃતિ વાક્યો તેને પણ પ્રમાણ ગણતા. એટલે ઉપર જણાવેલા વેદાદિથી અવિરુદ્ધ મન્વાદિ સ્મૃતિ-પ્રતિપાદિતા સંસ્કૃતિને અનુસરતા. અર્થાત્ તેઓ ચુસ્ત વાલ્લભ હોવાથી, શ્રીવલ્લભાચાર્યે વેદાદિમાંથી આર્યસંસ્કૃતિના જે આદર્શો પોતાના ગ્રન્થોમા રજુ કર્યા છે તેનેજ અક્ષરશઃ પાળતા. તેમની આર્યસંસ્કૃતિની ભાવના વલ્લભસંસ્કૃતિમાંજ પરિણમતી.

અત્યારે પૂર્વ અને પશ્ચિમનુ અન્તર દૂર કરવાના પ્રયત્નો થાય છે. પણ શાસ્ત્રીજી પોતે માનતા કે પૂર્વ તે પૂર્વ છે અને પશ્ચિમ તે પશ્ચિમ છે. એ બન્ને વચ્ચે ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવ જેટલુ છેટું છે. પૂર્વ કદી પણ પશ્ચિમ સાથે તદ્રૂપ બને નહિં, અને પશ્ચિમ પૂર્વ સાથે ન બને. બન્ને પ્રદેશો જેમ ભાગોલિક રીતે ભિન્ન છે, તેમ તેમની સંસ્કૃતિઓ ભિન્ન છે. એટલે પૂર્વની સસ્કૃતિ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ ગમે તેટલા ઉપાયો કરવા છતા એક થઈ શકશે નહિ એ ભેદ પ્રાકૃતિક છે. તેને એકરૂપ બનાવવાના પ્રયત્નો કૃત્રિમ છે, તેથી તે પ્રયત્નો નિષ્ફળજ નિવડવાના. પૂર્વનુ દષ્ટિબિન્દુ નિવૃત્તિમય જીવન તરફ છે, પશ્ચિમનું પ્રવૃત્તિમય તરફ છે. પૂર્વજીવન રથની ગતિને ધર્મચક્રને આધીન માને છે, પશ્ચિમ તેને અર્થચક્રાધીન માને છે. પૂર્વ સંયમપ્રધાન છે, પશ્ચિમ ભોગપ્રધાન છે. આમ બન્ને વચ્ચે નૈસર્ગિક ભિન્નતા હોવાથી પૂર્વને માટે પશ્ચિમનુ અનુકરણ હિતાવહ નથી.

શાસ્ત્રીજીની માન્યતા પ્રમાણે પૂર્વમાં જ્ઞાન છે, પણ તેમા શૈલી નથી. જ્યારે પશ્ચિમમાં શૈલી છે પણ જ્ઞાન નથી. The East has matter but no manner, the West has manner but no matter.

આ એમની દઢ માન્યતા હોવાથી તેમણે પોતાનું જીવન પૂર્વની સંસ્કૃતિ પ્રમાણેજ નિયમિત. સંયમી અને સાદું બનાવ્યું હતું

अगाध पाण्डित्य

(લેઃ—શ્રી.જગમોહનદાસ રણછોડદાસ શ્રોફ B. A. LL. B.)

પરમ માનનીય પ્રોફેસર મગ્નલાલ શાસ્ત્રીજીના નામથી કોઇ વૈષ્ણવ ભાગ્યેજ અપરિચિત હશે શાસ્ત્રીજી સાથે મારો પરિચય ૧૯૨૩ માં થયો. ઇ. સ. ૧૯૨૪-૨૫ માં સંપ્રદાય ઉપર તેમજ શ્રીનાથજી તથા શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી ઉપર અનેક આક્ષેપો થવા લાગ્યા. આજ સમયમાં "શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનુ તત્ત્વજ્ઞાન" એ વિષય ઉપર સદ્ગત શ્રીયુત તેલીવાલાનું એક વ્યાખ્યાન હીરાબાગમાં ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષર શ્રીયુત નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતાના પ્રમુખસ્થાને રાખવામાં આવ્યું હતું.

લગભગ એજ સમયમાં મુબાઇમાં શ્રૌતસ્માર્તપ્રતિષ્ઠાપક વિદ્વત્પરિષદ્નું પ્રમુખસ્થાન પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ગોકુલનાથજી મહારાજને આપવામાં આવ્યું હતુ તે પ્રત્યે દ્વેષની લાગણીથી આચાર્યશ્રી તેમજ સંપ્રદાય પર આક્ષેપયુક્ત લેખો "મુબઇ સમાચાર" તેમજ અન્ય પત્રોમાં છપાયા હતા.

આ બધું વાતાવરણ એટલું ઉગ્ર બની ગયુ હતુ કે, પૂજ્ય ગોસ્વામિશ્રીકૃષ્ણજીવનજી બાવાસાહેબ સાથે વિચાર કરી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો મહામહોત્સવ ખૂબ ધામધૂમથી ઉજવવાનો અને એ પ્રસંગે સાપ્રદાયિક વિદ્વાનોના વ્યાખ્યાનો ગોઠવવાનો નિર્ણય કર્યો. આ પ્રસંગે શ્રીયુત તેલીવાલાએ મને સૂચના કરી કે શાસ્ત્રીજીનું વ્યાખ્યાન પણ આ પ્રસંગે રાખવું. તદનુસાર શાસ્ત્રીજી, મનમોહનદાસભાઇ, તથા ગુજરાતના મહાકવિ નાનાલાલનાં ખાસ વ્યાખ્યાનો ગોઠવાયાં. અને મોટા મંદિરમાં ત્રણ દિવસ વિશાલ સભાઓ થઇ.

આ સભામાં શાસ્ત્રીજીએ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીની સાત પેઢીની શુદ્ધતા એવી સચોટ રીતે પુરવાર કરી આપી હતી કે શ્રોતાઓનાં મન પર ઘણીજ ઉંડી અસર થઇ હતી. શાસ્ત્રીજીની વિદ્વત્તાથી પરિચિત વૈષ્ણવો મુબઇમાં તે વખતે બહુ જ થોડા હતા એવો મારો નમ્ર મત છે. મુબઇમાં એ વ્યાખ્યાનથી ઘણાએ યુવકોના મનમાંથી સપ્રદાય વિષેના ભ્રમ દૂર થયા હતા. શાસ્ત્રીજીએ મુબઇ છોડયુ તે પછી શાસ્ત્રીજી ઘણા વર્ષોથી પુનામાં શાંત પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા હતા—એટલે મુંબઇની વૈષ્ણવ જનતાના મોટા ભાગને—એમા પણ ખાસ કરીને યુવક વર્ગને શાસ્ત્રીજીના અગાધ પાડિત્યનો પરિચય આ વ્યાખ્યાન પછી જ થયો હતો એમ હું માનું છુ,

એ વ્યાખ્યાન પછી શાસ્ત્રીજીએ "અણુભાષ્યનું પ્રવચન" માધવબાગમાં આરંભ્યું. દર શનિવારે પોતાને ખર્ચે શાસ્ત્રીજી પુનાથી આવતા અને પ્રવચન કરતા— ત્યારથી ત્યાં ૧-૧ની

વિદ્વત્તાનો પરિચય મુંબઈની વૈષ્ણવેતર જનતાને પણ થવા લાગ્યો અને અન્ય સંપ્રદાયના વિદ્વાને પણ શાસ્ત્રીજીનું પ્રવચન સાંભળવા આવવા લાગ્યા. હું પણ શાસ્ત્રીજીના સંબંધમાં વધારે આવવ લાગ્યો. વળી શાસ્ત્રીજી જ્યારે મુંબઈ આવતા ત્યારે મારા ઘરની સામે જ વાડીલાલ ભાઈને ત્યાં તેઓ ઉતરતા હોવાથી, જ્યારે આવે ત્યારે એક બે કલાક વાતચીતનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો અને એ વાતચીતમાંથી કંઈક નવું જાણવાનું મળતું.

થોડાક સમય "માધવબાગ" માં પ્રદર્શન હોવાથી શાસ્ત્રીજીનું પ્રવચન મારે ત્યાં રાખવા મેં વિનંતિ કરી હતી. લગભગ દસ બાર દિવસ 'વેણુગીત' ઉપર શાસ્ત્રીજીએ પ્રવચન કર્યું. શાસ્ત્રીજીના લેખની ભાષા કઠિન હતી. પરંતુ પ્રવચનની ભાષા અત્યંત સરલ હતી. એમની સમજાવવાની શૈલી અજોડ હતી. શાંકરભાષ્ય જેવા કઠિન ગ્રંથનું પણ અત્યંત સરલ અને સચોટ રીતે તેઓ અધ્યાપન કરાવતા.

શાસ્ત્રીજી જ્યારે કોલેજની નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા ત્યારે એમને મુંબાઈમા રહેવાની વિનંતિ અનેક જીજ્ઞાસુઓ તરફથી કરવામાં આવી હતી, અને તે તેમણે કંઈક અંશે સ્વીકારી હતી. પરંતુ જગતનો નિયમ છે કે જીવિત અવસ્થામાં કોઇક જ ભાગ્યશાળી વ્યક્તિની કદર થાય છે. આજે શાસ્ત્રીજી નથી ત્યારે લોકો તેમની વિદ્વત્તા સંભારી આંસૂ પાડે છે—અને એ વિદ્વત્તાનો લાભ જોઇએ તેવો ન લેવાયો એટલા માટે પોતાને ઉપાલંભ આપે છે.

છેલ્લામાં છેલ્લા શાસ્ત્રીજીને લાયબલ કેસમાં પ્રખ્યાત થએલા કહેવાતા સુધારક કરસનદાસની શતાબ્દી ઉજવવામાં આવી હતી, તેની સામે સાંપ્રદાયિકો તરફથી એક સપ્તાહ આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું તે વખતે મુબઇ આવી વ્યાખ્યાન આપવા આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું. અને મુંબઇના ટાઉન હૉલમાં મુબઇની હાઇકોર્ટના ચીફ જસ્ટીસ સર જોન બૉમૉંટના પ્રમુખ-સ્થાન નીચે, મુબઇના અનેક સાંપ્રદાયિક તેમજ અન્ય સાક્ષરો અને મુંબઈની વિશાલ જનતા સમક્ષ, એ ભીષ્મપિતામહસમા વૃદ્ધ વિદ્વાને એક કલાક સુધી આંગ્લ ભાષામાં શ્રીમદ્વલ્લભા-ચાર્યજીના સિદ્ધાંતની જે ગર્જના કરી હતી એ ખરેખર કોઇ અભાગી જનેજ નહિ સાંભળી હોય!

શાસ્ત્રીજી ગોલોકવાસ થવા પહેલા થોડા સમય પૂર્વેજ શ્રીનાથદ્વારા ગયા હતા. તે વખતે ગોસ્વામીશ્રી ૬ શ્રીદીક્ષિતજી બાવાસાહેબના આગ્રહથી શાસ્ત્રીજીએ 'तत्तु समन्वयात्' સૂત્ર પર શાંકર અને વાલભ ભાષ્યનો તુલનાત્મક પરિચય કરાવ્યો હતો. તે શ્રવણ કરવાનું સૌભાગ્ય મને પણ પ્રાપ્ત થયું હતું. તે પછી શાસ્ત્રીજીને મેં શ્રીમદ્ભાગવતની એક શુદ્ધ પ્રતિ તૈયાર કરવા માટે માર્ગદર્શન કરાવવા વિનંતિ કરી હતી. તેમણે થોડીક વાતચીત કરી ટ્રેનનો સમય થતો હોવાથી તેઓ ઘેર ગયા. શાસ્ત્રીજીનું આગમન છેલ્લુંહતું એનો કોને ખ્યાલ હોય! પ્રભુ એમના આત્માને શાંતિ અર્પો એજ અભ્યર્થના!

शास्त्रीजीनां पत्रो·

(લેખકઃ—રા. રા. ઉજમશી બાપુલાલ કાપડીઆ. B. A.)

હરેક મોટા પુરુષની ખોટ તેમની જીવનદશામાં સાલતી નથી એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમના મૃત્યુ પછી પણ ઘણો સમય તેમનાં જીવનવૃત્તને ન્યાય પણ મળતો નથી. કદાચ આ અનુભવના અપવાદરૂપે શાસ્ત્રીજીને તેમના મૃત્યુ પછી પણ તરત ન્યાય મળે ! અને તેમના સંસ્કારો કેટલા ઉચ્ચ હતા તે બાબતનું છેવટે પણ જ્ઞાન થતાં સત્તાવાન્ મહારાજશ્રીવર્ગ કેવળ સ્વાર્થ છોડી વિદ્વાન્ ભક્તનાં પગલે ચાલે તો પુષ્ટિમાર્ગનો ઉદ્ધાર થવાનો સંભવ છે. શારીરિક અને માનસિક કામનાઓ એવાં સૂક્ષ્મ રૂપો પકડે છે કે નજીવી બાબતોમાં બુદ્ધિ ઘેરાઈ જાય છે, અને સ્વાર્થી કામનાને વશ થઈ વારંવાર વર્તન કર્યા કરવાથી છેવટે હૃદય પણ બૂઠું થઈ જતાં સારાં નરસાંનો, સત્ય અસત્યનો, મહત્ત્વ બીન મહત્ત્વનો, કર્તવ્ય અકર્તવ્યનો, ઉપયોગી નિરુપયોગીનો કે સ્વાર્થી નિઃસ્વાર્થીનો નિર્ણય કરવાની શક્તિ નાશ પામે છે એજ ઈશ્વરે આપેલો દંડ.

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગના અંકાયેલા ગુરુ કરતાં શાસ્ત્રીજીએ મારાં જીવન ઘડવાનો સારો પ્રયાસ કરેલો હોવાથી તેમને માટે મારે કાંઇ કહેવાનુ નથી. માત્ર તેમનાં અનેક પત્રોમાંથી થોડાંક રજુ કરૂં છું. મને તેમનાં જીવનમાં પણ તેમનાં પત્રો પ્રકટ કરવાનો પરવાનગીજ હતી, તેથી ખાનગી હકીકત બહાર પાડવાની કૃતઘ્નતા કરૂં છું એવી ભીતિ નથીજ. તેમને ખાનગી કાંઇ હતું જ નહિ એમ હું જાણું છું.

(૧) ફા. શુ. ૧૦
19 th March 1924.

પ્રિયભાઈ,

× × આપના સદ્‌વિચારો શ્લાઘ્ય છે. મારૂ નમ્ર મત આ છે. ધી, શ્રી, સત્તા એ ત્રણ વર્ગ આપણાંમાં છે. સત્તાવાનની સંતતિ શું ખાશે એ ચિન્તામાં તે વર્ગથી હવે કાંઇપણ થઇ શકતું નથી. વ્યય પુષ્કલ અને આય ન્યૂન તેથી સંસ્થા (સેના) ચલાવવાનું પણ તેમને ભારે પડી ગયું છે. શ્રીમાન્ વર્ગ ધીમાનને નિયામ્ય ગણે છે. આથી મારે પ્રથમ અધ્યાય દશમ સ્કન્ધ કરીને બંધ થવું પડયું. હવે રહ્યો ધીમાન્ વર્ગ. શાસ્ત્રી નામધારીઓ રાફડો ફાટયો છે. તેમને પાશ્ચાત્યપદ્ધતિનો પરિચય નથી, ગ્રેજ્યુએટને પુરસ્ત્યનો પરિચય નથી; ઉભયના યોગ્ય સમન્વયની બહુ જ જરૂર. આથી નૈરાશ્ય ન અવલંબવું, પરંતુ તામસ રાજસનો નિગ્રહ કરીને સાત્ત્વિકતાનો પ્રકાશ કરવાથી નિર્ગુણ સંપ્રદાયને વિજયાશા છે. હું જે પ્રકારની પરિષદ કરવા ધારું છું તે જ પ્રકારનું રૂપ પરમાત્માએ આપદ્વારા તેને અપાવ્યું છે એમ માનીને હું વડોદરે હાજર રહીશ. જો રા. વાડીલાલને નિમંત્રો તો સારું. ફંડના ફંદમાં નહિ પડશો, શીખો અને કાર્ય કરો. પૈસા આવી પડશે જ. × × ભગવદ્‌વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાને મારાં દ્વાર સર્વને માટે સદૈવ ખુલ્લાંજ છે. માત્ર એકજ ખેદ કવચિત્ થાય છે કે ઉપદેષ્ટા વર્ગ બહુ જ થઈ ગયો. પ્રથમ અધ્યયન પછી ઉપદેશ એમાં પણ વ્યુત્ક્રમ થવા બેઠો છે. હરીચ્છા.

× × ×

(૨) ચૈત્ર કૃ. ૧.
(22 nd April 1924.)

પ્રિયભાઇ,

જે ૫૦૦) રૂપીયાની વાર્તા લખે છે તે રકમ મને ખીમજીભાઇ કુંવરજી તરફથી અગ્રિમ આપવામાં આવી હતી. શ્રીસુબોધિનીજીનો દશમ પ્રથમાધ્યાય પ્રસિદ્ધ થતાં એક બ્રાહ્મણે તે વૈષ્ણવનાં કર્ણમાં વિષ સિંચીને અમને વેર ન કરાવ્યું હોત તો આજે પંદર વર્ષમાં કેટલાકે અધ્યાય થઈ ગયા હોત. આ પ્રસંગ આપ શા...ને પૂછશો અને શ્રીસુબોધિનીજી માસિકના પ્રથમ વર્ષનો દ્વાદશાંક વાચશો. મેં તે કાર્ય છોડ્યુ ત્યારે ગોકુલદાસે તે કાર્ય સ્વીકાર્યું. તેમની પ્રશંસાસમયે તત્કાલીન તંત્રીએ એ ૫૦૦) ની વાર્તા લખી છે, તેનો ઉપયોગ કરે છે. વસ્તુ-સ્થિતિ...સમજાવશે. ભરૂચીઓ તરફથી એક પાઇ પણ મને મલી નથી. મેં શ્રીસુબો. ના ૫૦૦ લીધા તેથી હું ભાડુતી અને તેવા "ભાડુતી બ્રાહ્મણનું શરણ" ભરુચીઓને લેવું પડ્યું એમનો...આશય સ્પષ્ટ છે.

યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર છે, ત્રૈવર્ણિકને તેનો અધિકાર છે. યજ્ઞોપવીત પ્રાપ્ત કરીને, સ્વાધ્યાયનું અધ્યયન કરીને, તદર્થ જાણીને, અનુષ્ઠાન આચરીને, અક્ષરબ્રહ્મદ્વારા "બ્રહ્મવિદાપ્નોતિ પરમ્" શ્રુત્યુક્ત ફલભોગ વરણથી સત્યાદિયુગમાં થતો. એ વૈદિકી મર્યાદા માયાવાદીએ ભ્રષ્ટ કરી તેથી અણુભાષ્યનું પ્રાકટ્ય. શાસ્ત્રાર્થનિબન્ધના પ્રારમ્ભના ૨૫ અને ભક્તિપ્રકરણના સમગ્ર શ્લોક વાચવાથી આપનો નિશ્ચય થશે કે વૈદિક માર્ગથી અવિરુદ્ધ ભગવન્માર્ગે જ હવે તો કલ્યાણ થઈ શકે, અને યાવન્માત્ર વૈદિક સાધન પણ માત્ર ભગવન્માર્ગમાં જ પર્યવસિત થાય છે, તેથી જ આપણા યુગમાં પ્રપત્તિમાર્ગ શ્રેયસ્કર कलौ भक्त्यादिमार्गा हि दुःसाध्या इति मे मतिः કથીને सर्वमार्गेषु नष्टेषु ઇત્યાદિએ જે શરણમાર્ગ ઉપદિશ્યો તે શરણમાર્ગ નિઃસાધનતાપ્રધાન હોવાથી મારા પૂને આવ્યા પછી...આ કંપનીએ નિઃસાધનતા=આલસ્ય કથીને મારા પર જે આક્ષેપ કર્યો છે તે "પુષ્ટિમાર્ગમાં સાધન હોય કે?" એ શીર્ષકના બે લેખની સહીથી પુ. ભ. સુધાના ૬ ઠા વર્ષના અન્તિમ ભાગમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે, જે વાચવાથી આપને આનન્દ થશે. પાછળથી તે...ની કંપનીમાં ભાગલા પડ્યા, તે પણ પતાકામાં જોયુજ છે, મેં ખીમજીભાઇ પાસે રકમ યાચી નથી, ભાવ ઠેરવ્યો નથી, પણ મને કોઇ આપે તો તેનો ઉપયોગ કરતા મને આવડે છે, તેથી મેં ૫૦૦ સ્વીકાર્યા. × ×

(૩) શ્રા. શુ. ૬
7 th August 1924

× × "ભાગવતપાઠ" વિષયની ચર્ચામા તેરીવાલાને જે કહેવું યુક્ત લાગશે તે કહેશે જ. આપ હાલ મૌન રાખશો. મહારાજશ્રી ગોકુલનાથજીનો તાર અને શ્રીનજરરત્નલાલનાં પત્ર દેશકાલમાત્રને જ અનુસરે છે, જ્યારે શ્રીપુરુષોત્તમજીએ શૂદ્રાધિકરણમાં શાસ્ત્રને અનુસરીને આજ્ઞા કરી છે, અને જે માર્ગમાં દૈન્યેજ સર્વકાર્યસિદ્ધિ તે માર્ગમાં કૃપાએ આજ્ઞાવિશેષનો લાભ લઇને શ્રીમદાચાર્યપ્રભૃતિની આજ્ઞાનો વિરોધ સર્વથા અકર્તવ્ય જ છે. × × બ્રહ્મવિદ્યામાં પછી તે ઔપનિષદ હોય કે શ્રીમદ્ભાગવતીય હોય તો એ અનુપનીતનો શાસ્ત્રતઃ તો અનધિકાર જ, જો કે વ્યવહારમાં તો અનુપનીત યવનમ્લેચ્છાદિ પણ ગાયત્રી પણ મુદ્રિત થઇ જવાથી વાચે છે જ, અને કોઇપણ વૈદિક ઉપનીત તેને રોધી શકતું નથી, કારણ સ્પષ્ટ છે. × × ×

(૪) પૂના, સોમ.
August 1924.

પ્રિયભાઇ,

આ પત્રને તાર જ માનજો. તારમાં પ્રભુના પૈસાનો મિથ્યા વ્યય ન કરવાની બુદ્ધિએ જ કર્યો નથી. × × જ્ઞાતિ મર્યાદા છે, સ્વયં પુષ્ટ છે, તેથી મારા નમ્ર વિચાર પ્રમાણે ભરૂચીઓએ મોડી વહેલી તે માર્યાદિક જ્ઞાતિને ત્યજવી જ પડશે, અને નિજ સ્વજાતીયની જ અવૈદિક જ્ઞાતિ બાંધવી પડશે, અને આ જેમ સત્વર થાય તેમ મને સંતોષ છે. જ્ઞાતિના દુષ્ટ નિયમો ભક્તિમાં સર્વને જ બાધક નથી ?*...ગમે તેટલું ગાલિપ્રદાન કરે તથાપિ વિના ગાલિપ્રદાન ઉત્તર આપવું એ જ આપણું ભૂષણ × × ભાટીયા કોમનું પુસ્તક મુમ્બાઇ મને મળ્યું હતું, વાડીલાલને ત્યાં રહી ગયું, તે તેલીવાલાના મિત્ર છે. આપે હાલ સમીક્ષા ન કરવી. માત્ર પહોંચ સ્વીકારવી. હવે મંત્રનું મંત્રત્વ ગાયત્રીવત્ જ. રા....ઝળકશે. આપ સાક્ષિવત્ જોયા કરો શું થાય છે? અનુપનીત-ને બ્રહ્મવિદ્યામાં અધિકાર નથી તથાપિ જો મહદાજ્ઞાને ઉલ્લંઘીને શ્રીમદ્‌ભાગવત વાચવાનો અમને અધિકાર છે એમ જો તેઓ કહેવા નીકળે તો પુરુષોત્તમજીએ જે તેમને વિષે આજ્ઞા કરી છે તે જ ચીમનલાલ અનુવદે છે. ભક્તને દાસ્ય જ અપેક્ષિત છે, તેને દૈન્ય હોવાથી "હક" શોભતા નથી. 'મને હક છે' એમ દીન ભક્ત કહે? જો કહે તો દૈન્યલોપ=મત્સર. બ્રાહ્મણત્વ દૈહિક છે, વૈષ્ણવત્વ આત્મધર્મ છે તે શ્રીગોકુલેશના ગ્રન્થથી સ્પષ્ટ થઇ જ જશે. પણ જ્યાં વર્ણભેદને જ ઉદ્દેશીને મીમાંસા ચાલતી હોય ત્યાં તે અનવકાશ છે. × ×

(૫) પૂના, રવિ.
9 th August 1925.

× × રામેશ્વરથી હૈદ્રાબાદ જઇને મુંબાઇથી ગઇ કાલે શ્રીતિલકાયિત નાથદ્વાર ગયા. જય જયશ્રીગોકુલેશના ભરુચી વૈષ્ણવોને આપ પુષ્ટિમાર્ગીય ગણો છો કે નહિ એમ તેમને તારથી મદ્રાસ મેં પ્રશ્ન કર્યો તેનું ઉત્તર નથી? × ×

(૬) POONA, Wednesday.
(August 1926)

Dear Ujamshubhai,

Read the latest issue of "Gujarati," wherein the writer of the correspondence is suspected to be or same victim of. You need not–unless you consider it absolutely necessary–send your answer to that प्रवाहिपत्र, but you should, I think, make your position clear at least to me or to the readers of your monthly. You may point out from भक्तिप्रकरण in निबन्ध (1) that भक्तिमार्ग-to say nothing about पुष्टि–is quite different from वैदिक मार्ग, (2) that after settling the meaning of वेद distorted by पूर्वमीमांसकs and शाङ्करs etc. the आचार्य considering the times kept वेदमार्ग distinct and preached भक्तिमार्ग, (3) that the आचार्य has styled those who do not covet

* હા, શ્રીમહાચાર્યચરણને પણ એમ જ થયું હતું. લેખક કાપડીઆ.

भक्तिमार्ग but make a show of वर्णाश्रम धर्म against the times as पाषण्डिनः (4) that भक्तिमार्ग is not narrow but catholic essentially (quote सुबो: II 1-5), (5) that श्रीगोस्वामीजी and श्रीगोकुलेश did give पुष्टिमन्त्रs to *all* those who requested them for the same, (6) that this does not mean Gandhism which is a political* step, (7) that an अत्रैवर्णिक may enter a temple or not rests with its owner† but that an अत्रैवर्णिक has every claim to भक्ति much more to पुष्टि-if he at all caves for his spiritual bliss, (8) that तिलकायित simply because he happens to be the head of a temple is no authority if his उपदेश is in the least against the आचार्य, and that you are ready to defend your statements openly if a वाद takes place. x x You must move through your own organ पुष्टिसुधा.

(૭) પૂના સિટિ, ભા. શુ. ૯.
16 th Sept. 1926.

ભાઈ,

× × આપનું આખું પત્ર વાંચતાં ઐતિહ્યની પુનરાવૃત્તિ અનુભવાય છે, જ્યાં જ્યાં તન્ત્રી શિથિલ, પછી તે વાડીલાલ હોય કે ઉજમશી હોય ત્યાં માસિકની અપદશા જ. માસિકનાં ગ્રાહક આજે કેટલા છે તે નિયત જાણવાની મારી ઇચ્છા છે, કારણ કે સંપ્રદાયનું તન્ત્ર મૂર્ખેશ્વરોના હસ્તમાં સમર્પી દેવું.× એ ઇચ્છા મારી નથી. માસિક સંખ્યા ભલે વિશેષ હોય તો એ યોગ્ય અધિકારી સ્વાનુરૂપ જ માસિક પ્રતિ પ્રવર્તશે. × × લેખકથી વાચક ઉત્તમ હોય, પરંતુ વાચક જરા મ્હોટેથી વાચે એમ શ્રોતાએ ન ઇચ્છે ? × × અન્ત્યજનું પણ ભૂત વળગ્યું માનું છું. ભક્તિ કરવાને કેટલા અન્ત્યજ ઉત્સુક છે ? તે વર્ગમાં તેવી ઉત્સુકતાના અભાવમાં અકાંડતાંડવે શો અર્થ ? શ્રીમદાચાર્યના ગ્રન્થવાચકો સમજે છે કે પુષ્ટિમાર્ગ સર્વશ્રેયસ્કર છે. તેમને અર્થે પૃથક્ મન્દિર પણ ત્યારે જ આવશ્યક કે મન્દિરની પ્રથમતઃ આવશ્યકતા સ્વીકારાય. દ્વાદશવર્ષનો મંદિરાનુભવ હું વૈષ્ણવ સમક્ષ મૂકવાનો છું. અને તે વાંચતાં આપ તો જોઈ જ શકશો કે આદર્શ મન્દિરના અભાવમાં મંદિરનો આત્યન્તિક અભાવ હાનિરૂપ નથી.• ગ્રન્થોમાં શું ઓછું છે ? માસિક organ નથી, પણ વાચનને પ્રસરતું કરવું છે. × × માસિકકારત્વ દર્દુરત્વસમર્થક નિયત નથી. અધ્યયનસાપેક્ષ જ માસિક અભીષ્ટ. ત્રૈમાસિકમાં હાલ બંધ કરવાનો આપનો વિચાર પ્રક્ષિપ્ત ન કરશો.

---

* " મહાત્મા ગાંધીજીનો અન્ત્યજોદ્ધાર પ્રશ્ન Political છે એમ શાસ્ત્રીજીના મતને હું માનતો નથી. લેખક કાપડીયા.

† શ્રીનાથજીના મન્દિરનો Owner કોણ ? લેખક કાપડીયા

× પ્રભુ ઇચ્છા હોય એમ જ થાય છે. આખું એ તન્ત્ર તેમના જ હાથમાં પ્રભુએ સોંપ્યું છે.
લેખક કાપડીયા.

• ખરી વાત છે. છેક બારેક વર્ષથી મંદિરમાં પગ મૂકવાની પણ સ્વતંત્ર ઇચ્છા થઈ નથી.
લેખક કાપડીયા.

(૮)

× × આપણે કરકસરથીજ કાર્ય કરીએ છીએ એમ જાણે છે જ, અને કવચિત્ વિરુદ્ધ પણ જલ્પાય છે કે અતિશય કરકસરથી સમ્પ્રદાયની સેવામાં પાછળ પડયા. × × પ્રવેશ ભૂત ભૌતિકમાં નહિ થઇ શકવાથી મનોમય વેદનો અને વિજ્ઞાનમય જીવનો કાર્યત્વે ઉત્પાદ માની શકાતો નથી, કાર્ય તેને જ કથી શકાય જેનો પ્રવેશ ભૂતમાં વા ભૌતિકમા પણ હોઈ શકે, વેદ તેમ જીવ પણ ભૂત-ભૌતિક નથી તેથી કાર્ય નથી, પરંતુ નિત્ય છે. વેદ પ્રભુનું મનોમય અને જીવ વિજ્ઞાનમય સ્વરૂપ છે, આનન્દમયમાંથી જીવાત્મનું અનુભવવા વિજ્ઞાનમય અને તદનન્તર તેનું શાબ્દરૂપ વેદ વા મનોમય. ઉત્પત્તિ અન્નમય પ્રાણમયની જ હોય, આન્તરત્રયની મનોમય-વિજ્ઞાનમયાનન્દમયની નહિ જ. આનન્દમયવિષયક પ્રશ્ન જ નથી તેથી ઉત્તર પણ નથી. અન્ય ટીકાકાર મનોમયશબ્દે મનોવિકારનું અને વિજ્ઞાનમયશબ્દે બુદ્ધિવિકારનું ગ્રહણ કરે છે તેમ આપણે કરતા નથી÷ × × ૨૫૦ લેવાની ભૂલ ગોવિન્દલાલે કરી હોય તો તેમને તેની પ્રતીતિ કરાવીને તે રકમ પાછી અપાવી દો. આપણે મહારાજના રૂપીઆ લેવા એ હું યોગ્ય જ માનતો નથી, પરંતુ ગોવિન્દલાલ તેમ માનતા હો તો હું નિરુપાયત્વે શાન્ત જ રહું. મહારાજનાં પુસ્તક લેવાય, પણ નાણાં ન જ લેવાય એમ મારો મત છે, પણ ગોવિન્દલાલનું મત તેમ નથી, અને અત્યારે જે દોષ આપણે ઈતર ઉપર મૂકીએ તે જ દોષનું પાત્ર આપણે થઇએ જ છીએ અરે! એમના સમ્બન્ધે દુષ્ટ તે દોષ મને પણ આરોપશે જ. મુમ્બાઈમાં મિ. તેલીવાલાએ લાલચ આપીને ગોવિન્દલાલને ફસાવ્યા એમ હું માનું છું. હજી પણ ભૂલ સુધારી શકાય છે. × × ×

રા. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહને ત્યા

(૯)

ફા. વ. ૧.
20 th, March 1927.

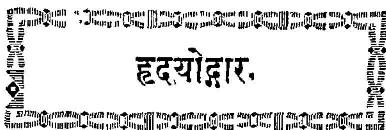
આપના સુદૃઢ માન્યથી પુ. સુધાના જીવનવિષયક ભીતિ જણાય છે. ભાદ્રપદ પછી માસષટ્કમાં એક પણ અંક ન પ્રસિદ્ધ થાય ત્યારે ઉપસંહાર જ અભીષ્ટ છે? × × સંસારની પ્રવૃત્તિ દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિજ પામવાની, એનો રોધ ભગવત્કૃપા કરે એમ તીવ્ર આર્તિ રાખવી, જેથી "हरिणा ये विनिर्मुक्ताः" માં ગતિથી રક્ષાઇએ. × ×

ભિન્ન ભિન્ન વિષયો ઉપર શાસ્ત્રીજીનું મન શું હતુ તે રજુ કર્યું છે. કેવલ મૂર્તિપૂજા કરવા કરતા શાસ્ત્રી શુ કહેવા માગતા તે સમજીને તે પ્રમાણે આચરણ કરવાનો નિશ્ચય કરવાથી લાભ છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં તો હવે કેવલ મૂર્તિપૂજા થતી ચાલી છે. શ્રીવલ્લભાચાર્યનાં ગુણો ગાવા, પણ આચરણ તો મનસ્વી જ કરવું એને હું શ્રીવલ્લભાચાર્યની મૂર્તિપૂજા કહું છું. बुद्धिप्रेरककृष्णस्य पादपद्मं प्रसीदतु ।

÷ અત્યારે પણ મને આ વિષયમાં બરાબર સમજણ પડતી નથી. કદાચ ગુરુના અભાવે મરણપર્યન્ત પણ સમજી ન શકું તો મને શી હાનિ છે એ કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત સમજાવશે?

લેખકઃ ઉજમશી.

हृदयोद्गार.

(લે. પરમભગવદીય મંગલદાસ મોહનલાલ.)

શ્રીવલ્લભચરણનખચન્દ્રની છટાથી વિભૂષિત છે હૃદયારવિન્દ જેમનું એવા તથા શ્રીવલ્લભાધીશની અત્યલૌકિક વાક્સુધાનું અત્યાસક્તિપૂર્વક પાન કરનારા તથા સ્વકીય ભાગ્યવાન્ વૈષ્ણવવૃન્દને તે પાન કરાવનારા મહાનુભાવી પરમ ભગવદીય શાસ્ત્રીજી મગનલાલ ગણપતિરામનાં સ્વરૂપને જીવબુદ્ધિથી સમજવું જેટલું દુર્ઘટ છે તેથી વિશેષ દુર્ઘટ તેને પ્રાકૃતવાણીથી બીજાને સમજાવવું એ છે. આકાશ અત્યન્ત વિશાલ હોય છે તથાપિ પક્ષી પોતાની શક્તિપર્યન્ત જ ઉડી શકે છે એવી અમારી પરિસ્થિતિ તેમનાં યશોગાનસમ્બન્ધે છે એક વિદ્વાને ગાયું છે કે—

वज्रादपि कठोराणि मृदूनि कुसुमादपि । लोकोत्तराणां चेतांसि को हि विज्ञातुमर्हति ॥

અર્થ—શ્રેષ્ઠ પુરુષોનાં મન વજ્રથી પણ કઠોર અને કુસુમથી પણ મૃદુ હોય છે તેમને બરાબર સમજવાને કોણ યોગ્ય છે વારૂ ?

આશય એ છે કે પરમ ભગવદીય મગનલાલ શાસ્ત્રીજી જેવા ભગવદીયના હૃદયને સમજવાને યોગ્યતા પ્રાકૃત મનુષ્યોમાં હોતી નથી એ સ્વાભાવિક છે. શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પ્રતિ આદ્યમહિષીએ કહ્યું છે કે—

त्वत्पादपद्ममकरन्दजुषां मुनीनां वर्त्मास्फुटं नृपशुभिर्ननु दुर्विभाव्यम् ।
यस्मादलौकिकमिवेहितमीश्वरस्य भूमंस्तवेहितमथो अनु ये भवन्तम् ॥

भा. द. उ. अ. ११ श्लो० ३६.

અર્થ—આપનાં ચરણકમલના મકરન્દનું પાન કરનારા મુનિઓનો માર્ગ અસ્ફુટ હોય છે અને મનુષ્યપશુઓથી તે કળી શકાતો નથી, કારણકે જેમ ઈશ્વરનું ચેષ્ટિત અલૌકિક હોય છે તેમ હે ભૂમન ! આપનું ચેષ્ટિત છે, જ્યારે આપના સેવકોનું તો કંઇક ઓર જ પ્રકારનું હોય છે. આનો ભાવ શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીસુબોધિનીજીમાં પ્રકટ કર્યો છે. તેમાં એક વાક્ય છે કે—

એટલે કે ભગવાનનું ચેષ્ટિત તો શાસ્ત્રમાં તેનો ભાવ વર્ણવેલો હોવાથી જાણી પણ શકાય છે પરન્તુ તદીયોનો અભિપ્રાય તો જાણવો અત્યન્ત અશક્ય છે.

भगवतस्त्वीहितं शास्त्रेषु भाववर्णनाज्ज्ञातुमपि शक्यम् । तदीयानां तु सुतरामेवाभिप्रायो न बुध्यत इति भिन्नप्रक्रमः ।

આમાં નિજજનનો આશય એ છે કે પરમ ભગવદીય વિદ્વદ્રત્ન મગનલાલજી ઉપર ઉપરથી જોતાં ભાગ્યહીન જનોને જેટલા કઠોર જણાયા તેટલાજ મૃદુ, ભાગ્યશાળી પુરુષોએ તેમના ગાઢ પરિચયથી તેમને અનુભવ્યા એટલુંજ નહિ, પણ તેમના પદરજપ્રતાપે પુષ્ટિમાર્ગની ઝાંખી પણ કરી, જે નૃપશુઓને સુદુર્લભ છે. ભગવત્કૃપા વિના પરમ ભગવદીયોના ગાઢ પરિચયમાં આવી શકાતું નથી માટે નિજજનને આ લાભ મળ્યો તે પણ ભગવત્કૃપા જ.

જે બીજે નથી મળતું તે વૈષ્ણવશિરોમણિ મગ્નલાલ શાસ્ત્રીજીમાં મળ્યું જગતમાં બ્રાહ્મણત્વ તથા વૈષ્ણવત્વ એકત્રમિલિત કોઇએ જોયું છે ? તેમજ અગાધ પાણ્ડિત્ય તથા પરમ દૈન્ય એકત્રમિલિત કોઈએ અનુભવ્યું છે ? વિરુદ્ધધર્માશ્રય પ્રભુની ઝાંખી તો પુષ્ટિમાર્ગમાં જ થાય છે અને તે શ્રીનવનીતપ્રિયાજીએ અનુગ્રહ કરી પોતાના આશ્રિતને ભક્તવર્ય શ્રીમગ્નલાલજીના સ્વરૂપમાં કંઇક કરાવી એમ જો માનીએ તો શ્રીવલ્લભચરણામ્બુજદ્વયાસક્ત મધુપ મગ્નલાલજીનું એકકાલાવચ્છિન્ન જગતમાં નૈદાઘ પ્રચણ્ડ ભાસ્કરસમ પ્રકાશિત થવું અને નિજ ભાગ્યવાન વૈષ્ણવવૃન્દ સમક્ષ મૃદુ શારદ ચન્દ્રમ આહ્લાદક થઈ તેમને પુષ્ટિમહારસનું અત્યનુપમ પાન કરાવી કૃતાર્થ કરવા એ કાર્ય અદ્ભુતકર્મા શ્રીયશોદોત્સઙ્ગલાલિતનું અથવા એવા પ્રભુ જેમના હૃદયારવિન્દમાં બિરાજે છે એવા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનુ નથી તો કોનું છે ? આમાં અતિશયોક્તિલેશ પણ નથી. એમના પરિચયમાં આવેલા સર્વને એ વાત વિદિત જ છે.

એમની નિજજન પર કૃપા અગાધ હતી. પ્રથમ વિશેષ પરિચય ન હતો ત્યારે મુંબઈમાં પુનેથી આવી વૈષ્ણવપરિષત્‌ને સ્થાને નિત્ય સ્વમાર્ગીય ગ્રન્થો એ વાચતા ત્યાં નિજજન ઉપસ્થિત થતો અને યથાધિકાર કથામૃતનુ પાન કરતો. શાઙ્કરવલ્લભભાષ્યની તુલનાના તેમ જ ઇતર જાહેર વ્યાખ્યાનોમાં પણ ઉપસ્થિત થતો તેમ જ ગટુલાલજીની લાયબ્રેરીમાં પણ એમની પાસે શ્રવણાર્થ ઉપસ્થિત રહેતો. જેમ જેમ શ્રવણ થતું તેમ તેમ શ્રવણાર્થ આસક્તિ વધતી, અને અન્યાસક્તિ નિવૃત્ત થતી. એમની પાસેથી નિજજને વૈષ્ણવપરિષત્‌ને સ્થાને પ્રથમ સર્વનિર્ણયનિબન્ધ તૃતીયાધ્યાય અણુભાષ્ય તથા સસાહિત્ય ફલપ્રકરણ સુબોધિનીજીમાંથી કંઈક કંઈક શ્રવણ કર્યું. પછી વિશેષ પરિચય થતાં શ્રીનવનીતપ્રિયજીનાં દર્શનાર્થ સાયંકાલે એમના અઙ્ગભૂત સ્નેહી સાથે એ લાલબાવાના મન્દિરમાં આવતા ત્યારે નિજજનની પ્રાર્થના થતાં આરતીથી શયનપર્યન્ત તેના પર કૃપારસ વર્ષાવતા તેથી ભાગ્યવાન્ શ્રોતૃગણ પણ કૃતાર્થ થતો. એમની પાસેથી નિજજને બૃહસ્તોત્રસરિત્સાગરમાંથી શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થો, શ્રીગુસાંઇજીના ભક્તિહંસ તથા ભક્તિહેતુનિર્ણય વિગેરેનું પાન કર્યું છે. તેમ જ રાત્રિએ એમને સ્થાને કાત્યાયનીમતપ્રસઙ્ગના સુબોધિનીજી, સસાહિત્ય ભ્રમરગીતનાં સુબોધિનીજી, યોગિગોપેશ્વરજીના ભક્તિમાર્તણ્ડનો અમુક ભાગ, દ્વિતીયસ્કન્ધ સુબોધિનીજી પ્રકાશ સાથે, પુનઃ સસાહિત્ય ફલપ્રકરણ સુબોધિનીજી, પુનઃ નિજજનની પ્રાર્થનાથી સર્વનિર્ણયમાંનું ભક્તિપ્રકરણ, એકાદશસ્કન્ધ સુબોધિનીજીનો અમુક ભાગ વિગેરે અત્યલૌકિક પુષ્ટિવાક્સુધાનું પાન કર્યું છે એ એમની કૃપાથી જ થયું છે. આ ઉપરાંત નિજજન ઉપર બીજી કૃપા થયેલી છે તે એ કે એમણે પુષ્ટિમાર્ગના સંસ્કૃત સાહિત્યમુદ્રણના કાર્યમાં નિજજનનો વિનિયોગ એમની કરુણામયી દૃષ્ટિથી કર્યો છે. સંસ્કૃત ગ્રન્થોનાં પ્રૂફો તપાસવા, શુદ્ધિપત્રકો તૈયાર કરાવવા, પરિશિષ્ટો તૈયાર કરાવવા, પ્રેસ કોપીઓ તૈયાર કરાવવી પ્રેસમાં જઇને શું શું કરવું તેની સૂચનાઓ નિજજનને કરવી પોતાના ખાનગી કામોમાં પણ નિજજનનો ઉપયોગ કરવો વિગેરે અનહદ કૃપા કરી છે. સાહિત્યના કાર્યમા (નિજજને શોધી રાખેલી અશુદ્ધિઓ તરફ લક્ષ આપવુ વિગેરે કાર્યમાં) તેમજ ઈતર સમયે નિજજનને શાસ્ત્રીજી સાથે એકાન્ત થતુ તે સમયના એમના હૃદયોદ્‌ગારોનો લાભ મળતો, તેમજ શાસ્ત્રીજી જેમને પોતાના દક્ષિણ તથા વામહસ્ત તરીકે માનતા એવા ભાગ્યવાન્ ભગવદીયો રા રા. ધીરજલાલ વજદાસ સાંકળીયા તથા ગ. રા. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ સાથે સમ્પ્રદાયની સિદ્ધાન્તવિષયક ગૂઢ તથા ઈતર વાતો થતી તેવા પ્રસંગોનો પણ લાભ લેવા આ નિજજન ભાગ્યશાળી થયો છે. નિજજનને શાસ્ત્રીજી 'સાધુ' શબ્દથી કહેતા. ' અલ્યા સાધુ ! પ્રૂફ તૈયાર છે કે ?' ' ક્યાં ગયો સાધુ ? ' વિગેરે વાક્યો આજે આ એમના ' સાધુ 'ના કર્ણમાં માત્ર ભણકારારૂપજ છે. આ ઉપરાન્ત

એમના દક્ષિણ તથા વામહસ્તના પણ ગાઢ પરિચયમાં આવવાને આ એમનો સાધુ ભાગ્યશાળી થયો છે. આ બધો લાભ મળ્યો અને શાસ્ત્રીજીએ પોતાનો ગણ્યો એમાં કારણ મોટાઓની કૃપાજ છે એમ નિજજન માને છે. શ્રીમહાપ્રભુજીનુ વાકય છે કેઃ—

'अत्र महापुरुषकृपैव कारणम्' श्रीसुबोधिनीजी १०–८–४८.

આ વાકયનો આશય એ છે કે **પુષ્ટિભક્તિ પોતાના શ્રવણાદિક કોઈપણ સાધનથી મળતી નથી પણ મહાપુરુષોની કૃપાથીજ** મળે છે, માટે સાધનસાધ્ય નથી પણ શાસ્ત્રીજીનાંજ વચનમાં કહું તો 'દાનતઃ' સાધ્ય છે.

વળી નિજજન એમ માને છે કે જેઓ શાસ્ત્રીજીના ગાઢ પરિચયમાં આવ્યા તેવા ભગવદીયોને પુષ્ટિમાર્ગના દર્શન થયાજ, એટલુજ નહિ પણ તેવાઓને કોઈપણ જાતના સાધન કરવાની અપેક્ષા રહેતી નથી. તેઓ તો એમનાં દર્શન એમનો સત્સંગ એમની સેવા વિગેરેથીજ કૃતાર્થ છે એટલુજ નહિ પણ દેહોની શુદ્ધિ દત્તની શુદ્ધિ કરતાં વધારેજ છે કહ્યુ છે કેઃ—

केचित् केवलया भक्त्या वासुदेवपरायणाः । अघं धुन्वन्ति कार्त्स्येन नीहारमिव भास्करः ॥१९॥

न तथा ह्यघवान् राजन् पूयेत तपआदिभि. । यथा कृष्णार्पितप्राणस्तत्पूरुषनिषेवया ॥१६॥

અર્થ—કેટલાક કેવળ ભક્તિથી વાસુદેવમા પરાયણ થઈને સૂર્ય જેમ ઝાકળનો નાશ કરે તેમ પાપનો સમ્પૂર્ણપણાથી નાશ કરે છે. ૧૫.

હે રાજન્! પાપી પુરુષ કૃષ્ણને પ્રાણ સોંપી દઈને કૃષ્ણના ભક્તની પુષ્કળ સેવા કરવાથી જેટલો પાવન થાય છે તેટલો તપ વિગેરેથી પાવન થતો નથી. ૧૬

વળી પણ વાકય છે કે—

शुद्धिर्नृणां न तु तथेड्य दुराशयानां विद्याश्रुताध्ययनदानतपःक्रियाभिः ॥

सत्त्वात्मनां ऋषभ ते यशसि प्रवृद्धसच्छ्रद्धया श्रवणसम्भृतया यथा स्यात् ॥

भा. ११–६–९.

અર્થ—હે પ્રશ સાયોગ્ય પ્રભો! હે દેવોમાં શ્રેષ્ઠ! દુષ્ટ હૃદયવાળા મનુષ્યોની શુદ્ધિ જેટલી આપના યશના શ્રવણથી એકઠી કરેલી આપના યશ વિષે અત્યન્ત વૃદ્ધિ પામેલી સતશ્રદ્ધાથી થાય છે, તેટલી વિદ્યાધ્યયન, વેદોનુ શ્રવણ વેદોનું અધ્યયન, દાન તપ વિગેરે ક્રિયાઓથી થતી નથી.

આ બધાનો સાર એ છે કે શાસ્ત્રીજી જેવા મહાન્ ભગવદીયાએ નિત્ય કરેલા ભગવદ્યશોગાનના નિત્ય શ્રવણાદિથી ભગવાનના યશમા અત્યન્ત વૃદ્ધિ પામેલી સતશ્રદ્ધાથીજ જીવ કૃતાર્થજ છે અને તેને કોઈપણ સાધનની અપેક્ષાજ નથી.

શાસ્ત્રીજીનો પુષ્ટિમાર્ગનો કેટલો ઉંડો અભ્યાસ હતો અને એમણે કેવો મર્મ જાણ્યો છે તેની સાક્ષી એમના નીચેના બે પત્રોજ પૂરે છેઃ—

શાસ્ત્રીજીએ પ ભ. ધીરજભાઈ પર સંવત ૧૯૯૧ ના વૈ. શુ. ૪ ને સોમ તા. ૬–૫–૩૫ દિવસે લખેલા પત્રની પ્રતિકૃતિ.

॥ શ્રીવલ્લભઃ ॥

ભરૂચ, સોમ

પુષ્ટિમાર્ગનું શ્રીગુસાંઈજીએ આપેલ લક્ષણ મારા હૃદયમાં આરૂઢ થઈ જવાથી શાસ્ત્રીય જ્ઞાનભક્તિને હું પુષ્ટિમાર્ગીય માનતો નથી એ તમે સારી રીતિએ જાણો છો. તમારા જીવનમાં જે સત્ય નિશ્ચિત તમે કર્યું હોય તે પ્રકટ કરવાનો અલભ્ય લાભ તમને પ્રભુકૃપાએ મળ્યો તેથી હું રાજી છુ પ્રચલિત સમ્પ્રદાયને હું 'બાબણીઓ' સમ્પ્રદાય વારંવાર કહું છુ, એ પણ તમે

જાણો છો. તમારા સર્વ લેખ નહિ પરન્તુ બહુધા વાચ્યા છે, સામા પક્ષનું કંઈપણ વાચ્યું નથી. યત્રપર્યન્ત ભગવાન્ સ્વયં પ્રકટ થઈને નિરોધદાન ન કરે તત્રપર્યન્ત તે નિરોધો પણ હું પુષ્ટિમાર્ગીય કહેતો નથી. નિરોધનું પ્રથમજ અંગ ભક્તના અસહ્ય અન્યાપ્રતીકાર્ય દુઃખે ભગવાન્નું પૂર્ણ પ્રાકટ્ય છે, તત્પ્રાક્ જે કંઈ તે સર્વજ માર્યાદિક, વિહિત અર્થાત્ તમે જે શ્રવણાદિ માનો છો તે પણ ધર્મમાર્ગીયજ છે, નહિ કે ધર્મિમાર્ગીય, તે માર્ગમાં તો ભગવત્સંયોગ અને ભગવદ્વિરહ વિના ઇતર કાંઈજ નથી. શ્રવણાદિ ષટ્પ્રકારક ધર્મમાં ઉત્તમોત્તમજ છે. બ્રાહ્મણો અને પટવારી એ ઉભયથી તમારૂં મન્તવ્ય અત્યન્ત શ્રેષ્ઠજ છે, અને તે શુકમાર્ગ છે. શ્રવણાદિમાં વર્ણાશ્રમત્યાગ કર્તવ્ય છેજ. પુષ્ટિમાં સર્વ દાનતઃ સિદ્ધ છે. નિબન્ધનો ભક્તિમાર્ગ પ્રાથમિક છે.

શ્રીસુબોધિનીજી દશમસ્કન્ધ પછીના પૂર્ણ મળતાં નથી, તથાપિ જો દ્વિતીયસ્કન્ધનો દશમાધ્યાય વાંચવાથી યદભિવિશન્તિ શ્રુતિનુંજ મર્મ દ્વાદશસ્કન્ધીય ક્રમ પ્રાપ્ત આશ્રય છે, અને ઉત્તમોત્તમ ફલ આશ્રયજ છે. જો કે કેટલાક આચાર્યોએ નિરોધને મહાફલ કહ્યોજ છે, એમ હું માનું છું. વસ્તુતઃ અન્વયથી પંચ અને વ્યતિરેકથી પંચ એમ એકંદરે દશ લીલા સર્વના મૂલમાં અને તે મૂલનીજ સર્વ પ્રતિકૃતિ માત્રમાં અનુભવાવવી એ શ્રીમહાપ્રભુજીનો આશય જણાય છે. અત્ર વિમર્શપ્રક્રિયા કાલે આરંભાશે પુનઃ લખુ છું કે અત્રજ આવો. મનમોહનદાસ સપરિકર અત્ર છે જો કે તે ભિન્ન યૂથ છે. સર્વને ભગવત્સ્મરણ.

M. G. Shastri

૫. ભ. ધીરજભાઇ પર તા. ૨–૧૧–૩૪ લખેલો પત્ર.

॥ શ્રીવલ્લભઃ ॥

વડોદરા, શુક્ર.

અખણ્ડ બ્રહ્મવાદ શ્રીમહાપ્રભુજીએ અમુકજ પ્રસંગોમાં નિરૂપ્યો છે. ઉદાહરણ નિબંધમાં પ્રમેયપ્રકરણના અન્તમાં, આનન્દમયસૂત્ર ભાષ્યના અન્તમાં, શ્રીઉદ્ધવકૃત શ્રીનન્દોપદેશમાં, પ્રભુકૃત શ્રીવસુદેવોપદેશમાં, અને એકાદશમાં વારંવાર શ્રીઉદ્ધવજીને, આશ્રયનિરૂપણમાં દ્વાદશસ્કન્ધનો ઉપસંહાર કરતાંજ તે યથાર્થ નિરૂપાય, તેથી દ્વાદશસ્કન્ધીય વિવૃતિના અભાવમાં યત્ર યત્ર સૂચવ્યો છે તત્ર તત્રથી સંગ્રહ કરીનેજ નિર્વાહ કરવો પડે છે. દૃષ્ટિબિન્દુ અસ્ફુટ નથી. આધિદૈવિક વાદમાં પણ આધારાધેયત્વ નિયમ્ય નિયામકત્વ ચક્ષુશ્ચક્ષુઃ સદૃશુક્તપ્રકારે સ્વીકારતાં ઔપચ્છિક દ્વૈતાદ્વૈતમાંજ પર્યવસાન થાય છે. તેથી શુદ્ધાદ્વૈતથી તે કક્ષા કિંચિન્માત્ર પણ અપકૃષ્ટ ખરીજ, યત્ર આધારાધેયત્વાદિ સર્વજ ઇદંત્વપ્રકાર પણ ન રહે અને જે છે તે એકજ અખંડ કૃષ્ણબ્રહ્મ છે એ અખંડતનું ઉત્તમ છે. તત્ર કૃષ્ણથી લેશમાત્ર પણ ભિન્ન ધર્મલીલાદિની સ્ફૂર્તિ પણ રહે નહિ. જ્ઞાનમાર્ગમાં અહંગ્રહોપાસનામાં પણ અહંત્વ રહે છે તેથી સર્વાત્મભાવવાન વિરહીનોજ એમાં અધિકાર છે, તાદૃશ વિરહમાં પ્રભુની પણ અપેક્ષા નથી ત્યાં લીલાદિની અપેક્ષા કયાંથી હોય? ઉત્કટ વિરહ કેવલ દાનસાધ્ય, તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીના પણ કૃપાપાત્રમાં શ્રીદામોદરદાસજીનેજ એ દાન હતું અને તેથી તેમનું સ્વરૂપાદિ (સેવ્ય) કાંઈ પણ નહિજ. બ્રહ્મવિત્ બ્રહ્મ ભવતિ ઇત્યાદિશ્રુતિનો અર્થ શ્રીમહાપ્રભુજી કાંઇક એવોજ કરે છે. હાલ તો તેવાં સ્થળો વારંવાર વિચારો, સાધન નિઃસાધન જેવુંજ આ આધિદૈવિક નૈર્ગુણ્ય છે.

શાસ્ત્રીજીમા નીચલા ગુણો સ્પષ્ટ દૃષ્ટિગોચર થાય છેઃ—

પોતાના પરિચયમાં આવનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણે, સદોષનો ત્યાગ ન કરતાં દયા કરી અંગીકાર કરે, સર્વમાં ભગવાન્ બિરાજે છે એમ જાણી સર્વને માન આપે, કોઇના દોષ સાંભળવા રાજી નહિ, કોઈના દોષ ગાવા રાજી નહિ છતાં કોઈ મિત્ર ભુલ કરતો

હોય તો તેની આંખ ઉઘાડે, અંધાધુંધી ચલાવ્યાજ કરવી એવા વિચારો નહિ, તેનો વિરોધ કરવા યત્ન ચાલુ, ગોસ્વામી બાલકોની સમીપમાં સવિનય સ્થિતિ તથા સંકટ પ્રસંગે સદા તેમની સેવામાં હાજર રહેવું, સર્વ સાથે મળતાવડો સ્વભાવ રાખવો, પોતાનું જીવન પરાર્થ છે એ વાત ભૂલવી નહિ, સર્વ પર દયા રાખી બનતી સહાય કરવી, પોતાને જે મળે તેમાં સન્તોષ માનવો, પોતાની તુચ્છતાનું નિરન્તર ભાન રહેવું, કેવલ આશ્રયથીજ પ્રભુ સર્વ સિદ્ધ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ, લોકવેદમાં બિલકુલ આસક્તિ નહિ, શ્રીમહાપ્રભુજીને પોતાનું સર્વસ્વ માની તેમના કાર્યમાં પોતાના તન મન અને ધનનો નિરન્તર ઉપયોગ, સદાએ સાદાઈમાં રહેવું અને સરળતા રાખવી, કોઈની પાસેથી કંઇ પણ વસ્તુની અપેક્ષા રાખ્યા વગર તેનું હિત કરવું, આવેલા અતિથિનો અવશ્ય સત્કાર ધનથી વચનથી વિનયથી ઓળખાણથી કરવો. જ્ઞાનની ઈચ્છાથી આવેલાનું સન્માન કરી વગર સ્વાર્થે જ્ઞાનદાન કરવું, સાચો સ્નેહ રાખવો, જેની સાથે સ્નેહ બાંધ્યો તેનો દોષ જાણ્યા છતાં તે દોષનું ગ્રહણ ન કરતાં તેનો ત્યાગ ન કરતાં તેના હિતમાં મંડયા રહેવું, સાચી સલાહ આપવી. સામાના ગુણ જાણવા તથા દોષ પર લક્ષ ન આપવું, વિદ્વાનની કદર કરવી, વિદ્વાનને સારી મદદ કરવી, પ્રકાશનકાર્યમાં ખન્તથી પરાયણ રહેવું, અપેક્ષા નહિ છતાં અનાયાસે સિદ્ધ થાય તેમાં હું તો આ નહિ લઉં એવો દુરાગ્રહ નહિ, બ્રાહ્મણપણાનુ અભિમાન નહિ, વૈષ્ણવપણાનું સુંદર અભિમાન, લોકમાં બુદ્ધિભેદ ઉત્પન્ન કરવો નહિ, કાપટયથી વર્ણાશ્રમ પાળવો, ભાષણોમાં ગપ્પાં નહિ કોઈની નિન્દા નહિ, મુદ્દાસર કથન, પુષ્ટિસિદ્ધાન્ત બરાબર સામાને ગ્રહણ થાય તેવી રીતે સમજાવવો, કથાશ્રવણમાં જિજ્ઞાસુને સન્તોષવો, બધું નિશ્ચિત કરેલું તે એટલે સુધી કે અત્યન્ત ગૂઢ પ્રશ્નોના એકાન્તમાં મતોષકારક ઉત્તરો આપવા, સમ્પૂર્ણ નીડરતાથી સ્પષ્ટવક્તૃત્વ, સર્વ દ્રવ્ય પ્રભુનું છે માટે આવશ્યક અર્થે વાપરવું તથા ખોટો ખર્ચ નહિ, સદાએ નિજજનો પર અમીદૃષ્ટિ વર્ષાવ્યા કરવી વિગેરે વિગેરે.

આ લેખ તો માત્ર દિગ્દર્શન છે. એમનાં સ્વરૂપને સમજાવવા માટે પૂરતો નથી. એમનો સત્સંગ કરનાર એમનો નિજજન એમને નીચેના શ્લોકમાં કહેલા વક્તા તરીકે જાણે છેઃ—

गुणातीततया शुद्धान् सच्चिदानन्दरूपिणः ।
सर्वानेव गुणान् विष्णोर्वर्णयन्ति विचक्षणाः ।
तेऽमृतोदाः समाख्यातास्तद्वाक्पानं सुदुर्लभम् ॥

અર્થ—ચતુર પુરુષો સર્વ વ્યાપી ભગવાનના સર્વ ગુણોને ગુણાતીતરૂપે શુદ્ધરૂપે તેમજ સચ્ચિદાનન્દરૂપે એટલે કે ભગવાનના સર્વ ગુણોને ભગવદ્રૂપેજ વર્ણવે છે. તેઓને અમૃત રૂપ જલના મહાસાગર સુંદર રીતે કહ્યા છે. તેમની વાણીનું પાન અત્યન્ત દુર્લભ છે.

સાર એ કે ચન્દ્ર કૈરવચક્રવાલને વિકસિત કરે છેજ. તેમ પુષ્ટિમાર્ગની અન્ધકારમય રાત્રિમાં નિજજનોનાં હૃદયરૂપી કૈરવોને એમણે કૃપાથી સુધાસંવલિત વચનરૂપી કિરણોથી પુષ્ટિ-પ્રબોધથી પ્રફુલ્લિત કર્યાંજ. ચકોર ચન્દ્રિકાનું પાન કરે છેજ. તેમ નિજજનનાં નેત્રરૂપી ચકોરે એમની પ્રભાવશાળી વૈષ્ણવાકૃતિનું પાન કર્યુંજ. વૈષ્ણવબન્ધો ! તું ચોક્કસ સમજજે કે વાગીશના પરમકૃપાપાત્ર ભમલાલજી પરમભાગ્યવાન્ વૈષ્ણવ દામોદરદાસ હરસાણી કૃષ્ણદાસ મેઘન માધવ ભટ્ટ કાશ્મિરી પદ્મનાભદાસ કોટિમાં વિરલા રાણા વ્યાસ પદ્માવળ આદિ સ્વકીય યૂથની સાથેજ નિકુંજમાં નિત્ય શ્રીવલ્લભાધીશની અલૌકિક અધરસુધાનું પાન કરે છે અને તારા જેવા નિજજનને પણ કરાવે છે.

प्रपत्तिमार्गनो आदर्श

(લે. શ્રી. હીરાલાલ પી. ભંડારી, નાજર તથા કલાર્ક ઑફ ધિ મનજનજ કોર્ટ, જંબુસર.)

નિત્યલીલામાં પ્રવિષ્ટ ભગવચ્છાસ્ત્રનિષ્ણાત શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલભાઇનું પઠન પાઠન અને સર્વ કઠિન ધાર્મિક સવાલો ઉપર તેમનો સપ્રમાણ નિચોડ, એ પુષ્ટિસંપ્રદાય આલમને તેમજ અન્ય શાસ્ત્રપ્રેમીઓને સુવિદિત છે.

શ્રીમદ્‌વલ્લભાધીશ્વરે વેદ, પુરાણ અને શ્રીમદ્‌ભાગવતમાંથી અતિગૂઢ રહેલા પુષ્ટિમાર્ગને પ્રકટ કર્યાંને સાડી ચારસો વર્ષનો આંકડો પૂરો થયો અને ઉપરાંત જે સમય ચાલે છે તેમાં એ માર્ગ ઉપર અનેક પ્રહારો થવા છતાં આજે પણ એ ઉજ્જવળ રહ્યો છે તેમાં કંઇક રહસ્ય છે. સદ્‌ગત શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલભાઇ અનેક વખતે કહેતા કે આ માર્ગ એકલોજ એવો છે કે જે વિશ્વધર્મ થવાને લાયક છે. ગીતાજી અને ભાગવતધર્મજ આ મમયને અનુકૂલ છે. કારણ કે ત્રિવર્ણ ઉપરાંત સ્ત્રી-શૂદ્રોનો ઉદ્ધાર જેવો આ માગમાં સુલભ છે તેવો કયાયે નથી. એવો આ માર્ગ શરણમાર્ગ યાને પ્રપત્તિમાર્ગ તરીકે વિશ્વોદ્ધાર માટે શ્રીવલ્લભાધીશ્વરે બ્રહ્મસંબંધ પ્રથાથી શરૂ કર્યો: તેમાં વિપુલતા બહુ સારા પ્રમાણમાં પરમ દયાળુ શ્રીગુસાંઇજીએ અર્પી: શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજે એવા પિતૃપ્રવર્તિત સપ્રદાયને માયાવાદીઓ વગેરેથી રક્ષ્યો; શ્રીહરિરાયજીએ વિરહાનલનો પાઠ ભણાવ્યો અને સયોગવિપ્રયોગનો રસમાર્ગની રીતે પ્રપત્તિ માર્ગમાં આસ્વાદ કેમ થાય તે બતાવ્યુ. ઉપરાત પ્રપત્તિમાર્ગને જરૂરનુ સ્વતંત્ર ઘણુ સાહિત્ય લખી તે કાલની જરૂર પુરી પાડી; તે પછી તેજ અરસામા શ્રીવલ્લભાધીશ્વરે શાસ્ત્રાર્થ કરે અને જરૂરી બીજુ સાહિત્ય લખી બહાર પાડે અને વિરોધીઓને શાસ્ત્રાર્થથી શાત કરી શકે તેવા પાંડિત્યપૂર્ણ શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજને પૃથ્વી ઉપર મોકલી તેમની સેવા લીધી: તેવીજ રીતે આ માર્ગની ઉજ્જવળતા કાયમ રાખવામા સહાયક શ્રીવલ્લભાધીશ્વરમા અડગ પ્રેમ માટે આદર્શ, મહાન પંડિત, અને સપ્રદાયના ગ્રથો મુદ્રણ કરાવી અંધકાર હટાવી આ માર્ગને વિશ્વોદ્ધારક માર્ગ જાહેર કરી ઉચી ડોકે જવાબ દેનાર સદગત શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલભાઇની સેવા કોનાથી અજાણી છે?

શ્રીમહાપ્રભુજીના બલ ઉપર જ માત્ર શ્રદ્ધા રાખી, તેમના અને તેમના આત્મજોના ગ્રથો તેમના પરોક્ષ ગુરુપણા હેઠળ સ્વય વિચારી-અભ્યાસ કરી-તુલના માટે અન્ય સર્વ માર્ગના પ્રાપ્ય ગ્રંથો મેળવી તેનો અભ્યાસ કરી સવ રીતે તૈયાર થઇ સંપ્રદાયની અપ્રતિમ સેવા જીવનની છેલ્લી ક્ષણ સુધી અર્પિ, એ મહાન્ વ્યક્તિ ૧૯૯૧ ના અમાડ વદ ૨ તા. ૧૮-૭-૩૫ ના દિવસે સાંજે ૮ વાગ્યા સુધી ભરૂચની શ્રીવલ્લભાધીશજીની બેઠકે સાંપ્રદાયિક અનેક વાતો કરી સર્વને સૂચક જયશ્રીકૃષ્ણ કરી છુટા પડી પોતાના મકાને ગયા હતા; અને એકજ કલાક બાદ રાત્રે નવ વાગે દેહત્યાગના સમાચાર સખેદ ભરૂચનિવાસી મિત્રોને સાંભળતાં આશ્ચર્યનો પાર

રહેલો નહતો. દેહત્યાગ પછી પણ છેલ્લાં દર્શન કરતાં એમનું તેજ એટલું બધું વધી પડેલું જણાયું હતું કે ઝીલવું ભારે પડતું. જેવું ઉજ્જવલ જીવન જીવી જાણ્યું તેવોજ પ્રભાવશાલી દેહત્યાગ એમનો વિરલ હતો.

સર્વ ધર્મનો અભ્યાસ તુલનાત્મક રીતિથી દરેક વિષય ઉપર કહેનાર પૃથ્વી ઉપર વિરલ હોય છે. દરેક મત-સંપ્રદાય-માર્ગનો અભ્યાસ કરી તે પ્રત્યેકના ગ્રંથો સંપાદન કરી વર્ગવાર તેની લાયબ્રેરી રાખનાર ધાર્મિક સાહિત્યપ્રેમી ઉત્તમ ચારિત્રવાલી આ વિરલ વ્યક્તિની સેવાની હજી ધર્મમાર્ગને બહુ જરૂર હતી. અખિલ હિંદમાં અગર બીજા દેશોમાં પણ આવાં દરેક ધર્મના ઉત્તમ પુસ્તકોની મોહોટી લાયબ્રેરી ધરાવનાર એક વ્યક્તિ ભાગ્યેજ જડશે. કદાચ સંગ્રહકર્તા જડશે પણ સચોટ અભ્યાસ કરી સંગ્રહ કરનાર નો મળવો દુર્લભ છે.

વાચસ્પતિ શ્રીમદ્‌વલ્લભાધીશજીની અપૂર્વ કૃપાથી વાણી ઉપરનો કાબુ મગનલાલભાઈનો જેણે જેણે અનુભવ્યો હશે તે સમજી શકયા હશે.

હરેક પ્રશ્ન ઉપર સર્વમાર્ગીય વિચારો નિઃશંક, વિચારશાસ્ત્રીય રૂઢિપૂર્વક નીતિબદ્ધ રીતે મુકી વિચારોના બળનું માપ કાઢવાની શૈલીને લીધે તેમની કથાના શ્રોતાઓને કઠિન વસ્તુઓ સહેલાઇથી તે સમજાવી શકતા. અમુક પ્રશ્ન ઉપર સામાન્ય મત ધરાવનાર સંપ્રદાયો જેટલા હોય તે પ્રત્યેક માટે એક એક શ્રોતાને એક હારમાંથી કલ્પતા અને જુદા મતવાળા ધર્મો માટે તેવી રીતે બીજી હારમાં બેઠેલા પૈકીથી કલ્પતા અને પ્રત્યેક મત યા સંપ્રદાયનું કહેવું જે હોય તે યથાસ્થિત, કલ્પેલી તે ધર્મ-યા મતવાળી વ્યક્તિ તરફ આંગળી-દૃષ્ટિ રાખી કહી જતા, એમ દરેક મતનું કહી, વિષયનો પાકો અભ્યાસ કરાવી દઇ, તેના ઉપરનો અભિપ્રાય સાધારણ બુદ્ધિવાળા શ્રોતાઓ પણ સહજ બાંધી શકે એવી રીતથી કઠિન પ્રશ્નોનો ઉકેલ તેમના ભાષણમાં થતો. કાલેજમાં સંસ્કૃતના પ્રોફેસર તરીકે જેટલી તૈયારીથી જતા હશે તેટલી તૈયારી તેમના સવાર સાંજના પ્રવચનો માટે દરરોજ તે રાખતા. એટલું બળ આ વૃદ્ધ ઉમરે તેમનામાં હતું. એમની કથા એટલે જે વિષય જે દહાડે કહેવાનો હોય તે ઉપર ષટ્શાસ્ત્ર-પુરાણો-સુબોધિનીજી-ઇતિહાસ અને અનુભવ એ સર્વ દૃષ્ટિથી તે વિષય ઉપરનો સંપૂર્ણ વિચાર, એમનાં સર્વ ભાષણ તદ્દન અનેરાં—ભક્તિભાવથી પૂર્ણ સંસારવિસ્મારક અને ભગવાન્ હરિની સાંનિધ્યતાસાધક અનુભવાયલાં છે. સંપ્રદાયના અને બહારના અનેક પંડિતોને સાંભળ્યા હશે, વાચનાર! તમારો અનુભવ તમે જાણો પણ મારી તુલનાત્મશક્તિ મને છેતરતી નહોય તો હું નિઃશંક કહી શકું છું કે તેમનાં ભાષણો અને ખાસ કરીને ગીતાજી-સુબોધિનીજીની કથામાં જે તેમના મુખમાંથી નીકળતું તે સાધારણ જીવકોટિનું નહીં, પરંતુ કોઈ રસપૂર્ણ ભક્તિભાવનો આસ્વાદ તેઓ પોતે ઝીલતા હોય અને સાથે હાજર રહેલાનું પણ કલ્યાણ સાધતા હોય એમ લાગતું. ભગવદ્‌સેવાની વાત કરવી હોય તો સાધારણ ભક્તોના પ્રસંગ માફક વસ્રો-સામગ્રી વગેરેની સાદી વાત નહોય. પરંતુ જ્યારે શાસ્રીજી એ વાત ઉપર આવે ત્યારે સેવાને વૈદિક પ્રથમ બતાવી પૂર્ણ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરે; વેદના પૂર્વકાંડ ઉત્તરકાંડ અને અંગો સમજાવે. ઉપનિષદને સેવાભાવ તરીકે પ્રતિપાદન કરે, જલતત્ત્વને ભક્તિરસની, પૃથ્વીતત્ત્વને ચર્ણામૃત-વ્રજની માટીની, આકાશતત્ત્વને મંદિરની, વાયુતત્ત્વને શંખધ્વનિ-કીર્તન-વાદન્ત, ગોતત્ત્વને નિઃસાધન જીવની ભાવનાથી વગેરે સેવાપ્રકારને લગતી દરેક ભાવના વૈદિક બતાવતા અને વૈજ્ઞાનિક પરિણામો જે દૃષ્ટિગોચર થાય છે તેનાથી તત્ત્વોની ભાવના અને વિચારની મેળવણી

અને અનુકૂળતા મગજમાં ઠમાવતા. હરેક શબ્દ–વસ્તુનું આધિદૈવિક સ્વરૂપ શોધવાની સતત્ ટેવ તેમને હોવાથી કઠિન જણાતા ભાવોને રસમયતાથી ગળે ઉતારી શકતા હતા.

રસિકતા શાસ્ત્રીજી મગનભાઈમાં ડગલે ડગલે દેખાતી. તાલ–સૂર–નૃત્યકળા–રસ વગેરે રસિક ભાષા કથામાં વચ્ચે આવે તો તે તાલના–સૂરના, નૃત્યકળાના પ્રકારો અને તેની જુદી જુદી અસર કહી સમજાવતા. ઉદ્દીપન–વિભાવ–અનુભાવ વગેરે રસશબ્દાર્થથી અને ઉદાહરણોથી સમજાવતા અને પ્રભુની રસિકતા અને મહત્તા આલેખવામાં સફળતા મેળવતા. રાસપ્રકરણમાં રાસનું મહાન સ્વરૂપ સમજાવવામાં આ સાંપ્રત ઋષિરાજનું અકામહતપણું અને રસમય ભાવ ભક્તિ સહજ જોવામાં આવતાં. જાણે સ્વય એક મ્હોટું ઝાઝ હોય અને મુઠીભર કથાઆસ્વાદી તેમની સાથે રસિક પ્રદેશમાં આનંદ અનુભવવા નીકળ્યા હોયની. ધન્ય છે તે ઘડીઓ જેમાં સ્વયં શ્રોતા સહિત સંસાર ભૂલી ભૂલાવી આવા દૈવી આનંદનું દાન કરી રહ્યા હતા. અકામહત થવા અને તે સારૂ રાસલીલાનું અવગાહન અનેકવાર શાંતિથી કરવા તેમની ભલામણ શ્રોતાને હતી. એ પ્રમાણે રાસલીલાના અવગાહન વગર આ કાલમાં અકામહત થવાતું નથી એમ શાસ્ત્રીજી સ્વાનુભવના પરિણામ તરીકે ભારસહિત આજ્ઞા કરતાઃ તેઓ કહેતા કે શ્રોત્રીય પણ જો અકામહત ન બન્યા હોય તો પ્રભુકૃપાની યોગ્યતા માટે જરૂરી શુદ્ધ સત્ત્વાવિર્ભાવ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

લીલાશબ્દ આજકાલ સુધરેલામાં ખપતા કટાક્ષથી વાપરે છે. પ્રભુનાં રૂપ–નામ–ગુણ અને ક્રિયા પ્રત્યેક નિત્ય–અનંત અને સ્વતંત્ર છે. અંતઃકરણની શુદ્ધિ માટે રૂપલીલાની સ્મૃતિઓ સાથે નામ–સ્મરણ જરૂર ફળે છે. દોષના ઢગલા હોય પણ પ્રભુની મૂલરૂપ લીલા, જગદ્રૂપ લીલા અને વેદરૂપ લીલાનાં સ્મરણો સહિત ગુણગાન કરવાથી પ્રભુ પોતે દોષ દૂર કરે છે. એવી અડગ શ્રદ્ધા આ પ્રપત્તિમાર્ગનો પાયો છે અને દોષ દૂર થયે અંતઃકરણની શુદ્ધિ થતાં, ભક્તિભાવનું ફળ–પ્રભુકૃપા, જરૂર અનુભવાય છે. માટે જીવૈઃ कर्तव्य शरणमेव । એવો સાધારણ ઉપદેશ જીજ્ઞાસુ દરેક વ્યક્તિને શાસ્ત્રીજી ટુંકમાં કહેતા એમની કથામાં નિરોધ સ્વતઃસિદ્ધ દરેકને તેટલો વખત થતો એટલું મનોબળ અને પ્રભાવબળ શાસ્ત્રીજીનું હતું. વેધદીક્ષા કોઇક વિરલ પ્રસંગે સવારની કથામાં શ્રોતાને અનુભવાવતા.

શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીને ગુરુ અને સર્વસ્વ ગણતા અને તેમના વંશજોને ગુરુ–બાલક તરીકે માનપૂર્વક જોતા અને તેઓમાંથી જે વંશજો વિદ્વાન નિવડયા તેમના માટે મુક્તકંઠે ગુણગાન કરતા, એ રીતના મદ્દગત શાસ્ત્રીજીને હું સમજ્યો છું.

ગ્રંથનિરીક્ષણ શાસ્ત્રીજીનું એવું હતુ કે ધ્યાન ખેંચવા જરૂર દેખું છું મ્હોટો ગ્રંથ હોય તો કથાના બે વખતના ૩ કલાક બાદ કરતાં બાકીના વખતમાં વિચારી ત્રણચાર દિવસમાં નોટ સહિત પૂરો કરે; અને નાના નાના ગ્રંથો ભાગ્યેજ એક કલાક એમના હસ્તમા ટકી શકેઃ સવારના પાંચથી આઠ સુધીમાં ઘણું જોઇ નાંખતા.

વાતો તરફ સહજ ઉદાસીન ભાવ શાસ્ત્રીજીને હતો. છતાં વ્યવહારમાં ઉણપતા ન દેખાય તે સારૂ બહુજ ટુંકમાં સંસારની વાતોને આટોપી દેતા.

પાંડિત્યમાં પૂરા અને દેખીતા ક્રોધી જેવા ભારેખમ છતાં શાસ્ત્રીજીની અંતઃકરણની મૃદુતા નિર્દોષ શાંત બાલક જેવી હતી દૂર રહેનારાને અને સંપ્રદાયવિરોધી સ્વાર્થ સાધુઓને તે ક્રોધી–બીહામણા કે અભિમાની લાગ્યા હોય તો સંભવિત છે પણ જે તેમની નિકટ આવ્યા તેમણે આ અલભ્ય વ્યક્તિમાંથી અલૌકિક ઘણો લાભ ઉઠાવ્યો છે. સંસારમાં રહ્યા છતાં અંતર

દૃષ્ટિ માટે શાસ્ત્રીજીને પ્રયાસ કરવો પડતો નહિ, એટલે ઉંચે તે હતા. માર્ગમાં એક ઢાળ તરીકેજ તેમનો ઉપયોગ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના વંશજો કરતા એ શાસ્ત્રીજીની દૃષ્ટિ બ્હાર નહોતું. એમ ધ્યેય માત્ર સ્વરૂપનિષ્ઠ રહી આ પ્રપત્તિમાર્ગ ભવિષ્યમાં એક વિશ્વધર્મ બને તેની સામગ્રી તૈયાર કરવામાં હતું. અનેક સંસ્કૃત પુસ્તકો આ સંપ્રદાયનાં અલભ્ય થયાં છે તે માટે તેમનો ખેદ અપાર હતો. સંપ્રદાયનાં જેટલાં સંસ્કૃત પુસ્તકો લભ્ય હોય તેનું મુદ્રણ કરાવવું અને તેનો તરજુમો કરાવી શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનો શરણમાર્ગનો સંદેશો પૃથ્વી ઉપર સઘળે પહોંચતો કરવો એ એમનું કર્તવ્ય હતું. તે કર્તવ્યના પંથે જેટલું કાર્ય બન્યુ તેટલું શાસ્ત્રીજીએ કરીને માર્ગની અપ્રતિમ, ચિરસ્થાયી સેવા કરી છે બાકીનું કાર્ય આચાર્યશ્રીના ઉજ્જવળ શરણમાર્ગમાં પડેલા, સેવાભાવી પંડિતોને માટે રાખી, પોતે શ્રીમહાપ્રભુજીની ઘંટડી વાગતાં ક્ષેત્રનો ત્યાગ કરી તેમના ચરણમાં, કૃતકૃત્ય, હસ્તે મુખડે, પહોંચી ગયા છે. અવશેષમાં તેમના ચારિત્ર્યવાન દૈવી જીવનની ઝાંખી, બુલંદ પાંડિત્યપૂર્ણ સાંપ્રદાયિક ભાષણોના ભણકારા, સરલતા–વાત્સલ્યભાવ અને ધાર્મિક દૈન્યની ગદ્ગદતા, વાણી વિચાર ઉપર કાબુ અને પઠનપાઠનના ઉદાહરણો, નામસેવાનાં ફળો, અને દૃઢ ઈશ ચરણ કેરો ભરોસો, ઇત્યાદિની યાદ, સર્વ ગોસ્વામી ગુરુ–બાળકો માટે, તેમજ શાસ્ત્રીજીના મિત્રો–શિષ્યો અને સ્નેહી વર્ગ માટે મુકી ગયા છે.

"સ્મરણાંજલિ"

(લેખકઃ–પરમ ભગવદીય કવિવર શ્રીદયારામભાઈના પટ્ટશિષ્યનો પ્રપાત્ર,
જોષી જીવણલાલ છગનલાલ ડભોઈ.)

પ્રકટાવ્યા ભૃગુ કચ્છ નગરે, શુદ્ધાદ્વૈત જ્ઞાનીને;
પહોંચાડયા આનન્દમય દ્વારે, ભાવુક ભક્તને
અનેકવિધ બળ યૌવને, વિદ્યાસંપન્ન બનીને;
વિચર્યા ભક્તિરસસાગરે, ઋજુમતી જરાએ.
દીધાં દાન પ્રેમે શ્રોતાઓને, સુબોધિની રટને;
શુદ્ધ પ્રેમ ભક્તિ રસનાંરે, અનેક ભાષણથી રે.
એવાં દીધાં દાન પ્રેમે, અનેક સુગ્રન્થથી;
અજોડ રહ્યા વર્ણાશ્રમ ધર્મે, અનન્યતાના ભાવથી.
હજો પ્રણામ અનંત કોટિ, પુનિત પ્રેમીને;
નિત્ય લીલાના અધિકારીને, મહાપ્રભુ ભક્તને.
અર્પું હું સ્મરણાંજલિ, અશ્રુભીના નયને;
અરવિંદ યુગ્મ ચરણે, શાસ્ત્રીજી મગનલાલને.

શાસ્ત્રીજીના સમાગમમાં દશ વર્ષ.

(લે. ભગવદીય મોહનલાલ ગુલાબચંદ જરીવાળા.)

શ્રીપુરૂષોત્તમમંડલની સ્થાપના—પ્રો. મન્નલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રીજીનો પ્રથમ પરિચય મને સંવત ૧૯૮૧ ની સાલમાં થયો. મુંબાઈમાં તેઓ શ્રી. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ વકીલને ઘેર ઉતર્યા હતા, તે વખતે મારૂ રહેવાનું સ્થળ પણ તેમની સામે જ હતુ, અગાસીમાં ઉભા હતા અને કોઈ પંડિત સાથે વાતો કરતા હતા ત્યારે પ્રથમ મેં તેમને જોયા અને નામ સાંભળ્યુ ત્યાર પછી છાપામા જાહેર ખબર વાચી કે " આજે રાતે માધવબાગમાં શાસ્ત્રી મન્નલાલ શ્રી અણુભાષ્ય ઉપર વ્યાખ્યાન કરશે." મને શ્રવણ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ જેથી તે સમયે હૂં શ્રવણ કરવા ગયો. શાસ્ત્રીજીએ વાચન કર્યું અને પ્રથમ સૂત્ર બહુ સારી રીતે સમજાવ્યુ. આ અરસામાંજ શાસ્ત્રીજીએ "શ્રીપુરુષોત્તમમંડલ"સ્થાપ્યું હતું. તેના સભ્યોને સુરતવાળા શ્રીપુરુષોત્તમજીના આકર ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરાવવો એ શાસ્ત્રીજીનો હેતુ હતો. એ કલાસમાં હું પણ નિયમપૂર્વક જતો અને શ્રવણ કરતો. અણુભાષ્ય, તત્ત્વાર્થદીપનિબંધ, પત્રાવલંબન, માંડૂક્યઉપનિષદ ઉપરની ગૌડપાદકારિકા, શ્રીસુબોધિનીજીના દ્વિતીય સ્કંન્ધ તેમાં મુખ્યત્વે વતચર્યા, વેણુગીત, યુગલગીત, રાસપંચાધ્યાયી, શ્રીઉદ્ધવસંદેશ અને ભ્રમરગીત, વિગેરે શ્રીપુરુષોત્તમજીના પ્રકાશ અને પ્રાપ્ય બીજા સાહિત્યો સાથેનુ વાંચન થયું. ઉપરાંત શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા અને તેના ઉપર અમૃત તરંગિણી અને કલ્યાણભટ્ટજીની ટીકાઓનુ વાંચન પણ થયુ. ઉપરાંત શ્રીગુંસાઇજીના ટિપ્પણી શ્રીહરિરાયજીના પણ કેટલાક લઘુ ગ્રંથોનું પણ આ સમયમાં વાચન થયુ. શાસ્ત્રીજી પુનામાં રહેતા અને ત્યાંની ડેક્કન કોલેજના પ્રોફેસર હતા. તેથી ત્યાંના રજાના દિવસોમાં દર અઠવાડીયે આવતા હતા. શનિવારે સાંજના આવતા. શનિ, રવિની રાત્રિએ વાંચન થતુ. રવિવારે રાત્રિની બાર વાગાની ગાડીમાં પુના રવાના થઈ જતા, વેકેશનની અને બીજી રજાઓના દિવસો પણ મુમ્બઈમાં ગાળતા અને ત્યારે સતત રાત્રિનું વાંચન થતું. આવી રીતે દર અઠવાડીયે પોતાને ખર્ચે આવતા. શ્રોતાઓને આવા ઉત્સાહથી શ્રવણ કરાવવાના શાસ્ત્રીજીના પ્રયાસો ખરેખર ધન્યવાદને પાત્રજ ગણાય. તે વખતે મેં પણ ગીતા ઉપનિષદો, પાતંજલયોગસૂત્રો વિગેરેનો સામાન્ય અભ્યાસ કરેલો એટલે એટલે શાસ્ત્રીજીના વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવામાં મને બહુજ આનંદ આવતો આ પ્રમાણે નિત્યના સહવાસથી શાસ્ત્રીજીની પણ મારા ઉપર અત્યંત કૃપા થઈ અને પોતે જે પુસ્તકો છપાવતા તેનાં પ્રૂફ તપાસવાનુ કામ પણ મને કોઈ વખત સોંપતા. શ્રીસુબોધિનીજીના સંસ્કૃત કેટલાક અધ્યાયો ઉપરાત શ્રીવેણુગીત, યુગલગીત, ગોપીગીતના ગુજરાતી અનુવાદના પ્રુફો શોધવાનું કાર્ય મને સોંપ્યુ હતુ. તે કાર્યથી તેઓ મારા ઉપર બહુ જ પ્રસન્ન થયા હતા. શ્રીઅણુભાષ્યનો ગુજરાતી અનુવાદ જે હજી અપ્રસિદ્ધ છે તે પણ મને તપાસવા તેમણે આપ્યો હતો. આવી તેમની મારા ઉપર કૃપા હતી. આટલા સામાન્ય પ્રસંગોનો ઉલ્લેખ કરી શાસ્ત્રીજી વિષે મને જે કંઈ અનુભવ થયો તે પ્રસંગોનુ વર્ણન હવે કરીશ.

શારીરિક પ્રકૃતિ—શાસ્ત્રીજીનું શરીર સુદૃઢ ભરાવદાર હતું. મુખ પણ તેજસ્વી અને પ્રભાવશાળી હતું, આલસ્યનો અભાવ હતો, આહાર અને વિહારમાં તેઓ બહુજ નિયમથી રહેતા

એટલે કે ગીતાજીમાં ભગવાને જે છઠ્ઠા અધ્યાયમાં યોગીનાં લક્ષણ આપતાં જણાવ્યું છે કે युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥ આ લક્ષણો શાસ્ત્રીજીમાં વિદ્યમાન હતા. દર અઠવાડીયે પુનાથી મુબઈ અને મુંબઈથી પુના આવતા છતાં કંટાળતા નહિ અને પ્રસન્નચિત્તે દરેક કાર્ય કરતા.

વાણી—શાસ્ત્રીજીની વાણી ઘણીજ તેજસ્વી હતી, તેઓ સભામાં ભાષણ કરતા, ત્યારે બુલંદ અવાજે એક પણ ક્ષણ અટકયા વિના કલાકો સુધી બોલી શકતા અને જે વિષય ગ્રહણ કર્યો હોય તે સંપૂર્ણ રીતે આખી સભાને સમજાવી શકતા, ગમે તેટલી સભા હોય તો પણ તેમને જરા પણ ક્ષોભ થતો નહિ.

સાદાઈ—શાસ્ત્રીજી પોતે એમ. એ. પ્રોફેસર હતા અને રોયલ એશિઆટિક સોસાયટીના સભ્ય હતા, છતા તેઓમાં બહુજ સાદાઇ હતી. આજના ગ્રેજ્યુએટોની માફક હેટ, પાટલુન વિગેરે કોઈ પણ વખત પહેરતા નહિ. કોલેજમાં જતા ત્યારે જરીની લાલ પાઘડી કાયમ ધારણ કરતા, ધોતીયાં બંડી ઉપર કોટ પહેરતા, કોઈ પણ માણસ કંઈ પણ પુછવા જાય ત્યારે તેની સાથે બહુ જ સરળતાથી વાત કરતા.

ભાષ્યોનો અભ્યાસ—શાસ્ત્રીજીનો દરેક ભાષ્યોનો અભ્યાસ અદ્વિતીય હતો. શાંકર, રામાનુજ, માધ્વ, નિમ્બાર્ક, નીલકંઠ, ભાસ્કર, વિજ્ઞાનભિક્ષુ વિગેરેના ભાષ્યોનો અભ્યાસ ઘણોજ ઉત્તમ પ્રકારનો હતો. તેઓ કોલેજમાં શાંકરભાષ્યના શિક્ષક હતા. તેમજ શ્રીભાષ્ય પણ વિદ્યાર્થીઓને ભણાવતા અને અણુભાષ્ય ઉપર તેમનો કાબુ એટલો બધો હતો કે એવો સરસ કાબુ ધરાવનાર અત્યારે કોઈ વિદ્વાન હશે કે કેમ તેની શંકાજ છે. જેણે તેમની "શાંકર અને વાલ્લભ ભાષ્યની તુલના" સાંભળી હશે તેને ખબર હશે કે એવું પાંડિત્ય અત્યારે દુર્લભ છે. ઉપરાંત શાસ્ત્રીજી ધર્મશાસ્ત્રોમા પણ વિદ્વાન હતા મનુસ્મૃતિ, યાજ્ઞવલ્કયસ્મૃતિ પારાશરસ્મૃતિ વિગેરે સ્મૃતિઓ ઉપરાંત ગૃહ્યસૂત્રોનો અભ્યાસ પણ સારો ધરાવતા. ધર્મશાસ્ત્રોના ગ્રંથો મોટા પ્રમાણમાં તેમની પાસે હતા. આ બાબતનો અનુભવ મને શ્રીનાથદ્વારા પ્રકરણને અંગે થયો.

શ્રીનાથદ્વારાપ્રકરણ—શ્રીનાથદ્વારામાં શ્રીદામોદરલાલજીના પ્રકરણથી સર્વત્ર ખળભળાટ થયો તે વખતે શ્રીદામોદરલાલજી શ્રીનાથદ્વારા છોડી જવાની તૈયારીમા હતા ત્યારે શાસ્ત્રીજી ભરૂચમાં હતા. શાસ્ત્રીજીને કોઇ ગોસ્વામી બાલકે આ બાબતમાં ધર્મશાસ્ત્રોનો પ્રાયશ્ચિત્તનો નિર્ણય લખી મોકલવા જણાવ્યુ આ વખતે શાસ્ત્રીજીના ધર્મશાસ્ત્રના પુસ્તકો મુબઇમાં હતા તેથી શાસ્ત્રીજીએ વાડીલાલભાઇને મુબઈ કાગળ લખ્યો અને કોઈની સાથે ધર્મશાસ્ત્રોના પુસ્તકો મોકલી દેવા જણાવ્યુ. વાડીલાલભાઇએ મંગલદાસને જણાવ્યુ પણ મંગલદાસ લાલબાવાના મંદિરમાં ગાયની સેવા કરતા જેથી તે ન જઈ શકવાથી વાડીલાલભાઈએ મને જવાનું કહ્યું જેથી હું તેજ રાતની ગાડીમાં ધર્મશાસ્ત્રોના પુસ્તકોની ગાસડી લઈ ભરૂચ ગયો. શાસ્ત્રીજીએ પુસ્તકો તપાસી લીધાં છે. પ્રાયશ્ચિત્તની બાબતમા ધર્મશાસ્ત્રોમા પ્રથમ પ્રકરણ "પર્ષદ્" નું પ્રકરણ છે તેમાં એવો નિર્ણય છે કે ત્રણ અથવા તેથી વધારે ધર્મશાસ્ત્રોના જ્ઞાતા પંડિતોની પર્ષદ્ બોલાવી તેનો નિર્ણય લેવો જોઇએ, આ હકીકત તેમણે તે ગોસ્વામી મહારાજશ્રીને લખી જણાવી. ત્યાર બાદ પોતે નાથદ્વારા શ્રીદામોદરલાલજીને તાર કરી જણાવ્યુ કે "હું ત્યાં આવું ત્યા સુધીમાં મહેરબાની કરી શ્રીનાથદ્વારા છોડશો નહિ." શાસ્ત્રીજીને શ્રીદામોદરલાલજીને સમજાવી લેવાની ઘણીજ ઉમેદ હતી પરંતુ દામોદરલાલજી તે વખતમાજ નાથદ્વારા છોડી ચાલ્યા ગયા. આથી શાસ્ત્રીજીને બહુજ આઘાત થયો હતો. શાસ્ત્રીજી કહેતા કે મને ખેદ એટના માટે થાય છે કે અત્યારે

સંપ્રદાયમાં વિદ્વાન ગોસ્વામી બાલકોની સંખ્યા બહુજ થોડી છે તેમાં પણ શ્રીસુબોધિનીજીનું નિત્યનિયમપૂર્વક વાંચન કરી વૈષ્ણવોને શ્રવણ કરાવનાર અત્યારે કોઇ નથી. આવા સમયે સંપ્રદાયમાંથી આવા શ્રીસુબોધિનીજીના વિદ્વાન ચાલ્યા જાય એ સંપ્રદાયને મોટી હાનિ છે તેથી મને ખેદ થાય છે. પ્રભુની ઇચ્છા શું છે તે જાણી શકાતી નથી નહિતર આવી બુદ્ધિ શ્રીદામોદરલાલજીને કેમ સૂઝે.

ગીતાવ્યાખ્યાન—શાસ્ત્રીજીએ શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતા ઉપર ભાટીયા મહાજનવાડીના નવા હોલમાં વ્યાખ્યાન કર્યા તે તો ખરેખર પાંડિત્યપૂર્ણજ હતાં. મે ગીતા ઉપર નથુરામ શર્માના, નરહરિ શાસ્ત્રીજીના તેમજ બીજાઓના વ્યાખ્યાનો સાંભળ્યા હતાં પરંતુ તે ગીતામાં ભગવાને શ્રીમુખે જણાવેલા સિદ્ધાંતોને અનુકૂલ ન હતાં, કારણ કે કોઇએ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને માયિક કહ્યા, કોઇએ સગુણ કહ્યા, કોઇએ જગતનું કારણ માયા કહ્યું, કોઇએ જીવના અજ્ઞાનથી કહ્યું, કોઇએ જગતને મિથ્યા કહ્યું, કોઇ હિતોપદેશની વાર્તાઓ કહી ગીતાના શ્લોકના અર્થ સમજાવી શ્રોતાઓના મનરંજન કરે, આથી મને સંતોષ થયો નહિ કારણ કે ગીતાના સિદ્ધાંતો ભગવાનના શ્રીમુખેથી અર્થની કાંઈ પણ ખેંચતાણ કર્યા વિના સમજી શકાય છે, કારણ કે ભગવાન પોતે કહે છે કે હું ક્ષરથી અને અક્ષરથી ઉત્તમ છું અને તેથી લોકવેદમાં "પુરુષોત્તમ" નામથી પ્રસિદ્ધ છું. જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયનું કારણ હુંજ છું, સર્વનું બીજ હું છું. મારાથી પર બીજું કંઈજ નથી, જેઓ મારેજ શરણે આવે છે તે જ આ મારી દુસ્તર માયાને તરી જાય છે, મૂઢ લોકો મને સામાન્ય મનુષ્યદેહધારી સમજે છે, મારૂ પરાત્પર સ્વરૂપ તેઓ સમજી શકતા નથી, હે અર્જુન ! જે કંઇ કર તે મને અર્પણ કરીનેજ કર, સાત્વિક લોકો દેવ-દેવતાઓનું ભજન કરે છે. રાજસ લોકો યક્ષ વિગેરેને ભજે છે, તામસ લોકો ભૂત પ્રેત ગણને ભજે છે, પણ હે અર્જુન ! જે પુણ્યશાળી જીવના પાપનો ક્ષય થઈ ગયો હોય તેવા નિર્ગુણ ભક્તો દ્વંદ્વમોહથી નિર્મુક્ત થઇ મને શ્રીકૃષ્ણને જ અનન્ય ભાવથી ભજે છે તેઓનો હું ઉદ્ધાર કરૂં છું. અક્ષર મારૂં ધામ છે. સૂર્ય, ચન્દ્ર, અગ્નિ, વરુણ યમ, ઇદ્ર, વાયુ, રુદ્ર, આદિત્ય, વસુ, સાધ્ય, વિગેરે મારા વિરાટ શરીરમાં વસે છે તે હે અર્જુન! બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી જ બ્રહ્મભૂત પ્રસન્નાત્માનેજ મારી પરાભક્તિનો લાભ થાય છે માટે તું સર્વ ધર્મો છોડી મને એકનેજ શરણે આવ. હું તારો સર્વ પાપમાંથી મોક્ષ કરીશ. આ સર્વોત્તમ સિદ્ધાંતોનું શ્રવણ શાસ્ત્રીજીએ ગીતા ઉપરની અમૃતતરંગિણી તથા કલ્યાણભટ્ટજીની સર્વે શ્રેષ્ઠ ટીકાઓ સાથે કરાવ્યું હતું.

નિર્ભયતા—શ્રીશુદ્ધાદ્વૈત પુષ્ટિસંપ્રદાયના સિદ્ધાંતો નિર્ભય રીતે કોઇએ જો સમજાવ્યા હોય તો શાસ્ત્રીજીએજ, તેઓ શ્રીમહાપ્રભુજીના શબ્દોથી અને વેદગીતાસૂત્ર ભાગવતના પ્રમાણથીજ વાત કરતા અને સંપ્રદાયનું રહસ્ય સમજાવવામાં જરા પણ સંકોચ રાખતા નહિ. એક વખત આઠ વર્ષ પર કેશવબાગમાં શ્રીદ્વારકેશલાલજી મહારાજ ચાંપાસેનીવાળાના અધ્યક્ષસ્થાને શાસ્ત્રીજી શાંકર અને વાલ્લભ ભાષ્યની તુલનાત્મક સમીક્ષા કરતા હતા. અગાઉ પણ આ પ્રકારના કેટલાંક વ્યાખ્યાનો થઇ ગયેલાં જેથી કેટલાક સ્માર્ત માયાવાદીઓ તે દિવસે કોલાહલ કરવાના ઉદ્દેશથી આવ્યા. સર્વથી પ્રથમ મનુભાઈ ચં. પંડ્યા સોલીસીટર શાસ્ત્રીજીના વ્યાખ્યાનમાં વિઘ્ન કરવા ઉભા થયા. શાસ્ત્રીજીએ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ સમજાવતાં કહ્યું કે "બ્રહ્મ પોતે સચ્ચિદાનંદ પણ છે અને બ્રહ્મમાં સત્, ચિત્, આનંદ અને કર્તૃત્વાદિ ધર્મ પણ છે" આ વાત મનુભાઇ સહન ન કરી શકયા અને બોલી ઉઠયા કે "બ્રહ્મમાં કર્તૃત્વાદિ ધર્મો છેજ નહિ" પછી શાસ્ત્રીજીએ તેમને जन्माद्यस्य यतः शास्त्रयोनित्वात् । आनन्दमयोऽभ्यासात् । प्रकृतैतावत्त्वं हि प्रतिषेधति ततोब्रवीति

च भूय. ઇત્યાદિ સૂત્રોથી અને स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च ઈઆદિ શ્રુતિથી સિદ્ધ કર્યું હતું કે બ્રહ્મમાં કર્તૃત્વાદિ ધર્મો છે અને તે સર્વે ધર્મો અપ્રાકૃત છે, જે સ્થળે ધર્મોનો નિષેધ કરેલ છે તે પ્રાકૃત ધર્મોનો નિષેધ છે માટે બ્રહ્મ ધર્મી પણ છે અને કર્તૃત્વાદિ અપ્રાકૃત ધર્મથી યુક્ત પણ છે એમ સૂત્રકારનો સિદ્ધાંત છે. ત્યારબાદ મનુભાઇ પંડયા સભા છોડી ચાલતા થયા હતા.

ગોસ્વામિબાલકો પ્રત્યે સ્નેહભાવ—શાસ્ત્રીજીને કોઈ કોઈ વખત પ્રસંગવશાત્ કોઈ ગો. બાલકો સાથે વિરોધ થયો હશે અને કોઇ વખત કટુ વચન કહેવાનો પ્રસંગ પણ ઉભો થયો હશે, પરંતુ તે સિદ્ધાંતપરત્વેજ, રાગદ્વેષથી નહિ, કારણ કે શાસ્ત્રીજીને પોતાને અંગત રાગદ્વેષ હતો જ નહિ. જ્યારે કોઇ ગો. મહારાજ તેમને બોલાવે ત્યારે પાછા તુરત સરળતાથી ત્યાં જતા. એક વખત શાસ્ત્રીજીએ ગો. શ્રી ૬ ગોકુલનાથજી મહારાજની પ્રશંસા કરી. તેનો પ્રસંગ એવો હતો કે શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ પુના પધાર્યા હતા, શાસ્ત્રીજી પણ તે વખતે પુનામાં હતા. ત્યાં શાસ્ત્રીજી પાસે કોઇ જર્મન પ્રોફેસર આવ્યા અને તે પ્રોફેસરને મહારાજશ્રીની મુલાકાત લેવાની ઇચ્છા થઇ. શાસ્ત્રીજી તે પ્રોફેસરને લઇ મહારાજશ્રી પાસે આવ્યા. તે પ્રોફેસરે મહારાજશ્રી સાથે બ્રહ્મના સ્વરૂપ વિષે સંસ્કૃતમાં ઘણી ચર્ચા કરી. પ્રોફેસરે જણાવ્યું કે બ્રહ્મ તો નિરાકાર છે તેને તમે પુરુષાકાર કેમ માનો છો? પછી મહારાજશ્રીએ શ્રુતિના પ્રમાણોથી બ્રહ્મની પુરુષાકૃતિ સિદ્ધ કરી આટલું જ નહિ પણ મહારાજશ્રીએ જણાવ્યું કે યોગશાસ્ત્રના કર્તા પંતજલિ પણ પોતાના સૂત્રમાં ઇશ્વરને પુરષાકાર જણાવે છે એમ કહી મહારાજશ્રીએ તે સૂત્ર क्लेशकर्म विपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरः સંભળાવ્યું ત્યારે તે જર્મન પ્રોફેસર ખુશ થઈ ગયો અને શાસ્ત્રીજીને મોઢે મહારાજશ્રીની પ્રશંસા કરી. તે વાત શાસ્ત્રીજીએ અમને કહી મહારાજશ્રીની પણ પ્રશંસા કરી હતી.

બીજો એક પ્રસંગ એવો છે કે શાસ્ત્રીજીને ઘણા વર્ષો અગાઉ કામવનવાલા ગો. શ્રી ૬ ગોપાલલાલજી મહારાજે બે ગરમ શાલો જરી કીનાર અને પાલવથી ભરેલી ઓરાઢી હતી, ઘણા વર્ષો થવાથી શાલોની અંદરનું લાલ ગરમ કાપડ ઉધઈ બેસી જવાથી ખરાબ ગયું હતું, પરંતુ જરીની કીનારો અને પાલવો સારા રહ્યા હતા. શાસ્ત્રીજીને આ પ્રસાદી શાલો મહારાજશ્રીની યાદગીરીરૂપે કાયમ રહે તેવી તીવ્ર ઇચ્છા હતી. શાસ્ત્રીજીએ તે બંને શાલો મને સુધારવા આપી, મેં તે શાલોનુ કપડું અંદરથી કાઢી નાખી તેને બદલે નવું લાલ ગરમ કાપડ તેની અંદર ગોઠવી ઉપરથી જરીના સાંધા જરીથી મેળવી દઇ બંનેને નવા જેવી બનાવી દીધી શાસ્ત્રીજી તે શાલોને જોઈ બહુજ પ્રસન્ન થયા, ત્યાર પછી મને કહ્યુ કે આ શાલો મને કામવનવાલા મહારાજ તરફથી મળી છે તેની યાદગીરી જળવાઇ રહે માટે આ બંને શાલો ઉપર મહારાજશ્રીનું નામ મને જરીથી બનાવી આપો. પછી તે શાલો ઉપર જરીથી મહારાજશ્રીનું નામ "काम्यवनस्थ गोस्वामि श्रीद् मद् गोपाललालजी" એમ લખાવ્યું ત્યારે પોતાને સંતોષ થયો, હવે શાલના ગરમ ટુકડા વધ્યા તે પોતે સાચવી રાખ્યા અને મને કહ્યુ કે આ પ્રસાદી ટુકડાઓ છે માટે તેનો ગૌમુખી વગેરે બીજા કાર્યમાં ઉપયોગ થશે આવો તેમનો ઉત્તમ ભાવ હતો. પુનામાં ગો. બાલકો પધારતા ત્યારે શાસ્ત્રીજી પોતાને ઘેર પધરાવી ભેટ કરતા અને ગામમાં સાથે ચાલીને કરાવી આપતા.

શાસ્ત્રીજીએ પોતાની નાની પુત્રીના લગ્ન પ્રસગે દરેક ગો. બાલકોને પધરાવી ભેટ વિગેરેથી સન્માન કરી "આ મારા દેવો છે." એવા ઉદ્ગાર કાઢી પોતાનો ભાવ પ્રકટ કર્યો હતો. આ તો ગયા વરસની તાજી બીના છે. એ વખતે શાસ્ત્રીજીએ બ્રાહ્મણોને પણ બોલાવી વેદપાઠ

કરાવી દક્ષિણાથી તેમને સંતોષ્યા હતા. વળી જે સભાઓમાં પોતે ભાષણ કરવાના હોય તે સભાના અધ્યક્ષસ્થાને જો કોઈ ગોસ્વામી મહારાજ બિરાજમાન હોય તો પોતે ઉભા થઈ "શ્રીમદ્‌વલ્લભરાજકુમાર સભાપતિ મહોદય" થી સંબોધી પછી ભાષણ કરતા. આવી તેમની ભાવના હતી.

સેવાભાવના—ભરૂચમાં શાસ્ત્રીજીને ઘેર તેમની દાદીમાના વખતથી શ્રીઠાકોરજીનાં સેવ્ય સ્વરૂપ બિરાજે છે. શાસ્ત્રીજી કોલેજથી નિવૃત્ત થયા પછી ભરૂચમાંજ રહ્યા. પોતે પણ સેવામાં ન્હાઈ રાજભોગ ધરી પછી પ્રસાદ લેતા. ત્રણ વર્ષ પહેલાં શાસ્ત્રીજીને ઠાકોરજી માટે જન્માષ્ટમીના ઉત્સવ ઉપર જરીની પીછવાઇ ખંડપાટ ચોકી વગેરે બનાવવાની ઇચ્છા થઇ મને કાગળ લખ્યો તેમાં પીછવાઇ વગેરેના માપ લખી મોકલ્યાં અને જણાવ્યું કે આ સાજ મને શ્રાવણ વદી ૪ ને દિવસે મળી જાય તેવી રીતે મોકલજો કારણ કે શ્રાવણ વદી ૫ ને દિવસે મારે ઘેર ઠાકોરજીનો પાટોત્સવ છે. તેમાં પણ ધરી શકાય. આ પ્રમાણે બધો સાજ તૈયાર કરી શ્રાવણ વદી ૪ ને રાતે સાથે લઇ હું ભરૂચ ગયો. સવારમાં પહોંચ્યો. શાસ્ત્રીજી સાજ જોઇ બહુ પ્રસન્ન થયા અને પોતે સેવામાં ન્હાઇ પોતાને હાથેજ તે સાજ ધર્યો. હું તે વખતમાં ચાર દિવસ શાસ્ત્રીજીને ઘેર રહ્યો તે વખતનો શાસ્ત્રીજીનો કાર્યક્રમ નીચે પ્રમાણે હતો.

ભરૂચનો કાર્યક્રમ—સવારમાં પાંચ વાગ્યાને સુમારે શાસ્ત્રીજી ઉઠતા અને પ્રભુસ્મરણ અને શ્રીમહાપ્રભુજીનું સ્મરણ કરતા ત્યારબાદ દાતણપાણી કરી ચા પીતા, ત્યારબાદ શ્રીસુબોધિનીજીના પ્રૂફો તપાસતા. ત્યા લગભગ દશ વાગી જતા પછી શૌચ જઈ સ્નાન કરી સેવામાં જે કોઇ ન્હાયુ હોય તેને મદદ કરતા. ત્યારપછી ઠાકોરજીને રાજભોગ ધરી પોતે પ્રસાદ લેવા બેસતા, પ્રસાદ લઇ મુખવાસ લઈ પછી હિંચકા ઉપર આરામ કરતા. બપોરના ત્રણ વાગે ચા લેતા, ત્યારપછી ગામમાંથી કથા શ્રવણ કરવા વૈષ્ણવોનો સમૂહ આવતો. બેઠકનો હોલ વૈષ્ણવ સ્ત્રીપુરુષોથી ચિકાર ભરાઇ જતો. એક પારસી ગૃહસ્થ ઉત્સુકતાથી શ્રીસુબોધિનીજીનું શ્રવણ કરવા આવતા, એક સંન્યાસી પણ શ્રવણ કરવા આવતા, ચારથી છ વાગતા, બે કલાક સુધી શ્રીસુબોધનીજીનું નિત્ય નિયમપૂર્વક વ્યાખ્યાન શાસ્ત્રીજી હિંચકા ઉપર બેસીને કરતા, શ્રોતાઓ વ્યાખ્યાનથી રસમા તલ્લીન થઇ જતા, સાંજના ૭ વાગે હવેલીએ દર્શન કરી પછી શ્રીમહાપ્રભુજીની બેઠકે દર્શન કરવા જતા, ત્યાંથી દર્શન કરી ઘેર આવી જાય. ત્યાં ઠાકોરજીને શયનમાં ધરેલી પાતળ તૈયાર હોય તે પ્રસાદ લઇ લેતા એટલામા રાતના નવ વાગી જતા. ત્યારબાદ આખા દિવસના ખર્ચનો હિસાબ માણસ પાસેથી તપાસી લખાવી લેતા. લગભગ દશને આશરે પ્રભુસ્મરણ કરતા સુઇ જતા. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રીજીનું જીવન ભગવન્મય હતુ.

સિંહગર્જના—શાસ્ત્રીજીનુ પાંડિત્ય એટલું બધું અગાધ હતું કે કોઇ વાદી તેની સામે ટકી શકતો નહિં. ઈ. સ. ૧૯૨૬ ના આગસ્ટ મહીનામાં કેટલાક માયાવાદીઓએ ખટપટ ઉભી કરી પદ્મનાભ નામના કોઈ પંડિતને ઉભા કર્યા. તે પંડિતે એક હેન્ડબીલ પ્રકટ કર્યું અને તેમાં પોતે "શ્રીઅણુભાષ્ય" નુ ખંડન કરવાની ચેલેંજ કરી. જો કે તે પંડિતને પોતાને તો કોઇ પણ ભાષ્યનો અભ્યાસજ નહતો છતાં તેણે ચેલેંજ ફેંકી શ્રીમદ્‌વલ્લભાધીશ્વરના સિદ્ધાંત ઉપર કોઇ ચડી આવ્યો હોય ત્યારે શાસ્ત્રીજી કેમ શાંત બેસી રહે ? શાસ્ત્રીજીએ તે પદ્મનાભને ગર્જના કરી લેખિત પડકાર કર્યો કે આવો વાદ કરવા, તમો અણુભાષ્યમા જેટલી અનુપપત્તિ દર્શાવશો તે સર્વનો સપ્રમાણ પરિહાર કરીને શ્રીમદ્‌ભાષ્યકાર શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ભાષ્યસ્થ સિદ્ધાન્તનું હું

મંડન કરી આપીશ, આ પ્રમાણે કાગળ લખ્યો એટલે પદ્મનાભના ગાત્ર ગળી ગયાં, અને પ્રથ પોતે વાદ સ્થળ તરીકે મુંબઇનું નક્કી કર્યું હતુ તેમાંથી છટકવાને પોતે પુના અથવા કાશીમ વાદ કરશે એમ જણાવ્યુ ત્યારે શાસ્ત્રીજીએ ફરી વાર કાગળ લખ્યો કે મુંબઇનું સ્થળ તમે નક્કી કર્યું છે માટે હવે ફેરફાર થઇ શકશે નહિ. હવે તમે તમારા મધ્યસ્થનુ નામ આપો એટલે હું પણ મારા મધ્યસ્થનુ નામ આપુ એમ લખી પોતાનો વાદનો ટાઇમ પણ જણાવી દીધો પરંતુ તે પદ્મનાભ જવાબ ક્યાંથી આપી શકે? પોતાને અણુભાષ્યનો અભ્યાસ ન હોય તે અનુપપત્તિ ક્યાંથી દર્શાવી શકે? એટલે વચમાં કલિગ્રામસ્થ અનન્તકૃષ્ણ શાસ્ત્રીએ પદ્મનાભની વકીલાત કરવા માંડી, શાસ્ત્રીજીએ તેને પણ પડકાર કર્યો અને પદ્મનાભ પંડિત ગચ્છંતિ કરી ગયા.

બીજો એક પ્રસંગ સંવત ૧૯૯૦ ના ફાગણ માસમાં બન્યો. તે વખતે તેરસી વગેરે નામધારી સુધારકોએ કરસનદાસ મુલજીના શતાબ્દીને નામે પતિત છાપાઓમાં દુષ્ટ લેખો લખી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના સિદ્ધાન્તો ઉપર ગલીચ આક્ષેપો કર્યા, તે વખતે ગો. શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજે તે સુધારકોનાં મુખમર્દન કરવાને કમર કસી અને શ્રીમહાપ્રભુજીના પ્રાગટ્યઉત્સવ નિમિત્તે એક વ્યાખ્યાનસપ્તાહની યોજના કરી, અને શાસ્ત્રીજીને શ્રીમહાપ્રભુજીના સિદ્ધાન્તો ઉપર વ્યાખ્યાન કરવાનુ તારથી જણાવી દીધું, શાસ્ત્રીજીએ તુરત જવાબમાં "Yes" હા જણાવી પોતે તુરત રવાના થયા. પ્રથમ સભા ટાઉન હોલમા ગો શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજના પ્રમુખસ્થાને થઈ તેમા શાસ્ત્રીજીએ ગુજરાતી ભાષામાં "શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના સિદ્ધાન્તો" ઉપર વ્યાખ્યાન કર્યું. હોલ આખો સ્ત્રીપુરષોથી ચીકાર ભરાઇ ગયો હતો, શાસ્ત્રીજીએ બહુ ઓજસ્વી ભાષામાં તે સિદ્ધાન્તો જણાવ્યા અને આક્ષેપ કરનારાઓને શ્રીમહાપ્રભુજીના કોઇ પણ ગ્રંથમાંથી તેઓએ કરેલા આક્ષેપો પુરવાર કરવાની ચેલેંજ કરી હતી. બીજે દિવસે મુંબઈની હાઇકોર્ટના અંગ્રેજ વડા ન્યાયાધીશ જસ્ટીસ બ્રોમન્ટના પ્રમુખપદે ટાઉન હોલમાંજ સભા થઇ. તેમાં પણ બેરીસ્ટરો, ન્યાયાધીશો, પ્રોફેસરો, વકીલો, શ્રીમંત ગૃહસ્થો છાપાના તંત્રીઓ, તેમજ ઘણા વૈષ્ણવ સ્ત્રીપુરુષોની હાજરી હતી, તે દિવસે શાસ્ત્રીજીએ અંગ્રેજી ભાષામા બહુજ વિદ્વત્તાથી ભરેલું છટાદાર શૈલીમાં ભાષણ કર્યું, તેમાં શાસ્ત્રીજીએ શ્રીમહાપ્રભુજીના સિદ્ધાન્તોની ઉત્તમતા રાસલીલાનું સ્વરૂપ અને તે લીલાથી જીવ અને પરમાત્માનું ઐક્ય વિગેરે સમજાવી આવા ઉત્તમ સિદ્ધાન્તો ઉપર તે સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ કર્યા વિનાજ આક્ષેપ કરનારાઓનું ભયંકર અજ્ઞાન પૂરવાર કર્યું હતુ આ વખતનું દૃશ્ય જાણે ભીષ્મપિતામહ સભાને ઉપદેશ કરતા હોય તેવું થયું હતું. બરાબર એક કલાક સુધી એક ક્ષણ પણ અટકયા વિના ભાષણ સંપૂર્ણ થયું, શાસ્ત્રીજીની વ્યાખ્યાન કરવાની પદ્ધતિ જોઈ વડા ન્યાયાધીશે શાસ્ત્રીજીને પોતે તાળીઓથી વધાવી લીધા અને ઉભા થઇ ભાષણ કર્યું કે શાસ્ત્રીજીએ એક કલાક સુધી જરાપણ અટકયા વિના અને નોટ પણ જોયા વિના એકસરખું ભાષણ આપી સિદ્ધાંતો સભાને સમજાવ્યા છે તે બદલ શાસ્ત્રીજીને ધન્યવાદ ઘટે છે. સારબાદ માજીસ્ટ્રેટ ઇન્દ્રવદન મહેતાએ પણ ઉભા થઈ શાસ્ત્રીજીને ધન્યવાદ આપ્યો હતો અને જણાવ્યુ હતું કે સિદ્ધાન્તોનો પ્રથમ અભ્યાસ કરવો જોઇએ પછીજ તેના ગુણદોષની ખબર પડે વિગેરે.

ગ્રંથ સાહિત્ય—શાસ્ત્રીજીએ ઘણા ગ્રંથો છપાવ્યા છે તેમા કેટલાક અપ્રગટ હતા તે પ્રગટ કર્યા, કેટલાકના અનુવાદો કર્યા અને કેટલાક સ્વતંત્ર લેખ પણ લખ્યા છે તેઓના ગ્રંથનું લીસ્ટ છપાએલું છે એટલે તે અહિં જણાવવાની જરૂર નથી.

મુખ્યત્વે શ્રીપુરુષોત્તમજીનો પ્રસ્થાનરત્નાકર, ઇચ્છારામ ભટ્ટજીનો ભાષ્ય ઉપર પ્રદીપ નામની ટીકાનો ગ્રંથ, શ્રીભાગવત સુબોધિનીજીના જન્મપ્રકરણથી ૨૫ અધ્યાય અને એકાદશના ૪ અધ્યાય પર્યંત તે ઉપરાંત પુષ્ટિભક્તિસુધામાં છપાયેલા ગ્રંથો, વળી શ્રીવેણુગીત, યુગલગીત, ગોપીગીતના અનુવાદો વેદસ્તુતિનો અનુવાદ વિગેરે પ્રસિદ્ધ થયા છે. રાસપંચાધ્યાયી અને અણુભાષ્યના અનુવાદ હજી અપ્રસિદ્ધ છે. ઉપરાંત સ્વતંત્ર ગ્રંથો An examination of S'amkara's refutation of the Samkhya System. તે ઉપરાંત શ્રીશુદ્ધાદ્વૈત માર્તંડ ઉપર ઉપોદ્‌ઘાત શાસ્ત્રીજીએ બહુજ વિસ્તૃત લખ્યો છે. સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્તોના અભ્યાસ કરનારને તે બહુજ ઉપયોગી છે. અગાઉ મણિલાલ નભુભાઇએ ગીતા ઉપર વિસ્તૃત ઉપોદ્‌ઘાત લખેલો તે ઉપરથી ગો. શ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજે શાસ્ત્રીજીને શુદ્ધાદ્વૈતમાર્તંડ ઉપર એવીજ પદ્ધતિથી ઉપોદ્‌ઘાત લખવા આજ્ઞા કરી અને તેથી આવો સુંદર ઉપોદ્‌ઘાત લખાયો એમ શાસ્ત્રીજી કહેતા. બીજા ઘણા સ્વતંત્ર લેખો છે જેનું લીસ્ટ છપાયેલું છે.

ભાષણો

શાસ્ત્રીજીએ ઘણાં ભાષણો કર્યાં છે તેમાં મુખ્યત્વે નીચે પ્રમાણે છે.

	સ્થળ—મુંબઇમાં.
શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના પ્રાકટ્યોત્સવ ઉપર	શ્રીસાતસ્વરૂપની હવેલી. શ્રીભાટીયા મહાજનવાડીનો હોલ અને ટાઉન હોલમાં બે વખત.
શ્રીગુસાંઇજી શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીનો પ્રાકટ્યોત્સવ	શેઠ વેણીલાલ વ્રજભૂખણદાસનો કૃષ્ણનિવાસ માધવબાગ, શ્રીલાલબાવાનું મંદિર.
શ્રીપુરુષોત્તમજીના પ્રાકટ્યોત્સવનિમિત્તે સંત ૧૯૮૧ અને સં. ૧૯૮૨	માધવબાગમાં બે વખત, શ્રીપુરુષોત્તમ મંડળ તરફથી.
શાંકર અને વાલ્લભ ભાષ્યની તુલના ઇ. સ. ૧૯૨૭	નરનારાયણ મંદિર, માધવબાગ, ગુલાલવાડી, કેશવબાગ, મોટું મંદિર, નરનારાયણ મંદિર, કેશવબાગ, લાલબાવાનું મંદિર અને મુલતાનીની વાડીમાં અનુક્રમે થયા હતાં.
રસનિષ્પત્તિપ્રકાર ઉપર સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાન	ભાટીયા મહાજન વાડીનો હોલ.

ઉપરાંત મોટા મંદિરમાં तत्तु समन्वयात् સૂત્ર અને ववेमाः स्त्रियो वनचरीः ઉપર વ્યાખ્યાન કર્યાં.

આ ઉપરાંત ગીતાનું વાચન ભાટીયા મહાજન વાડીના હોલમાં થયું, કેટલાક ગ્રંથોનું વાચન શ્રીગટ્ટૂલાલજીના મંદિરમા થયુ, કેટલુક વાંચન માધવબાગમાં અને ઘણુ ખરૂં છેવટનું વાડીલાલભાઇના પાછળના દિવાનખાનામાં થયુ. શ્રીગુસાંઇજીના પ્રાકટ્યનિમિત્તે ભાષણ કરતાં શાસ્ત્રીજીએ વેણીલાલ શેઠને જણાવ્યુ કે શ્રીગુસાંઇજીના સમગ્ર ગ્રંથો એકજ પુસ્તકમાં છપાય તો વાચનમાં સરળતા થાય માટે આટલું કામ તમે કરો.

શાસ્ત્રીજી ઉપર શ્રીગોસ્વામિબાલકોનો ભાવ—શાસ્ત્રીજી ઉપર ગો. બાલકો સ્નેહભાવ ધરાવતા, ગો. શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજી મહારાજે શાસ્ત્રીજી પાસે અણુભાષ્ય વિગેરે આકર ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરેલો, મહારાજશ્રી તરફથી શ્રીમદ્‌ગોપાલપૂર્વતાપિન્યુપનિષદ્‌ બહાર પડયું છે. જે મહારાજશ્રીની વિદ્વત્તાના નમુનારૂપ છે. આ ગ્રંથની પીયૂષલહરીનામની ભાષ્યટીકાના મંગલાચરણના છઠ્ઠા શ્લોકમાં મહારાજશ્રી શાસ્ત્રીજીનું સ્મરણ કરતાં જણાવે છે કેઃ—

वेदान्ततत्त्वं दययोपदिश्य योभून्मदीयोदयहेतुभूमिः ।
श्रीवल्लभाचार्यपदैकनिष्ठस्तं मगनलालं मनसा स्मरामि ॥

વળી સુરતવાલા ગો. શ્રીવ્રજરત્નલાલજી મહારાજનો સ્નેહ પણ અત્યંત હતો. શાસ્ત્રીજી પાસે એગીને મહારાજશ્રી કોઇ વખત ભાષ્ય વિગેરે ગ્રંથનું વાંચન કરતા અને કઠિનતા લાગે ત્યાં શાસ્ત્રીજીને પુછતા, શાસ્ત્રીજીને સુરત પણ બોલાવતા અને ક્વચિત્ ટપાલથી પણ કંઇ પુછતા. શ્રીલાલબાવાના મંદિરવાલા ગો. શ્રીરણછોડલાલજી મહારાજનો પણ શાસ્ત્રીજી સાથે સારો સબંધ હતો અને મહારાજશ્રી તરફથી શાસ્ત્રીજીએ જન્મપ્રકરણના સુબોધિનીજી પ્રસિદ્ધ કર્યાં હતાં. મહારાજશ્રીની તબીયત નરમ થવાના ખબર સાંભળી શાસ્ત્રીજી ભરૂચથી મુંબઇ આવ્યા હતા અને થોડા દિવસ રોકાયા હતા શ્રીનાથદ્વારાધીશ તિલકાયત ગો. શ્રીગોવર્ધનલાલજી મહારાજ મુંબઇ પધાર્યા હતા ત્યારે લગભગ પાંચ વર્ષ અગાઉ મહારાજશ્રીનો મુકામ વાલકેશ્વરના બંગલામાં હતો. શ્રીનાથદ્વારામાં મહારાજશ્રી નિત્ય નિયમપૂર્વક રાત્રિના શ્રીસુબોધિનીજી શ્રવણ કરતા તેથી અહિં શ્રીસુબોધિનીજીનું શ્રવણ કરવા શાસ્ત્રીજીને બોલાવ્યા હતા. શાસ્ત્રીજીએ દશ બાર દિવસ સુધી વાલકેશ્વરના બંગલામાં રાત્રિના વખતે શ્રીસુબોધિનીજીનું સર્વસાહિત્ય સાથે વાચન કર્યું, મહારાજશ્રી વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરી પ્રસન્ન થયા હતા. ચિ ગો. શ્રીદીક્ષિતજી બાવાસાહબનો ભાવ શાસ્ત્રીજી ઉપર ઘણો સારો હતો. બાવાસાહબ કોઇ કોઇ વખત પોતાના લખેલાં વ્યાખ્યાનો શાસ્ત્રીજીને વંચાવતા, બાવાસાહબની શાસ્ત્રીજી પાસે આકર ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા હતી. પરંતુ દૈવેચ્છાએ એ અપૂર્ણ રહી. તો પણ છેવટના વખતમાં પણ આપશ્રીએ શાસ્ત્રીજીને ગયા વરસમાં મોટા મંદિરમાં બોલાવી તેમની પાસેથી तत्तु समन्वयात् એ સૂત્ર ઉપર વ્યાખ્યાન શ્રવણ કર્યું અને બહુજ પ્રસન્ન થયા. અન્ય ગોસ્વામિ બાલકોનો સ્નેહ પણ શાસ્ત્રીજી સારો ધરાવતા, તે શાસ્ત્રીજીને ત્યાં લગ્ન સમારંભમાં તે ગો. બાલકોએ પધારી પોતાનો સ્નેહ બતાવ્યો હતો અને મોટા મંદિરવાળા ગો. શ્રી ૧૦૮ શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજનો શાસ્ત્રીજી ઉપર કેવો ભાવ હતો તે તો આપશ્રીએ શાસ્ત્રીજીની શોકસભામાં શાસ્ત્રીજી માટે પોતાના હૃદયના સુંદર ઉદ્ગારો જણાવ્યા છે તે ઉપરથી જાણી શકાય છે.

માનપત્રો—શાસ્ત્રીજીને સંવત ૧૯૯૨ ના ભાદરવા સુદી ૧૧ ને દિને માધવબાગમાં શ્રીપુરુષોત્તમમંડળના અધ્યેતાઓ તરફથી સન્માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતુ. શાસ્ત્રીજી કોલેજમાંથી નિવૃત્ત થયા ત્યારે પુનામાં શાસ્ત્રીજીને માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું અને તેમની જ્ઞાતિ તરફથી મુબઇમાં સુખાનંદની વાડીના હોલમાં શાસ્ત્રીજીને માનપત્ર આપવામાં આવ્યુ હતું

શ્રીમહાપ્રભુજીના સ્વરૂપમાં દૃઢાસક્તિ—શાસ્ત્રીજીને શ્રીમહાપ્રભુજીના સ્વરૂપમાં અનન્ય નિષ્ઠા હતી, શાસ્ત્રીજી કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા ત્યારથી શ્રીમહાપ્રભુજીની વસ્ત્રસેવા કરતા અને સમગ્ર જીવનપર્યંત શ્રીમહાપ્રભુજીની નામસેવા પણ કરી અને શ્રીમહાપ્રભુજીના ભાષ્ય સુબોધિની ષોડશગ્રંથો વિગેરેના ચિંતનમાંજ આયુષ્ય વ્યતીત કર્યું. શાસ્ત્રીજી ટપાલ લખતા ત્યારે પ્રથમજ "શ્રીવલ્લભ" લખી પછી શરૂઆત કરતા. શ્રીમહાપ્રભુજીની બેઠકે ભરૂચમા નિત્ય દર્શન કરવા જતા. ચંપારણ્યની તથા બીજી કેટલીક બેઠકોની યાત્રા પણ કરી હતી એક પ્રસંગ એવો બન્યો હતો કે ભરૂચમાં શ્રીમહાપ્રભુજીની બેઠકને રંગ લાગતો હતો અને ભીંત ઉપર શ્રીમહાપ્રભુજીનું ચિત્ર કાઢવાનું હતું. આ કાર્ય એક ચિત્રકારને સોંપવામા આવ્યું હતું, તે વખતે હું શાસ્ત્રીજી પાસે ભરૂચમાં હતો. ચિત્રકારે શ્રીમહાપ્રભુજીનું ચિત્ર કાઢયું. અમે સાંજના બેઠકે દર્શન કરવા

ગયા, શાસ્ત્રીજીએ ચિત્ર જોયું પરંતુ તેમને પસંદ થયું નહિ, જેના હૃદયમાં શ્રીમહાપ્રભુનું અહર્નિશ ચિંતન હોય તેને સ્વરૂપમાં ફેરફારવાળું ચિત્ર કેમ ગમે ? શાસ્ત્રીજીએ તુરત ચિત્રકારને બોલાવ્યો અને શ્રીમહાપ્રભુજીના મુખારવિંદમાં તથા વર્ણમાં જે ફેરફાર કરવાનો હતો તેની તેને બરાબર સૂચના કરી અને ચિત્રમાં સુધારો કરાવ્યો. શ્રીમહાપ્રભુજીના પ્રાકટ્ય ઉત્સવને દિવસે શાસ્ત્રીજી જરીકીનારનો કેસરી ઉપરણો ધારણ કરતા અને સભાઓમાં શ્રીમહાપ્રભુજીના ગુણગાન કરતા, આવા શ્રીમહાપ્રભુજીના અનન્ય સેવક આ જમાનામાં દુર્લભ છે.

સમયસૂચકતા—શાસ્ત્રીજી વ્યવહારમાં ઘણાજ સમયસૂચક હતા. શાસ્ત્રીજી કોલેજમાંથી નિવૃત્ત થયા ત્યારે શાસ્ત્રીજીને પેન્શન મળ્યું. કેળવણી ખાતામાં પેન્શનની પદ્ધતિ બે પ્રકારની છે. એક તો આયુષ્ય પર્યંત નિયત પેન્શન મળ્યા કરે, બીજી રીત પેન્શનના અર્ધા હિસાબે દશ વર્ષની રકમ રોકડી મળી જાય. શાસ્ત્રીજીને જાણે પોતાના આયુષ્યનું જ્ઞાન હોય તેમ શાસ્ત્રીજીએ બીજી રીત પસંદ કરી અને દશ વર્ષની રોકડ રકમ લઇ લીધી. આથી મોટી રકમનો લાભ થયો ગણાય. શાસ્ત્રીજીએ કોલેજમાથી નિવૃત્ત થયા પછી પોતાના મકાનો જે નર્મદાજીના કીનારા ઉપર બહુજ રમણીય સ્થળમાં છે તેને મોટી રકમ ખર્ચી સુધરાવ્યાં. દરેકમાં લાદીઓ નખાવી દરેક વ્યવસ્થા પોતાને હાથેજ કરી ગયા કે જેથી પાછળથી કંઇ મુશ્કેલી ઉભી થાય નહિ. શાસ્ત્રીજીને છાતીમાં રાત્રિના દુઃખાવો થવા માંડયો ત્યારે પોતે જરાપણ ગભરામણ વિના ચોકો કરી તેમાં પોતાને સુવાડવાની આજ્ઞા આપી દીધી અને પોતે અંતિમ પ્રભુસ્મરણ કરવા મંડયા.

કરુણા—શાસ્ત્રીજીનું હૃદય કોમળ હતું. એક વખત લાડીલેશ નામના કોઇ વૈષ્ણવ પંડિત આવ્યા અને પોતાને કન્યાદાન માટે પૈસાની જરૂર જણાવી ત્યારે શાસ્ત્રીજીએ પોતે રૂ. ૫૧) આપી બીજાઓ પાસેથી પણ તેવી રકમો અપાવી રૂા. ૨૦૦) કરી આપ્યા. પુનામાં પોતે રહેતા ત્યારે કોઈ ભાટીયા ગૃહસ્થના ઘર સાથે શાસ્ત્રીજીને સારો સબંધ હતો. તે ગૃહસ્થ ગુજરી ગયા ત્યારે તેમની વિધવા સ્ત્રીને પૈસાની બહુ ખેંચ પડી, આ બાઇને શાસ્ત્રીજી પોતાની પુત્રીવત્ માનતા તેથી શાસ્ત્રીજીએ તે વખતમાં છુટક છુટક રૂા. ૧૦૦૦) એક હજારની લગભગ મદદ કરી તેની નોંધ પોતાની ડાયરીમાંથી શાસ્ત્રીજીએ મને વંચાવી હતી.

સિદ્ધાંતમાં આગ્રહઃ—શાસ્ત્રીજીએ પોતે જે સિદ્ધાંતો સત્ય માનતા હોય તેમાં તેમને બહુજ આગ્રહ રહેતો, આ બાબતમાં એક વખત મોટા મંદિરમાં ગમનવમીના શ્રીગુસાંઇજીના નિર્ણય ગ્રંથ ઉપર બહુજ ચર્ચા ચાલી હતી, ત્યારે તેનો નિર્ણય કરવા ઘણા ગો. બાલકો અને પંડિતોની સભામાં હાજરી હતી. ઘણા વાદવિવાદને અંતે શાસ્ત્રીજી પોતે પોતાના સિદ્ધાંતમાં દૃઢ રહ્યા હતા. એક વખત શાસ્ત્રીજીને અમારા કલાસમાં પણ વાડીલાલભાઈ અને ધીરજભાઈ સાથે બ્રાહ્મણદેવતાવાદ પરત્વે અર્થમાં વિરોધ થયો હતો અને પોતે ગુસ્સે થઇ ગયા હતા અને તે બાબતની ટપાલ બીજે દિવસે શાસ્ત્રીજીએ વડોદરે પોતાના જમાઈ ગોવિંદલાલ ભટ્ટને લખી તેમા શાસ્ત્રીજીએ જણાવ્યુ હતું કે વાડીલાલ અને ધીરજલાલ શાસ્ત્રોના નિર્ણયમાં આપ્ટેની ડીક્ષનેરીથી અર્થ કરે તે કેમ ચાલે ? શાસ્ત્રોના અર્થનો નિર્ણય મીમાંસાથીજ થવો જોઇએ, આમ લખી તે કાગળ પોસ્ટમાં નાખવા મને આપ્યો હતો.

પુષ્ટિસંપ્રદાયમાં જાગૃતિઃ—સંપ્રદાયમાં જાગૃતિ લાવવામાં શાસ્ત્રીજીનો ઘણો મોટો હિસ્સો છે. તેમણે મદ્દગન મુળચંદ તેલીવાળાને સંપ્રદાયમાં આકર્ષ્યા અને ભાષ્યનો રસાસ્વાદ

લગાડયો ત્યાર પછી તો તેશીવાલા લગભગ ૪૦ ગ્રંથ છપાયવાનું અદ્ભુત કાર્ય કરી ગયા, તેવીજ રીતે પુરુષોત્તમમંડલ સ્થાપી તેમાં સિદ્ધાન્તોનુ અધ્યયન કરાવી ઘણા ઉત્સાહી કાર્યકર્તાઓ તૈયાર કર્યાં તેના ફલરૂપે ધીરજલાલભાઈ ચુનીલાલ પરીખને સહાયક રાખી સુબોધિનીજીના અનુવાદનું કાર્ય કરી રહ્યા છે, વાડીલાલભાઈ તાગસ પ્રમાણ પ્રકરણ છપાવી રહ્યા છે, ધીરજલાલભાઈની સાથે જમનાદાસ મોરપરીઆ અને પુરષોત્તમદાસ મોરપરીઆ અને હીરાલાલ મુળજી વગેરે કાર્યકર્તાઓ શ્રીઅણુભાષ્ય પ્રકાશ અને રશ્મિ સાથે છપાવવાનું મહાન કાર્ય કરી રહ્યા છે. તેમજ દશમસ્કન્ધના ઉત્તરાર્ધના સુબોધિનીજી છપાવી રહ્યા છે. તે કલાસ માહેલા મંગળદાસભાઈ નિત્ય નિયમપૂર્વક શ્રીલાલબાવાના મંદિરમાં સાંજના અને રાત્રિના શ્રીસુબોધિનીજીનું વાંચન કરી વૈષ્ણવોને શ્રવણ કરાવી રહ્યા છે તેમજ પુસ્તકોનુ પ્રેસકોપી કરવાનું કામ તથા પ્રુફ તપાસવાનું કામ કરી રહ્યા છે. તાત્પર્ય કે થોડા વરસમાં શાસ્ત્રીજીના પરિશ્રમનુ સારૂં ફલ આવશે અને મૂલ અને અનુવાદો અને ભાષાન્તરો દરેક પુસ્તકોના પ્રાપ્ત થશે. શાસ્ત્રીજીના જમાઇ પ્રો. ગોવિન્દલાલ ભટ્ટને સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ કરાવવામા પણ શાસ્ત્રીજીએ સારો પરિશ્રમ કર્યો હતો જેના ફલરૂપે ગોવિન્દલાલ ભટ્ટ પણ શાસ્ત્રીજીના સ્મારકરૂપે સીરીઝ બહાર પાડી શાસ્ત્રીજીનું અધુરૂં કાર્ય પૂર્ણ કરવા તૈયાર થયા છે.

આટલો મારો પોતાનો અનુભવ છે, તે સમુદ્રમાં એક બિંદુરૂપ છે છતાં શાસ્ત્રીજીના સહવાસમા અનુભવ થયો તે બંન્ધુઓને ઉપયોગી થાય એ હેતુથી જણાવ્યો છે.

અદૃશ્ય આત્મા.

વૈષ્ણવ જનનો આત્મા–હીરલો અખંડ ધામ વિરાજ્યો રે,
આત્માનાં એ અવિચળ ઓજસ્ મગ્ન હૃદયથી આંજ્યાં ને !
અથાગ પુષ્ટિપથ પરિશ્રમથી ઉજાળવા ઉર ધાર્યો રે,
એકનિષ્ઠ અનન્ય સેવતાં અણુ અણુ અન્તર અર્પી ને !
આંગ્લ નિપુણતા પૂરી પામી સર્વ સમન્વય કીધો રે,
માતૃભૂમિ ને વાણી કાજે મમત્વનો સૂર પૂર્યો ને !
શિક્ષણમાં સંસ્કાર સુહાવી સંસ્કૃતિ ઉન્નતિ સાધી રે,
ધર્મધ્વજાનો ઝંડા ધારી, કય્હાં અદૃશ્ય હવે કો' ને !

રમણલાલ જ્યેષ્ઠારામ શાસ્ત્રી,
વ્યાખ્યાનકાવ્યવિશારદ, શુદ્ધાદ્વૈતરત્ન, સાહિત્યમણિ,
ડભોઇ.

जीवनप्रसंगो.

(લે:—શેઠ શ્રી ટોડરમલ ચીમનલાલ શામળ બહેચરવાળા)

"શુદ્ધાદ્વૈત"ના અધિપતિ તરફથી મ્હને શાસ્ત્રીજીના સંબંધી કાંઇક લખી મોકલવા સૂચના થઈ તેમની ઇચ્છાનુસાર લખવા પ્રેરાઉં છું બાકી તેમના સંબંધી લખવાની યોગ્યતા ધરાવવાની હું ધૃષ્ટતા કરૂં તો અયોગ્ય ગણાય

તેમના જીવન પ્રસંગોનો મ્હને મ્હારા સદ્ગત પિતાશ્રીના લીધે થોડોક અનુભવ થયેલો તે હું જણાવીશ મ્હારા પિતાશ્રીના તેઓ મિત્ર હોવાથી તેઓ જ્યારે જ્યારે વડોદરે આવતા ત્યારે ત્યારે અમારે ત્યાંજ રહેવાનું રાખતા તેવીજ રીતે મ્હારા પિતાશ્રી પણ ભરૂચમાં તેમને ત્યાંજ મુકામ રાખતા

તેમનું આખું જીવન સ્વ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાંતો સાથે એટલું તો ઓતપ્રોત થઈ ગયેલું હતું કે તે સિદ્ધાંતો તેમની વાતચીતમાં, વર્તનમાં અને તેમના આખાયે જીવનમાં કોઈને પણ શોધી લેતા શ્રમ પડે તેવું નથી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના સિદ્ધાંતો માટેજ તેમનું જીવન શ્રીપ્રભુ તરફથી નિર્માણ થયું હશે એમ કહેવામાં જરાએ અતિશયોક્તિ મ્હને જણાતી નથી "જેવી વાણી તેવું વર્તન" એ જે કોઇ તેમના સંસર્ગમાં આવવા ભાગ્યશાલી થયા હશે તે વિના સંકોચે કહી શકશે

શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ માટે તેમનો નિર્મળ નિસીમ અને અનન્ય પ્રેમ હતો પરબ્રહ્મ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર અને શ્રીવલ્લભાધીશમાં એ કાંઇજ તફાવત જોતા અથવા ગણાતા નહતા શ્રીવલ્લભ એટલે वस्तुत कृष्ण एव । અરે, એટલુંજ નહીં, પણ કદાચ શ્રીકૃષ્ણ નામ સ્મરણ કરતા ચુકતા હશે પણ શ્રીવલ્લભ નામસ્મરણ તો સ્વમુખેથી અહર્નિશ ચાલ્યા કરતું

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના સિદ્ધાંતો માટે તેમને લગભગ વિદ્યાર્થી જીવનની શરૂઆતથી કપરી કસોટીએ ચઢવું પડયું હતું તેતો સુપ્રસિદ્ધ જ છે, અને તે સિદ્ધાંતો માટે આજીવન તેમનો અથાગ પરિશ્રમ સભાઓમાં, વાદવિવાદમાં, વાર્તાલાપમાં દૃષ્ટિપથ થતો હતો પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાંતો માટે જો કાંઈ નમતુ બોલે તો તેના માટે તેમને એટલું તો લાગી આવતું કે તેની અસર આપણે વર્ણવી શકવાને અસમર્થ છીએ

તેઓનો આગમવિદ્યાનો ઉચ્ચ અભ્યાસ, સંસ્કૃતનું સર્વશ્રેષ્ઠ જ્ઞાન અને તેને અંગે તત્ત્વજ્ઞાનનો પણ તુલનાત્મક અભ્યાસ તેમને ઉચ્ચ કોટિના પંડિતોની શ્રેણીમાં મુકે છે અને વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાંતોમાં તો અગ્રગણ્ય વિદ્વાન હતા એ નિર્વિવાદ છે શાસ્ત્રો, પુરાણો, વેદ, ઉપનિષદ શ્રીમદ્ભાગવત શ્રીસુબોધિની, ભાષ્ય વિગેરેનો તેમણે ઉંડા ઉતરીને અભ્યાસ કરેલો હતો અને અન્યમાર્ગીઓને શ્રીમહાપ્રભુજીના સિદ્ધાંતોના સમર્થન માટે ચેલેંજે પણ આપેલી છે તેમનું વકતૃત્વ તેમની લેખનશૈલી અજોડ છે તેમના કેટલાક લખાણો, અનુવાદો વગેરે ગુજરાતી ભાષામાં હોવા છતાં એટલા દુર્જ્ઞેય થઈ પડતા કે તેને કરતાં મૂળ સંસ્કૃત વાચવું સુલભ થઇ પડે આ બાબત પણ મ્હારા પિતાશ્રીએ તેમને કેટલીક વખત ટકોર કરેલી ત્યારે તે કહેતા કે હું સરલ ગુજરાતી

લખી શકતો નથી. આપણા સંપ્રદાયના તે આધારસ્થંભ હતા, તદુપરાંત તેઓ બહુજ સ્પષ્ટવક્તા હતા. મોટા મોટા આચાર્યોને અને પંડિતોને તેમને જે યોગ્ય લાગતું તે સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ કહી સંભળાવતા. અંગ્રેજી ઉચ્ચતમ જ્ઞાન હોવા છતાં તેમજ કોલેજમાં સંસ્કૃતના અધ્યાપક હોવા છતાં કેવળ સાદાઇમાં, તિલકમાલા ધારણ કરવામાં પોતાનું ગૌરવ સમજતા. આધુનિક થોડી ઘણી આંગ્લ વિદ્યા ભણનારાઓને તિલકમાલા ધારણ કરતા જે શરમ લાગે છે તેમને માટે શાસ્ત્રીજીનું દૃષ્ટાંત શું અનુકરણીય નથી? આડંબરથી તો તેઓ દૂરજ હતા.

મ્હારા પિતાશ્રી એક વખત સહકુટુંબ ભરૂચ ગયેલા અને શાસ્ત્રીજીને ત્યાં ઉતરેલા. પ્રસંગ વશાત્ મ્હારા માતુશ્રી પ્રદોષ કરતા ને તે દિવસે પ્રદોષ આવતાં સાધારણ મ્હારા દાદીમાએ શાસ્ત્રીજીને શિવમંદિર સંબંધી દર્શનાર્થ જવા પુછ્યું પછી તો પુછવુંજ શું? શાસ્ત્રીજીનો ઉપદેશ શરૂ થયો. અન્યાશ્રય માટે સખ્ત ટીકા કરી અને ગુસ્સાના આવેશમાં ખુબ કહ્યું પણ શા માટે? એક પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ અન્યાશ્રય કરે તે દોષથી મુક્ત કરાવવા માટે. આ તેમનો રોષ નહિ, પણ માર્મિક વચનરૂપી મહાન સદુપદેશજ.

બીજો પ્રસંગ એવો હતો કે મ્હારા પિતાશ્રીએ હાલના વડોદરાનરેશ શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજશ્રીને એક સમયે શ્રીશાસ્ત્રીજી સંબંધી બહુજ ઉચ્ચ કોટિના વિદ્વાન અને તત્ત્વવેત્તા તરીકે વાત કરેલી. શ્રીમંત મહારાજા સાહેબ કે જેમની કીર્તિ જ્ઞાની અને ગુણજ્ઞોમાં સર્વત્ર સુવિદિત છે તેમને શાસ્ત્રીજીનાં વ્યાખ્યાન સાંભળવા અભિલાષા થઈ. શાસ્ત્રીજીને પુનાથી એકદમ બોલાવી મંગાવવા સૂચના કરી. તેમનું વ્યાખ્યાન રાજમહેલમાં રાખવામાં આવ્યું. શ્રોતા વર્ગ એટલે વિદ્વત્સભાજ હતી. શાસ્ત્રીજીએ તો તેમની લાક્ષણિક શૈલીથી વ્યાખ્યાન કર્યું, અને એટલું સચોટ અને તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના સિદ્ધાંતોનું પ્રતિપાદન કર્યું કે શ્રીમંત મહારાજા સાહેબ તેમના વ્યાખ્યાનથી ઘણાજ સંતુષ્ટ થયા. આ પછી એક બે દિવસ રાત્રિના સમયે પોતાની પાસે ખાનગીમાં પણ તેમની સાથે રસભરી ચર્ચાઓ થઈ. શાસ્ત્રીજીને માટે ઘણો આદર ઉદ્ભવ્યો અને તેમને અહીં કોલેજમાં અગર અન્ય યોગ્ય સ્થળે સારા વેતનથી નિયુક્ત કરી રાતના પોતાની પાસે થોડો સમય Philosophyસાંભળવા અને ચર્ચવા માટે અહીં બોલાવી સારી નોકરી આપવા મ્હારા પિતાશ્રી દ્વારા પુછાવ્યું. પણ શાસ્ત્રીજી સંયોગવશાત્ આવી શકવા અશક્ત હતા. આ વાત મ્હારા પિતાશ્રીએ શ્રીમંત મહારાજા સાહેબને નિવેદન કરી જે જાણી તેઓ પણ દીલગીર થયા, પણ નિરુપાય. આમ ના પાડવામાં પણ કાંઈ રહસ્ય હશે એમ સમજી મ્હારા પિતાશ્રીએ સંતોષ માન્યો.

શાસ્ત્રીજીના જીવનનો અન્ય એક મહત્ત્વનો પ્રસંગ વર્ણનીય છે. મનુષ્યમાં અગાધ જ્ઞાન હોય છતા વાસુદેવપરાઙ્મુખ હોય તો તે જ્ઞાન દીપી નીકળતું નથી. જેમકે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે કે,—

नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितं न शोभते ज्ञानमलं निरञ्जनम् ।

જ્યારે તેજ જ્ઞાન જો ભક્તિસંપૃક્ત હોય તો ઘણુંજ ઝળહળી નીકળે છે. અને આ બંને હોવા છતાં જો ત્યાગની ભાવના નથી હોતી તો તે કેવળ શુષ્કજ્ઞાન શુષ્કભક્તિ કહી શકાય.

આ ત્રણેનો સમન્વય પરમ ભગવદીય શ્રીશાસ્ત્રીજીમાં હતો. એમના મ્હારા પિતાશ્રી ઉપરના કેટલાક પત્રો આના પુરાવા રૂપે છે. એટલુંજ નહીં. પણ તેમનાં કેટલાક પ્રત્યક્ષ પ્રસંગો

નિકટ સહવાસ હજુ સુધી મ્હારા સ્મરણમાં છે. છેવટમાં, જ્યારે તેમનાં પત્ની ગોલોકવાસી થયાં ત્યારે તેમનો પત્ર આવેલો જેમાં શોકની છાયા જરા પણ ન હતી, ઉલટું લખેલું કે " હવે હું સંસારમાંથી મુક્ત થયો." આ ભાવના લખીને દેખાડવી સહેલી છે, પણ તેમણે તો અનુભવી બતાવી પણ હતી. સંસારમાં હોવા છતા અનાસક્તિનું પણ સુંદર દૃષ્ટાંત રજુ કરે છે.

તેમણે સ્વમાર્ગનિર્દિષ્ટ રૂપસેવા અને નામસેવા પણ જીવનપર્યંત કરેલી છે. ઘરમાં બિરાજાવેલ શ્રીઠાકોરજીની સ્વરૂપસેવા અને ભગવત્સ્મરણરૂપી શ્રીમદ્ભાગવત અને શ્રીસુબોધિનીજીનું અધ્યયન અને પ્રવચન રૂપી નામસેવા એ તેમના જીવનનો અચુક કાર્યક્રમ હતો. શ્રીહરિરાયજીએ "જન્મવૈફલ્ય-નિરૂપણાષ્ટકમ્"માં કહ્યા પ્રમાણેઃ-પોતાનુ જીવન સાર્થક કર્યું છે.

મ્હારા પિતાશ્રી સાથે મિત્ર તરીકેનો એમનો એટલો ગાઢ સંબંધ હતો કે જ્યારે મ્હારા પિતાશ્રી ગોલોકવાસી થયા ત્યાર પછી અમારે ત્યાં ઉતરતા નહિ. અમને ઘેર મળવા આવતા પણ મ્હારા પિતાશ્રીના અભાવે તેમને ઉતરવાનુ અને રહેવાનુ પ્રિય લાગતું નહીં, છતાં અમારા આખા આખા કુટુંબ ઉપર તેમનો છેવટ સુધી પ્રથમ જેવોજ સારો પ્રેમ હતો. તે મ્હારા પિતાશ્રીને પોતાના એક બંધુ તરીકેજ ગણતા હતા.

ટુંકામાં તેમનુ સમસ્ત જીવન આપણા વૈષ્ણવ સમાજને અનુકરણીય છે અને તેઓએ જેમ મરણપર્યન્ત શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યસ્થાપિત પુષ્ટિમાર્ગની કાયા, વાચા અને મનસા જે સેવા કરી બતાવી તેવી આપણે પણ પ્રભુ કૃપાએ કંઈક સેવા કરવા સમર્થ નીવડીએ એવું ઇચ્છીશુ. તેઓએ તો સ્વમાર્ગના સિદ્ધાંતો જાણ્યા, જણાવ્યા અને જીવનમાં પણ ઉતાર્યા. કેવળ, સિદ્ધાંતોનું જ્ઞાન હોવુ તે તો નિષ્પ્રાણવત્ છે. નિર્જીવ પુસ્તકોમાં પણ આપણે ભણી ન શકીએ તેટલું જ્ઞાન સમાયેલુ છે. તેનો શો ઉપયોગ? તેથી શું સાર્થક્ય? જ્યારે થોડું પણ જાણવા છતાં જીવનમાં જો તે જ્ઞાન ઉતારાય તોજ તેની મહત્તા, પરંતુ મનુષ્ય બધું સમજવા છતાં, ઘણું જાણવા છતા શ્રીહરિકૃપા વિના અને શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપા વિના કાંઈ પણ કરવાને અસમર્થ છે. अत एव તેમનોજ અનુગ્રહ મેળવવાને આપણે ભાગ્યશાળી થઇએ એજ આપણી યાચના અને એજ આપણી ગતિ.

છેવટમાં પરમકૃપાલુ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તથા શ્રીવલ્લભાધીશ શ્રીશાસ્ત્રીજીને તેમના નિકટમાં સ્થાયી સ્વસેવારૂપી દાન અર્પે એજ તેમના જેવા માટે આપણી નમ્ર અભ્યર્થના શ્રીપ્રભુ પ્રત્યે હોઈ શકે. વધુમાં, સદ્ગત શ્રીશાસ્ત્રીજીના સન્માનાર્થે સમસ્ત વૈષ્ણવવર્ગ તેમજ શુભેચ્છકો તરફથી તેમનું યોગ્ય સ્મારક કરવા પ્રત્યે પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે તો તે ઘણું સ્તુત્ય લેખાશે, એ અભિલાષા સહ વિરમુ છું.

બ્રાહ્મણની રીતે ન આવડે આવી માન્યતા તો નજ તૂટી. બીજે દિન મદિરમા વૈષ્ણવોના આગ્રહથી જન્માદ્યસ્ય એ પ્રથમ શ્લોકના સુબોધિનીજીનુ વ્યાખ્યાન કથા કરી. એકજ ઉપરણો ઓઢીને. વેદસૂત્રોના જાણકાર વૈદિક બ્રાહ્મણને ભૂલાવે તેવી તેમની તે દિવસની કથામા આશ્ચર્ય થયુ. તેથી વિશેષ તો જ્યારે સર જોન બોમોન્ટ જેવા વિદ્વાન્ ના. જજ અને મેજીસ્ટ્રેટો રૂબરૂ અગ્રેજી ભાષામા તેમના ટાઉન હોલના વ્યાખ્યાનની વાત જાણી ત્યારે થયુ. તે દિવસની કથા અને આ વ્યાખ્યાનકાર બન્ને મૂર્તિઓને મનમા કલ્પી સરખામણી કરવા માડી ત્યારે અપૂર્વતા અવગત થઇ શ્રીપ્રભુ સર્વસત્તાધીશ સ્વતત્ર છે ગમે તેટલી આપણા મનની જરૂરીયાત પણ તેમની ઇચ્છા હોય તોજ ફળે છે. શ્રીપ્રભુએ એમનો નિજ લીલામા વિનિયોગ કર્યો. એમની ન ખોટ પૂરાય તેવી છે.

સરકારે પેન્શન આપ્યુ ત્યારે વૈષ્ણવોએ તેમનો ઉપયોગ શરૂ કર્યો હવે શ્રીપ્રભુએ તેમને નિજધામમા કાયમનુ પેન્શન આપ્યુ. ત્યારે આપણે શ્રીની ઇચ્છાનુસાર વિનતીએ કે તેમની આ લોકની ખોટ તેમની તાલીમથી ઉછરેલા તત્સદશ શ્રીયુત પ્રો ગોવિન્દલાલ હરગોવિન્દ ભટ્ટ એમ એ. પૂરી પાડે તેવુ સામર્થ્ય શ્રીપ્રભુ તેમને આપે

(લેઃ—રા. રા. રમણલાલ જયેષ્ઠારામ શાસ્ત્રી, ડભોઇ.)

પૂ શાસ્ત્રીજી મગનલાલ એટલે સમ્પ્રદાયનો અદ્વિતીય સ્તભ પૂર્વ પશ્ચિમ બન્ને સંસ્કૃતિનો સગમ.

લેખનશક્તિ, પ્રવચન–વાચનશક્તિ અને વ્યાખ્યાનશક્તિ ત્રણેયનો ત્રિવેણીસગમ.

એમના જીવનમા એવા કેટલાય પ્રસગો આવ્યા હશે જેમા આબાલવૃદ્ધ સામાન્ય શિક્ષિત તથા સુશિક્ષિત સર્વ જનસમાજને તેઓએ સારી રીતે સતોષ્યા હશે પુષ્ટિસમ્પ્રદાયમા અનેક વિદ્વાનો થઇ ગયા અને હાલ હશે, પરન્તુ શાસ્ત્રીજીની સરખામણીમા ભાગ્યેજ કોઇને સરખાવી શકાય. શ્રીવલ્લભાધીશમા તેઓનો જેટલો અનન્ય આશ્રય હતો તેવોજ હાર્દિક અનન્ય આશ્રય ભાગ્યેજ બીજા વિદ્વાનોએ જીવનમા ઉતાર્યો હશે એમ કહેવામા અતિશયોક્તિ હું સમજી શકુ ત્યા સુધી ન ગણાય.

પ્રાચીન અને અર્વાચીન બન્ને વર્ગને બની શકે તે રીતે સતોષવા તેઓની લેખિનીદ્વારા જેટલું સાહિત્ય પ્રકાશ્યુ છે તેટલું ભાગ્યેજ કોઇ વિરલ વિદ્વાનથી હશે!

આ રીતે મારો બીજા વિદ્વાનોને ઉતારી પાડવાનો જરાય આશય નથીજ પરન્તુ શાસ્ત્રીજીમાં જે વિશેષતા છે તે નમ્રભાવે જણાવુ છુ.

સમ્પ્રદાયની વાડી વિકસાવવા તેઓએ જે અથાગ પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે તેવો ભાગ્યેજ બીજાઓએ કર્યો હશે અને ભવિષ્યમાં પણ કદાચિત્ થઇ શકશે.

પુષ્ટિમાર્ગના વિદ્વાનોમાં તેઓનું સ્થાન અનેરૂં હતું. ગ્રન્થોના મર્મજ્ઞ આપ ૪૦ વર્ષ જેટલા લાંબા સમયના અભ્યાસી હતા. શ્રીવલ્લભાધીશ્વરના સ્વરૂપ અને ગ્રન્થોને સમજવા તથા સમજાવવા તેઓએ જે કાર્યસેવા કરી છે તેની જોડ મારી અલ્પબુદ્ધિ મુજબ ભાગ્યેજ હશે.

સદગતનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવા હું ભાગ્યશાળી થઇ શક્યો નથી, પરન્તુ ગ્રન્થદર્શન તથા અલ્પ અભ્યાસના અનુભવથી જરૂર કહું કે તેઓના ગ્રન્થને સમજવા એ સામાન્ય–પલ્લવગ્રાહી વિદ્વાનોની શક્તિ બહાર ગણી શકાય.

વાદવિવાદમાં શાસ્ત્રીજી અપૂર્વ વિજેતા નિવડતા. આવા અપૂર્વ, અજોડ વિદ્વાન્ માટે સમ્પ્રદાય, પૂજ્યપાદ આચાર્યચરણો, વિદ્વાનો અને વૈષ્ણવો જરૂર ઋણી છે. જે કાંઇ સ્મારક કાર્ય યોજે તે ઓછું છે.

ઇંગ્લેન્ડમાં કવિ શેક્સપીઅર વગેરેનાં વ્યવસ્થિત યાદગાર સ્મારકો આજે મોજુદ છે, જ્યારે આપણામાં એ તરફ વધુ દુર્લક્ષ્ય છે એમ કહેવાથી ખોટું નહિ ગણાય.

અંગત વિચારોના મતભેદ અને સામાન્ય જીવનની ઉત્કૃષ્ટતા એ જુદી બાબત છે જેથી તે દિશાએ દૃષ્ટિબિન્દુ ફેંકવાનો આ પ્રસંગ નથી.

આજની આ સભા અને આ પ્રસંગ બીજી કોઇપણ સભા અને વ્યાખ્યાન પ્રસંગથી નિરાળો છે.

પૂ. શાસ્ત્રીજીની સાદાઈ, તેઓનો વિદ્યાપ્રેમ, સામ્પ્રદાયિક પ્રવૃત્તિ ખરેખર પ્રશંસનીયજ હતી.

કોઇપણ મહાન્ વ્યક્તિ જેની પાછળ આવી શોકસભાઓ થાય તેવાની જરૂર ગામ, જ્ઞાતિ અને સમ્પ્રદાયે જીવતાં યોગ્ય કદર કરવીજ જોઇએ. પૂ. શાસ્ત્રીજી સંબંધી કેટલેક અંશે તેમ બન્યુ છે.

ગામે (ભરૂચે) ગતવર્ષેજ સન્માનપૂર્વક માનપત્ર અર્પ્યું, જ્ઞાતિએ અધિવેશન ભરી પ્રમુખપદે શોભાવ્યા, વૈષ્ણવ સમ્પ્રદાયે અનેક સભાઓના સભાપતિ તરીકે લાભ લીધો. સદગતની વિશેષતા એ હતી કે, પૂજ્યપાદ ગોસ્વામી શ્રી ૬ શ્રીગોકુલનાથજી તથા અન્ય વિદ્વાન્ આચાર્યો શાસ્ત્રીજીના અધ્યક્ષપદે થતી સભાઓમાં વિરાજતા, અને વ્યાખ્યાનો આપતા.

પાશ્ચાત્ય કેળવાયેલ વર્ગ એક વખત તેઓના પ્રત્યક્ષ સમાગમમાં આવ્યા બાદ હૃદયથી ચાહતો અને શિર ઝૂકાવતો. વિદ્યાવૈભવ આગળ કોણ ન નમે?

આજે એ અનુભવ લીધેલ ડભોઇના ભાગ્યશાળી વૈષ્ણવજનોને જરૂર એ પ્રસંગ યાદ આવતો હશે. તેઓની ભવ્ય આકૃતિ, અપૂર્વ વિદ્વત્તા, આબાલવૃદ્ધ સમજી શકે તેવી પ્રવચન શૈલી હૃદય પાસે તરી આવતાં હશે.

શ્રીવલ્લભાધીશ્વરના અનન્ય ઉપાસક શાસ્ત્રીજીના આત્માને પ્રભુ શાન્તિ પ્રદાન કરે અને રા. રા. પ્રો. ગોવિન્દલાલ ભટ્ટ એમ. એ. જેવા યોગ્ય વિદ્વાન્ જામાતાને શ્વસુરવિયોગદુઃખ સહવા ધૈર્ય અર્પે એ પ્રાર્થનાએ વિરમું છું.

सत्संग.

(લે. શ્રી. શાસ્ત્રીજી નરોત્તમ મોતીરામ પુરાણી.)

पाश्चात्यसंस्कृतिशिरः स्वकरे गृहित्वा ब्राह्मण्यतासरलतामृतासिन्धुमग्नः ।
कालेऽधुना भगवता विषमे स्वकीयलीलासुखेऽप्यधिकृत· किल मग्नलालः ॥

શાસ્ત્રીય જ્ઞાન વેદ ઉપનિષદોનો અભ્યાસ એટલે વ્યવહારજ્ઞાન વિના એકમાંજ વળગી રહેનારો સંસ્કૃતિ વિનાનો પરિશ્રમ. આ નવીન જમાનાની માન્યતા છે અંગ્રેજી અભ્યાસ બી. એ. એમ. એ. ડીગ્રી સંપાદન એટલે વટલાયેલો—નાસ્તિક; ભારતના આર્યધર્મને ઉચ્છેદનારો, અગ્રેજ જેવી રહેણીકરણીવાળો, પૂર્વ ઋષિમુનિના ચરિત્રને ભૂલાવનારો દુઃસંગાત્મક પ્રસંગ. આ જુના માણસોના વિચાર છે, દલીલોથી કર્તવ્યશૂન્ય ઊહાપોહથી વાણીમાંજ બધુ સમાવી બીજાને તેજમાં આંજી મહાન્ ગણાવવું એ પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ, વેદીયા ઢોર બની શ્રુતિ અને ગીતાના શ્લોકોનું શિક્ષણ અને ન્યાય વ્યાકરણની લાંબી પંક્તિઓ મોઢે રાખી શબ્દ અને અર્થના નિર્ણયમાં કર્તવ્યને ભૂલવુ એ પૌરસ્ત્ય શિક્ષણ.

ભાવિક એટલે જગતને દેશને નિરુપયોગી, દુનીયામાથી ગયેલો, ભણેલો એટલે ભગવાનને ભૂલેલો, લૌકિકમાં મશગુલ પશુચારી. આવા વિરુદ્ધ સંચારમાં વિદેશી વિધર્મીવાળા પ્રાણીના સંગ વચ્ચે વૈષ્ણવો અને હિન્દુઓમાં મેળ ાવનાના અંકોડાની સાંકળોથી દુનીયાને બાંધવાના પ્રયાસો જમાનાઓથી થતા પણ નિષ્ફળ.

આ વિરોધાભાસને મટાડનાર અંગ્રેજી વિદ્યાનો સદુપયોગ દેખાડનાર શાસ્ત્રીયજ્ઞાનને વ્યવહાર ઉપયોગમાં જોડનાર તે મગનલાલ શાસ્ત્રી એમ સાંભળેલુ હતું એમની સાથે બોલવું, વાત કરવી, તેમની પાસેથી સાંભળવું કે પુછવું તે પણ કોરા બ્રાહ્મણને આકાશકુસુમ પ્રમાણે હતુ. આવી ગડભાંગ વચ્ચે હાથી જેવા સાંભળ્યા છતાં સાતેક વર્ષ ઉપર કપડવંજ શ્રીબહેનજીરાજના ઉત્સવ પ્રસંગે અમદાવાદ ઔદિચ્ય સમેલનમાંથી પાછા ફરતાં અહિં પધારેલા શાસ્ત્રીજીનું દર્શન થયુ. ધાર્યું ન હતુ તેવું સરળ પ્રતિભાવાળું હસ્તું અને નાના બાળકને પણ અપરિચિત ન લાગે તેવું દર્શન થયું. પ્રોફેસર છતાં સાદાઇ સરળતાથી અત્રેના આખા વૈષ્ણવ સમાજ સાથે વિદ્વાનો પણ મંત્રમુગ્ધ બન્યા.

અંગ્રેજી ભણેલા બધાય ઓછાબોલા અને દાંભિક હોતા હશે આવી નક્કી કરેલી માન્યતા તુટી પડી. કયા એમનો હાસ્યપૂર્વ વાર્તાલાપ ? સાંભળનારને થાક લાગે તેવી સરળ હૃદયની વાર્તાશૈલી ?

ઘણાને મોઢે સાંભળેલુ કે તેઓ વર્ણાશ્રમને માનતા નથી. મહાપ્રસાદ લેતાં સ્નાનાદિકની જરૂર તેમને નથી પડતી. પરિચયથી જણાયુ કે રેશમી મુગટો મંગાવી સ્નાન કરી, પહેરી, તિલક ચરણામૃત લઇ નિત્ય નિયમ પાઠાદિક પછી પ્રસાદ લીધો. પ્રસાદ લેતાં યથેષ્ઠ થોડો વાર્તાલાપ તેમનીજ ભાષાથી લખું. સાંભળ્યા પ્રમાણેજ લખીશ.

ન્યાતના સંમેલનમાં શંકરાચાર્યજીના ફોટાને માળા પહેરાવાની ના કહી. તમે માનો છો કે નહિ તેમ મેં પ્રશ્ન પૂછ્યો. તેનો ચોક્કસ જવાબ આપ્યો કે કૃષ્ણ પણ શ્રીવલ્લભચરણના સેવ્ય ન હોય તો હું ન માનું તો ઇતરને માનુંજ ક્યાંથી ? ન્યાતની કે તેના પ્રમુખસ્થાનની દરકાર કરીને શું ધર્મમાં દંભ કરવો ?

આવા કડવા અનુભવો બ્રાહ્મણોની ન્યાતના સંબંધવાળા (અને તે શાંકરમતાનુયાયી બ્રાહ્મણોના સમાજ વચ્ચે રહેનારા) દરેક બ્રાહ્મણને થાય છેજ.

આ તો તુલસીદાસને तुलसी मस्तक जब नमे धनुष्यबाण लो हाथ તેને પણ ભૂલાવે તેવો ટેક અને અપૂર્વ અનન્યતા.

કોટામાં (શ્રીબ્રહ્નેનજીરાજના મંદિરે) શ્રીગોકુલેશજીના હસ્તાક્ષરવાળાં સુબોધિનીજી બિરાજે છે તેનાં દર્શન કર્યાં. પોતાનું ફલપ્રકરણ સુબોધિનીનું પંચાધ્યાયીનું વૈષ્ણવ હરિદાસ ઝવેરદાસવાળું પુસ્તક મને આપી તેના પાઠ સરખાવવા સૂચના કરી. દોઢ શ્લોક તે સુબોધિનીજીમાં નહતો. (इमान्यधिकमग्नानि पदानि वहतो वधूम् । गोप्यः पश्यत कृष्णस्य भाराक्रान्तस्य कामिनः । अत्रावरोपिता कान्ता पुष्पहेतोर्महात्मना) ૧૦–૩૦–શ્લોક ૩૧ પછી.

આ પ્રસંગ ક્ષેપક બતાવ્યો કારણ કે શ્રીકોટાના સુબોધિનીજી જે સંવત્ ૧૬૪૬ સાલનાં લખેલાં છે તેમાં નહતો. શાસ્ત્રીજીએ તે પ્રસંગે મનનીય સૂચન કર્યું. આથી તેમનું જ્ઞાન લક્ષ્યમાં લેતાં વિદ્વાનો આશ્ચર્ય પામે તેમ હતું.

कृष्णरामायिते द्वे तु गोपायन्त्यश्च काश्चन । वत्सायतीं हन्ति चान्या तत्रैका तु बकायतीम्

આ શ્લોકમાં हन्ति પાઠને બદલે લેખિત સુબોધિનીજીમાં ઘ્નતી પાઠ હતો. આ પાઠ શ્રીમદાચાર્યસંમત છે તે માટે વ્યાકરણસૂત્રથી પોતે જણાવ્યું હતું જે हन्ति પદ પ્રયોગથી અર્થવિચારમાં દોષ આવે છે. આવા પ્રસંગોથી તેમની અગાધ વિદ્વત્તા તેમજ દરેક શાસ્ત્રનું મનન વિદ્વાનોને આશ્ચર્યચકિત કરે તેવાં હતાં.

બીજાં પુસ્તકોનાં સંશોધનોમાં શ્રીકલ્યાણભટ્ટજીના કલ્લોલના મુદ્રણની આતુરતા બતાવી. અહીંના વૈષ્ણવ સમાજે વ્યાખ્યાન આપવાનુ વિજ્ઞાપન કરતાં જણાવ્યું જે બરાડા પાડી સભા ગજાવતાં સરસ આવડે છે પણ જો લેવું હોય તો એકાદ શ્લોક શ્રીસુબોધિનીજી સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીની વાક્સુધાનું પાન કરો. તો પણ જનરુચિને વશ થઇ ત્રણ કલાક વ્યાખ્યાન અત્રેના મંદિરમાં આપ્યું. શાંકરમતાનુયાયી પણ અત્રત્ય ઘણા માણસો અને વિદ્વાનો હતા તે પ્રસંગે રા. નાનુભાઇ નારણદાસ ગાંધી એમ. એ. એલ. એલ. બી. પણ અહિ હતા. શાસ્ત્રીજીનું વ્યાખ્યાન એટલે કઠોરશબ્દની પરંપરા સોમવલ્લી પાન પ્રમાણે જીરવી શકાય તેજ એસે. મેં સૂચવ્યું કે, શાસ્ત્રીજી, આ અન્યમતાનુયાયીને મીઠી ભાષામાં કહો. જવાબ દીધો કે સત્યને અને શરમને બનતું નથી. આપણને સત્ય લાગે તે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહેવુંજ જોઇએ. એક મેજનું દૃષ્ટાંત આપી તે સમયે જણાવ્યું હતું કે જેમ આ મેજને ચાર પાયા છે છતાં મેજ એકજ છે અને તેમાંથી એક પાયો ખાલી થાય તો તે લથડે છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગુસાંઇજી, શ્રીગોકુલનાથજી એ ચાર પાયા છે. સભાનાકારે તેમનાં સેવાસ્મરણથી કૃતાર્થતા છે. મેં સહજ સૂચનવૃત્તિએ કહ્યું કે જેમ ભૂમિ વિના મેજ રહિ શકતો નથી, તેમ આ ચારે અપ્રત્યક્ષને કોનું રૂપક આપીએ ? માટે ગુરુદેવને ભૂમિમમા । ગણી ઉપર આ ચાર પાયા સ્થિર ગણવામાં શો દોષ ? આ વાત મારી કબુલ રાખી તેના ઉપર શાસ્ત્રીજીએ વિવેચન કર્યું હતું. આ તો ભાવણજ કરી જાણે કથા કહેતાં

નિવાપાંજલિ.

(લેખકઃ—પાદરાવાસી રા. રા. ફુલચંદ ગોવર્ધનદાસ શાહ.)

ભૃ ગૃપુરવાસી ઔદીચ્ય ટોળકીયા વિપ્ર,
રુ ચિ પ્રભુપદમાં જન્મથી રે વિશેષ. ૧.
ચ રણકમલનું ધ્યાન અહર્નિશ ધરતા,
નિ ત્ય હરિલીલાનાં ગાન શુદ્ધ પ્રેમે ઉચ્ચરતા. ૨.
વા ણી શુદ્ધ ચરિત્ર જીવનમાં રે શોભી,
સી મા સદ્દગુણોની રહી અલંકૃત ઓપી. ૩
મ ગ્ન રહેતા અખંડ નામ પ્રમાણે ગુણ,
ગ ર્વને ન કિંચિત સ્થાન દીનતામાં પ્રવણ. ૪.
ન નડે અંતરાય પ્રભુ કૃપા શિર ઉતરી,
લા ગી લગની દિનરાત પુષ્ટિની વૃષ્ટિ વરસી. ૫.
લ ક્ષ્મી વિષે ન પ્યાર, સુબોધિની એજ સર્વસ્વ,
ગ મગીની સદા આતુર ઉલટ હરિ દર્શન. ૬.
ણુ અનન્યભાવ પુષ્ટિ વિષે વિખ્યાતા,
પ રિષદ સ્થાપી વેઠી શ્રમ, શ્રીકૃષ્ણપ્રેમમાં મદમાતા. ૭.
તી વ્ર જીજ્ઞાસા ભરપૂર સદા પ્રસન્ન વદન,
રા જ્ય અન્ય સ્થળે અતિ માન કામ કીધો દહન. ૮.
મ તિ સંસ્કારી ઉત્તમ પ્રભુ પર દૃઢ પ્રીતિ,
શા સ્ત્રોમાં પારંગત અન્યથા નહિ કોઇ રીતિ. ૯.
સ્ત્રી પહોંચ્યાં લીલામાંહ્ય, સેવા સ્મરણ ગૃહ વિષે,
નો બત ગજાવી વિશેષ પુષ્ટિ પ્રણાલિકા રીતે. ૧૦.
ગો વિપ્ર સ્ત્રીને શૂદ્ર ઉદ્ધારનો અર્થ છે સાર,
લો ભ તેનો સેવી દિનરાત પંથ પ્રવેશ તદાકાર. ૧૧.
કુ રે સદા સ્વરૂપસેવા આત્મસમર્પણ સત્ય,
વા સ વસો નિકુંજને દ્વાર આજ્ઞા ઉઠાવો નિત્ય નિત્ય. ૧૨.
સ ખી સ્વરૂપે રહી તત્પર શ્રીજી સુખનો વિચાર,
ચં દ હૃદયે વસો એ ભાવ મેના શ્રીનંદકુમાર. ૧૩.

मर्यादामग्न पुष्टिना पृथक्कर्ता

(લે. શ્રી. સુંદરલાલ વીરભાનુ, અધ્યાપક ઈંગ્લીશ સ્કૂલ, નગરઠઠ્ઠા.)

પ્રિય વાંચક વર્ગ! સમગ્ર વિશ્વ મર્યાદામાં બંધાયલું છે. અસાધારણ શક્તિસમ્પન્ન બ્રહ્માદિ સમગ્ર દેવતાઓ, ઋષિ-મહર્ષિઓ સૂર્ય-ચંદ્રાદિ તત્વો પણ મર્યાદાને તોડી શકતાં નથી, તો બિચારા વેદવાદી પંડિતો, સાક્ષરો, પુરાણીઓ અને બિચારા મર્યાદામાર્ગીય આચાર્યોની શી શક્તિ કે તેઓ મર્યાદાની શૃંખલાઓને તોડી તેની (મર્યાદાની) પેલી પાર કૃષ્ણાનુગ્રહાત્મક સુધાસાગરના અલભ્ય સુખનો સ્પર્શ પણ કરી શકે અને બીજાઓને એવા દુર્લભ કૃષ્ણપ્રેમામૃતનું દિવ્ય પાન કરાવી શકે? અરે! એ સ્વતંત્ર રસ શ્રીવ્યાસ, શેષ, નારદ અને મૈત્રેયજી વગેરે મુનિઓને પણ દુર્લભ છે. એવા અનુગ્રહાત્મક પુષ્ટિતત્ત્વના વિલાસી શ્રીવ્રજગોપિકાઓ શ્રીમદ્‌ વલ્લભાધીશ્વર, શ્રીમદ્‌વિઠ્ઠલેશ્વર, તદ્‌વંશ અને તેઓશ્રીના અંતરંગતમ નિજજનો જ છે.

જ્યાં સુધી વૈશ્વાનર, વાક્‌પતિ શ્રીમદ્‌વલ્લભાધીશ્વરના હૃદયંગમ સિદ્ધાંતોથી ગુંથાયલાં શ્રીસુબોધિનીસાહિત્યનું અધ્યયન અને તેના રહસ્યનું સેવન અને વિલાસ ચાલુ હતો ત્યાં સુધી પુષ્ટિમાર્ગમાં અનેક આદર્શ ભક્તજનો, કવીશ્વરો, અને માર્ગીય સાહિત્યકારો પાકતા, પરંતુ જ્યારથી તેનું અધ્યયન, સેવન અને વિલાસ બંધ થયાં ત્યારથી પુષ્ટિમાર્ગીય દૈવી જીવો પણ મર્યાદા માર્ગમાં ઘસડાવા માંડ્યા; વૈષ્ણવો તો શું પણ ખુદ ગો. સ્વામિબાલકો પણ મર્યાદામાર્ગીય પંડિતો રાખી વૈષ્ણવોને તેઓની પાસેથી ઉપદેશ અપાવવા લાગ્યા, અને સ્વયં પોતે તેઓનાજ સંસર્ગમાં દિવસો વ્યતીત કરતા. શું આપ કહી શકશો કે એ માર્યાદિક પંડિતો અમને અમારા સર્વોચ્ચ ધ્યેયનું દર્શન કરાવવા શક્તિ ધરાવે છે? બિલ્કુલ નહિ. તેઓ પોતે પણ મર્યાદાની જંજીરોથી જકડાયલા છે, તો બિચારા બીજાઓને શું પ્રમાણાતીત અને સર્વેન્દ્રિયોને આપ્યાયન કરનાર અનુપમ પ્રમેય તત્ત્વામૃતનું ઉપદેશદાન કરશે! મર્યાદામાર્ગમાં નિમગ્ન થઈ ગયલા પુષ્ટિમાર્ગને તેવા સમયમાં તો પુષ્ટિમાર્ગના અનન્યાશ્રયી, શ્રીમદ્‌વલ્લભાધીશ્વરના અનુગ્રહ પ્રતાપ વડે તેઓશ્રીના નિગૂઢ હૃદયમાં પ્રવિષ્ટ શ્રીગોપિકાઓની રંગભૂમિકા ઉપર આરૂઢ થયલા પુષ્ટિમાર્ગના આદિ અનુયાયી મહાનુભાવી શ્રીદામોદરદાસ હરસાની જેવા મહાભગવદીયની આ ભૂતળ ઉપર પ્રકટ થવાની ખાસ જરૂર હતી. એવા કટોકટીનાં સમયમાં જે વખતે ભારતવર્ષના આધુનિક કેળવાયલા સાક્ષરો પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ કર્યા વિના આવા પરમ રમણીય ધર્મ માર્ગને નિંદવા લાગ્યા, તે વખતે જ તેઓના અજ્ઞાન અને મિથ્યા મોહને દૂર કરવા સારૂ અને એક વખતે ફરીથી આ અપૂર્વ પુષ્ટિમાર્ગને મર્યાદામાર્ગથી પૃથક્‌કરી બતાવવા સારૂ કરુણાસાગર દૈવજીવાસક્ત શ્રીમદ્‌વલ્લભાધીશ્વરે કૃપા કરી મહાનુભાવી પરમ ભગવદીય શાસ્ત્રીજી શ્રી મગ્નલાલજીને ભૂતળ ઉપર જન્મ આપ્યું. એવી શાસ્ત્રીજીના સહવાસથી મ્હને સંર્વાગે પરિપૂર્ણ ખાતરી થયેલ છે.

"શ્રીવૈષ્ણવપરિષદ્‌" સંસ્થાનું નામ સૌ કોઈ જાણે છે. તેના જન્મદાતા શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલ પોતે હતા. આ પરિષદનો એક એવો નિયમ શાસ્ત્રીજીએ દીર્ઘ દૃષ્ટિથી ઘડી કાઢેલો કે જે દેશમાં પરિષદ-

ભરાય ત્યા પરિષદ્‌નો વ્યાવહારિક પ્રમુખ કોઈ મહાનુભાવી વૈષ્ણવજ થઈ શકે અને સઘળા ગોસ્વામિબાળકો અલૌકિક અધ્યક્ષતાના સ્થાન ઉપર બિરાજે, એવા કાયદાને અનુસરી કેટલીક પરિષદો ભરાઈ ગઈ હતી પણ જ્યારે સિંધ નગરઠઠ્ઠામા પરિષદ ભરવાનું નકી થયુ તે વખતે સિંધ નગરઠઠ્ઠાના મુબઈમા વસતા કેટલાક શ્રીમત ભાવુક વૈષ્ણવોએ પરિષદ કમીટીને પૂછ્યા વગરજ પૂજ્યપાદ ગોસ્વામી શ્રી ૬ ગોકુળનાથજી મહારાજને પરિષદના પ્રમુખસ્થાનને અલકૃત કરવા સારૂ વિનતિ કીધી આપશ્રીએ કૃપા કરી પોતાનું કર્તવ્ય સમજી વૈષ્ણવોની આગ્રહભરી વિનતિ તો સ્વીકારી લીધી, પણ પરિષદના નિયમને આ વાત અનુકૂળ ન હતી જેથી પરિષદની વ્યવસ્થાપક કમિટીના સચાલકોમા મતભેદ ઉત્પન્ન થઇ ગયો ઉપર્યુક્ત કારણને લીધે બે ચાર વર્ષ પરિષત્કાર્ય બધ થઈ ગયુ જેથી અહીંઆ ॥ વૈષ્ણવોના મ્હારા ઉપર પત્રો આવવા લાગ્યા કે "અમારા પરિષત્કાર્ય માટે ભરેલા નાણા અમને પાછા આપો કા તો પરિષદ ભરો ' તેથી મે ગોકળ સ્ટેટના પહેલાના દિવાન ભગવદીય શ્રીયુત રણછોડદાસ પટવારીજી સાથે પત્ર વ્યવહાર શરૂ કર્યો કારણકે તેઓ પણ પરિષદના સચાલકોમાના એક હતા શ્રીયુત પટવારીજીએ આ પરિષત્કાર્ય સિદ્ધ કરવા સારૂ મ્હને સાથ આપ્યો પરિષદતત્ર આખુ શાસ્ત્રીજીના હાથમા હતુ શાસ્ત્રીજીનો પટવારીજી સાથે મતભેદ હતો માટે સચાલકોનો મતભેદ દૂર કરવા સારૂ મારે ગોકળ થઈ મુબઈ જવુ પડ્યુ શ્રીયુત પટવારીજી મુબઈમા સર્વ રાજાઓની કોન્ફરન્સમા રવાના થઈ ગયા હતા, તેથી તરત ગોકળ છોડી હું મુબઇ ગયો પ્રભુકૃપાપ્રતાપથી શાસ્ત્રી મગ્નલાલજી પણ ત્યા આવી ગયા હતા પહેલા તો શાસ્ત્રી મગ્નલાલ અને શ્રીયુત પટવારીજીનું પરસ્પર મેળાપ કરાવવા । કાર્ય પણ મ્હને મુશ્કેલ લાગ્યુ આખર ટેલીફોનથી વાટાઘાટ કરી રાત્રિનો કોઇ પણ સમય મુકરર કરવામા આવ્યો ઘણા દિવસથી વિખૂટા પડેલા બેઉ આત્માઓએ મનોદમન વડે વૈમનસ્યને દૂર કરી પરસ્પર સભાષણ શરૂ કર્યુ

પછી ઘણોજ ઊહાપોહ કર્યા બાદ શાસ્ત્રીજીએ એકજ ચોકસ ઉત્તર આપ્યો કે હું પરિષદમા બિલકુલ ભાગ લઇશ નહિ પરિષદ ભરવા માટે પણ પહેલા મજુરી આપતા ન હતા, પણ અમારા લોકોના અત્યાગ્રહથી તેમણે મજુરી આપી અને પટવારીજીએ પોતાની ઉપર જવાબદારી લઇ લીધી શ્રીયુત પટવારીજી જો અમોને મદદ ન કરત તો અમારો મનોરથ સિદ્ધ ન થાત શાસ્ત્રીજીએ મજુરી તો આપી પણ એના પક્ષવાળા સભ્યોએ પરિષદમા ભાગ લીધો નહિ પરિષદના સેક્રેટરી શા વાડીલાલે પણ રાજીનામુ આપી દીધુ શ્રીયુત પટવારીજી અને ભગવદીય મૂલચદ્ર તેલીવાલાએ પરિષત્કાર્ય ઉપાડી લીધુ પણ **શાસ્ત્રીજી એકના બે થયા નહિ. એજ એઓનો દ્વૈતાત્મક તામસભાવ.** ' કિં કર્મ કિમકર્મેતિ કવયોઽપ્યત્ર મોહિતા ' એજ ન્યાય નિશ્ચય સમજવો

નગરઠઠ્ઠામા પરિષદ્ ભરવાનું કામ ધમધોકાર ચાલ્યુ તારીખો મુકરર થઈ ગઈ રગમડપ બધાવવા લાગ્યો આમ ત્રણે વ્યાપક થઈ ગયા સઘળા ગોસ્વામિબાળકોને પત્રો અને વિદ્યુત સદેશાથી આગ્રહભરી વિજ્ઞપ્તિઓ કરવામા આવી ટાઇમ બાકી ૧૦ થી ૧૨ દિવસનો રહ્યો તો પણ કોઇપણ ગોસ્વામિબાળકના પધારવાનો તાર કે પત્ર મળેજ નહિ અને વૈષ્ણવોના તો હજારો પત્રો તાર વગેરે દિન પ્રતિદિન આવનાજ રહેતા તેથી પૂજ્યપાદ ગોસ્વામિ શ્રી ૬ શ્રીગોકુળનાથજી મહારાજને તે વખતે અનેક વિદ્યુતસન્દેશ મોકલ્યા, પણ આપશ્રી પણ પધારવાની આનાકાની કરવા લાગ્યા ગોસ્વામિબાળકો વિના પરિષદ બેઠક સૂની ને સૂકીજ લાગે તેથી અમે ઘણીજ કફોડી સ્થિતિમા આવી પડ્યા મ્હને ઘણીજ ચિંતા થઇ અને વૈષ્ણવો

નિરાશ થવા લાગ્યા. તેથી હું તરત નડીયાદ ગયો. ત્યાં પણ શ્રીઅનિરૂદ્ધલાલ બાવાએ નિરાશ કીધો. પછી સુરત શ્રીવ્રજરત્નલાલબાવા પાસે ગયો. તો ત્યાં પણ શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલ હાજર. શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલ, બાવાસાહેબને શ્રીસુબોધિનીનું અધ્યયન કરાવવા આવ્યા હતા. મેં પોતાનાં દુઃખનું નિવેદન શ્રી૬ વ્રજરત્નલાલ બાવાને કીધું. આપશ્રીએ ઉત્તર આપ્યું કે મારા ગૃહમાં પ્રસૂતિસમય છે, તેથી જો બીજા કોઈપણ બાળક ત્યાં નહિ પધારે તો હું ત્યાં પધારી તમારો મનોરથ પૂર્ણ કરીશ. જો બીજા કોઈ બાળક પધારશે તો તમારૂં કાર્ય થશે; અને હું આ મારા કાર્યને લીધે નહિ પધારૂં. સંપ્રદાય અમારો છે. તમો લોકોને તો ધન્યવાદ ઘટે છે, કે વૈષ્ણવ ધર્મ પર એટલી મમતા રાખો છો. શાસ્ત્રી મગ્નલાલજી ત્યાં બેઠા હતા, તે વખતે બાવાસાહબનો આવો ઉત્તર સાંભળીને પોતાના સ્વભાવાધીન થઇ શ્રીવ્રજરત્નલાલજી બાવાને પરિષદમાં ન પધારવા માટે પ્રબલ અનુરોધ કરવા લાગ્યા. અને કહ્યું કે હું હમણાંજ ચાલ્યો જાઉં છું. આપશ્રીના સુબોધિનીના અભ્યાસની ક્ષતિથી સમજજો. પ્રિય વાંચક વર્ગ! તે વખતે મ્હને પણ તામસ આવી ગયું. કારણ કે તે વખતે મ્હને એમ લાગ્યું કે જો કદી નગરઠઠ્ઠાની પરિષદમાં કોઈપણ ગોસ્વામિબાળક નહિ પધારશે તો અમારો સમગ્ર પ્રયાસ વિફળ થવાનો. મેં શાસ્ત્રીજીને કહ્યું કે—"સિંધના હજારો વૈષ્ણવોને તમે નિરાશ કરો છો તેમાં દોષભાગી તમે છો." અમે કાર્યારંભ કરી દીધો છે. કેટલો ખર્ચ થઇ ગયો છે. વૈષ્ણવો ત્યાં બાળકોનાં દર્શન માટે ચકોરવત્ રાહ જોઈ બેઠા છે. આપ જેવા મહાન ભગવદીયોના સત્સંગ માટે તલસે છે, અને આપ પરિષદ વિરુદ્ધ આંદોલન કરી રહ્યા છો એ હું સારી રીતે જાણું છું. પરંતુ આપ જેવા મુકુટમણિ ભગવદીયને એમ કરવું ન ઘટે. હું આપને સાષ્ટાંગ દંડવત કરૂં છું અને આપ કૃપા કરી પરિષદને અલંકૃત કરો અને બાવાસાહબને રોકશો નહિ. આ શબ્દો ઉપર શાસ્ત્રીજીને મૌન ધારણ કરવું પડ્યું.

શાસ્ત્રીજીના નિશ્ચયબળ ઉપર મ્હને તે વખતે અસાધારણ દબાણ કરવું પડ્યું હતું. જેનો મ્હને અને બાવાસાહબને સારો અનુભવ છે. પછી તો તેજ વખતે આપશ્રીના પધારવાના નિશ્ચયનો નગરઠઠ્ઠે તાર કીધો, ત્યારે નગરઠઠ્ઠાના વૈષ્ણવોમાં પ્રાણસંચાર થયો. પછી અમારા સત્યાગ્રહને લીધે પૂજ્યપાદ ગોસ્વામિશ્રીગોકુલનાથજીને પણ દયા આવી ગઈ, અને પોરમંદરવાળા શ્રીરણછોડલાલ બાવાના પધારવાના પણ મંગલ સમાચાર આવી ગયા. જેથી વૈષ્ણવોનાં હૃદયોમાં અપાર હર્ષ ઉત્પન્ન થયો.

શાસ્ત્રીજીનો એવો મત હતો કે વૈષ્ણવપરિષદમાં વ્યાવહારિક પ્રમુખસ્થાન કોઈ વૈષ્ણવનેજ સોંપવું. ગોસ્વામિબાળકો અલૌકિક અધ્યક્ષતાપદે વિરાજે. સભાને નિયમમાં રાખવાનું કાર્ય પ્રમુખનું છે અને શ્રીપુરુષોત્તમનું કાર્ય વચનસુધા સિંચન કરવાનું છે, અને તે દુર્લભ ઉપદેશ તો વાગધીશવંશદારાજ થઇ શકે. તે સિવાય પ્રમુખસ્થાને જો કોઈ બીજા સાક્ષર બાળકને આપવામાં આવે તો ગાદીપતિ ટીકાયતો પરિષદમાં નજ પધારે. આપશ્રી દૃષ્ટિમાં તો શ્રીવલ્લભવંશ સમાનજ છે. પ્રમુખને કોઇ વખત ફોજદારીમાં પણ જવું પડે. જો બાળકોને તે ન્યૂનપદ અપાય તો તેઓશ્રીઓ તે કાર્ય કરવા સમર્થ છે અને ધર્મરક્ષા ખાતર કોર્ટમાં પણ જવા પુરતું બળ ધરાવે છે અને તૈયાર છે પણ તેઓશ્રીઓને એટલે ભગવત્સેવાવ્યસનશીલ આપણા ગુરુચરણોને ભગવત્સેવા વિયોગ થાય એ અમારાથી સહન ન કરી શકાય એજ દૃષ્ટિબિંદુથી કોઇ અનુભવી વૈષ્ણવને પરિષદમાં વ્યાવહારિક પ્રમુખપદ આપવાનો નિયમ ચાલુ રાખ્યો છે.

પ્રિય વાચક વર્ગ ! શ્રીકૃષ્ણમુખામ્બુજમકરંદપાનાસકત શાસ્ત્રીજીએ રાખેલા નિયમ અનુસાર પરિષદની કાર્યવાહી ન થવાથી નગરરક્ષાની પરિષદમા એક ભયકર વિઘ્ન આવી પડ્યું અધ્યક્ષસ્થાને ગો શ્રીરણછોડલાલ બાવા બિરાજ્યા ત્રણ દિવસની બેઠકમા બે દિવસ નિર્વિઘ્ને સતોષ રીતે પસાર થયા, પણ ત્રીજે દિવસે કાર્યારભ થતાજ મડપની બાહેર કોઇ પરિષદના વાલન્ટીઅરે રોહરી શહેરના એક માજીસ્ટ્રેટ ઉપર કોઈ નજીવી ગેરસમજુતીથી લાઠીમાર ચલાવ્યો તેના મસ્તકમાથી પુષ્કળ લોહી નીકલ્યુ, અને બાહેર ભયકર મારામારી શરૂ થઇ ચુકી અને કેટલાક લોકો તથા વોલન્ટીઅરો મડપમા ઘુસી સુલેહભગ કરવા લાગ્યા અને સ્રીઓને ઉઠાવવા લાગ્યા તે વખતે પૂજ્યપાદ ગોસ્વામિ શ્રીદ ગોકુલનાથજી મહારાજે તે દિવસની બેઠકની કાર્યવાહી સમયસૂચકતા વાપરી બધ કરી દીધી ત્યા હાહાકાર વર્તી ગયો માજીસ્ટ્રેટ ભલો ભગવદીય હતો તેણે પરિષદ પર ફર્યાદી ન માડી પરિષદકીર્તિરક્ષા માટે અને સુલેહ જાળવવા માટે આખી રાત્રિ કાર્ય સુધારવા માટે પ્રયત્ન થયા ગુનાહગાર વાલન્ટીઅરને પકડી તે માજીસ્ટ્રેટ આગળ લાવવામા આવ્યો તેણે માફી માગી અને તેનો રૂ ૧૦૧) દડ કરવામા આવ્યો પછી ચોથે દિવસે ત્રીજી બેઠક થઈ તેમા અપૂર્વ આનદ અને રસાવેશ થયો

ચોથે દિવસે ત્રીજી બેઠકની કાર્યવાહી શરૂ થતા પટવારીજીએ કહ્યુ કે અમે સિંધના વૈષ્ણવોના ભગવદ્ધર્મની પ્રશસા સાભળતા હતા, પણ તેઓના દૈવી લક્ષણોના દર્શન હવે અમે પોતાની નજરોનજર જોયા અમારા ગુજરાત દેશમા કોઈ એવા ઓફીસર વગર દોષે એવો અત્યાચાર થાય તો આવી એક પરિષદની બે પરિષદો કરી બતાવે પ્રિય વાચક વર્ગ ! તેજ વખતે મ્હને શાસ્ત્રી મગ્નલાલજીના આવા તામસ સ્વભાવ સબધી જે શકા હતી તે નિવૃત્ત થઇ ગઇ. શ્રીમહાપ્રભુજીએ અનુગ્રહથી પરિષત્કાર્ય પણ ફળીભૂત કીધુ અને સ્વભક્તવાક્યની પણ પરિપાલના કરી બતાવી અને મ્હને પરિપૂર્ણ ખાતરી થઇ કે શાસ્ત્રીજીમા એ લૌકિક તામસ ભાવ નથી પણ શ્રીગોપિકાઓનો ફલાત્મક પારિભાષિક તામસભાવ છે

જે વખતે શાસ્ત્રીજી રીટાયર્ડ થઇ ભરૂચમા શ્રીનર્મદાતટ ઉપર પોતાના બગલામા નિવાસ માટે આવ્યા હતા તે વખતે હું પણ મે વેકેશનમા શ્રીસુબોધિની શ્રવણાર્થ ભરૂચ ગયો શાસ્ત્રીજીના બગલામાજ જઇને હું ન્યો હતો પણ પાણીની તગીને લીધે ત્યા મ્હને ફાવ્યુ નહિ, તેથી શાસ્ત્રીજીએ શ્રીમહાપ્રભુજીની બેઠકવાળા મકાનમા મને મ્હારા મનોનુકૂલ સગવડ કરી આપી એક દિવસે પરિષદના બનાવની તેમની પાસે મે વાત કાઢી તે સાભળી માત્ર હસ્યા, પણ લૌકિક જીવો માફક અહવાદમા ન પડ્યા જ્યારે સાજે શ્રીસુબોધિનીજીની કથા રમણપ્રસગ ઉપર રસથી કરતા તે શ્રોતાઓને એવુ ભાન થતું કે અમે અનન્યાશ્રયના મહારસોદધિમા પડયા છીએ. શાસ્ત્રીજીના મુખારવિંદમાથી અનન્યાશ્રયના એવા તો અદ્ભુત આદોલનો વ્યક્ત થતા કે શ્રોતાઓના અન્યાશ્રયોના આવરણોને ભેદી નાખતા અને એવુ ભાન થતું હતુ કે બીજા કોઇના મુખથી શ્રીમદ્ભાગવત સાભળવુ જ નહિં ખરેખર, શાસ્ત્રીજીએ અણુભાષ્યની કથાવડે, શ્રીસુબોધિનીજીના પ્રવચન વડે, જાહેર વ્યાખ્યાનો વડે માર્ગીય ગ્રથોના હૃદયભેદી અનુવાદો વડે સમાચારપત્રોમા પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાતોથી વિરુદ્ધ વર્તનપરાયણ વૈષ્ણવો, બાલકો ઉપર હિતવર્ધક કડવી ટીકાઓ વડે પુષ્ટિમાર્ગના અનન્યાશ્રયનો ઘટ વગાડી મર્યાદામાર્ગમા મગ્ન થઇ ગયલા પુષ્ટિમાર્ગને પૃથક્ કરી બતાવ્યા છે

હું એક વખત મુબાઈમા હતો તે વખતે શાસ્ત્રીજીએ શ્રીગુસાંઇજીકૃત ન્યાસાદેશ ઉપર હિંદીમા અનુવાદ જોયો શાસ્ત્રી રમાનાથજીએ તે વખતે અનુવાદ પ્રગટ કર્યો હતો શાસ્ત્રીજીએ તે

અનુવાદનું પુસ્તક જોતાં વેંત મ્હને કહ્યું સુંદરદાસ! ક્યાં ગોપિકાઓનો અદ્ભુત રસસંન્યાસ અને ક્યાં ગોપિકાઓના તે સંન્યાસદર્શક ન્યાસાદેશ ગ્રંથના અનુવાદકનો અધિકાર! ન્યાસાદેશ ગ્રંથમાં શ્રીગોપિકાઓના અનુપમ સંન્યાસનું વિવરણ શ્રીગુસાંઇજીએ કીધું છે, તો તેટલી પાત્રતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના આવા ગ્રંથનો અનુવાદ કરવો ઉચિત ન ગણાય. ગોપિકાઓની દશાવાળા જ એ ગ્રંથને આપી શકે. આજકાલ તો થોડું સંસ્કૃત જ્ઞાન ધરાવનારા ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરી શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીગુસાંઇજીનાં ગહન ગ્રંથોનો નિરંકુશપણે અનુવાદ કરવા મંડી પડયા છે એથી સંપ્રદાયને હાનિ પહોંચવાનો સંભવ છે. ખરેખર સંપ્રદાયમાં જેને જેમ ફાવે છે તેમ કરી રહ્યા છે. પુષ્ટિમાર્ગીય સાહિત્યનાં અનુવાદો અને ઉપદેશકો માટે પ્રામાણિક વ્યવસ્થાની ઘણીજ ખોટ જોવામાં આવે છે. ખરેખર, મને એ કહેવું અક્ષરશઃ સત્ય લાગ્યું. શાસ્ત્રી મન્નલાલજીએ જે અનુવાદો પ્રગટ કર્યા છે તેના જેવો એક પણ અનુવાદ દૃષ્ટિપથ થતો નથી. હાં–માત્ર શાસ્ત્રી છગનલાલજીના ષોડશગ્રંથો ઉપર પ્રામાણિક અનુવાદો નજરે પડે છે.

શાસ્ત્રીજીએ શ્રીભાગવતસુબોધિનીજી ઉપર ગુજરાતી ભાષામાં જે થોડો પણ અનુવાદ લખ્યો છે તે એવો તો સરસ હૃદયસ્પર્શી છે કે માનો તે માત્ર અનુવાદ કરતા નથી, પણ વિદ્યાર્થીને ઉત્તમ પ્રકારનું અધ્યયન કરાવતા હોય એવું ભાન થાય છે. શાસ્ત્રીજીના વેણુગીત, યુગલગીત, ગોપીગીત અને પુષ્ટિશિખરના લેખો એવા તો અદ્વિતીય છે કે જે વાંચનારને સારસ્વતકલ્પની સ્મૃતિ કરાવે છે. શાસ્ત્રીજીએ મ્હને કહ્યુ હતું કે ભ્રમરગીતનો અનુવાદ મેં તૈયાર કીધો છે, તે થોડા વખતમાં છપાશે. પણ ઘણીજ દીલગીરીની વાત છે કે તે હજી કેમ છપાયો નથી?

શાસ્ત્રીજીના તિરોધાનથી પુષ્ટિસૃષ્ટિને અસહ્ય નુકશાન પહોંચ્યું છે. એમના જીવનનો લાભ જેટલા પ્રમાણમાં જોઇએ તેટલા પ્રમાણમાં આચાર્યવર્ગે કે શ્રીમંત વૈષ્ણવવર્ગે લીધો નથી. શાસ્ત્રીજી અમને દશમ સ્કંધની સમગ્ર સુબોધિની અને અણુભાષ્યનો અનુવાદ જો આપી ગયા હોત તોજ એમના જીવનનું લક્ષ્ય પરિપૂર્ણ થયુ હોત, અને પુષ્ટિસૃષ્ટિ લાંબા સમય સુધી કલ્લોલ કરત. પ્રભુ ઇચ્છા!

કેટલાક વૈષ્ણવો વગર વિચારે કહેતા કે શાસ્ત્રીજીની ગોસ્વામી બાળકોમાં નિષ્ઠા ન હતી; એ પણ તદન જુઠી પાયા વગરની વાત છે. એ વાતનો મેં એમને ટપકો આપ્યો હતો. એક વખતે જે શબ્દો મને શાસ્ત્રીજીએ કહ્યા તે નીચે પ્રમાણે છે. "હું બાળકોનો ઋણી છું, એક પાંચ વરસનું બાલક મ્હને મધ્યરાત્રિએ બોલાવે તો હું તેજ વખતે જઈ તેઓશ્રીના ચરણકમળોમાં હાજર રહૂં. હું બાળકોના ચરણસ્પર્શ કરૂં છું અને ઘેર પધરામણી કરૂં છું. જ્યારે કોઈ બાળક ભરૂચમાં પધારે છે ત્યારે હુંજ તેઓશ્રીની સેવામાં હાજર રહું છું. એમની કન્યાના લગ્નસમય કેટલાક ગોસ્વામી બાળકોની પુનામાં પધરામણી કરી હતી એ લોકપ્રસિદ્ધ વાત છે. માટે શાસ્ત્રીજીએ માત્ર વાગ્વિસર્ગથી જ પુષ્ટિમાર્ગ મર્યાદામાર્ગથી પૃથક કરી બતાવ્યો છે એમ નહિ, પણ પોતાના અનુકરણીય આચરણવડે પુષ્ટિજગત્ ઉપર છાપ પાડી ગયા છે.

पुष्टिभक्त शास्त्रीजी

(લે૦—રા. રા. ચીમનલાલ મગનલાલ વૈદ્ય, મોડાસા.)

બિહાર ધરતીકંપથી અખિલભારત ચમકી ઉઠયું હતું. વર્તમાનપત્રો દ્વારા બિહાર દિન તરિકે અનેક રીતે નિરાધાર માનવીઓને સહાય અપાઇ રહી હતી. તેવા સમયમાં પ્રો. મગનલાલ શાસ્ત્રી તથા એડવોકેટ વાડીલાલ શાહનું નામ પાટણ ફત્તેહસિંહરાવ પુસ્તકાલયમાં આવતા સુપ્રસિદ્ધ સાપ્તાહિક સયાજી વિજયમાં વાંચવામાં આવ્યું. તેઓ બે મહાનુભાવો ધરતીકંપના ફાળા માટેની સભામાં મદદનીશ તરિકે હાજર હતા.

ચિરસ્મરણીય શાસ્ત્રીજીના નામથી તો કયારનોયે મને પરિચય હતો. સંપ્રદાયની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિજનક શાસ્ત્રીજીની નામસેવા સમ્પ્રદાયના ઈતિહાસમાં ચિરસ્મરણીય છે. તેમનું નામ સાંભળતાં મારા હૃદયમાં સ્વાભાવિક ઊર્મિ આવી. તેજ સાંજે હું શાસ્ત્રીજીને મળવા પુષ્ટિભક્તિ-સુધાના તંત્રી શ્રી. વાડીભાઈ શાહને ત્યા ગયો. તે વખતનો મારા હૃદયનો આનંદ અવર્ણનીય હતો. એક સુંદર નાના ભવ્ય ખંડમાં શાસ્ત્રીજી ગાદી પર બિરાજેલા હતા. સામેનું એક કબાટ, ધાર્મિક પુસ્તકોથી વિભૂષિત હતું; ને ચારે બાજુ દિવાલો ઉપર પુષ્ટિસમ્પ્રદાયની ભાવનાનુસાર ચિત્રોથી તે ખંડની શોભા અધિક ઉજ્જવળ તથા દીપ્તિમાન થતી હતી. પાસે નાનીશી ભગવદ્-મંડળી બેઠેલી હતી. ને શાસ્ત્રીજી સાથે સંપ્રદાયમાં સુપ્રસિદ્ધ અત્યંત વિદ્વાન લાડિલેશજી શાસ્ત્રીજી શ્રીનાથદ્વારાવાળા તથા સામા જાણીતા સાહિત્યકાર ઈતિહાસપુરાતત્ત્વવેત્તા રામલાલ મોદી પણ અનેકવિદ્યાચિંતનમય આસનસ્થ હતા. સ્વચ્છ ને ભરાવદાર દેહ, તિલકરાજીત વિશાળ ને તેજસ્વી લલાટ, ઉજ્જવળ ને પવિત્ર નયન, નિર્મલ સ્મિતયુક્ત વદનકમલ, દાડિમકણસમ શ્વેતદ્વિજ, અરવિંદગર્ભસમ રક્ત અધર, અંગે બંડી તથા એક ધોતી પરિધાનયુક્ત શાસ્ત્રીજી બધામાંથી સહેલાઇથી ઓળખી શકાય તેમ હતા.

'જયશ્રીકૃષ્ણ' કહેતાં જ હું ત્યા બેઠો. શાસ્ત્રીજીએ પણ જયશ્રીકૃષ્ણ ઉચ્ચારથી મને વધાવી લીધો. શાસ્ત્રીજી જોડે મારો આ પ્રથમ સામાન્ય પરિચય હતો. શાસ્ત્રીજી અનેકવિધ દૃષ્ટિથી વાતોમાં વિહરતા હતા પણ તેમનું ધ્યેય પુષ્ટિસમ્પ્રદાયની સેવા સિવાય અન્ય ન હતું. એ પહેલા પરિચયે હું અનુભવી શકયો. તેમની વાતમાં મુખ્યત્વે બે વાત તરી આવતી, કે તેઓ સમ્પ્રદાયના સમર્થ વિદ્વાન છતાં અતિસરલ ભક્ત છે, ને કોઈની પણ યત્કિંચિત વાત સમ્પ્રદાયના ઇતિહાસ કે પ્રણાલિકાભંગની હોય તો ત્યા તેઓ જરૂર સૂચન કર્યા વગર રહે નહિ. જ્યારે તેમણે મને સમ્પ્રદાયની ઉન્નતિ માટે પોતાનો દૃષ્ટાંત કહેવા માંડયો ત્યારે તેમના રસિક જીવનમાં અનેક વિચિત્ર કથન સાંભળી આપણને ગ્લાનિ સાથે પ્રભુનું લીલાવૈચિત્ર્ય જરૂર યાદ આવ્યા વિના રહેતું નથી.

કનકાભિષેક વિષે મારે શાસ્ત્રીજી જોડે વાત થયેલી. શાસ્ત્રીજીએ તુરતજ નિકટ આસનસ્થ રા. રામલાલ મોદીને તે માટે ઐતિહાસિક સત્ય તારવવા સૂચના કરેલી ને તેના ખર્ચ માટે

બધો બંદોબસ્ત સ્વશિરે લેવા કબુલેલું. આ વાત વખતે તેમની મુખમુદ્રા નિહાળતાં સ્વાભા તેમનું હૃદય સમ્પ્રદાયની ઉજ્જ્વળ કીર્તિ નિહાળવા વિરહી હતું તે સહજમાં મેં અનુભવ્યું. એમણે વાત શરૂ કરતાં કહ્યું કે જ્યારે અમે વૈષ્ણવપરિષદ સ્થાપી તેમજ સમ્પ્રદાયમાં ચેતન લાવવા માટે પુષ્ટિભક્તસુધા નામનું પત્ર કાઢ્યું ત્યારે બહુ નિરાશા ન હતી પણ આખરે અમારી પ્રવૃત્તિને બહુ ટેકો ન મળ્યો. તદુપરાંત કેટલાક ગો. બાલકો તરફથી અંદર વિક્ષેપ થવા લાગ્યો. વળી આગળ બોલતાં તેમણે કહેલું કે પુનાથી દર અઠવાડીયે મુંબાઈ હું પ્રવચન કરવા આવું છું તેનો લાભ સમ્પ્રદાયના મહાનુભાવોયે નહિ જેવો લીધો છે. વૈષ્ણવ સમાજની ઉન્નતિ વિષે કહેલું કે વૈષ્ણવ યુવાનોયે હવે પોતાનું મંડળ સ્થાપી તેમાંથી તેમણે ધાર્મિક શિક્ષણ લેવું જોઇએ ને સમ્પ્રદાયમાં જ્યાં અધર્મમૂલક પ્રવૃત્તિ લાગે ત્યાં આગળ તેમણે વિરોધ કરવો જોઇએ. જો તેમનું (યુવાનોનું) સંગઠન થાય તો આ કાર્ય સ્હેલાઇથી પાર પડશે નહિતર એકાકી વ્યક્તિ હાલની પરિસ્થિતિને ભાગ્યે જ સુધારી શકશે. તેમનો શ્રીગોકુલેશ પ્રત્યેનો પ્રેમ અનહદ હતો. શ્રીગોકુલેશ નામ સાંભળતાં તેમના શરીરમાં રોમાંચ થતો. તથા મુખ ઉપર પ્રેમોર્મિ આવી જતી.

શાસ્ત્રીજીનું હૃદય ભાવુક સરલ ને કંઇક ભોળું હતું. તેઓ જે કંઇ બોલતા તે દૃઢ નિશ્ચય સાથે બોલતા ને તેમના વાક્યમાં ઐતિહાસિક કે સિદ્ધાંતની ભૂલ પ્રવેશી શકતી નહિ. સિદ્ધાંત ને પ્રણાલિકા પ્રચાર (શ્રીમહાપ્રભુજીની રચનાનુસાર) માટે તેઓ આગ્રહી હતા એટલું જ નહિ પણ તેની વિરુદ્ધ જે લોકો હોય તેમની સામે તેઓ કડક દલીલો પણ કરતા. છતાં તેમના હૃદયમાં તે લોકો માટે જરા પણ અણગમો નહતો, પણ ઉલટી તેમની તરફ સ્નેહભરી દૃષ્ટિ રાખતા.

શાસ્ત્રીજીનું હૃદય સ્વરૂપસેવામાં પણ નામસેવા જેટલું જ આસક્ત હતું. તેમનો અષ્ટ-સખાના પદોનો અભ્યાસ અતિ ઝીણો તથા તલસ્પર્શી હતો. તેમનું જીવન પ્રભુસેવામાં અત્યંત તલ્લીન રહેતું. તેમને મન તેથી અધિક સેવા બીજી કંઈ ન હતી.

સંપ્રદાયની પ્રણાલિકા મુજબ જે નામસેવા ને સ્વરૂપસેવા કરી જાણે તે સાચો પુષ્ટિભક્ત કહેવાય. પ્રો. શાસ્ત્રીજી પણ તેવી જ કોટિના એક ભગવદીય હતા. તેમનું મન સદા શ્રીપ્રભુ સેવા તથા શ્રીસુબોધિનીજી વિષે આસક્ત હતું. તેઓ કહેતા કે અમારે બે કાર્ય કરવાનાં છે. એક તો પ્રભુની રાસલીલાના અર્થ શ્રીમહાપ્રભુજીની વાણીદ્વારા વૈષ્ણવોમાં ફેલાવવા ને બીજું પ્રભુની રાસલીલા વિષેનો ખોટો ખ્યાલ સામાન્ય લોકપ્રવાહમાંથી ટાળવો.

શાસ્ત્રીજીને આબાલવૃદ્ધ સર્વ ચાહતા હતા ને તેમનો પ્રભાવ પણ બધાં ઉપર સારી રીતે રહેતો. એક બ્હેન પુનાથી પોતાના વતન પાટણમાં આવેલાં. તેઓ સૂતિકોન્માદથી (Puerperal insanity encitable tye) પીડાતાં હતાં. પણ શાસ્ત્રીજી જ્યારે તેમની પાસે જતા ને પિતા તુલ્ય પ્રેમથી વાત કરતા ત્યારે તે બ્હેન એકદમ સ્વાસ્થ્ય પામતી. કહેવાનો અર્થ એ છે કે શાસ્ત્રીજીનો પ્રેમ અથવા પ્રભાવ સર્વને મુગ્ધ કરતો. તેમના નિકટ વસવાથી મન સ્વાસ્થ્ય ભોગવતું તથા આત્મા પ્રભુવિષેનો આનંદ ભોગવતો તેવો અનુભવ કંઇક મને થયો છે. તેથી જ મારે મન શાસ્ત્રીજી સાચા જીવંત પુષ્ટિભક્ત છે.

પ્રો. શાસ્ત્રીજીની પુણ્ય મદદથી ગોલોકવાસી મૂલચંદ્ર તેલીવાલા ટુંક જીવનમાં સમ્પ્રદાયની ઉચ્ચી કક્ષાની સાહિત્યસેવા કરી શકયા. રા. ધીરજલાલ એડવોકેટ સમ્પ્રદાયને વર્ણાશ્રમ વિષેનો સાચો સિદ્ધાંત હાલ ચર્ચે છે. તથા પુષ્ટિભક્તિસુધાદ્વારા રા. વાડીભાઇ પણ વૈષ્ણવ સમ્પ્ર-દાયમાં જ્ઞાનપ્રચાર કરી શકયા છે. શાસ્ત્રીજીના શિષ્યોની સંખ્યા બહુ છે. તેઓ તેમનું સાચું સ્મારક ઉભુ કરવા કટિબદ્ધ થાય તેવી વિનંતિ છે.

શાસ્ત્રીજી આંગ્લવિદ્યાથી પૂરા વિભૂષિત તથા ડેક્કન કોલેજમાં સંસ્કૃત પ્રોફેસર છતાં તેમનામાં લૌકિક ગર્વ હતો જ નહિ તેમની સેવાઓ બહુવિધ છે. તેમનું યથાર્થ સ્મારક કરવું હોય તો ફક્ત તેમના જેટલી ધગશથી પુષ્ટિસમ્પ્રદાયની સેવા તનમન ને ધનથી દીન હૃદયના ભક્ત થઇને કરવી જોઇએ.

શાસ્ત્રીજીનાં ભાષણો વૈષ્ણવ ધર્મના સિદ્ધાંત માટે અત્યંત રમણીય તથા ઉપયોગી છે તેનો સંગ્રહ કરી પ્રકટ કરવાનું કામ તેમના કોઈ નિકટવાસી ભગવદીય મિત્રે ઉપાડી લેવું જોઈએ તથા તેમના જીવન પ્રવાહ વિષે પણ તેમના મિત્ર તથા સંબંધી વર્ગે કંઇક સ્મરણ સજીવની સમાજ આગળ મુકવી જોઈએ.

સમ્પ્રદાયની નીચેની સેવામાં ભગવદીય શાસ્ત્રીજીની સેવા આવી જાય છે. (૧) વૈષ્ણવ પરિષદનું જાગૃતિભર્યું પુનરુત્થાન. (૨) ઉચ્ચ કોટિનું સામ્પ્રદાયિક પત્ર (૩) સમ્પ્રદાયસાહિત્ય પ્રવૃત્તિ. (૪) પાઠશાળાઓ ખોલવી, કીર્તનસેવા તથા સ્વરૂપસેવા વિષેની પ્રવૃત્તિ કરવી. (૫) શ્રીમહાપ્રભુજી તથા બીજા આચાર્યો, ભક્તો, કવિઓ વિગેરેના યથાસ્થિત ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જીવન પ્રગટ કરવાં (૬) મંદિરોમા જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં સુધારો કરવો. આટલું કાર્ય યથાશક્ય થાય તો સમ્પ્રદાયે શાસ્ત્રીજીનું સ્મારક યથાર્થ કર્યું કહેવાય.

ભગવચ્છાસ્ત્રનિષ્ણાત શાસ્ત્રીજી.

(લેખકઃ—રા. " રશ્મિ " નવસારી.)

ભગવદિચ્છા અગમ્ય છે. જેની સુધાજ્યોતે અનેક જ્ઞાનદીપકો પ્રકટાવ્યા છે, એવો પુષ્ટિ ગગનનો એક અત્યંત તેજસ્વી તારો ખરી પડયો છે. ભગવત્શાસ્ત્રનિષ્ણાત પરમ ભગવદીય શ્રીમગ્નલાલ શાસ્ત્રીજીએ અર્ધશતાબ્દિ પર્યંત સંપ્રદાયની અખંડ સાહિત્યસેવા–નામસેવા કરી આ લોકનો ત્યાગ કર્યો છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી ઉપર શ્રીહરિરાયજીવત્ શાસ્ત્રીજીની અનન્યતા અને આસક્તિ અત્યંત સુદૃઢ હતી, તેમજ ગો. બાળકો તરફ પૂજ્યતાની ભાવના તેમજ કટુ છતાં સત્ય જાહેર કરવાની કર્તવ્ય નિષ્ઠા આદરણીય હતી. શાસ્ત્રીજી પ્રાચીન ભગવત્શાસ્ત્રો, શ્રીસુબોધિનીજી, ષોડશગ્રંથ, અણુભાષ્ય, નિબંધ તથા સાંપ્રદાયિક સર્વ ગ્રંથોના પ્રત્યેક વાકયના મર્મજ્ઞ તેમજ સવિસ્તૃત સુરમ્ય ભાષામા વિવેચનકાર પણ હતા સ્વદેશમાં તેમજ પરદેશમાં સાંપ્રદાયિક સાહિત્યનો પ્રચાર કરવામાં તેમજ મનુષ્યમાત્રની ભગવદ્ધર્મ તરફ અભિરુચિ થાય તે માટે તેઓ હમેશા પ્રયત્નશીલ તેમજ ઉદાર મતવાદી હતા. શાસ્ત્રીજીની પ્રતિભા અન્યમાર્ગીઓ તેમજ સંપ્રદાયના વિરોધીઓમાં પણ સારી પડતી 'પુષ્ટિભક્તિસુધા' વગેરેમાં શાસ્ત્રીજીએ અને તેમના વિદ્વાન મિત્રમંડળે પીરસેલી સુધાનો આસ્વાદ લેતાં આજે પણ અનેરો આનન્દ અનુભવાય છે.

ગો. બાળકો, ગ્રેજ્યુએટ, વૈષ્ણવો, શાસ્ત્રીઓ, વૈષ્ણવ યુવકો, ભગવદીયો તેમજ અન્ય પંડિતો, પ્રોફેસરો સાથે શાસ્ત્રીજીનો પરિચય ઘણોજ સન્માનિત હતો. તેમના કુટુંબીજનો સ્નેહી મંડળ વગેરે તેમને ઘણાજ સ્નેહથી ચહાતાં.

આખો સંપ્રદાય શાસ્ત્રીજીનો ઋણી છે. તેમની ખોટ પુરે તેવો સંપ્રદાયમાં આજે એક પણ વિદ્વાન નથી. શાસ્ત્રીજી તો અત્યારે ભગવલ્લીલામાં નિમગ્ન થયા છે, પરંતુ તેમના અમર આત્માની સુવાસ સર્વત્ર પ્રસરે અને શાસ્ત્રીજીએ સેવાયજ્ઞમાં પોતાનું જીવનસર્વસ્વ આત્મસમર્પણ જેમ કર્યું છે તે પ્રમાણે નિવેદનનું સ્મરણ રાખી સવ વૈષ્ણવોમાં એવી ભાવના સ્ફુરે એ અભ્યર્થના.

अजोड साहित्यकार.

(લેઃ—પ્રો. શ્રી. જેઠાલાલ ગો. શાહ. M. A.)

પ્રો. મગ્નલાલ શાસ્ત્રી ઉંચા પ્રકારના સાક્ષર હતા. પોતે યુનીવર્સીટીની એમ. એ. ની પરીક્ષા સંસ્કૃત વિષય લેઈને પાસ કરી હતી એટલુંજ નહિં પણ સંસ્કૃત ભાષાના ગ્રન્થોના મર્મજ્ઞ અને રસિક વાચક હતા. તેમની સ્વભાષા ગુજરાતી હતી, અને વિદ્યાર્થી જીવન દરમ્યાન આંગ્લ ભાષા શીખેલા, તથા એક કોલેજના પ્રોફેસર તરીકે તે ભાષામાં પોતાનું અધ્યાપન કાર્ય તેમને કરવું પડતું હતું. છતાં સંસ્કૃત ભાષા પ્રતિનો તેમનો પ્રેમ બિલ્કુલ ઓછો થયો હતો નહિ. ઉલટું તેમની બાબતમાં એવું જણાતું હતું કે સંસ્કૃત ભાષાએ અન્ય ભાષાઓ કરતાં તેમના ઉપર અપૂર્વ વિજય મેળવેલો. તેમની (ગ્રંથસ્થ) ગુજરાતી ભાષા સંસ્કૃત કરતાં પણ વધારે કઠિન જણાતી તેનું કારણ માત્ર એ છે કે સંસ્કૃત ભાષાની પ્રખર અસર નીચે તેઓ હતા. તેમનાં અંગ્રેજી લખાણોમાં પણ સંસ્કૃત ભાષાનાં ખાસ કરીને વૈદિક સંસ્કૃત, શ્રીમદ્‌ભાગવત અને શ્રીવલ્લભાચાર્યના ગ્રન્થોનાં વાક્યો બહુજ છૂટથી વપરાતાં. એટલે તેમનું અંગ્રેજી એટલે સંસ્કૃત મિશ્રિત અંગ્રેજી એમ કહીએ તો ખોટું નથી. તેમની ગુજરાતી ભાષા એ અતિસંસ્કૃતભાષા હતી. કેવલ શુદ્ધ સંસ્કૃત લેખન તેમણે બહુજ થોડું કર્યું છે. પોતે પ્રકટ કરેલા ગ્રંથોની પ્રસ્તાવનારૂપે તેમનાં સંસ્કૃત લખાણો લખાયલાં છે. પણ તે થોડા ઘણાં લખાણો ઉપરથી એક ઉંચી કોટિના વિદ્વાનને શોભે એવો સંસ્કૃત ભાષા ઉપરનો તેમનો કાબૂ હતો તે આપણે જોઇ શકીએ છીએ. અધ્યાપક તરીકે તેઓ એલ્ફીન્સ્ટન હાઈસ્કૂલમાં સંસ્કૃતજ શીખવાડતા. પછીથી જ્યારે પૂનામાં ડેક્કન કોલેજમાં ગયા ત્યારે પણ સંસ્કૃતનોજ વિષય તેઓ શીખવાડતા. તેમની સંસ્કૃત ભાષા તરફની પ્રીતિ જોઇને મુંબાઈ યુનીવરસીટીએ કેટલાંએ વર્ષો સુધી તેમને મેટ્રીકની તથા કોલેજની બીજી ઉંચી પરીક્ષાઓમાં મુખ્ય પરીક્ષક તરીકે નીમેલા.

જેમ તેઓ સંસ્કૃતભાષાના વિશારદ હતા તેમ એક સાક્ષર પણ હતા. સાક્ષર હમેશાં પોતાની જ્ઞાનની સમૃદ્ધિને આજીવન વધારતો જાય છે, તેમ તેમણે પણ યાવત્પ્રાપ્ય તેમના પ્રિય વિષયના ગ્રન્થોમાંથી જ્ઞાન મેળવ્યું હતુ. આથીજ તેમનામા બહુશ્રુતતા આવેલી હતી. જો કે તત્ત્વજ્ઞાન અને તેમાંએ ખાસ કરીને શુદ્ધાદ્વૈત તત્ત્વજ્ઞાન એ એમનો પ્રિય વિષય હતો, છતાં ઇતર તત્ત્વજ્ઞાનની તેમણે ઉપેક્ષા કરી નથી. શાંકર કે રામાનુજ કે અન્ય ભારતવર્ષીય તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રન્થોનો બહુજ ઉંડી રીતે અભ્યાસ કરેલો. ધર્મશાસ્ત્ર, વ્યાકરણ, કાવ્યશાસ્ત્ર, ન્યાય સંગીત વગેરે વિષયોને લગતાં પુસ્તકોનું ખૂબ વાચન કરેલું તેમણે જણાય છે. શ્રીવલ્લભાચાર્યના અગર તેમના સંપ્રદાયના આકર ગ્રન્થોનો સૂક્ષ્મદષ્ટિથી અભ્યાસ કરનારને સાર્વદેશીય જ્ઞાન મેળવવાની જરૂર છે. આથીજ પોતાના પ્રિયવિષય 'શુદ્ધાદ્વૈત' ને યથાર્થ રીતે સમજવાને અગર તેને યથાર્થ સ્વરૂપમાં વિદ્વાનો સમક્ષ મૂકવાને માટે ઉપર જણાવેલા તમામ વિષયોનું વાચન તેમણે કરેલુ. તે વાચન અખણ્ડિત રીતે જીવનપર્યન્ત ચાલતું હતું. ભાગ્યેજ એવો પ્રસંગ હોય કે તે સમયે તેમની પાસે કોઇ પણ પુસ્તક હોય નહિ. જોકે તેમનું વાચન એક દષ્ટિએ મર્યાદિત હતુ. ગુજરાતી

ભાષાનાં પુસ્તકો બહુજ થોડાંક વાચતા. નરસિંહ અખો કે દયારામ જેવા કવિઓને પણ તેમણે ઉપર ઉપરથી વાંચેલા. અંગ્રેજી સાહિત્યનું પણ વાચન ઓછું, પ્રવાહી પત્રો, સામયિકો કે માસિકોને તે ક્વચિત્‌જ વાંચતા. સામાન્ય રીતે નહિ. આમ તેમનુ વાચન મર્યાદિત ખરૂં, પણ બીજી રીતે તેમણે પોતાના જીવનનું જે ધ્યેય નક્કી કરેલુ તે ધ્યેયની સિદ્ધિ માટે તેમને તેમ કરવાની જરૂર હતી. આથીજ બીજી દૃષ્ટિએ તેમનું વાચન અતિવિશાલ, વેધક, વિપુલ અને ઉંડુ તથા તલસ્પર્શી હતુ.

હવે આપણે તેમની સાહિત્યસેવાનો વિચાર કરીએ. સાહિત્યસેવકો ત્રણ પ્રકારના હોય છે. ૧ સાહિત્યના સર્જકો, ૨ સાહિત્યના વિવેચકો, ૩ સાહિત્યના સંશોધકો. કવિઓ, નવલકથાકારો, નાટકલેખકો આ બધા સાહિત્યના સર્જકો છે. નિબંધોના લેખકો પણ આ કોટિમાં આવે છે સાહિત્યના વિવેચકો પોતે સ્વતંત્ર રીતે કંઈ લખતા નથી. પણ બીજા કોઈ સારા લેખકે લખેલા ગ્રંથનું રહસ્ય તથા તેની ખૂબીનું વિવેચન જનતાની સમક્ષ રજુ કરે છે ભાષાન્તરકારોને પણ આપણે આ કોટિમાં મૂકી શકીએ. ત્રીજા સાહિત્યસેવકો જાતે લખતા નથી, તેમ તેની ઉપર વિવેચન કરતા નથી. પણ ધૂળધોયાની માફક લુપ્તપ્રાય થયેલી અગર અજ્ઞાત રહેલી ભૂતકાળની ઉત્તમ સાહિત્ય કૃતિઓને શોધી કાઢીને પ્રકાશમાં લાવે છે. પ્રો. મગનલાલે તેમના જીવન દરમ્યાન વાંચ્યું ઘણું હતું તેમ લખ્યુ પણ ઘણું હતું. તેમની લેખિત પ્રવૃત્તિઓની હારમાળા એટલી બધી લાંબી છે કે તે બધાનો ઉલ્લેખ એક ન્હાનકડા લેખમાં કરી શકાય નહિ. આ બધુ લેખન તેમણે સ્વતંત્ર રીતે સાહિત્યસર્જક તરીકે કર્યું નહિ. તે સાહિત્યસર્જક નથી પણ સાહિત્યવિવેચક છે તથા સાહિત્યસંશોધક છે. તેમના જીવનની મહદિચ્છા સાહિત્યસર્જક તરીકે કીર્તિ મેળવવાની ન્હોતી. તેમણે જો તેવી ઇચ્છા કરી હોત તો તેઓ અઢળક સાહિત્ય ગુજરાતને અને ભારતવર્ષને આપત. પણ પ્રભુ તેમના દ્વારા પુષ્ટિસંપ્રદાયના સાહિત્યની સેવા કરાવવા ઇચ્છતા હતા. તેથી તે સંપ્રદાયની જ સાહિત્યસેવા વિવેચક અને સંશોધક તરીકે તેમની પાસે કરાવી છે તેમના જીવનનુ મુખ્ય ધ્યેય શ્રીવલ્લભાચાર્યના પુષ્ટિમાર્ગના ગ્રન્થો જે સંપ્રદાયના સરસ્વતી ભંડારમા પડી રહ્યા હતા, તે સ્થિતિમાં તેને પ્રકાશમાં લાવવાનો હતો. તેમણે જોયુ કે સંપ્રદાયમા અનેક ગ્રન્થરત્નો છતા સપ્રદાયમાં જડતા અને અજ્ઞાનતા બેસુમાર છે. આને લીધે નથી સાંપ્રદાયિકો સ્વસિદ્ધાન્ત જાણી શકતા તેમ નથી ઇતરજનો જાણી શકતા. મહારાજ લાયબલ કેસે સંપ્રદાયને ઘોર અન્યાય કર્યો છે, પણ તેને માટે સુધારકો કરતા પણ જવાબદાર સાંપ્રદાયિકો છે. તેમણે પોતાના ધર્મનુ રહસ્ય સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી, તેમ તદનુસાર પોતાનું જીવન બનાવ્યું નથી આથીજ તે જગતની બત્રીશીએ ચઢયો છે, અને શિષ્ટ પુરુષોમા પણ અવગણનાને પાત્ર બન્યો છે, આવી એમની કંઈક માન્યતા હોવાથી સાંપ્રદાયિક ગ્રન્થોનું સશોધન કરીને, તેમને મળ સ્વરૂપે પ્રકટ કરીને તથા તેનુ રહસ્ય ભાષાન્તર રૂપે, સ્વતંત્ર લેખ રૂપે અગર વ્યાખ્યાન દ્વારા વૈષ્ણવોને સ્ફુટ કરીને, સંપ્રદાયમાથી અજ્ઞાન અને જાડયને દૂર કરવાના શુભ આશયથી તેઓ આજીવન સાહિત્યસેવામા અભિરત રહ્યા. પોતે જાતેજ આ કાર્ય કરવાને કટિબદ્ધ થયા એટલુંજ નહિ પણ જેમ પ્રેમાનન્દે ગુર્જરભાષાની સેવા કરવાને શિષ્યમંડળ ઉભું કર્યું તેમ શાસ્ત્રીજીએ પણ શિષ્યમંડળ ઉભું કર્યું તે શિષ્યમંડળને શ્રીવલ્લભાચાર્યના ગ્રન્થો સમજાવ્યા અને તે ગ્રંથોને પ્રકાશમા લાવવાનુ કાર્ય વ્યક્તિગત ઉપાડી લે તે માટે તેમને પ્રેર્યા

તેમના અનેક લેખોમાં સૌથી જૂનો ગ્રન્થલેખ સવત ૧૯૫૬ મા ગોસ્વામિશ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજની આજ્ઞાથી સુબોધિની સભાએ પ્રકટ કરેલા સંસ્કૃત શુદ્ધાદ્વૈતમાર્તંડ નામના ગ્રન્થની

ાવનાવાળો ભાગ છે. આ લેખ પ્રસ્તાવનાનાં ૮૮ પૃષ્ઠો રોકે છે. આ લેખ શ્રીગિરિધરજીના દ્વૈતમાર્તણ્ડને આધારે લખાએલો છે, છતાં તે તદ્દન મૌલિક જેવો દેખાય છે. આ શાસ્ત્રીજીના : તે વખતના ગુજરાતના સાક્ષરોનું પણ ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. કારણ કે સ્વ. ગોવર્ધનરામે રપછી લખેલા દયારામભાઈના અક્ષરજીવન નામના પુસ્તકમાં શાસ્ત્રીજીના આ લેખમાથી સ્થળે ઉતારા લીધા છે. ગોવર્ધનરામભાઇ શાસ્ત્રીજીના આ લેખને વાંચ્યા પછીથીજ પુષ્ટિમાર્ગને શુદ્ધાદ્વૈતને કંઇક અંશે સમજવાને સમર્થ થયા હતા. ગોવર્ધનરામભાઇએ શાસ્ત્રીજીના લેખનો રીતે ઉપયોગ કર્યો ત્યારથીજ ગુજરાતના સાક્ષરોનો પુષ્ટિમાર્ગ તરફનો દષ્ટિકોણ બદલાયો છે આપણે કહીએ તો ખોટું નથી. આ માટે પુષ્ટિમાર્ગ શાસ્ત્રીજીનો ખાસ આભારી છે. ત્યાર ી એમણે ઘણા નાના મોટા ગ્રન્થોનું મુદ્રણ કર્યું છે તથા તેનાં ભાષાન્તરો બહાર પાડયાં છે. ાંના કેટલાકનો અલ્પ ઉલ્લેખ માત્ર અહિઆં કરીશું.

૧ શ્રીમદ્‌ગાયત્રીભાષ્ય—આ મૂળ ગ્રન્થ શ્રીવલ્લભાચાર્યનો છે. તેમાં ગાયત્રીમંત્રનું રહસ્ય મજાવેલું છે. ગાયત્રીમંત્રનું રહસ્ય ભૌતિક સૂર્યની ઉપાસનામાં નથી પણ વિવિધક્રીડાચતુર કૃષ્ણચંદ્રની સર્વાત્મવિપ્રયોગભાવાત્મક ભક્તિ અને તજ્જન્ય આનંદના અનુભવમાં છે. આ સ્ય શ્રીવલ્લભાધીશે ગાયત્રીભાષ્યમા જણાવ્યું છે. શાસ્ત્રીજીએ આ લઘુગ્રન્થને શ્રીવિઠ્ઠલેશજીની વ્યાખ્યા ' તથા ' ગાયત્ર્યર્થ ' સહિત સંસ્કૃતમાં પ્રકટ કર્યું અને તેની ઉપર સરળ ગુજરાતીમાં મજાય એવી દ્વિજરાજસુધા નામની ટીકા પોતાની લખેલી છપાવી.

૨. ' પ્રસ્થાનરત્નાકર ' આ ગ્રથ શ્રીપુરુષોત્તમજીનો રચેલો છે. ન્યાયશાસ્ત્રોમાં મૂર્ધન્ય ાને બિરાજે તેવો ગ્રંથ છે. સંપ્રદાયના આકર ગ્રન્થોમાંનો એક છે. વિચારદષ્ટિએ ગ્રન્થ ઠિન અને દુષ્કર છે. શાસ્ત્રીજીએ ભગીરથ પ્રયાસ કરીને આ ગ્રન્થ મુદ્રિત કર્યો છે.

૩. ' તત્ત્વદીપિકા ' આ નામની શ્રીવલ્લભજીની રચેલી ગીતા ઉપરની ટીકા છે. આ ટીકાને ાસ્ત્રીજીએ સંશોધન કરીને પ્રકટ કરી છે.

૪. શ્રીઅણુભાષ્ય–પ્રદીપ શ્રીવલ્લભાચાર્યના અણુભાષ્ય ઉપર ઇચ્છારામ ભટ્ટજીએ લખેલી દીપ નામની ટીકા શાસ્ત્રીજીએ ત્રણ સ્તબકોમાં સંશોધન કરીને પ્રકટ કરી છે.

૪. 'શ્રીવેણુગીત' શ્રીમદ્‌ભાગવતના ૧૦ મા સ્કંધનું આ ગીત છે. તેના ઉપર શ્રીવલ્લભાધીશની ચેલી શ્રીસુબોધિની ટીકા તથા ટિપ્પણી તેમજ પ્રકાશસહિત શાસ્ત્રીજીએ વૈષ્ણવપરિષદ તરફથી ાકટ કરી, વૈષ્ણવો ગુજરાતીમાં સમજી શકે માટે ઘણુ જ સુંદર પ્રાસાદિક ભાષાન્તર ગુજરાતીમાં છપાવ્યુ છે. આ ગ્રન્થોના મુદ્રણનો ખર્ચ આમરણના સોની રણછોડભાઇ લીલાધરે આપ્યો હતો.

૫. ' શ્રીવેદસ્તુતિ ' આ મૂળ શ્રીમદભાગવતના ૧૧ મા સ્કંધમા આવે છે. તેની ઉપરથી શ્રીવલ્લભાચાર્યે સૂક્ષ્મટીકા સંસ્કૃતમાં લખેલી છે. તથા શ્રુતિગીતા કારિકા પણ રચેલી છે. તે ગ્રંથ મૂળ સંસ્કૃતમાં તથા તેના ગુજરાતી અનુવાદમાં શાસ્ત્રીજીએ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં સૂક્ષ્મ ટીકા શ્રીવલ્લભાચાર્યની જ રચેલી કે શ્રીગિરિધરજીની છે તે વિષેનો પ્રશ્ન ચર્ચ્યો છે. જો કે તેનો છેવટનો નિર્ણય પોતે કરી શકયા નથી.

શ્રીયુગલગીત તથા શ્રીગોપીગીત. આ બન્ને મૂલ ગ્રન્થ અને ગુજરાતી ભાષાન્તરો શાસ્ત્રીજીએ છપાવ્યાં હતાં.

આ ઉપરાંત ' પાદભેદસહિતબ્રહ્મસૂત્ર " જૈમિનિસૂત્ર ભાવાર્થપાદભાષ્ય તથા વિવરણ' પત્રાવલંબન ' શ્રીવલ્લભાષ્ટકટીકા, શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રટીકા, તથા શ્રીસુબોધિનીના જુદા જુદા

ભાગો સંસ્કૃત ભાષામાં સ્વતંત્ર ગ્રંથરૂપે પ્રકટ કરેલા. નીચેના સંસ્કૃત ગ્રંથો પુષ્ટિભક્તિસુધામાં જુદા જુદા સમયે પ્રકટ થયેલા. પ્રપંચવાદ બ્રહ્મોપનિષદર્થસંગ્રહ, પ્રતિબિમ્બવાદ વાદકથા, ભક્તિરસવાદ, વિગ્રહવાદ, સ્વરૂપનિર્ણય, પ્રપંચસંસારભેદ, સ્વરૂપિવાદ, મુક્તિતારતમ્ય, ભક્તિજીવન વગેરે.

પુષ્ટિભક્તિસુધા, વેણુગીત અને પુષ્ટિસુધામાં પોતે અવરનવર લેખો લખતા હતા. પુષ્ટિભક્તિસુધાની ફાઇલમાં નીચેના તેમના લેખો જોવામાં આવે છે. નિઃસાધનતા, ગીતાતાત્પર્ય, બ્રહ્મસૂત્રનો અક્ષરાર્થ, ભગવત્પીઠિકાનું ભાષાન્તર, અધિકરણસંગ્રહાનુવાદ, હરિપ્રિયા અને 'આર્ત' અને આર્ત. પુષ્ટિસુધામાં પ્રકટ થયેલા લેખોમાં 'મુખ્ય ભક્તિમાર્ગમાં પ્રથમ શરણ કે લોકાદિત્યાગ? પુષ્ટિમાર્ગ અને શ્રાદ્ધ. અને ભગવત્કથાનું શ્રવણ કોણે કરવું? એ લેખો ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

પૂનાની ઓરિએન્ટલ કોન્ફરન્સ માટે પણ સંસ્કૃત ભાષામાં સ્મૃત્યર્થ ઉપર નિબંધ વાંચ્યો હતો. વળી ૧૯૦૭ માં મુંબાઇ યુનીવરસીટી માટે એક પારિતોષિક નિબંધની હરિફાઇને અન્વયે 'An examination of Sankaris Refutation of the Sankhya Theory' નામનો ૧૧૪ પૃષ્ઠનો લાંબો નિબંધ લખ્યો હતો. આ વિષય યુનીવરસીટીએ નક્કી કર્યો હતો. એકંદરે ત્રણ નિબંધો આવેલા તેમાંથી આ નિબંધ બીજા નંબરનો સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો. શાસ્ત્રીજીએ પારિતોષિકની લાલચે નિબંધ લખ્યો નહોતો, તેમને તો પરીક્ષકોની જાણ ઉપર લાવવું હતું કે બ્રહ્મસૂત્રોના યથાર્થ અર્થ શંકરાચાર્યે કર્યા છે કે શ્રીવલ્લભાચાર્યે? તે હેતુ આમાંથી સિદ્ધ થયો હતો. પ્રસ્તાવનામાં તેમણે જણાવ્યું છે કે બે પરીક્ષકોમાંથી એકને વલ્લભાચાર્યના સિદ્ધાન્તનું જ્ઞાન જ નહોતું. બીજાને જ્ઞાન હતું પણ તે ચુસ્ત શાંકર હોવાથી શ્રીવલ્લભાચાર્યના સિદ્ધાન્તોને નિબંધમાં સહન કરી શકતા નહોતા. શાસ્ત્રીજીએ આ આખો નિબંધ પુષ્ટિભક્તિ સુધામાં કકડે કકડે છપાવ્યો હતો. વળી પુસ્તકાકારે પણ તેને પાછળથી પ્રકટ કર્યો છે. વળી જ્યારે પોલ પત્ર તરફથી સંપ્રદાય ઉપર આક્ષેપો થતા તે વખતે વૈષ્ણવપરિષદની સૂચનાથી 'સિદ્ધાન્તરહસ્ય' નામના ગ્રન્થ ઉપરની શ્રીગોકુલેશજીની ટીકાનું ભાષાન્તર કરીને પુસ્તક છપાવ્યું હતુ. આ ઉપરાંત તેમણે શ્રીવલ્લભાચાર્ય, શ્રીવિઠ્ઠલેશજી, શ્રીહરિરાયજી તથા શ્રીપુરુષોત્તમજી વગેરેની જયન્તી પ્રસંગે ઘણાંએ ભાષણો આપેલાં. તે ભાષણો સાંભળવાને ઘણા વૈષ્ણવો આકર્ષાતા. તે ઉપરછલ્લા નહિ, પણ સિદ્ધાન્તથી પૂર્ણ હતાં. થોડા સમય પહેલાં તેમણે મુંબાઇના ટાઉન હોલમાં જસ્ટીસ બોમન્ટના પ્રમુખપણા નીચે એક સુંદર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. વળી ખુદ શ્રીમન્ત મહારાજા ગાયકવાડે તેમને ભાષણ કરવાને નિમંત્ર્યા હતા. તેમનું વક્તૃત્વ અખંડિત અને અસ્ખલિત પ્રવાહે વહેતું અને પ્રત્યેક શ્રોતા તેથી મુગ્ધ થયા વગર રહેતા નહિ.

તેમની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ વિવેચક તરીકેની તથા સંશોધક તરીકેની છે. બન્ને ક્લેશજન્ય છે. સ્વયં સ્ફુરિત નથી. વિવેચકે મૂળગ્રંથનો વેધક દૃષ્ટિએ અભ્યાસ કરવો જોઇએ અને પછી તેને સુંદર અને પ્રાસાદિક શૈલીમાં તે ગ્રંથનું રહસ્ય પ્રકટ કરવું જોઇએ. તોજ જનતા મૂળ ગ્રંથકર્તાનો સંદેશ ઝીલી શકે. આ દૃષ્ટિએ મૂલમર્જક કરતાં પણ વિવેચકનું કાર્ય અતિકઠિન છે, અને સંશોધકનુ કાર્ય તો એથીએ વિશેષ કઠિન છે. તેને તો ધૂળધોયાની માફક બહુ જ બારીક નજરથી અને સાવધાનતાથી મૂળ કૃતિને તપાસવાની છે અને પ્રકાશમાં લાવવાની છે. તેમાં સહજ પણ અનવધાનતા ચાલે નહિ. આ કાર્ય પણ શાસ્ત્રીજીએ કુશળતાથી સંપાદન કર્યું છે.

नामसेवासक्त शास्त्रीजी

(લે૦—શ્રીયુત કીસનદાસ પુરુષોત્તમદાસ સુગંધી, પૂના.)

શાસ્ત્રીજીની શ્રીમન્મહાપ્રભુજી પ્રત્યે આત્યંતિક સુદૃઢ પ્રેમ અને ભક્તિ હતી. તેઓ હંમેશાં પોતાના લોકવ્યવહારિક કાર્યોના સમય પછી શ્રીમન્મહાપ્રભુજીના ગ્રંથોનું પઠનપાઠન, શોધન-લેખન, ગ્રંથપ્રકાશન આદિ કાર્યોમાં અહર્નિશનિમગ્ન રહેતા. એમનો એક પણ દિવસ એવો ગયો નહિ હોય કે જે દિવસે શાસ્ત્રીજીએ શ્રીઆચાર્યગ્રંથનું પઠનપાઠન કર્યું નહિ હોય. એમની એ હંમેશની શ્રીઆચાર્યગ્રંથો પ્રત્યેની આસક્તિ હતી. પઠનપાઠનના સહવાસથી આચાર્યશ્રીના કોઈ પણ પ્રમાણ, પ્રમેય, સાધન, ફલાદિ ગ્રંથોનું મર્મ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં કોઈ પણ જાતની તાણ-ખેંચ વિના આચાર્યશ્રીના શબ્દોમાં સાંભળનારાઓના હૃદયમાં એવી રીતે ઉતારી દેતા કે તેજ વિષય જો બીજા સાંપ્રદાયિક શાસ્ત્રીઓ પાસે સાંભળવામાં આવે તો બીજા શાસ્ત્રીઓનું વક્તવ્ય એકદમ ફીકું અને અરુચિકર લાગતું. તેમજ શાસ્ત્રીજી સાંપ્રદાયિક ગ્રંથો ઉપર વિવેચન અથવા વ્યાખ્યાનો કરતા હતા ત્યારે જે વિષયપરત્વે વિસ્તૃત રૂપમા વિવેચન કરતા હતા, તેજ વિષય પર તે વિષયનો આશય ભંગ થયા વગર બરોબર સંકલના કરી થોડાકમાં સમજાવી શકતા હતા. કોઈ વ્યક્તિ કહે કે આપે જે ,વ્યાખ્યાન અથવા વિવેચન કર્યું હોય; તે શબ્દે શબ્દ ઉતારી આપો, તો તે વ્યાખ્યાન અથવા વિવેચન એક શબ્દની પણ વિસ્મૃતિ કર્યા વગર બરા-બર લખાવી આપતા. એવી રીતે શાસ્ત્રીજીની સ્મરણશક્તિ સતેજ અને દૃઢ હતી. કોઇ પણ ગ્રંથ શાસ્ત્રીજી એક વખત વાચી જતા તો તે ગ્રથ શાસ્ત્રીજીના સ્મૃતિપટ પર કાયમનો રહેતો હતો. વિસ્મૃતિ થતી નહિ. શાસ્ત્રીજી હંમેશા કહેતા હતા કે શ્રીઆચાર્યજીના અને તેમના સ્થાપિત સિદ્ધાંતપ્રણાલિકા અને તેમના સિદ્ધાંતગ્રંથો પ્રત્યેના કાર્યોમાં જેમને મારા પાસેથી સેવા લેવી હોય તેમને; જેવી રીતે દેવકાર્યો માટે દધીચિ ઋષિએ ઇંદ્રને પોતાનાં અસ્થિનુ કવચ બાણ કરવા માટે પોતાના શરીરસર્વસ્વનો ભોગ આપ્યો હતો, તેવી જ રીતે મારા શરીર બુદ્ધિ કાયિક વાચિક માનસિક શક્તિનો સર્વ પ્રકારે ભોગ આપવા તૈયાર છું! મારે આચાર્યશ્રીના સિદ્ધાત પ્રચાર માટે કોઇ પણ જાતની માનપાન આદિની અપેક્ષા કે ઇચ્છા છે જ નહિ. ફક્ત કોઈ પણ રીતે સાંપ્રદાયિકસિદ્ધાંત પ્રચાર થઈ સંપ્રદાયનો ઉત્કર્ષ થાય એજ ઇચ્છા.

આ સદ્‌હેતુ અને ઇચ્છા શાસ્ત્રીજીના હૃદયમાં હરહંમેશા હોવાથી જ અને તે ઇચ્છાથી પ્રેરાઇને જ શાસ્ત્રીજી હંમેશાં શ્રીઆચાર્ય વંશજોને પણ સ્પષ્ટ કહી દેતા. જ્યારે જ્યારે જે જે ઠેકાણે તેમના સંસર્ગમાં આવતા અને વાર્તાલાપાદિ થતો ત્યારે સ્નેહપૂર્વક વિનતિ રૂપે અથવા શ્રીઆચાર્યવંશજોના કર્તવ્યબુદ્ધિના વિચારરૂપે પણ, ગ્રથોનુ પઠનપાઠન પરિશીલન અને પ્રાચીન પ્રણાલિકાનાં પરિપાલન માટે હૃદયથી તેમને કહેતા હતા. શાસ્ત્રીજીની હમેશની એવી ખાસ આંકાક્ષા રહેતી કે દરેક આચાર્યવંશજે સાંપ્રદાયિક પ્રમાણ, પ્રમેય આકર ગ્રથોનું અનુકૂલ વખત કાઢીને અધ્યયન કરવું ઘટે. તે નિમિત્તે શ્રીઆચાર્યવંશજોને લાગણી[illegible]

કારણે જ હંમેશા શાસ્ત્રીજી ટકોર કરીને કહેતા કે આપના પૂર્વજોના ગ્રંથોનું અધ્યયન કરો પરિશીલન કરી તે મુજબ કૃતિમાં મૂકો, પછી બોલો, વાતો કરો.

તે શુદ્ધ આશય અને શુભ નિષ્ઠાથી જ શાસ્ત્રીજીએ મુંબાઇમાં શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિષદની વિષયવિચારિણી સમિતિની બેઠકમાં તે બેઠકના પ્રમુખ શ્રીનાથદ્વારાધીશ અને અન્ય શ્રીવંશજોને સંબોધીને સ્પષ્ટ કહ્યું હતું. ત્યારે અને તે પછી પણ આચાર્યવંશજોને બહુ ખરાબ ખોટું લાગ્યું હતું અને શાસ્ત્રીજી પ્રત્યે સખ્ત અણગમો થયો. પરંતુ તે વખતે શ્રીઆચાર્યવંશજોને શાસ્ત્રીજીની સદ્બુદ્ધિ અને શુભ નિષ્ઠાના તે શબ્દો રુચ્યા નહિ અને કેટલાક શ્રીઆચાર્યવંશજોએ ખાનગી મંત્રણા કરી કે શાસ્ત્રીજીનું સાંભળવું જ નહિ, પરંતુ તે શાસ્ત્રીજીના તે શબ્દો શુદ્ધ કનકસમાન શુભ કલ્યાણના દષ્ટિબિંદુના હતા. તેમાં શાસ્ત્રીજીનો કોઇ પણ જાતનો સ્વાર્થ કે ખરાબ હેતુ કે દુષ્ટ બુદ્ધિ હતી જ નહિ.

એકદમ બારીક અને સંપ્રદાયના કટોકટીના સમયમાં પણ શાસ્ત્રીજી પોતાના તનમન ધનથી પણ સાંપ્રદાયિક સેવાકાર્યોમાં આચાર્યવંશજોના પડખે ઉભા રહેતા હતા. શાસ્ત્રીજીના હૃદયમા હમેશ એવી ભાવના રહેલી કે શ્રીઆચાર્યવંશજોએ આચાર્યશ્રીની માફક સર્વશાસ્ત્ર-વિશારદ થઇને આચાર્યશ્રીની આજ્ઞા મુજબ 'કૃષ્ણસેવાપરં વીક્ષ્ય દંભાદિરહિતં નરં ' એ શ્લોકોક્તિ પ્રમાણે પોતાની જીવનદોરીની રૂપરેખા યોજીને જ ચાલવું જોઇએ. તે આશયથી જ શાસ્ત્રીજી આચાર્યવંશજોને હમેશ રોકટોક કરતા હતા.

શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિષદ જેવી સંસ્થાના અધ્યક્ષપદ માટે આચાર્યવંશજોના અધ્યક્ષપણાના માન માટે પણ શાસ્ત્રીજી એવા વિચારના હતા કે એવી પબ્લીક જાહેર સભામા કોઇ મૂર્ખ માણસ અથવા વિરોધી મતના શાસ્ત્રી પંડિતો 'આવી ઇદંતૃતીયં' જેવા પ્રશ્નો કરી બેસે તો સાંપ્રદાયિક વિદ્વાનોની શુ સ્થિતિ થાય? આચાર્યવંશજોના મોભાને અને માનને કેટલો ધોકો પોહોચે? માટે જ શાસ્ત્રીજી હમેશાં શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિષદના અધ્યક્ષપદે સાધારણ વ્યવહારચતુર વૈષ્ણવની યોજના કરતા હતા. શ્રીઆચાર્યવંશજોને તો તેથીએ ઉપર બેસાડી વૈષ્ણવોપદેશ રૂપી વ્યાખ્યાનો, વચનામૃતો તેમના દ્વારા કરાવીને શ્રીઆચાર્યવંશજોનો અને શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિષદનો બન્નેનો મોભો જાળવતા હતા.

શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિષદની શરૂઆતથી અહેવાલ શુ છે અને કેવા સંજોગોમા, કારણોમા કેમ કેમ તેની બેઠકો ભરવામાં આવી તેનો અભ્યાસ મને નથી. તે વિષે હું બહુ અજ્ઞાત છુ છતા પુના મુકામે તે ભરાઇ ત્યારે તે વિષયમા શાસ્ત્રીજીનાં સાંનિધ્યમા તથા પત્રવ્યવહારથી પણ ઊહાપોહ કરવામાં આવ્યો હતો. શાસ્ત્રીજી પરિષદનો મૂલ હેતુ લક્ષ્યમાં રાખીને જવાબો આપતા હતા. તેથી દેખાઇ આવે છે કે વૈષ્ણવપરિષદનું સંચાલકત્વ શરૂઆતથી શાસ્ત્રીજી પાસે જ હતુ, અને તેની મૂલ વિચારશ્રેણીને અનુકૂલતાથી જ અનુસરવામાં આવતુ હતુ.

શાસ્ત્રીજીના ઉચ્ચ અને ગૂઢ શાસ્ત્રીય જ્ઞાનથી અને તે સમયની સાંપ્રદાયિક સ્થિતિ ઉપરથી શાસ્ત્રીજીના હૃદયને એવી ચોટ લાગી હોવી જોઇએ કે આ નવીનતમ નવયુગના જમાનામા નવી ઢબથી લોક આકર્ષાય છે. આપણા પ્રાચીન શૈલીના શ્રીઆચાર્યવંશજો અને શાસ્ત્રીઓ મૂલ શ્રીઆચાર્યવર્ય અને વિદ્વાન્ શ્રીઆચાર્યવંશજોના હેતુને અન્ય લોકો સમક્ષ મૂકતા નથી, તેનો પ્રચાર પણ કરતા નથી, તેથી કરીને આપણા સાંપ્રદાયિક લોકો તથા અન્ય લોકો આપણા

સિદ્ધાંતથી અજાણ્યુ રહે છે, અને ખોટી રીતે લોકઆક્ષેપને પાત્ર થાય છે. માટે તે લોકઆક્ષેપ નિવારણાર્થ અને શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના શુદ્ધ સિદ્ધાંતો નિર્ભીકતાથી વિના સંકોચે જાહેરમાં મુકવા માટે શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિષદ જેવી નવીન પદ્ધતિની સંસ્થા કાઢીને તે દ્વારા સાંપ્રદાયિક શુદ્ધ સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર, ગ્રંથોનું સંશોધન મુદ્રણ અને વ્યાખ્યાનો કરીને નવીન ઉછરતા ગ્રેજ્યુએટો અને અન્ય આંગ્લપદ્ધતિનું અનુસરણ કરનારા વૈષ્ણવ યુવકોને આપણા સિદ્ધાંતોનું ભાન કરાવવું એવી એમની ખાસ આકાંક્ષાથી પ્રેરાઇને જ પરિષદની ઉત્પત્તિ શાસ્ત્રીજીદ્વારા થઈ હોવી જોઇએ. એમ મારૂં અનુમાન છે. કારણ કે આપણે સારી રીતે જાઈ શકીએ છીએ કે પરિષદના ગ્રંથશોધન મુદ્રણ આદિ કાર્યોમાં અને શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિષદના મુખપત્ર, પુષ્ટિભક્તિસુધા નામક માસિકમાં વિવિધ વિદ્વાન ગ્રેજ્યુએટો અને અન્ય વિદ્વાન લેખકોના લેખન શોધનકાર્યના ઉત્સાહપૂર્વક કાર્યોથી જોઇ શકાય છે કે કેટલું સારૂ અને શુદ્ધ સાંપ્રદાયિક કાર્ય થાય છે ? તે શાસ્ત્રીજીના શુભ અને શુદ્ધ હેતુના પરિણામે જ તેને અનુસરીને જ સદ્ગત વિદ્વાન્ તેલીવાલા અને હાલમાં હયાત વિદ્વાન્ ધીરજભાઇ સાંકળીયા આ બન્ને યુગ્મ જોડીના સંપૂર્ણ ઉત્સાહ મહેનતથી જે ગ્રંથશોધન મુદ્રણ અને પ્રચારકાર્ય વિના ફંડે અને કોઇના સહાય વિના થયું છે, અને થયે જ જાય છે, તે કાર્ય શિથિલતમ જમાનામા આપણા શ્રીઆચાર્યવંશજોથી અને પ્રાચીન શૈલીના વિદ્વાનોથી પચાસ વર્ષમાં પણ આના કરતાં કેટલાયગણા દ્રવ્યવ્યયથી થતે કે નહીં તે કહી શકાય નહિ. તે કાર્યને પ્રોત્સાહનરૂપ આપણે શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિષદનો અને તેના મૂળ સંચાલક શાસ્ત્રીજીનો મુખ્ય આભાર માનીશું. મારે એટલું તો ખાસ કહેવું જોઇએ કે શાસ્ત્રીજીના પુષ્ટિભક્તિસુધા માસિકના અંગેના લેખો અને અન્ય તેમણે લખેલા ગ્રંથો અને ભાષાંતરો અને છપાવેલાં વ્યાખ્યાનો, એટલાં તો સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંતથી ઓતપ્રોત નિમગ્ન ભરેલાં છે કે તેટલી સીમાપર્યંતના સિદ્ધાંતપૂર્ણ બીજા કોઇના હશે કે નહિ તે શંકા જ છે. જો કે શાસ્ત્રીજીની ભાષા કઠિન સંસ્કૃતમય બહુ રહેતી, તે સાધારણ મારા જેવા અલ્પજ્ઞને સમજવી જ કઠણ હતી, પરંતુ વિદ્વાનોને બહુ સુંદર અને સુગમ હતી. મારે તો એટલુ કહેવું જોઇએ કે હાલમાં સર્વપ્રાપ્ય સાહિત્યમાં પુષ્ટિભક્તિસુધા માસિકની આખી ફાઇલ અને શાસ્ત્રીજીનાં વ્યાખ્યાનો અને લેખો સંપ્રદાયમાં પ્રથમ પંક્તિમાં મુકવા જેવાં છે. નવીનતમ કોઈ પણ માણસને સાંપ્રદાયિક શુદ્ધ રૂપરેખા જાણવી હોય તો પુષ્ટિભક્તિસુધાની સંપૂર્ણ ફાઇલ અને શાસ્ત્રીજીના સર્વે લેખો વ્યાખ્યાનો ભાષાંતરોનું અનુસંધાન કરવાથી સાંપ્રદાયિક રૂપરેખા ખબર પડી જાય તેમ છે.

શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિષદનો હેતુ એટલે શ્રીમદાચાર્યસિદ્ધાંત પ્રચાર કરવો, તેમા વ્યક્તિનો બચાવ કરવાનો ન હતો. શ્રીઆચાર્યવંશજોએ અને પુષ્ટિમાર્ગીય દરેક વૈષ્ણવ બંધુ ભગિનીઓએ શ્રીઆચાર્યસિદ્ધાંતનું વાચનમનન નિદિધ્યાસન તે પ્રમાણે તેનું પરિપાલન અનુસરણ કરવું જ જોઇએ. તોજ વૈષ્ણવ કહેવાય. શ્રીમદાચાર્યજીની પ્રમાણ પ્રમેય પ્રણાલિકાનું અનુસંધાન આચરણ કરી વૈષ્ણવોને તદનુગામી કરે તેજ આચાર્ય, આ વાત પરિષદ્દ્વારા શાસ્ત્રીજીએ સમજાવી છે.

तारो खर्यो

(લે. રા. રા. અમૃતલાલ હરિજીવનદાસ પારેખ.)

જગતના ઇતિહાસમાં નહિ બનેલા બનાવો, "ધરતીકંપ" ની કરુણાત્મક દશા, "જળપ્રલય" અને "અગ્નિપ્રકોપ" ના ભીષણ તાણ્ડવનૃત્યથી "બચાવો બચાવો" ના આર્તનાદપૂર્વક માનવ-બાળોના કરુણસ્વર કર્ણપટે અથડાયા, અને પ્રભુના કીડાભાંડ પ્રપંચના મહાલીલાવૈચિત્ર્યસ્વરૂપનાં દર્શન કર્યાં. આમ છેલ્લા બે વર્ષથી ભગવાન શ્રીનિકુંજ-નાયક પૃથ્વીના પડ ઉપર અનેકવિધ લીલા ખેલી રહ્યા છે. શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વરપ્રકટિત પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં પણ પ્રભુની મહાલીલા વૈષ્ણવોને આશ્ચર્યમુગ્ધ બનાવી રહી છે, એટલુંજ નહી, પણ એવા બનાવો બની રહ્યા છે કે વૈષ્ણવોના હૃદય હચમચી રહ્યા છે. શીમલાના અસ્તાચલસમા ગિરિશૃંગોમા અસ્તાચળને પથે "भक्तिमार्गाब्जिमार्तण्ड" અદૃશ્ય થયો. શીતળ પ્રદેશના શીત વાયુએ જળહળી રહેલા "દીપક" ને બુઝાવી દીધો, હવે રહ્યુ પુષ્ટિનભોમંડળનુ તારામંડળ, તેમાં અતિતેજસ્વી નવરત્નસમા તારાઓમા, ૫૦-૫૦ વર્ષથી દિવ્યતેજયુક્ત ચમકતો એક તારો, અડગ અને નિશ્ચયપણે પોતાની પ્રકાશપ્રભા વિદ્વન્મંડળ ઉપર ફેંકી રહ્યો હતો. તે લાગતો હતો "ધ્રુવ" જેવો, બે કરોડ ચક્ષુઓ વૈષ્ણવોના ચાલુ મામલા પરત્વે તે તેજસ્વી તારલા સામે અનિમેષ મીટ માંડી જોઈ રહ્યા હતા. તેવામા તા. ૧૮-૭-૧૯૩૫ ના ગુરુવારની રાત્રિના નવ વાગતા એકાએક તે તારલો, પુષ્ટિનભોમંડળમાથી પોતાની દિવ્યપ્રકાશયુક્ત વિદ્યુત્તેજપ્રભા ફેલાવતો નિકુંજધામ શ્રીનાથદ્વારામા શ્રીદેવદમન, શ્રીકાંકરોલી શ્રીદ્વારકાધીશ, શ્રીવડોદરામા ઇંદ્રદમન, અને શ્રીકલ્યાણપ્રભુના, યુગ્મચરણોમા પોતાનુ શિર ઝુકાવતો પસાર થઈ ભૃગુપુરમાં નમદાતટપર બિરાજીત શ્રીભગવદ્વદનાનલાવતાર શ્રીમદ્-વલ્લભાધીશ્વર પ્રભુના સન્મુખ શ્રીયુગલસ્વરૂપના સાનિધ્યમા સ્થિત થયો, અને સ્થૂળદેહ તો તા. ૧૯ મીએ પ્રભાતના પ્હોરમાં "વૈશ્વાનર" શરણાગત થઇ, જગતના વાતાવરણમાં અણુપરમાણુના રૂપમાં મળી જઈ સદાને માટે અદૃશ્ય થયો.

"ધરતીકંપ" અને "હૃદયકંપ"—ઉપર જણાવ્યા મુજબ તારામંડળના તેજસ્વી તારાનુ આમ અચાનક અદૃશ્ય સ્વરૂપ થતા. તા. ૨૦ મીના રોજ ગુજરાતભરમા આ દુઃખદ સમાચાર વિદ્યુતવેગે પ્રસરી ગયા. તે વખતે એક આશ્ચર્યકારક બનાવ એ બનવા પામ્યો કે એ મહાન જ્યોતિર્ધરના દેહવિલયથી જાણે પોતાનો વ્હાલો ભક્તપુત્ર, ભારતજનનીને શોકસાગરમાં ડુબાવી દઈ ચાલી નીકળ્યો ન હોય ! તે ભારતીય જનનીને પોતાની ગોદ સુની જોતા તીન ખેદયુક્ત થયા હોય તે માફક ૧-૨૦ મીનિટે ધણણણણ.........ના ખેદોદ્ગારી અવાજ સાથે "ધરતીકંપ" થયો. અને વૈષ્ણવોને તો ધરતીકંપના આચકા લાગતા હતા. પ્રિય પાઠકગણ ! આવો મહાપુરુષ કોણ તેની ઓળખ માટે ઉત્સાહ થતો હશે? તો સાંભળ ! સાડાચારસો વર્ષની સામ્પ્રદાયિક સાહિત્યની તવારિખમા જેની કીર્તિપ્રભા અનેરી ઝળકી રહી હતી, તેવા સાહિત્ય જ્યોતિર્ધર ભાગવતભાસ્કરનિ'ગ્રાન પ્રો. ગટ્ટુલાલજી ગણપતિરામ શાસ્ત્રી એમ. એ.

પ્રો. મગ્નલાલ શાસ્ત્રીનો જન્મ ગુજરાતમાં થયો હતો. તે ગુજરાતનું યશ ગણાય. સાહિત્ય તો તેઓનો જીવનમંત્ર હતો, તેમની સેવા અરધી સદી પર્યન્ત અવિરલ અને અવિશ્રાન્ત સાહિત્ય નિકુંજમાં બિરાજીત શ્રીયુગલસ્વરૂપના તન, મન, ધનની હતી. સંપ્રદાયના સાહિત્યની સજીવ મૂર્તિસમા હતા. આત્મનિવેદનનો સિદ્ધાન્ત સાચા સ્વરૂપમાં તેઓએ રજુ કર્યો છે. સંપ્રદાયના સ્વરૂપોની ભાવના તેના જીગરમાં ઓતપ્રોત હતી. શ્રીમદ્‌વલ્લભાધીશ્વર મહાપ્રભુજીના સ્વરૂપ ઉપર અનહદ આસક્તિ હતી.

તેની "કીર્તિપ્રભા" વિદ્વન્મંડળ ઉપર અનેરી હતી. સંપ્રદાયનું સાહિત્ય તો પોતાનું સર્વસ્વ સમાન હતું. "જગતગુરુ શ્રીમદ્‌વલ્લભાધીશ્વરે શ્રીયમુનાજીના કિનારેથી રમણસરી સમાં સુબોધિનીજીની રસછોળો ઉછાળી. તેનો પ્રવાહ શ્રીયુત શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલજીએ "સુબોધિનીજી" માસિકદ્વારા ગુજરાતના વૈષ્ણવોના હૃદયમાં રેલાવ્યો, અરે! એ દિવ્ય રસછોળોના રસામૃતના પાન કરાવ્યાં. "અણુભાષ્ય" જેવા આકરગ્રન્થોના મર્મજ્ઞ વિદ્વાન હતા. સંપ્રદાય ઉપર હુમલો લઇ આવનાર સુધારકો કે વિવાદગ્રસ્તો સામે પોતે વાક્‌બાણથી સુસજ્જિત રહેતા. તે તેમની સ્વકૃપાકૃતિથી સૂચન થતું હતું. તેમનું વ્યાખ્યાન વખતનું ચિત્ર (ફોટોગ્રાફ) બતાવી આપે છે કે નિરભિમાનીની માફક માત્ર ઉપરણો ઓઢી, હાથમાં અસલ સુબોધિનીજી કે કોઈ બીજા ગ્રન્થની પ્રત રાખી, અંગુષ્ઠને પ્રથમ અંગુલી અડકાડીને વિવાદગ્રસ્તોની દલીલોને તોડી નાખતા હોય તેમ લાગતું હતું. અને "શુદ્ધાદ્વૈતબ્રહ્મવાદ" નું પ્રતિપાદન કરતા હોય તેવી પ્રતિકૃતિ અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ છે. તેમની વાદશક્તિ શ્રીપુરુષોત્તમજીની વાદશૈલી અનુસાર હતી. આંગ્લવિદ્યા અને પૌર્વાત્ય વિદ્યાનો સંગમ કરી જે તત્ત્વરહસ્ય પ્રકટ કરતા હતા તેવું તત્ત્વરહસ્ય આજના અઠવાડીએ અઠવાડીએ માત્ર ગીતાનું વાંચન કરનારા શાસ્ત્રીઓ ભાગ્યેજ કરી શકતા. તેની દિવ્યપ્રભા એવી હતી કે નામ સાંભળતા માત્રથી માયાવાદીઓ સાહિત્યના રણક્ષેત્રમાંથી બહાદુરીથી પાછા હઠતા હતા. તેનું દૃષ્ટાંત ચાર-પાંચ વર્ષ પૂર્વેજ બન્યુ હતું આવા અદ્વિતીય વિદ્વદ્રત્નના ગોલોકવાસથી મોટી ખોટ પડી છે.

શ્રીયુગલસ્વરૂપના યુગલચરણારવિંદમાં તેઓશ્રીના દિવ્ય-આત્માને ચિરસ્થાન પ્રાપ્ત થયું જ છે. એટલે આપણે જીવ શું પ્રાર્થીએ ?

अलौकिक आभूषण.

(લેખકઃ—રા. રા. રણછોડલાલ કે. પરીખ. કડી.)

સમ્પ્રદાયની સેવાની શરૂઆત જીવનવ્યવહારની શરૂઆતની સાથેજ જેમણે આદરેલી એ શ્રીયુત શાસ્ત્રીજીની સેવાની ગણના કેટલી કરવી ? આજથી ત્રીસ વર્ષ પ્હેલાંની વાત છે. વડોદરામાં શ્રીવલ્લભીયસભાની સ્થાપના અને તેને અંગે વૈષ્ણવપરિષદનું પ્રથમ સમ્મેલન. સંપ્રદાય ઉપર ચારે તરફથી જે વખતે આક્ષેપો જ થતા ને સંપ્રદાયનાં અનાભ્યાસીઓનું મંતવ્ય તો એવુંજ કે પુષ્ટિમાર્ગ એટલે ખાવાપીવાનો માર્ગ. મહારાજ લાયબલ કેસ વખતે સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતને સમજાવી ન શકવાથી કોર્ટની માન્યતાઓ પણ સંભ્રમવાળી થઇ રહે એવું વાતાવરણ. એની અસર પણ મગજમાંથી ન ભૂલાય તેવા સમયે સિદ્ધાન્તોનો પ્રચાર કરનારી સંસ્થાઓ તો હોવીજ જોઈએ. મુબાઇમાં શ્રીમન્નૃસિંહલાલજી મહારાજની કે ભારતમાર્તણ્ડ પંડિત ગટ્ટુલાલજીની સંસ્થા કામ કરે, છતાંએ ભારતવર્ષના અને જગતના જીજ્ઞાસુઓને પુષ્ટિમાર્ગના શ્રીમદ્દવલ્લભાચાર્યજીના વિશ્વોદ્ધારક સિદ્ધાન્તની જાણ કરવાની પરિષદદ્વારા પ્રચાર કરવાની ખાસ જરૂર હતી શ્રીમગનલાલ શાસ્ત્રીજીએ પરિષદદ્વારા સંપ્રદાય બહારના અને સંપ્રદાયમાં ડગુમગુ ટકી રહેલાઓનાં દીલ આકર્ષ્યા.

વડોદરાની વૈષ્ણવપરિષદના એમના ભાષણોએ પુષ્ટિમાર્ગમાં અદ્વિતીય અને અનુપમ સાહિત્ય છે એમ વિદ્દ્વર્ગની ખાત્રી કરી આપીને સંપ્રદાયના ઉજ્જવળ ને તેજસ્વી સાહિત્ય તરફ જનતાનું આકર્ષણ કીધુ. ગુજરાતના કવિઓ વિષેના નિબન્ધમાં શ્રી. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીએ સંપ્રદાયની નિન્દા કરી કવિશ્રી દયારામભાઇને ફક્કડ કવિ તરિકે ચિતર્યા. એજ સદ્દગત ત્રિપાઠીએ શ્રીમાન્ શાસ્ત્રીજીના **શુદ્ધાદ્વૈતસિદ્ધાન્તપ્રદીપ**ના વાચન પછી **દયારામ**નો **અક્ષર** દેહ લખ્યો, અને થયલા અન્યાયનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું.

શ્રી. લલ્લુભાઈ પ્રાણવલ્લભદાસ પારેખ જેવા વ્યવસાયીનું આકર્ષણ કર્યું, અને ૫–૭ વર્ષના ઉત્તર જીવનમાં તેમણે વલ્લભચરિત્ર, તત્ત્વદીપનિબંધ, શ્રીકૃષ્ણલીલામૃત અને બીજા ૧૦–૧૨ ગ્રથો જગત આગળ રજુ કર્યા. માધવતીર્થજીનો ઝંઝાવાત તે વખતે ઉપડેલો. દ્વિતીય પરિષદ પાટણમાં મળી સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્તનો પ્રચાર કરવાની પરિષદ તરફથી યોજના થઇ. નંદુરબારમાં ઝગડો જગાવેલો તેજ સ્થળે પરિષદનું તૃતીય અધિવેશન મેળવી વિરોધીઓનાં માનમર્દન કરે તેવું વાતાવરણ ઉપસ્થિત કર્યું એ બધા સંયોગોમાં શાસ્ત્રીજીનું કાર્ય દીપી નિકળ્યું અને એમના પ્રબળ કાર્યનો પડઘો સારા ગુજરાતમાં અને ભારતવર્ષમાં પડયો. વિદ્વાન ગ્રેન્યુએટાને માર્ગ તરફ આકર્ષી તેમના દ્વારા હિન્દુસ્થાન બહાર પણ શ્રીમહાપ્રભુજીનો ઉજ્જવળ સિદ્ધાન્ત વિદ્વાનોના હૃદયમાં સ્થાપ્યો. ચતુર્થ પરિષદ સુરતમાં મળી ત્યારે તો શ્રૌત વૈષ્ણવ તરિકે પ્રખ્યાતિ પામેલા પરિષદના સેક્રેટરી શ્રી. વાડીનાથભાઇએ રિપોર્ટમાં જાહેર રીતે શ્રી. શાસ્ત્રીજી જેવા પ્રખર વિદ્વાને શું કર્યું ? તેનો જવાબ આપતાં જણાવ્યું હતું કેઃ—

"રા. શાસ્ત્રીએ જે શ્રમ લઇને શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજીને સામ્પ્રદાયિક બ્રહ્મવિદ્યાનું પ્રદાન કર્યું છે તેના ફળનો આસ્વાદ આપ સર્વને પ્રાપ્ત થયો છે. રા. શાસ્ત્રીએ પરિષદ બારતે શું કર્યું એનો

સહજ ઉત્તર એજ કે એક ગોસ્વામી બાળકને પ્રખર પંડિત તરીકે ભરતભૂમિમાં પ્રસિદ્ધ કર્યા અને અન્ય ગોસ્વામી બાળકને પણ સામ્પ્રદાયિક બ્રહ્મવિદ્યા તરફ આકર્ષ્યા. આ ઉપરાંત શાસ્ત્રીએ મિ. તેલીવાલા અને મિ. વાડીલાલને બ્રહ્મવિદ્યાનું અધ્યયન કરાવ્યું. મિ. વાડીલાલને શ્રૌતવૈષ્ણવ તરીકે સર્વદેશી પરદેશી જાણે છે અને મિ. તેલીવાલાનો પણ આજના ભાષણથી આપ સર્વને પરિચય થશે."

સંપ્રદાયનું સાહિત્ય મૂળસ્વરૂપે પણ પ્રકટ થઈ જાય એ પ્રબળ ઇચ્છાથી ગોસ્વામિબાળકોને પણ અનેક વખત વિનતિઓ કરી તે પ્રકટાવવામાં પ્રયત્ન કર્યો અને ગો. શ્રી ૬ શ્રીજીવનલાલજી મહારાજની મદદથી પ્રસ્થાનરત્નાકર જેવો ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરાવી તેની નકલો વિદેશી વિદ્વાનોને પણ પહોંચાડી. સત્ય પ્રકટ કરવામાં જરાએ પ્રમાદ ન સેવવાથી ઘણાઓને રુચની વાત ન હોય એટલે ન ગમતું છતાં હૃદય ખરૂં હોવાથી કબુલ કરતું એટલે તેમના સામે થવામાં કોઇ ફાવી શકતું નહિ.

ગીતા તત્ત્વદીપિકા અને પછી તો અનેક સંસ્કૃત ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરી કરાવીને સંપ્રદાયના અણુભાષ્ય જેવા મહાન ગ્રંથને પ્રસિદ્ધ કરવાની યોજના કરી. તેમના મિત્ર શ્રી. ધીરજલાલભાઇ અને યુવાન ગ્રેજ્યુએટ તેલીવાલાએ તે કામ રશ્મિ અને પ્રકાશ જેવી મહાન્ ટીકાઓ સાથે પ્રસિદ્ધ કરવાનુ શરૂ કર્યું. શ્રી. તેલીવાલાને યુવાવસ્થામા પ્રભુએ નિજચરણમાં બોલાવી લીધા. રા. ધીરજલાલભાઇ વૃદ્ધાવસ્થામાં આ કાર્ય પાર પાડવા મચી રહ્યા; અને તે ઉપરાંત શ્રી. શાસ્ત્રીજીનું અધૂરૂં કાર્ય પણ ઉપાડવા કટિબદ્ધ થાય છે.

એમની વ્યાખ્યાન શૈલી માટે તો કોઇને કહેવાનું રહ્યું જ નથી. ગમે તેવો કઠણ વિષય તે ગમે તેવા હૃદયમાં દ્રમાવી શકતા અને અધ્યાપન શક્તિ પણ તેવીજ સુન્દર હતી એમ તો સહુ કોઈ કબુલ કરે છેજ. ભાષાની કઠિનતા માટેનો આક્ષેપ શાસ્ત્રીજી ઉપર કેટલાકો તરફથી કરવામાં આવે છે. વિષયની કઠિનતા, ગહનવિચાર અને ભાષાશુદ્ધિ તરફ ધ્યાન આપવામાં આવે તો તેટલીજ ગંભીર ભાષા હોય એ સ્વાભાવિક છે. ગહનવિચાર અને કઠિન વિષય લખનાર મહૂગત મણિલાલ નભુભાઈની ભાષા વાંચનારને તેમા સામ્ય જણાયા વિના નહિજ રહે. અને તેમ છતાં એ વિદ્દદ્ભોગ્ય સાહિત્યસર્જન તરફ એઓનું વધુ લક્ષ હોય તો તૈયાર થએલા વિદ્વાનો આમવર્ગને માટે પથ્ય સાહિત્ય સર્જાવી શકશે એટલે એથી પણ આપણને લાભ જ મળ્યો છે એ નિર્વિવાદ છે. આચાર્યપરંપરાની બાબતમાં પણ કેટલોક વખત ચાલેલી અસંગતતા દૂર કરી. અણુભાષ્યને યુનિવર્સિટીમાં દાખલ કરવા વિદ્યાર્થી તરીકે શ્રી. ગોવિન્દલાલ ભટ્ટને તૈયાર કર્યા.

અનન્યતાની બાબતમાં તો ઉંચામાં ઉંચી કોટિનું તેમનું જીવન કુંદન માફક ઝળકી રહ્યું છે. અનેક શકરમતાનુયાયી તેમના જ્ઞાતિબન્ધુઓએ ડોળક પરિષદનું પ્રમુખસ્થાન સ્વીકારેલું તે વખતે આદરેલી પરીક્ષામા તે સંપૂર્ણ ફત્તેહમંદ નિવડયા હતા. તેમજ એમનાં મ્હોટી પુત્રી શ્રી. શકુન્તલા (ગોકુલકુમારિકા) બ્હેનનાં લગ્ન શ્રીમહાપ્રભુજીના જન્મમહોત્સવને દિને કરી મંગલ પ્રસંગમા પૂનામાં પરિષદ ભરી ભારતવર્ષના વૈષ્ણવોને નિમંત્રી અનુપમ અનન્યતા દર્શાવી છે.

સેવાની બાબતમા પુષ્ટિભક્તિસુધામાં નિસ્સાધનની મહીથી લખાતો **હરિપ્રિયા** નામનો લેખ વાંચનાર તેમના પોતાના ઘરની સેવાની રીતભાત સહજે જાણી શકે છે. અને ખરેખર આત્મનિવેદન કરી સર્વ વસ્તુનો વિનિયોગ પ્રભુમાં કર્યો છે. તે પ્રમાણે જાણી શકીએ છીએ.

શ્રીહરિ, ગુરુ, વૈષ્ણવમાં અભેદ નિહાળવા મારેનો ઉપદેશ લક્ષ્યમાં રાખનાર વૈષ્ણવ જાણી શકશે કે શ્રીશાસ્ત્રીજીના હૃદયમાં શ્રીઠાકોરજીનું સદૈવ ચિન્તન હતું શ્રીગુરુદેવ-શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી-શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીમાં એકનિષ્ઠતા હતી. અને "નૈનનમેં ઝળકે ગિરધારી" એવું અદ્ભુત દર્શન એમને જોનારને થતું. એઓનાં સમસ્ત વ્યાખ્યાનો શાસ્ત્રોના નિષ્કર્ષરૂપ અને બ્રહ્મવાદને પ્રતિપાદન કરનારાં તેમજ આકર્ષક નિવડયાં છે. 'શુદ્ધાદ્વૈતસિદ્ધાન્તપ્રદીપ' શુદ્ધાદ્વૈત માર્તણ્ડના ઉપોદ્ઘાતરૂપે લખાએલો એકજ ગ્રંથ મનનપૂર્વક વાંચનારના હૃદયમાં બ્રહ્મવાદનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ હૃદયારૂઢ થઇ ગયા વિના રહે નહિ એવો ઉજ્જવળ, તેજસ્વી દીપક પ્રકટાવીને સુન્દર પ્રકાશ ફેલાવ્યો છે કે જ્યાં જ્યાં એ દીપક વિરાજે ત્યાં તિમિરનો નાશ અવશ્ય થાય. હૃદયમાં રહેલા તિમિરનો નાશ કરવા માટે એ દીપક ઘરમાં પધરાવવો જ જોઇએ. શ્રીમહાપ્રભુજીનો સિદ્ધાન્ત જગપ્રસિદ્ધ કરવાનો સફલ પ્રયત્ન કરનાર શાસ્ત્રીજીની કદર કરવાની ફરજ પ્રત્યેક ગોસ્વામિબાળક પ્રત્યેક વૈષ્ણવ અને પ્રત્યેક વખાણનારની છે. તેમના સ્મારક માટે માઇ ફંડ કરી તે મારેની વ્યવસ્થા કરવા સારૂ યોગ્ય પ્રબંધ રચવો જોઇએ એમ મારૂં નમ્ર મન્તવ્ય છે.

બે બોલ

(લે૦—પરમભગવદીય વેલજીભાઈ નથુભાઇ.)

નિયમ છે કે સ્વબુદ્ધિને વિચારસ્થાન પ્રાપ્ત થાય તો સર્વાનુમતે નિર્ણય પર વિશ્વાસ રખાય છે. વળી વસ્તુની શક્તિ સિવાય વિશ્વાસ પેદા થતો નથી. સ્વબલની નિષ્ફલતાએ બુદ્ધિ ઉપર કોઈ પર પદાર્થના અંકુશનું અનુમાન થઇ શકે છે. અને એજ પ્રભુનું વિચિત્ર નાટ્ય છે કે પૃથક્ વ્યક્તિએ જુદા જુદા વિચારોનું પરિવર્તન થાય જ છે, અને યોગ્ય અધિકારના કારણે ઉચ્ચ-અવચ કાર્યે જીવનું અનુસરણ થયા કરે છે. જેમ આકાશનાં વાદળાં ક્યાં જશે તે કલ્પનાથી બહાર છે, તેમ શક્તિમાનની શક્તિની કલ્પના કોઇથી કરી શકાતી નથી. પ્રભુની માયા આશ્ચર્યજનક છે. તેથી થતા ભૌતિક પદાર્થોનો તફાવત મોહના કારણરૂપ છે, પરંતુ પ્રભુની શક્તિ જ્યાં વિશેષ પ્રમાણમાં જણાય; ત્યાં ભક્તિ પેદા થાય છે. પરંતુ જ્યાં સુધી પ્રભુની પ્રપંચરૂપ માયા-લીલામાં પ્રભુકૃત આવિર્ભાવ ન જણાય તત્ર પર્યંત ભૌતિકમાં ભક્તિ દોષાવહ છે. જો કે દરેક અહંકારરૂપે ચૈતન્યના આધારે છે, પણ એ ચેતન યંત્રવત પ્રત્યક્ષ છે, અટકીને ઉભું થઇ રહે છે, એકાદ તત્ત્વની ન્યૂનતા ગતિને અટકાવી દે છે, તેમ સર્વશક્તિના નિયંતાની શક્તિનું થતું નથી, પ્રત્યક્ષ છે કે એ જીવ બળશક્તિ, ચેતનમાં અચેતન પેદા કરે છે, ને સર્વશક્તિમાનની શક્તિ જડાદિમાં ચૈતન્યનો આવિર્ભાવ કરે છે. આટલી વાત ઉપોદ્ઘાતરૂપે નિવેદીને મુખ્ય કથન ઉપર આવું છું. આ પુષ્ટિમાર્ગ એક અલૌકિક ભવ્ય ઇમારત છે. જેનો પાયો શ્રીજગદ્ગુરુ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના સ્વરૂપને સુદૃઢ સ્થાપેલ છે, કે જે ઇમારતને કોઇ પ્રતિબંધ કરી ગીરાવી દેવા મથતા હોય તો તે કેવળ હાસ્ય.સ્પદ જ છે. જે ઇમારતમાં શ્રીવ્રજાકુલનો સદા વિલાસ છે, જેને ગોવર્ધન સુદૃઢ વિદ્દ્વર્ગ અને ભગવદ્ભક્તોના સ્તંભો લાગેલા છે, જે સ્તંભમાંથી નૃસિંહ પ્રગટ

થઈ હિરણ્યકશિપુનો નાશ કર્યો હતો, એ સ્તંભો પુષ્ટિમાર્ગમાં જ્ઞાનશક્તિરૂપ છે, જેમાં પ્રભુનું અગાધ ચૈતન્ય તેમના પ્રતિરોમમાં સ્થાપેલું છે. જેનો ઉપયોગ માર્ગપ્રતિબંધનિવૃત્તિ અને સ્થિતિના કારણરૂપે છે. તેનેજ માટે તે વ્યક્તિઓ પ્રાદુર્ભવે છે.

શ્રીયુત શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલભાઇ સદ્ગત થયા; તે સમ્બન્ધે રાજકોટમાં શોકસભા ભરવામાં આવી હતી, અને રા. રા. પટવારી સાહેબે દીલગીરી સાથે તેમના સ્વરૂપનો પરિચય આપ્યો હતો. મને તેમનો વિશેષ પરિચય નહિ, પરંતુ તેમનું સાહિત્ય તેમના ખરા સ્વરૂપનો અનુભવ આપે છે. આગળ ઉપર મોટા સમર્થ વિદ્વાન થયા છે, જેમણે ઘણાઓ સમ્પાદન કરેલા, પરંતુ મારી કલ્પના પ્રમાણે શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગનાં તત્ત્વબિંદુની કાંઇ અંશે ન્યૂનતા રહી હોય એવું માફ કલ્પે છે. પણ આ લીલાસ્થ ભગવદીય મગ્નલાલભાઇને આધુનિક સમયમાં કોટિવિરલ કહીએ તો અતિશયોક્તિ તો નજ કહી શકાય. કારણકે (તાહીકે શિર નાઇએ જો શ્રીવલ્લભસુતપદરજરતિ હોય) એમ એમના રોમ રોમ શ્રીમહાપ્રભુજીની સ્તુતિ કરતાં એ પ્રત્યક્ષ હતું. એમની મુખમુદ્રા ઉપર પુષ્ટિમાર્ગના સ્વરૂપાનંદનું તેજ ઝલકી રહ્યું હતું. વસ્તુતઃ હું તો પ્રભુની કારુણિકતા માનું છું. કોઈ વખત એમના માર્ગશિક્ષાના ઉદ્ગારો પૂજ્ય વર્ગ સમક્ષ પણ નીકળતા હતા તેને લઈને કોઈ કોઇ એમની કોઈ અંશે સ્વબુદ્ધિએ ન્યૂનતા કલ્પતા, પરંતુ તે મહાનુભાવનું લક્ષ્યબિંદુ કાંઇ જુદુંજ હશે, એમ હું માની શકું છુ. વળી તેમનો વિશેષ ગ્રંથપરિચય મને નહિ, પણ શ્રીગોપીગીત, શ્રીયુગલગીત, શ્રીવેણુગીતનાં શ્રીસુબોધિનીજીમાં એમણે કારિકા પ્રકાશ સ્વતંત્ર લેખોની યોજના કરીને કોઈ અનેરો પ્રકાશ પાડયો છે કે જેનુ સ્મરણ હૃદયને અલૌકિક રસ અર્પે છે પ્રકટ દશામાં સ્વરૂપનો અનુભવ અગમ્ય હોય છે. અદૃષ્ટ જ ખરૂં સ્વરૂપ અનુભવમાં આવે છે. શાસ્ત્રીજીની ખોટ પુષ્ટિમાર્ગમાં પુરેપુરી ગણાય. હવે પ્રભુ તેના આવિર્ભાવનું દાન વસંતરામભાઈ જેવાને અર્પે અને માર્ગના રસરૂપ સિદ્ધાંતોને ચર્ચે છે તેથી અધિક ચર્ચે. અસ્તુ.

अनन्यताना आदर्श

(લે૦—રા. રા. જીવણલાલ છગનલાલ જોષી, ડભોઈ.)

લખતાં દીનવદન દયાર્દ્ર દીસે છે, હસ્તે અમીમ કંપારી છૂટે છે, હૃદય ડંખે છે—ઊંડાણે ઉંડેરો ઘાવ ભભુકી રહ્યો છે સળગતે હૃદયે, કચવાતે મને, દુન્યવી દૃષ્ટિએ લાલચની મધલાળમા લપટાઈ લખવા લલચાયો છું. હૃદયનો શોકગ્રસ્ત ઉભરો ખાલી કરવા પ્રેરાયો છું. પ્રેરણામાં એ પ્રભુકૃતિનું અસ્તિત્વ દૃષ્ટિએ દીસી આવે છે.

લખવાનુ ફક્ત સૌમ્ય-ઓજસ્વિન-પ્રતિભાશાળી—ભક્તિમકરન્દમા મ્હેકતા ભાવુક ભક્તના તિરોધાનને લીધે. શુદ્ધાદ્વૈતજ્ઞાનીના ગોલોકવાસથી સમસ્ત ગોસ્વામી બાલકોને—વૈષ્ણવવૃંદને અસીમ શોકનો પ્રજ્વલિત ઘૂંટ પચવવો પડયો હશે. પડતા ન ભૂંસાતા દીનવદને પ્રેમ ભીની આંખલડીમાંથી કંઇક અનેરાં શોકાર્ત અશ્રુબિન્દુઓ કપોલ ચૂમી હૃદયે વાસો કરી રહ્યાં હશે. ઘડીકભર રોવરાવી પણ રહ્યાં હશે !

સૌમ્ય—ઓજસ્વિન—પ્રતિભાશાળી ભાવુકભક્ત કોઇ નહિ પણ આપણા "પ્રોફેસર મગ્નલાલ શાસ્ત્રીજી M. A." પોત ન્હોતો સ્વીકાર્યો પુષ્ટિમાર્ગ દેહનાં પોષણને માટે, બાહ્યાડંબર વાસ્તે, લોકાચાર કાજે,—પણ પાળ્યો હતો, દેહાધ્યાસના પતન થતાં સુધી આત્માના હૃદયરાજવી તરિકે કહો કે કૃપામાર્ગ હૃદયે ઓતપ્રોત થઈ મંજુલરવે ટહૂકી રહ્યો હતો. એ ટહૂકતો ટહૂકાર ઘણીએ કોકિલાઓને વસમો પડતો હતો. પુષ્ટિમાર્ગીય સાહિત્યની જે પોતે હોંશભેર સેવા બજાવી છે તે

સદાએ સ્તુત્ય છે. અમૂલ્ય છે. આંત્મીય ઓજસ્, ઓજસ્‌નાં રમ્યરશ્મિ, રશ્મિથી પ્રકટતી અપરિમિત રોશની એટલી બધી તીવ્ર દીઠે દીપતી કે કેટલીક વખ્ત ઝીલવાની પણ મુશ્કેલી આવી પડતી.

સમયપરત્વે એક પ્રસંગ આલેખીશ તો અસ્થાને નહિંજ ગણાય. સમય હતો "સમસ્ત ઉદીચ્ય ટોળક શુભેચ્છક સુવર્ણમહોત્સવ" નો પોતે પ્રમુખ હતા, સભામાં આવતા પહેલાં પોતાના દ્દઢાશ્રયની પરીક્ષા કરવા કહો કે પ્રતિભાશક્તિના પ્રલોભનમાં પડવાથી પ્રકટેલા દ્વેષને લીધે કહો—જે કહો તે પણ એવી ઇચ્છાને બર લાવવાને કેટલાક વિઘ્નતોષી જ્ઞાતિલાઓએ મધ્યે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની પ્રતિમા પધરાવી આજુબાજુ શ્રીઆદ્યશંકરાચાર્યજીની પ્રતિમાઓ પધરાવી હતી. સભાના નિયત સમયે પોતે આવ્યા. આવતાં પુષ્પહાર આપવામાં આવતાં શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની પ્રતિમાને પહેરાવ્યો. જ્ઞાતિબાઓએ ખળભળાટ મચાવી શોરબકોર કરી મૂક્યો. લડાઇનું જોમ પણ જમાવવા માંડયું ઘણાઓએ શાસ્ત્રીજીને જ્ઞાતિની માફી માગવા વિનતિ કરી, કહો કે ભૂલ થઇ ગઇ પોતે ઉભા થઇ સચોટ જવાબ આપ્યો કે, "એક વર્યો ગોપીજનવલ્લભ નહિ સ્વામી બીજો..." "सर्वधर्मान परित्यज्य......"; એમના સિવાય બીજા કોઇની સ્પૃહા રાખવો નથી—માફી માગવા લેશભાર પણ પરવા રાખતો નથી.

વૈષ્ણવો !, આ પ્રસંગ કંઈ અમસ્તો ટાંકવો નથી. આવા પ્રસંગો તો વિરલ પુરુષોના આકસ્મિક જીવનના "મણિ" રૂપ નીવડે છે એવા પુરુષો તો હરહંમેશ સંસારની સળગતી વેદીમાં તપ્યાજ કરે છે. તપી શુદ્ધ સુવર્ણ જેવા નિરાળા બને છે. કૃપાનો સંચાર થતાં આનન્દમય ધામે વાસો કરવા વિચરે છે. અન્તરંગ લીલાના અધીકારી બને છે. દુન્યવી જીવન ઝટપટ આટોપી લે છે. પોતે તુલસીમાલાને શિરસાવંદ્ય ગણી વિરસાટાની માનતા હતા. કોઇક વખ્ત શ્રીસુબોધિનીજીનું રહસ્ય સમજાવતાં ભાષણ આપતાં સારૂયે મનોહર રેખાચિત્ર શ્રોતૃવૃન્દ સમક્ષ ખડું કરી દેતા હતા. એમાં લખવાનું વધારે શું હોય ? લખવા બેસીએ તો પાનાનાં પાનાં ભરાઈ જાય. હૃદયે, અવનવા ઘાવ ઉપજાવે, ઘડીકભર રડી પડીએ. અન્તે મીટ માંડીને બેસવું પડે. ભાષણનો અદ્વિતીય લાભ તો ગયો જ. સ્પર્શમણિના ગુણાનુવાદ ન ગાઇએ તેટલા ઓછા. એટલું તો છાતી ઠોકીને કહેવું જ પડશે કે સાંપ્રત કાળમાં કૃપામાર્ગને એ સ્પર્શમણિ ની ઘણીજ ખોટ પડી છે. કોણ જાણે આનન્દમય ધામે—નિત્યલીલામાં એમનું શું કામ હશે !!! કોઇ ખોટ પૂરનાર નીકળશે ?

બ્હોળું જ્ઞાન, કૃપામાર્ગપ્રતિ અપ્રતિમ પ્રેમ, કમતીય મનોબળ, દૃઢભક્તિ, સમદૃષ્ટિ, સાચો ટેક, દીનમણિ દીનતા—આ બધાંએ લાક્ષણિક લક્ષણો એક "વિરલતાદર્શી" જનના જેવા દીઠે દીસતા હતા. અનુભવે અનુભવી શકાતા હતા. ભક્ત તો ભક્તિસ્વરૂપ છે. માયા લેશમાત્ર પણ પીડતી નથી; હંમેશ ભક્તિરસમાં મગ્ન હોય છે. નામે પણ "મગ્નલાલ" ભક્તિરસમાં મગ્ન થનારા ભગવદ્‌ભક્તોના લાડીલા. પરમ ભગવદીય કવિવર શ્રીદયારામભાઇ ભક્તિપોષણમાં કહે છે કે, "શ્રીહરિ શ્રીગુરુ ભગવદી એ ત્રણે એક સ્વરૂપ, ત્રય ધારા જ્યમ સુરસરી ત્હેમાં ભેદ નહિ તદ્રૂપ." ...ઉપર્યુક્ત પંક્ત્યનુસાર વૈષ્ણવોને જરાએ રડવાનું ન હોય. હૃદયે ઉંડેરા ઘાવ પાડવાનું એ ન હોય. જીવસ્વભાવને પણ સાંત્વન આપવાનું હોય. "निजेच्छातः करिष्यति" નો પાઠ પઢાવવો એજ યુક્ત હોય.

એઓના અદ્વિતીય ગુણોનું અનુકરણ કરવા, સર્જેલ ગ્રંથોનું વાંચન કરી અનુકરણમાં મૂકવા વિભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરી, કૃપાકટાક્ષે સાચી દીનતા લઇ એ ભગવદ્‌ભક્તની પ્રતિમાના અહર્નિશ દર્શન કરી કૃતાર્થ થવું એજ અંતિમ અભિલાષા હોઇ શકે.

એજ ભાવભીની અંતિમ ફ્લોન્મુખ ભાવના હોવી જોઇએ. હજો અમ અનેકશઃ ભાવભીના દંડવત્ કોટિ પ્રણામ એ અન્તરંગ લીલાના અધિકારીને.

Days spent with Shastri Bapa in Poona

By N. K Bambhania, M A, LL B

It was in the end of June 1931 that I first came into contact with Shastri Bapa Thanks to the Almighty that I failed to secure my first class in the B A examination Otherwise it would have been impossible for me to serve his holy feet Finding that I had no chance of becoming a Fellow in the Baroda College, I immediately decided to study the अणुभाष्य under him in Poona. First I went to Baroda Thence with Govindlalbhai, my beloved Professor of Sanskrit and Shastriji's worthy son-in-law, I went to Broach to get myself introduced to him There for the first time I had the दर्शन of that दिव्यमूर्ति After the introduction I let him know of my intention to study the अणुभाष्य under him And from that moment he began to love me as his own son (The wonder of all wonders is that his two worthy daughters Kikiben and Nanduben, have regarded me as their own brother ever since) He was to come to Poona after some time, nevertheless, he asked me to proceed to Poona at once and to stay in his house Accordingly, I went to Poona After some days he too came

And what a new light and life now filled the house ! Evening after evening the devout वैष्णवs flocked there to partake of the divine रस showered by Shastriji He daily read श्रीसुबोधिनीजी. I, however, was unfortunate Like a fool I used to snore at that divine hour Ah ! what a great loss to me ! !

After some time he started delivering post-graduate lectures on the अणुभाष्य He was to be in Poona for only one term, since after that he was to retire It was hardly possible to finish the अणुभाष्य in so short a time But it did not matter to him He resolved to finish it And his was the iron resolution For hours together he used to teach us And I wonder neither he nor we felt the least disgust So very entertaining and absorbingly inter-

સદાએ સ્તુત્ય છે. અમૂલ્ય છે. આત્મીય ઓજસ્, ઓજસ્નાં રશ્મિરશ્મિ, રશ્મિથી પ્રકટતી અપરિમિ રેખાની એટલી બધી તીવ્ર દીકે દીપતી કે કેટલીક વખત ઝીલવાની પણ મુશ્કેલી આવી પડે.

સમયપરત્વે એક પ્રસંગ આલેખીએ તો અસ્થાને નહિ જ ગણાય. સમય હતો "સમસ્ત ઉદીચ્ય ટોળક શુભેચ્છક સુવર્ણમહોત્સવ" નો પોતે પ્રમુખ હતા, સભામાં આવતા પહેલાં પોતાના હસ્તાશ્રયની પરીક્ષા કરવા કહ્યું કે પ્રતિમાશક્તિના પ્રયોજનમાં પડવાથી પ્રકરણ કેમ લીધે કહ્યો—જે કહ્યો તે પણ એવી કલ્પનાને અંત લાવવાને કેટલાક વિઘ્નોથી જ્ઞાતિજનોએ મુખ્ય શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની પ્રતિમા પધરાવી આજુબાજુ શ્રીઆદ્યશંકરાચાર્યજીની પ્રતિમાઓ પધરાવી હતી. સભાના નિયત સમયે પોતે આવ્યા. આવતાં પુષ્પહાર અર્પવામાં આવતાં શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની પ્રતિમાને પહેરાવ્યો. જ્ઞાતિજનોએ ખળભળાટ મચાવી શોરબકોર કરી મૂક્યો. તરંગનું ભેદ પણ જણાવવા માંડ્યું ઘણાઓએ શાસ્ત્રીજીને જ્ઞાતિની માફી માગવા વિનંતિ કરી, કહ્યો ? ત્યાં જઈ ગય પોતે ઉભા થઈ સચોટ જવાબ આપ્યો કે, "એક વખતે ગોપીજનવલ્લભ નહિ રહ્યા ભાવે..." "મર્ત્યમર્ત્ય પાણિપદ્મ......"; એમના સિવાય બીજા કોઈની સ્પૃહા રાખવા જેટલી માગવા બેસાર પણ પરવા રાખતો નથી.

Days spent with Shastri Bapa in Poona

By N. K Bambhania, M A, LL B

It was in the end of June 1931 that I first came into contact with Shastri Bapa Thanks to the Almighty that I failed to secure my first class in the B A examination Otherwise it would have been impossible for me to serve his holy feet. Finding that I had no chance of becoming a Fellow in the Baroda College, I immediately decided to study the अणुभाष्य under him in Poona. First I went to Baroda Thence with Govindlalbhai, my beloved Professor of Sanskrit and Shastriji's worthy son-in-law, I went to Broach to get myself introduced to him There for the first time I had the दर्शन of that दिव्यमूर्ति After the introduction I let him know of my intention to study the अणुभाष्य under him And from that moment he began to love me as his own son (The wonder of all wonders is that his two worthy daughters Kikiben and Nanduben, have regarded me as their own brother ever since) He was to come to Poona after some time, neverthless, he asked me to proceed to Poona at once and to stay in his house Accordingly, I went to Poona After some days he too came

And what a new light and life now filled the house! Evening after evening the devout वैष्णवs flocked there to partake of the divine रस showered by Shastriji He daily read श्रीसुबोधिनीजी. I, however, was unfortunate Like a fool I used to snore at that divine hour Ah! what a great loss to me!

After some time he started delivering post-graduate lectures on the अणुभाष्य He was to be in Poona for only one term, since after that he was to retire It was hardly possible to finish the अणुभाष्य in so short a time But it did not matter to him. He resolved to finish it And his was the iron resolution For hours together he used to teach us And I wonder neither he nor we felt the least disgust So very entertaining and absorbingly inter-

esting were his lectures that we were hardly conscious of how time passed. His knowledge was both intensive and extensive. He constantly laid stress on शाङ्करज्ञान and पदकृत्य. At the same time, he had read very carefully the other वेदान्तभाष्यs too, and he never failed to compare and contrast the views of श्रीवल्लभाचार्य with those of the other वेदान्ताचार्यs. He was very bold. Whatever he believed he gave out frankly without the least fear of any criticism. Once upon a time he related to us a very fine episode of his life. He had been to उडुपी, the great centre of मध्व-philosophy. There he had a शास्त्रार्थ with the माध्व पण्डितs. They said to him, " If you say that everything is ब्रह्मन्, then विष्णुरपि ब्रह्म and विडपि ब्रह्म (i. e., विष्णु is also ब्रह्मन् and excrement is also ब्रह्मन्)." Shastriji calmly replied, "That is exactly so." Then they said, "Would God like to be excrement?" Shastriji said, "Who can control Master's wish?" The पण्डितs were highly pleased at the very decisive and curt replies of Shastriji, and they wished to honour him. Shastriji only asked for the works of श्रीमध्वाचार्य. They gave them to him and also presented him a shawl. He possessed a wonderful knack of explaining doctrines which were otherwise very difficult to understand. A शुद्धपुष्टिभक्त constantly thinks of the comforts of the Lord. To illustrate this doctrine he related the story of श्रीगुसाँइजी. When श्रीगुसाँइजी had to go out preaching, he got emaciated owing to separation from his Lord श्रीनाथजी. Now when it was time to return, he thought that if श्रीनाथजी were to see him reduced in body, He was sure to feel anxious about his health. He did not like that. So he took nourishing food for some days. And it was only after getting all right that he returned to श्रीनाथजी. This is शुद्धपुष्टिभक्ति par excellence. By relating such stories he sweetly drove home the truth of various doctrines. A supreme master of his profession no doubt!

Now imperceptibly but suddenly stole on that time of trial. Shastriji's term of office was over. He had to retire. And with his retirement he had to leave Poona also. But the वैष्णवs of Poona did not like it. They pressed him, requested him, and even prayed to him to stay for some time at least. Then we had very interesting programmes. He was requested to give his final reading of श्रीसुबोधिनीजी. He gave it. The प्रसङ्ग was the स्तुति of

श्रीगोपीजनs by उद्धवजी. Now for the first time I heard him. So inspired a preacher I had never heard. Wonderfully simple and clear in exposition like him none have I seen. I heard some two stanzas. But that was sufficient to ignite the fire in me. A spirit requires the touch of a Master Spirit, says Carlyle. And I had that touch of a Master Spirit. Ever since I have loved श्रीसुबोधिनीजी. And if I have any प्रवेश in so difficult a book, it is solely due to the grace of my Master. So wonderful was his exposition of श्रीसुबोधिनीजी that even श्रीदामोदरलालजी महाराज aspired to have it. So great was his love for श्रीसुबोधिनीजी that he had read it some six times. One of his hearers had related to me how he first read it. He would just start reading it before his audience. If he found any passage difficult, he would at once start reciting श्रीसर्वोत्तमस्तोत्र. And one recitation was sufficient to clear up the meaning. So devout a soul is no doubt देवेष्वपि सुदुर्लभः।

Then we had another very interesting programme. He was requested by the वैष्णवs to explain to them the meaning of the ब्रह्मसम्बन्धमन्त्र. We all assembled in the temple of श्रीविट्ठलनाथजी; and after taking our bath we heard him explain the meaning of the मन्त्र. He read the commentary of श्रीगोकुलनाथजी and also that of some other. We sat for some two hours. We learnt the wonderful lessons of दैन्य, अनन्याश्रय, and other things. The occasion was unique. Roaring like a lion he explained how fearless a पुष्टिमार्गीय ought to be. Everything at that time was simply grand.

He was also given a public address. श्रीगोकुलनाथजी महाराज of Bombay was the President. The place was overflowing with men. They were not वैष्णवs only. All the admirers of Shastriji had also assembled there. This showed how very loved by all he was. We had then a वनभोजन. It was very delightful. We had a group-photo too. We remember all this and painfully cry: "ते हि नो दिवसा गताः।"

Now drew nigh that real hour of trial. A definite date was now announced when Shastriji was to leave Poona. Shastriji was a very practical man. He had the habit of being present on the platform an hour before the train arrived. Accordingly at mid-day we all started. He was to leave Poona by 3 P. M. train.

On the platform he gave his final उपदेश to the पूना-वैष्णवs. He said, "Worse things are ahead." (At that time the दामोदरलालजी-प्रकरण was raging; and the hearts of the वैष्णवs were shocked to the very bottom.) "But leave not श्रीनाथजी and श्रीमहाप्रभुजी." While stepping into the train, he said to me, "Have your वर्ण and आचार, but no अभिमान. For true भगवद्भाव one must serve true भगवदीयs And one must not mind if that service involves the removing of their excrement even." No doubt a climax of दीनता. Nobody preached me so grand things. "Or Master, accept my प्रणाम. न पारयेह निरवद्यसंयुजः स्वसाधुकृत्यं विबुधायुषापि वे।" 'The cruel train whistled and started off leaving us all with our hearts heavy with sense of separation.

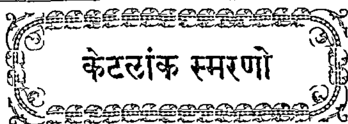
We all wished him long life; and also longed to see him. I, in particular, longed to study the whole of श्रीसुबोधिनीजी under him. But he did not live long. God wanted him. The dream, the pleasant dream vanished. Now he is no more among us. Alas! असन्निवृत्यै समतीत एवः ॥

"ગુજરાતી પંચ" ના તંત્રી શ્રી. સોમાલાલ મંગળદાસ લખે છે કેઃ—

"પૂનાની ડેક્કન કૉલેજના નિવૃત્ત પ્રોફેસર મગ્નલાલ ગણપતરામ શાસ્ત્રીનું અવસાન ૬૨ વર્ષની વયે ભરૂચમાં હૃદય બંધ પડી જવાથી થયાના સમાચાર જાણીને વિદ્વાન વર્ગમાં અને મર્હુમના પરિચિત મંડળમાં અપાર ખેદની લાગણી ઉપજી છે. મર્હુમ પુષ્ટિસંપ્રદાયના એક ધુરંધર શાસ્ત્રી હતા. સંસ્કૃતમાં તેઓ નિપુણ હતા. તેઓ યુનિવર્સિટીની ઇંટરની સંસ્કૃતની પરીક્ષામાં પરીક્ષક મેટ્રીકની પરીક્ષામા પેપરસેટર અને મોડરેટર તરીકે નીમાતા હતા. વડોદરામાં શ્રાવણ માસ સંસ્કૃત પરીક્ષામા તેઓ ઘણાં વર્ષો સુધી પરીક્ષક તરીકે હતા. विद्वान् सर्वत्र पूज्यते એ શ્લોકચરણ મુજબ તેમની વિદ્વત્તાની કદર ઘણા સ્થળોએથી તેમને ચંદ્રક આપીને અને માનપત્રો આપીને કરવામા આવી હતી. મર્હુમના શોકજનક અવસાનથી ગુજરાતે એક પ્રખર વિદ્વાન્ અને પુષ્ટિસપ્રદાયે એક નિષ્ણાત શાસ્ત્રી ગુમાવ્યો છે. ઇશ્વર એમના આત્માને શાંતિ બક્ષો"

"ગુજરાતી" ના તા. ૨૮-૭-૩૫ ના અંકના તંત્રી રા. નટવરલાલ દેસાઈ લખે છે કેઃ—
"પ્રો. મગ્નલાલના દુઃખદ મરણથી વલ્લભસપ્રદાયે એક મહાન્ સાંપ્રદાયિક વિદ્વાન્ અને સમર્થ વાદી ગુમાવ્યો છે. સંપ્રદાય ઉપર જ્યારે જ્યારે બહારથી હુમલા થતા ત્યારે ત્યારે કમર કસી ટક્કર ઝીલી શકે તેવા દિગ્ગજ હતા. સદ્‌ગત શાસ્ત્રીજી પોતે એક પ્રકાશમાન સૂર્ય જેવા હતા. ડા. સર ભાંડારકર, પ્રો. બેલ્વેલકર, પ્રો પાઠક વગેરે દાક્ષિણાત્ય પંડિતો કે જેઓ એમ માને કે વિદ્વત્તા તો દાક્ષિણાત્યોને જ વરી હોય, ગુજરાતી પંડિતો એમા શુ સમજે? તેઓ કોઇને નમતું આપે તેવા નથી, છતા સ્વ. મગ્નલાલ શાસ્ત્રીના સાંપ્રદાયિક જ્ઞાન માટે ઘણું માન ધરાવતા. પૂનાની દાક્ષિણાત્ય મંડળીમા શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના સિદ્ધાંતો માટે શાસ્ત્રીજીએ અપૂર્વ માન પેદા કરાવેલું."

વડોદરાના 'સયાજીવિજય' ના તંત્રી ડૉ. માણેકલાલ લખે છે કે—"ગુજરાતના એક સમર્થ વિદ્વાનની ભારે ખોટ પડી છે."

(સંગ્રાહક—રા. રા ચુનીલાલ પરીખ.)

પરમ ભગવદીય પુષ્ટિમાર્ગના નિડર અદ્વિતીય વિદ્વાન શાસ્ત્રીજીનો સત્સંગ છેલ્લા દશકામા જ મને થયો છતા તે જુજ સમયમા તેમણે જે જે સદુપદેશો આપી અનન્ય લાભો આપ્યા છે તે અવિસ્મરણીય છે તેમના વિયોગની વ્યથા તો મારા જેવા વિયોગી અવશ્ય જાણે છેજ તેથી તે માટે વધુ લંબાણુ નહિ કરતા તેમણે જે જે પ્રસંગોમા સંપ્રદાયની સેવા બજાવી છે, તે પ્રગટ થયેલા માસિકો, ગ્રંથો વગેરેમાંથી તારવી અહીં રજુ કરૂં છુ

પ્રસંગ ૧—સન ૧૯૧૦ મા તેમણે પુષ્ટિભક્તિસુધા માસિક કઢાવી સંપ્રદાયની યોગ્ય સેવા બજાવી છે મર્હુમ શ્રી માધવતીર્થ તથા સ્માર્તો તરફથી સંપ્રદાય અવૈદિક છે વગેરે થતા હુમલાઓમા બરાબર સેવા અર્પણ કરેલી છે, અને શ્રીવલ્લભાધીશનો પુષ્ટિમાર્ગજ વૈદિક છે, અને સ્માર્તમાર્ગ અવૈદિક છે એમ ડિમડિમ ઘોષથી જાહેર સાબીત કરેલું હતુ

પ્રસંગ ૨—જ્યારે એક વખત એવો હતે કે સંપ્રદાયનુ મૂળ શોધવા સધા નીકળી પડ્યા હતા તે વખતે જેને જેમ ફાવે તેમ વાકયો શોધી કહાડી તેની પરંપરા બતાવવી શરૂ કરી હતી તે વખતે પં ગટુલાલજી વિદ્વાન હતા, પણ તેમણે સંપ્રદાયના મૂળ ગ્રંથો અને તેમા દર્શાવેલ સિદ્ધાન્તો (સર્વ ગ્રંથો તેઓ મેળવી શકયા નહિ હોય તેના અભાવે) ની ઉપેક્ષા કરી વિષ્ણુસ્વામી પરંપરા આ સંપ્રદાયની છે અને શિવજી આચાર્ય છે, એમનો મત વૈષ્ણવોમા ફેલાવવા માંડેલો દેખાય છે તે સમયે વિદ્યાનુરાગી પુષ્ટિમાર્ગના વિદ્વાનો તથા શ્રીગોસ્વામિબાલકોએ તેનો વિરોધ કરેલો હતો એ ચર્ચા કેટલાક વર્ષ પછી ફરી ફાટી નીકળતા શાસ્ત્રીજીએ સન ૧૯૧૨ મા 'ગુજરાતી' પત્રમા સિદ્ધાન્તો જાહેર કરેલા હતા

આ રહ્યા તેમના આહ્વાન સ્વીકારેલા શબ્દો—ગુજરાતી પત્રમા મે મારા વિચાર પ્રસિદ્ધ કર્યા છે તે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી અને શ્રીમદગ્નિકુમાર શ્રીવિટ્ઠલનાથજીના ગ્રંથોથી વિરુદ્ધ છે એમ મિ ભટ્ટે (બનભદ્રલાલજીએ) તેજ ગ્રંથોના અને તદનુકૂલ સંપ્રદાયિક ગ્રંથોના પ્રમાણ આપી પૂર્વપક્ષ કરવો પડશે જે પુર્વપક્ષનુ ઉત્તર ઉક્ત ગ્રંથોના પ્રમાણથી આપીને મારા વિચારોનુ સમર્થન કરીશ" તા ૮-૨-૧૯૧૨ (પુષ્ટિભક્તિસુધા)

"વિષ્ણુસ્વામીને શ્રીવલ્લભાચાર્યના ગુરુ માનવામા ન આવે તેટલા માત્રથી શ્રીવલ્લભાચાર્યજી (નગુરા) થઈ જતા નથી, કારણ કે શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વરના નિત્ય ગુરુ શ્રીકૃષ્ણ છે જ જનોપદેશને વિદ્યાભ્યાસ પણ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને તેમના પિતા શ્રીલક્ષ્મણભટ્ટે એ કરાવ્યો હતો તેથી તે અંશમા શ્રીલક્ષ્મણભટ્ટજી પણ શ્રીવલ્લભાચાર્યના ગુરુ છે વિષ્ણુસ્વામીના વાસ્તવ ભેદાત્મક તામસ ભક્તિમાર્ગથી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો નિર્ગુણભક્તિમાર્ગ અત્યંત જુદો છે વગેરે

પ્રસંગ ૩—આજકાલ વૈષ્ણવોમા જરાક કોઈ સિદ્ધાન્ત માટે મતભેદ પડે તો તરતજ તે તે વ્યક્તિઓ માટે ગુસ્સે થાય છે, પણ શ્રીમહાપ્રભુજીનુ ધ્યેય કેવુ હતુ તે શાસ્ત્રીજી તેમના એક ભાષણમા દર્શાવે છે "બાબાવાક્ય પ્રમાણ ' ન્યાયે અમે કહીએ છીએ તેજ માનો એવુ કોઈપણ સ્થલે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ કહ્યુ નથી પોતાના ગ્રંથોમા હમેશા પોતે ચાર પ્રકરણ પાડે છે અને તેમા પ્રથમ પ્રકરણમા પ્રમાણનો યથાયોગ્ય નિર્ણય થઇ રહ્યા પછી પ્રમેય સાધન અને ફળનુ વર્ણન કરે છે

પ્રસંગ ૪—એક ભાષણમાં તેમણે વૈષ્ણવોના હક વિષે સુન્દર ખ્યાલ આપ્યો છે તે અહીં દર્શાવું છું. વૈષ્ણવોના હક–"હવે એટલુંજ કહેવાનું છે કે આપણે આચાર્યોના ગુલામો નથી, આચાર્યો પ્રતિ આપણા પણ કેટલાક હક્ક છે. આચાર્યોના યોગ્ય ધાર્મિક ખરચમાં આપણે એમને મદદ કરવી, પરન્તુ આચાર્યો પાસે સદુપદેશ માગવાનો આપણો હક્ક છે એ આપણે ભુલવાનું નથી. આચાર્યોનું કામ પારકે પૈસે રમવા ખેલવાનું નથી. આપણા સંપ્રદાયમાં એક ગાથા છે કે એક વખત શ્રીગુસાંઇજી ખેલતા હતા ત્યારે શ્રીદામોદરદાસજીએ વિનયથી જણાવ્યું હતું કે "આપણો સંપ્રદાય હ્રામશ્કરીનો નથી પણ પ્રભુપ્રાપ્તિવાસ્તે તાપકલેશ કરવાનો છે. ગુરુઓને પણ યોગ્ય સમયે વિનયથી સૂચના કરવાનો હક્ક વૈષ્ણવોને છે.

પ્રસંગ ૫—મર્યાદામાર્ગનું અને પુષ્ટિમાર્ગનું તારતમ્ય–જેમ પ્રાવાહિક કામી વિષયમાર્ગથી ભગવત્સ્નેહાત્મક પુષ્ટિમાર્ગ ભિન્ન છે, તેમજ મર્યાદામાર્ગથી પણ તે વિભિન્ન છે. પ્રભુનાં વચન-દ્વારા જે માર્ગ પ્રકટ થાય તે માર્ગ "મર્યાદા" કહેવાય, અને પ્રભુના સાક્ષાત્ આનન્દાત્મક સ્વરૂપમાંથી જે માર્ગ પ્રકટ થાય તે માર્ગ 'સ્વતંત્ર પુષ્ટિમાર્ગ' કહેવાય છે. મર્યાદામાર્ગનાં પ્રમાણ પ્રમેય સાધન અને ફલથી અત્યંત વિભિન્ન છે. પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસ પણ પૃથક્ છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિ પણ વિચિત્ર છે. પુષ્ટિમાર્ગીય સેવ્ય શ્રીપુરુષોત્તમ અને તેમના શ્રીમદ્‌ગોકુલાદિ ધામનો વ્યાપિવૈકુંઠાદિથી પણ ઉત્કર્ષ नानि परे तथा ब्राह्म સૂત્રમાં શ્રીમહાચાર્યે પ્રતિપાદિત કર્યો છે. આપણા ગ્રંથોમાં વિહિતમાર્ગ, વૈદિકમાર્ગ, આર્યમાર્ગ, સાધનમાર્ગ, પ્રમાણમાર્ગ ઇત્યાદિ નામ મર્યાદામાર્ગને આપેલાં છે. વૈદિક આર્ય સનાતન માર્ગ માયાવાદાદિકથી કલુષિત થઇ ગયો હતો, તે કાલુષ્ય નિવારણ કરીને, તેને શુદ્ધ કરીને પ્રકટ કર્યો તેથી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી મર્યાદામાર્ગના પણ આચાર્ય છે. અવિહિતમાર્ગ, સ્વતંત્રમાર્ગ, ભજનાનન્દ કૃપામાર્ગ, નિઃસાધનમાર્ગ, ફલમાર્ગ, પ્રમેયમાર્ગ, નિરુપાધિસ્નેહમાર્ગ ઇત્યાદિ સંજ્ઞા પુષ્ટિમાર્ગની છે. જેમ લૌકિકમાં સર્વ વ્યવહાર લૌકિક પદાર્થથી થાય છે. જેમ વૈદિકમાં વૈદિક પદાર્થથી થાય છે તેમ પુષ્ટિસૃષ્ટિમાં સર્વ વ્યવહાર સાક્ષાત્ અવિકૃત, અદ્વિતીય, નિર્લેપ, નિર્દોષ પૂર્ણગુણ, રસરૂપ ભગવદ્રૂપ પદાર્થથી થાય છે.

પ્રસંગ ૬—વૈષ્ણવોને અકર્તવ્ય તથા કર્તવ્ય વિષય ઉપરના તેમના વિચારો ઘણાજ અગત્યના છે "સર્વમાં મુખ્ય અકર્તવ્ય કામ છે. શ્રીમદાચાર્યચરણ સંન્યાસનિર્ણયમાં આજ્ઞા કરે છે કે "જેમનાં દેહપ્રાણાદિ વિષયથી આક્રાન્ત થઇ ચુક્યાં છે તેમનામાં દુઃખહરણશીલ હરિનો આવેશ સર્વથા થતો નથી." શ્રીહરિરાયજી કામાખ્યદોષવિવરણ નામના ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરે છે કે 'સર્વદોષમાં કામ મુખ્ય છે. × × × જીવમાં એ કામદોષ ઉત્પન્ન થાય છે તે જીવનો એ કામ સર્વથા નાશક છે. કામ વિષયાવેશનો હેતુ છે, કામથી ચિત્ત વિષયમાં આવિષ્ટ થાય છે, તેથી ચિત્તનું પ્રભુસેવામાં પ્રવણ થવું જોઇએ તે ન થતાં વિક્ષેપ ઉત્પન્ન થાય છે. એ કામ રજોગુણમાંથી પ્રકટ થયલો હોવાથી મુખમાં રજ (ધુલ) નંખાવે છે, કામીના મુખમાં ધૂલ પડે છે. × × વિષય અને પુષ્ટિનો સંભ્રમ કરીને પુષ્ટિને નામે વિષયાસક્તિનો આદર કરવો અત્યંત અયોગ્ય છે. એક અર્ધ શ્લોકમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ અકર્તવ્યનું નિરૂપણ કર્યું છે. "वृथालापक्रियाध्यानं सर्वथैव परित्यजेत्। મિથ્યા આલાપ મિથ્યાક્રિયા અને મિથ્યાધ્યાનનો સર્વથા પરિત્યાગ કરવો" વાણીવડે મિથ્યા આલાપ ન કરવો, શરીરવડે મિથ્યા ક્રિયા ન કરવી, મનવડે મિથ્યાધ્યાન ન કરવું. અર્થાત્ મિથ્યામાર્ગમાંથી વૃત્તિઓનો કાયિક વાચિક અને માનસિક નિરોધ કરી દેવો એ દોષની નિવૃત્તિ પણ જીવકૃત સાધનથી સર્વાંશે અશક્ય છે, શરણ-દ્વારા ભગવદાશ્રય સિદ્ધ થતાં શરીર, વાણી અને મનમાં પૂર્ણ ભગવત્પ્રવેશ થાય ત્યારેજ સર્વ દોષની સંપૂર્ણ નિવૃત્તિ થાય છે એ સિદ્ધાન્તનું વિસ્મરણ થવું જોઇએ નહિ.

पुष्टिमार्गीय जनतानी फरज

(લે રા. રા. ચુનીલાલ પરીખ, ઑ. સે વૈષ્ણવસેવામંડળ.)

દરેક ભગવદીયોના આત્મા પ્રભુની ઇચ્છા થતા આ ભૂતલ પર પંચમહાભૂત શરીર ધરે છે, અને આવા ભગવદીય આત્માઓ ફક્ત લોકસંગ્રહાર્થ–લોકકલ્યાણાર્થ જ સ્થિતિ કરે છે, અને તેઓનો સર્વ વ્યવહાર ઇશ્વરેચ્છાને આધીન હોય છે, તેમજ તેમનું કાર્ય નિસ્વાર્થ હોવાથી હાર્દિક અને મુક્તપણે કરાતું જોવામા આવે છે જેથી તેમના કાર્યની કદર તેમની હયાતીમા ભાગ્યે જ થતી જોવામા આવે છે ઉલટા તેઓના સ્પષ્ટવક્તાપણાના સ્વભાવને લીધે કેટલાક સ્વાર્થીઓ વિરોધી સૂરો કહાડવાને પણ ચૂકતા નથી પણ જ્યારે તે વ્યક્તિની ખોટ પૂરી શકાતી નથી ત્યારે જ સત્યપણાનુ ભાન સર્વેને થાય છે

શ્રીપુષ્ટિસંપ્રદાયમા પણ ચારસો વર્ષનો કાલ પ્રસાર થતા તેનો સ્થૂલ વિસ્તાર તો સારી પેઠે વધ્યો, પણ મૂલભૂત સિદ્ધાન્તોના પ્રચારકાર્યના અભાવે સંપ્રદાયના સ્વરૂપ સિદ્ધાન્તો ભૂલાઇ ગયા તેમજ કેટલાક સ્વાર્થી વર્ગ તરફથી અન્યમાર્ગીય સિદ્ધાન્તો પણ સમય જોઇ ઘુસાડી દેવામા આવ્યા અને તે પણ સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્ત તરીકે જ ગણાવા લાગ્યા વિશેષ સંપ્રદાયનું સમર્થન મૂલભૂતરૂપ વિદ્વત્તાભર્યા સિદ્ધાન્તોથી જ થવુ જોઇએ તેને બદલે અજ્ઞાનતાથી તાર્કિક વિચારોથી કરવાના ફાંફા મારવામા આવ્યા અને તેને લઈને પચાસ વર્ષ પહેલા એવી પરિસ્થિતિ ઉભી થઇ કે ' પુષ્ટિમાર્ગમા મૂલભૂત સિદ્ધાન્તો કાંઇ જ નથી, તે તો નવીન માર્ગ છે, ફક્ત ચારસો વર્ષનો જ છે ' એમ સર્વત્ર વાતાવરણ ફેલાઇ રહ્યુ આવા અંધકારમય વાતાવરણમા પ્રભુએ આ આત્માને બ્રાહ્મણતનુ ધારણ કરાવી, શ્રીમહાપ્રભુજીએ કૃપા કરી તેને ભગવદીય બનાવી, અને કોઈ વ્યક્તિ માર્ગદર્શક નહિ હોવાથી પોતાના પ્રમેયબલથી જ પુષ્ટિમાર્ગના મૂલ સિદ્ધાન્તોને ફરીથી જનસમૂહ સમક્ષ રજુ કરવા આજ્ઞા કરી, જે તેમણે શિર સાટે પાર પાડી. તેમના પ્રસંગમા આવનાર સારી રીતે જાણે છે કે તેમણે પોતાની જ્ઞાતિની સભામા પણ શ્રી વલ્લભાધીશ્વર તેમજ શ્રીકૃષ્ણ સિવાય અન્યને જરા પણ માન આપવા સ્વીકાર્યું નહિ, અર્થાત્ શ્રીશંકરાચાર્યજીના ચિત્રજીને પુષ્પમાળા ધરાવવાનું કહેતા પોતે સાફ ના કહી અને અન્યાશ્રય કર્યો નહિ હાલમા આધુનિક શંકરાચાર્યજીને હાથે અમુક પદવી ધારણ કરતા આપણે કોઇને જોઈએ છીએ, ત્યારે શાસ્ત્રીજીનુ આ દૃષ્ટાન્ત આપણને બહુ જ ઉપયોગી થઇ પડે છે ખેદની વાત તો એ છે કે સંપ્રદાયના મૂલ સિદ્ધાન્તોના આ પ્રચારકને પણ કેટલાક નેતાઓ તરફથી સહકાર ન મળી શક્યો, છતા તેની દરકાર નહિ કરતા તેમણે પોતાના ખરચે સેવા તથા પ્રભુ પ્રીત્યર્થે જેમ શ્રીકૃષ્ણે વૈકુંઠ છોડી ગોવાળીઆઓના સમક્ષ ગોવાળ જેવા થઇને તે અભણ ગોવાળોનો નિરોધ કર્યો તેમ તેઓએ અંગ્રેજી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને M A ની પદવી મેળવેલ અને વૃદ્ધાવસ્થા હોવા છતા અને સરકાર તરફથી માસિક સાડી ચારસો રૂપીઆ મળતા હોવા છતા પણ તેમણે તેનુ તલમાત્ર પણ બંધન નહિ ગણકારતા આળસને તજી નિયમિત દર શનિવારે પૂનાથી મુંબાઇ પધારી ત્રણ દિવસ સુધી વૈષ્ણવોને શ્રીવલ્લભવાક્સુધાનુ પાન કરાવી,

પાછા સોમવારે પૂના નોકરી કરવા જતા અને આ તો પુષ્ટિમાર્ગ એટલે સેવા જ મુખ્ય, તેમ માનનાર એવા તે એક પાઈ પણ ખર્ચની લેવાની આશા રાખતા નહિ, અને પોતાના જ ખર્ચે આવતા જતા. આવી તેમની સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્તપ્રચાર કરવાની હાર્દિક ધગશ હતી.

આ અદ્વિતીય પરમ ભગવદીય અને વિદ્વાનને તેમના સ્મારક તરીકે શુ પ્રિય હોય ? તે સર્વે વૈષ્ણવ જનતાએ વિચારવું જોઇએ. તેમના તરફથી કિંચિત પણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનારની શી *ફરજ હોવી જોઈ એ ? જે વ્યક્તિએ પોતાનું સર્વસ્વ શ્રીસુબોધિનીજી, અણુભાષ્ય, નિબંધ* વગેરેને માનીને શ્રીવલ્લભાધીશની વાણીનોજ પ્રચાર કરવો એ જ ધ્યેય રાખેલ, અને તેમના તે *તે ગ્રંથોના પ્રવચનસમયે શ્રોતાઓને જાણે કે શ્રીવલ્લભાધીશ જ તેમના હૃદયમા બિરાજી ઉપદેશ* આપતા હોય તેવા સ્માનંદ આપનારને શુ પ્રિય હોય ? તેમના પ્રત્યેનુ ઋણ આપણે કેવી રીતે *અદા કરી શકીયે ? તે તો તેમને પગલે ચાલીને જ, તેમના વિચારોને અમલમાં મૂકીને જ અદા* કરી શકીએ તે વિચારીયે.

૧. *સંપ્રદાયના મૂલ સિદ્ધાન્તગ્રંથો ભણવા અને ભણાવવાની યોજના કરીને.*

૨. સંપ્રદાયને તેના મૂલ સિદ્ધાન્તોથી જ વિભૂષિત કરીને, તાર્કિક સિદ્ધાન્તો ઉપજાવી કહાડયા સિવાય સંપ્રદાયના રહસ્યને સમજાવીને અને પુષ્ટિમાર્ગની વિરુદ્ધ મતો જે પોતાના હૃદયમાં ઘુસી ગયા હોય તે તરતજ કહાડી નાખીને.

૩. તેઓ પુષ્ટિમાર્ગની બન્ને સેવા (નામ અને રૂપ) મુખ્ય માનતા અને તે બન્નેનો અન્યોન્યસંબંધ હોવાથી નામસેવાના તેમના અતિમાનીતા કાર્યને તથા અધુરા રહેલ સંસ્કૃત ગ્રંથો છપાવવાની, છપાયલાના ભાષાંતર કરાવી પ્રકટ કરાવવાની યોજનાઓ રચીને.

૪. તેઓએ જેમ નિઃસ્વાર્થ જીજ સમયમા ઘણાઓને પુષ્ટિમાર્ગનુ તત્ત્વ સમજાવ્યું તેમ દરેક વિદ્વાનો આળસ તજીને મોટાઇપણાના મદને તિલાંજલિ આપી જનસમૂહ સાથે ભેળાઇ મૂલભૂત એવા ગ્રંથોનું શ્રવણ કરાવવુ, મનન કરાવવુ અને તે શ્રવણ મનન કીર્તન કાયમ રહે તેમ પ્રબંધ કરીને.

૫. આ ઉપરાત ખાસ એટલું તો અવશ્ય કરવું જ જોઈએ, જે તેમણે વખતોવખત સભાઓમા આપેલાં ભાષણો અને જુદા જુદા પત્રોમા જે જે લેખોમાં સિદ્ધાન્તના ઉપદેશો આપેલા છે તે સંગ્રહ કરીને એક ગ્રંથરૂપે તેમના ટુંક જીવનચરિત્ર સહિત પ્રકટ કરવા જોઇએ. જેથી તે વાચતા સર્વને તેમના સ્મરણો કાયમ રહે અને આપણને અમૂલ્ય લાભ થાય.

આ રીતે આપણે તેમનુ યોગ્ય સ્મારક કરી શકીએ અને તે માટે પૂજ્યપાદ ગોસ્વામી શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજશ્રીએ પણ માધવબાગની સભામાં તેમનું સ્મારક જળવાઈ રહે તેવી યોજના કરવા આજ્ઞા કરી છે તો હવે, વૈષ્ણવો તે આજ્ઞાનો અમલ જેમ બને તેમ જલદી કરવાને પોતાની ફરજ ચૂકશે નહિ એમ આશા રાખું છુ.

સંસારરૂપી ભવસાગરમાથી તરવાને પુષ્ટિમાર્ગરૂપી નૌકા બતાવનાર અને અસંખ્ય દોષોથી ભરપૂર એવાને શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનું સ્વરૂપજ્ઞાન આપી તેમની ચરણભક્તિનું તેમજ મુખારવિંદ ભક્તિનું સ્વરૂપ સમજાવી પુષ્ટિમાર્ગીય લીલાસૃષ્ટિ પર્યન્તનું શુદ્ધ જ્ઞાન આપી મર્યાદામાર્ગમાં પડતો બચાવી પ્રભુના અનુગ્રહને મેળવવા યોગ્ય કરનાર એવા પરમ પૂજ્ય શાસ્ત્રીજી મગનલાલ ગણપતિરામને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરતો અત્ર વિરમુ છુ

प्रो. मग्नलाल शास्त्रीनो गोलोकवास

(અંજલી અર્પનાર: શ્રી. ધીરજલાલ સાંકળીયા બી. એ. એલ.એલ. બી.)

સકલશાસ્ત્રસંપન્ન પરમ ભગવદીય શાસ્ત્રી મગ્નલાલ ભૃગુકચ્છમાં સંવત ૧૯૩૦ ના માર્ગશીર્ષમાં કૃષ્ણ ચતુર્થીએ જન્મ્યા હતા, એમના કુટુમ્બનો પુષ્ટિમાર્ગ સાથે પ્રથમથીજ સંબંધ હતો અને ભરૂચમાં પુરાણી તરીકે એ કુટુંબ પ્રસિદ્ધ હતુ. મંદિરમાં શ્રીમદ્‌ભાગવત શિક્ષાપત્ર વગેરે એમના પિતા ઘણા વખતથી વાંચતા હતા. નાનપણમાંજ ઋગ્વેદનુ અધ્યયન એમણે કર્યું હતું. શ્રીગોકુલનાથજીના વૈષ્ણવોનો એમના ગૃહ સાથે પ્રથમથી સંબંધ હોવાને લીધે તેમની અનન્યતા વગેરે સદ્‌ગુણો અને પુષ્ટિમાર્ગનો આગ્રહ એમને જન્મથીજ હતો ગોસ્વામી બાળકોના પ્રસંગમાં પ્રથમથીજ બહુ આવેલા અને સંપ્રદાયની પ્રાચીન પ્રણાલિકાનું એમનુ જ્ઞાન અદ્વિતીય હતું, અને સંપ્રદાયના શ્રીસુબોધિની અણુભાષ્ય, પ્રસ્થાનરત્નાકર વગેરે સર્વે આકર ગ્રંથો એમને હસ્તામલકવત્ હતા. આજે એમની ખોટ પૂરનાર વિદ્વાન સંપ્રદાયમાં એક પણ નથી.

અભ્યાસ—ઈ. સ. ૧૮૯૧ માં સાલમાં વડોદરા કોલેજમાં પ્રીવીયસ કલાસમાં એઓ હતા ત્યારે, એમની સાથે મારો વિશેષ સંબંધ થયો. ધર્મસંબંધી મારે એમની સાથે ચર્ચા થતી, અને પુષ્ટિમાર્ગના રહસ્યનું જ્ઞાન એમનાદ્વારાજ મને પ્રાપ્ત થયું. એમની સાથે શૃંગારરસમંડન વાંચ્યુ અને ત્યાર પછી અણુભાષ્યના આનંદમયાધિકરણ, લિંગભૂયસ્ત્વાધિકરણ અને ચતુર્થાધ્યાય વાંચ્યા. અને વિદ્વન્મંડનમાંથી નિત્યલીલાવાદ વાંચ્યો. ઇ. સ. ૧૮૯૭માં એમને અગ્રેજીની ફેલોશીપ વડોદરા કોલેજમાં મળી અને પછી કલકત્તા યુનિવર્સિટીની એમ. એ. ની પરીક્ષા પાસ કરી. કલકત્તાના બાબુ દામોદરદાસ સાથે એઓ બહુ સારા સંબંધમા આવેલા. દુકાલ વખતે તેઓ સ્પેશ્યલ ઓફીસર નીમાયા હતા. તે વખતે ઘણુંજ સુંદર કામ કરવાથી ઉપરી સાહેબોના બહુ સારાં સર્ટીફીકેટો મળ્યા હતાં.

શિક્ષણની સરળતા—સ્કુલમાં વિદ્યાર્થીઓને સંસ્કૃત બહુજ સરલ પદ્ધતિથી શીખવતા હતા, અને કેટલીક વખત પોતાને ગૃહે તેમને સર્વેને બોલાવી અભ્યાસમાં બહુજ સહાય કરતા—તેમના પર પુત્ર જેવોજ ભાવ રાખતા. **સોલીસીટર** ત્રિભુવનદાસ માલવીના પુત્ર ચિ. શાંતિલાલને પણ ઘણોજ શ્રમ લઈ કોલેજનું શિક્ષણ આપતા, અને મર્હુમ હાઈકોર્ટ જજ સર લલ્લુભાઇ આશારામ શાહને ત્રણ ચાર માસમા સંસ્કૃત શીખવી હિંદુ લૉ જાતે સ્મૃતિઓમાંથી વાંચી શકે એટલુ જ્ઞાન ટુંક સમયમા એમને કરાવ્યુ હતુ. ડીરેકટર ઓફ પબ્લીક ઈન્સ્ટ્રકશન સાથે ઇંટરવ્યુ લઇ પોતાને સરકારી નોકરીમાથી પ્રમોશનમા અન્યાય થયો છે એમ સિદ્ધ કરી આપવાથી તેમણે એમને ડક્કન કોલેજમાં સંસ્કૃતના પ્રોફેસર તરીકે મોકલ્યા હતા. ત્યાં પોતાના ઉત્તમ જ્ઞાનથી અને સારી શીખવવાની પદ્ધતિથી પ્રોફેસરો તથા વિદ્યાર્થીઓની બહુ સારી પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી, અને જ્યારે સરકારી નોકરીમાથી રીટાયર્ડ થયા ત્યારે એમને બહુજ સારૂં માનપત્ર પુનામા આપવામાં આવ્યુ હતુ. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને તથા કન્યા-વિદ્યાર્થિનીઓને પણ પોતે બહુજ મદદ કરતા અને પુસ્તકો તથા અન્ય સહાય પણ ઘણી આપતા. વિદ્યાપ્રિય એટલા બધા હતા કે નિઃસંકોચ સંન્યાસીને શાંકરભાષ્ય પણ પોતે એ કટ્ટર શાંકર હોય તેમ ભણાવતા.

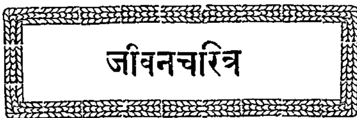
ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ—પુનામાં પોતે સુરતવાળા ગોસ્વામીશ્રીવ્રજરત્નલાલજીના મંદિરમાંજ ભાડે રહેતા, અને પુનાના વૈષ્ણવોની બહુ સારી પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. પોતે જ્યાં હોય ત્યાં કથાવાર્તા તો નિત્ય થાયજ. પોતે ડેક્કન કોલેજના પ્રોફેસર હતા, તે સમયે દર અઠવાડીએ પોતાને ખરચે પૂનેથી મુંબઈ આવી ભાટિયા મહાજન વાડીમાં ગીતાનું પ્રવચન કરતા, અને સંપ્રદાયની ઉન્નતિને માટે અત્યંત પ્રયાસ કરતા. "પત્રાવલંબે પંડિત જીત્યા" એ શ્રી વલ્લભાચાર્યના પત્રાવલંબન ગ્રંથ પર માધવબાગમાં આઠ દિવસ સુધી લાગલાગત ભાષણો આપ્યાં હતાં, અને ગુજરાતી પણ જે ન સમજી શકે તેને અત્યંત સરળતાથી આ ક્લિષ્ટગ્રંથ સમજાવી વૈષ્ણવનાં ચિત્ત પ્રસન્ન કર્યાં હતાં. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ તથા નરનારાયણના મંદિરમાં શાંકર તથા વાલ્લભ વેદાંતની સરખામણીના કેટલાંક ભાષણો કરી તેને છપાવ્યાં પણ હતાં.

એમના પ્રથમ પત્ની ઉત્તમ વૈષ્ણવ કુટુંબના હતાં, તે નાનપણમાંજ ભગવદ્ચરણ પ્રાપ્ત થયા હતાં. ત્યાર પછી અમદાવાદના એક સ્ટેટ કારભારી કુટુંબની કન્યાની સાથે એઓના લગ્ન થયાં હતાં, તેમનાથી એમને બે પુત્રીઓ થઇ. તેમાંની એકના લગ્ન પ્રો. ગોવિંદલાલ ભટ્ટ સાથે છે, અને બીજીનાં લગ્ન હાલજ કર્યાં છે. પુત્ર તો નાનપણમાંજ હરિશરણ થયો હતો, અને એમનાં પત્ની પણ થોડા વર્ષ પર હરિશરણ થયાં હતાં. એમના પ્રયાસથી ઘણા વર્ષ પર વૈષ્ણવ પરિષદ શરૂ થઇ હતી, પણ પાછળથી કેટલાક વિરોધને લીધે તે બંધ પડી છે.

પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ—જ્યાં જ્યાં મગનલાલ શાસ્ત્રી હોય ત્યાં પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ ઝળકી રહેતો. કરસનદાસ જયંતિ વખતે પુષ્ટિમાર્ગના વિરોધીઓને ઉત્તર હાઈકોર્ટના વડા જજના પ્રમુખપણાં નીચે ટાઉન હોલની ભવ્ય સભામાં એવી સુંદર અને આકર્ષક રીતે આપ્યો હતો કે વડા જજે પણ એમના બહુ વખાણ કર્યાં હતાં. વડોદરાના મહારાજા શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડે એમને ખાસ બોલાવી પુષ્ટિમાર્ગ વિષે પોતાની સમક્ષ બે ત્રણ ભાષણો કરાવ્યાં હતાં. ગોસ્વામી શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજીને અણુભાષ્યના બે અધ્યાયનો બહુજ સુંદર અભ્યાસ અસહ્ય શ્રમ લઇ એમણે કરાવ્યો હતો, અને સુરતના ગોસ્વામી શ્રીવ્રજરત્નલાલજીને પણ પોતે અભ્યાસમાં સહાય કરતા. એમના રીટાયર્ડ થયા પછી કોઈ પણ ગોસ્વામી બાળકે એમને પોતાના પુત્રોના શિક્ષણ માટે રાખ્યા નહિ, એમના મનને તો એ ઉત્તમોત્તમ સંપ્રદાયની સેવા હતી, અને પોતે અતિ આનંદથી વિના શુલ્કે કરત. છેલ્લે છેલ્લે થોડા દિવસ પર ચિ. શ્રીદીક્ષિતજીને અણુભાષ્યમાંથી તત્તુ સમન્વયાત્ સૂત્ર પરના શાંકર અને વાલ્લભ ભાષ્યનો પરિચય કરાવ્યો હતો.

પુષ્ટિમાર્ગની બધી તરફથી પડતી તો આવી ઉભર, અજ્ઞાનથી, ટુંકી નજરની વર્તણુકથી વિદ્વાન વૈષ્ણવો તરફ બતાવાતી બેદરકારીથી એવા ઘણાં કારણોને લીધે સંપ્રદાય હાલહવાલ સ્થિતિમાં આવી ગયો છે. એવે સમયે આવા એક અત્યંત વિદ્વાન અને પુષ્ટિમાર્ગમાં પૂર્ણ નિષ્ઠાવાળા અદ્વિતીય વૈષ્ણવના અચાનક, સ્વપ્નમાં પણ અસંભવિત, એકાએક જતા રહેવાથી પુષ્ટિમાર્ગને જે ખોટ ગઈ છે તે પુરાય એવી નથીજ. ('વિશ્વદર્શન' તા. ૨૨—૭—૩૫)

(લે. વે. શા. સં. ચીમનલાલ હ. શાસ્ત્રી, સુરત.)

શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલ પુષ્ટિસંપ્રદાયના અગ્રગણ્ય વિદ્વાન્ અને એક કરોડ વૈષ્ણવના બાહોશ નેતા હતા ભારતમાં સાક્ષરોની ગણનામાં તેમનું નામ મૌલિક હતુ. શાસ્ત્રીજીનો આશરે ૬૨ વર્ષની વયે ગોલોકવાસ તા. ૧૮–૭–૩૫ ને ગુરવારે ભરૂચમા અચાનક હૃદય બંધ પડી જવાથી થયો છે, અને તેથી તદ્‌વિયોગજન્ય શોકની ભારી છાયા ફેલાઈ ગઈ છે. શાસ્ત્રીજીએ સંપ્રદાયની અમૌલિ સેવા બજાવી છે. તેમના પિતા ભરૂચના વતની હોવા છતાં સુરતના આચાર્યો સાથે ગાઢો સંબધ હતો. શાસ્ત્રીજીનામાં સાંપ્રદાયિક સંસ્કારોને જાગૃત કરનારા તેમના પિતા જ હતા.

સંપ્રદાયની સેવા—આરંભમાં શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલે ગો. શ્રી–૬ શ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજશ્રીની આજ્ઞાથી શુદ્ધાદ્વૈતમાર્તંડનો ઉપોદ્‌ઘાત લખ્યો અને તેમાં પોતાની વિદ્વત્તાનું ઓજસ્ અન્ય મતોનું તુલનાત્મક પ્રદર્શન કરીને પ્રકટ કર્યું. ઉપોદ્‌ઘાતમાં ભાષ્ય, સુબોધિનીજી આદિ આકર ગ્રંથોનો સાર દર્શાવવાથી ગો. શ્રીનૃસિંહલાલજી ઘણાજ પ્રસન્ન થયા. આ વખતે શાસ્ત્રીજી વડોદરા કોલેજમાં ફેલો તરીકે નિમાયા હતા. તત્ત્વદીપિકા ટીકા સાથે ગીતા શ્રીઘનશ્યામલાલજીના સંબંધથી પ્રસિદ્ધ કરી તેમાં સંસ્કૃત ઉપોદ્‌ઘાત લખ્યો છે.

શાસ્ત્રીજી મુંબઇ આવ્યા બાદ ખખ્ખર બિલ્ડીંગમાં રહેતા હતા; અને મુંબઇમાં એલ્ફીન્સ્ટન હાઈસ્કૂલમાં જોડાયા. બાદ આખા સંપ્રદાયનું નેતૃત્વ અલ્પ સમયમાં તેમના હાથમાં આવી ગયું હતું, તેમાં મુખ્ય ત્રણ કારણો હતાં. "પુષ્ટિભક્તિસુધા" માસિક પ્રકટ કર્યું અને તેમાં સારા ઉત્તમ લેખો ઉપરાંત સંપ્રદાયના સુધારક તરીકે અને સપ્રદાયને શું જોઇએ છે, તેવા માર્ગદર્શક લેખો લખી સાંપ્રદાયિકોને જાગૃત કર્યા બીજું સંપ્રદાયમાં સાહિત્યની જે ઉણપ હતી, તે પ્રાચીન સાહિત્યસમૂહ પ્રકટ કરી, અનુવાદ કરી, જનતા સમક્ષ મૂક્યો, તેથી લોકો સાહિત્યપ્રેમી બન્યા.

આ કારણોનો લાભ લઇ તેમણે વૈષ્ણવપરિષદ પ્રકટ કરી અને ભારતના જુદા જુદા સ્થળોમા તેના અધિવેશન ભરી આખા ભારતના વૈષ્ણવોમાં તેને લોકપ્રિય સંસ્થા બનાવી. આ કાર્યમાં ગો. આચાર્યો અને વિદ્વાનો તેમજ સંભાવિત ગૃહસ્થોએ સહાય આપી; જેમાં ગો. શ્રીજીવનલાલજી મહારાજ પોરબંદર, ગો. શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજી નડિઆદ, ગો. શ્રીવ્રજરત્નલાલજી મહારાજ સુરત, ગો. શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ મુંબઇ અને ગો. શ્રીગોપાલલાલજી મહારાજ મથુરા વિગેરે હતા. વિદ્વાનોમા શ્રી. મૂળચંદ તેલીવાળા, રા. સાકલીઆ, રા. વાડીલાલ અને શાસ્ત્રીમંડળ હતું, આ પ્રકારે સંપ્રદાયમાં જાગૃતિ આણવાનુ માન તેમનેજ ઘટે છે.

શાસ્ત્રીજી પાસે કેટલાક ગો. બાલકોએ અને આંગ્લભાષાશિક્ષિત તેલીવાળા પ્રભૃતિએ અને કેટલાક શાસ્ત્રીઓએ અભ્યાસ કરેલો છે, કે જેઓ હજુ સુધી પણ તેમનાં મુક્તકંઠે ગુણગાન ગાય છે. શાસ્ત્રીજીએ અણુભાષ્યપ્રદીપ, સુબોધિનીજી તથા બીજા અનેક અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો અનુવાદ સાથે પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. તેઓની બદલી જ્યારે પુના ડેક્કન કોલેજના પ્રોફેસર તરીકે થઇ ત્યારે માસિક વિગેરે કાર્યનો ભાર તેમના સન્મિત્રોને શિરે આવ્યો, અને પરિણામે માસિકમાં તેમના સન્મિત્રો પૈકી એક મિત્રે (રા. ધીરજલાલ સાંકલીયાએ) સાધનતા નિઃસાધનતાની–ચર્ચા

શાસ્ત્રીજીની સામે શરૂ કરી અને ત્યારથી તેમનો મિત્રો સાથે સિદ્ધાંત વિષે મતભેદ પડયો. અંતે શાસ્ત્રીજીએ માસિકનું તંત્રીપદ હાથમાં લઈ સાધનવાદનો સચોટ જવાબ આપ્યો. તેઓ નિવૃત્ત થયા પછીથી તો કેવળ સાંપ્રદાયિક સેવામાં જ પોતાનું જીવન વ્યતીત કરતા હતા

વકતૃત્વ તથા લેખન—શાસ્ત્રીજી એક પ્રખર વક્તા હતા. તેમનું ભાષણ પણ સ્પષ્ટ, સરળ અને આકરા વિષયને પણ ઘણી સરળતાથી સમજાવે એવું હતું પરંતુ લખાણ તેટલુંજ કઠિન, ગૂઢભાષી અને ઉચ્ચતમ ભાષામાં લખતા હતા તેઓ કહેતા હતા કે હું વિદ્વદ્‌યોગ્ય ગ્રંથો લખીશ. મારી પાછળ તેને સરળ કરનાર ઘણા થશે. તેમનાં સુબોધિની ઉપરના પ્રવચનો પુના, મુંબઈ, વડોદરા, સુરત, મથુરા, કાશી, ભરૂચ, વિગેરે અનેક સ્થળોએ થએલાં છે અને પુનેથી પોતાને ખર્ચે અઠવાડીઆમાં બે વાર મુંબઈ મહાજનવાડીમાં પ્રવચન કરવા આવતા હતા.

સ્વભાવ—તેઓ સ્વભાવે સત્યવક્તા હોવાથી ઉગ્ર લાગતા હતા, પણ તેટલાજ પ્રેમાળ હતા. ગોસ્વામી આચાર્યોને પૂજ્ય માનતા છતાં પણ સત્ય વદવામાં જરાએ અચકાતા નહોતા, સ્વાગત અને આતિથ્ય તેમનો સહજ સ્વભાવ હતો, પ્રતિવાદી પ્રતિ પ્રતિવાદિભયંકરજ હતા. "મહાપુરુષોનાં હૃદય કુસુમથી કોમળ અને વજ્રથી પણ કઠિન હોય છે" એ ભવભૂતિના કથન મુજબ એમનામાં હતું

અનુકરણીય ગુણો—તેમની પાસે ખરી શિખવા લાયક વસ્તુ અનન્યતા હતી તેમણે કદિ પણ અન્યાશ્રય કર્યો નથી એટલુંજ નહીં પણ શ્રીમહાપ્રભુજીમાં અચળ વિશ્વાસ હતો અને હરિરાયજીવત્ શ્રીમહાપ્રભુજીનેજ પોતાનું સર્વસ્વ માનતા હતા પ્રોફેસર હોવા છતા કોલેજ કે કોલેજના મેળાવડા વિગેરેમાં ભવ્ય તિલક કરીને જ જતા હતા. તેઓનો પહેરવેશ સાદો, આકૃતિ તેજસ્વી અને નિરોગી, ગૌર શરીર, શુકનાસિકાવાળી સહાસ્ય મુખાકૃતિ, કદ પાતળો અને તીવ્ર. એમ ભગવદીય સ્વરૂપથી શ્રીમહાપ્રભુજીનો તેમના હૃદયમાં જરૂર અંશાવેશ બીરાજતો હતો. તેમની પાછળ બે પુત્રી સિવાય કોઈ પણ પુત્રસંતતિ નથી. તેમના જમાઈ વડોદરા કોલેજના પ્રોફેસર ગોવિંદલાલ ભટ્ટને અમારી નમ્ર વિનંતિ છે કે તેઓ શાસ્ત્રીજીના આશય ફળીભૂત કરશે; અને સારૂ સ્મારક તેમની પાછળ સ્થિર કરે, કે જે વાઙ્મય હોય—એજ.

શ્રી. મ. શાસ્ત્રીની નામસેવા

શ્રી. મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રીના રચેલા, સંપાદિત કરેલા સંપ્રદાયના ગ્રંથોની યાદી.

(૧) ગાયત્રીભાષ્યાદિ; સાત ટીકા અને ગુજરાતી ભાષાનુવાદસહિત (સં-ગુ). (૨) શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતા, તત્ત્વદીપિકાદિ સહિત (સં). (૩) પાઠભેદ અને મતમતાંતર સહિત બ્રહ્મસૂત્ર (સં), (૪) બ્રહ્મસૂત્ર-અણુભાષ્ય-ઇચ્છારામભટ્ટકૃત પ્રદીપ ટીકા સાથે (સં), (૫) જૈમિનીસૂત્ર ભાવાર્થપાદ ભાષ્ય (સં), (૬) „ „ „ „ વિવરણ (સં), (૭) શ્રીમદ્‌ભાગવત સૂક્ષ્મ ટીકા પ્રથમ શ્લોકત્રય (સં), (૮) શ્રીમદ્‌ભાગવત દશમ સ્કંધ સુબોધિની જન્મપ્રકરણ પહેલા ચાર અધ્યાય સર્વસામગ્રીસહિત, (૯) શ્રીમદ્‌ભાગવત દશમસ્કંધ સુબોધિની પ્રથમાધ્યાયનો ગુજરાતી અનુવાદ, (૧૦) શ્રીમદ્ ભાગવત સુબોધિની તામસ પ્રમાણ પ્રકરણ (અ ૫. ૧૧) (સં), (૧૧) શ્રીમદ્‌ભાગવત સુબોધિની તામસ પ્રમાણ પ્રકરણ પ્રકાશ (સં), (૧૨) વેણુગીત સુબોધિની સર્વસામગ્રીસહિત, (૧૩) વેણુગીત સુબોધિની ગુજરાતી ભાષાંતર, (૧૪) શ્રીગોપિકાગીત સુબોધિની અનુવાદ (ગુ), (૧૫) વેદસ્તુતિસૂક્ષ્મ ટીકા, અનુવાદ સાથે (સં-ગુ) (૧૬) પત્રાવલમ્બન. (સં), (૧૭) શ્રીવલ્લભાષ્ટકટીકા (સં), (૧૮) શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રટીકા (સં) (૧૯) પ્રસ્થાનરત્નાકર (સં), (૨૦) શુદ્ધાદ્વૈતસિદ્ધાંતપ્રદીપ (સં), (૨૧) સ્મૃત્યર્થ (સં), (૨૨) અધિ-

કરણસંગ્રહ નિર્ભયરામ ભટ્ટ વિરચિત (૨૩) શાંડિલ્યભક્તિસૂત્ર–ભાષ્ય–મુરલીદાસનું રચેલું. અનુવાદ સાથે, (૨૪) શ્રીભાગવત–દશમ–તામસપ્રમેયપ્રકરણ સુબોધિની (૨૫) શ્રીભાગવત દશમ—તામસ પ્રમેય પ્રકરણ સુબોધિની પ્રકાશ. (૨૬) શ્રીભાગવત તામસ સાધન પ્રકરણ. સુબોધિની શ્રીયુગલગીત સુબોધિની અનુવાદ સહિત; (૨૮) શ્રીયુગલગીત એકજો ગુજરાતી અનુવાદ (૨૯) શ્રીભ્રમરગીત સુબોધિની ગુજરાતી અનુવાદ સાથે (૩૦) શ્રીભાગવત દશમ સ્કંધ પ્રથમ જન્મ પ્ર. અને દ્વિતીય તામસ પ્રકરણ સુબોધિનીની કારિકા, (૩૧) એજ કારિકાનો અર્થ, (૩૨) ષોડશ ગ્રંથ, (૩૩) ષોડષ ગ્રન્થો. કારિકા સાથે રાસ પંચાધ્યાયી, વેણુ–ગોપિકા યુગલ ભ્રમરગીતના સુબોધિની, (૩૪) પુષ્ટિ-પ્રવાહમર્યાદાભેદ, શ્રીગોકુલેશવિરચિત વિવૃતિ સહિત ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે, (૩૫) મુરલીધરદાસ વિરચિત શ્રીવલ્લભાચાર્યચરિત્ર ગુજરાતી અનુવાદ સાથે, (૩૬) An Examination of Samakara's Refutation of the Samkhya System.

"પુષ્ટિભક્તિસુધા" માં પ્રસિદ્ધ કરેલા સંસ્કૃત ગ્રન્થો

(૧) શ્રીબ્રહ્મોપનિષદર્થસંગ્રહ, (૨) પ્રપંચવાદ, (૩) પ્રતિબિમ્બવાદ, (૪) સ્વવૃત્તિવાદ, (૫) વાદકથા, (૬) ભક્તિરસવાદ, (૭) વિગ્રહવાદ, (૮) પ્રપંચસંસારભેદ, (૯) ભેદાભેદસ્વરૂપનિર્ણય (૧૦–૧૨) ખનાલપનવિધ્વંસવાદ, (૧૩) મુક્તિતારતમ્ય, (૧૪) વૃત્રાસુરચતુઃ શ્લોકી, (૧૫) શ્રી ગુંસાંઇજીનાં પત્રો, (૧૬) ચતુર્ભુજસ્વરૂપવિચાર, (૧૭) ભક્તિજીવન, (૧૮) શ્રીગુસાંઇજીના સેવા શ્લોક, (૧૯) શ્રીહરિરાયજીકૃત શ્રીગોકુલેશાષ્ટક, (૨૦) શ્રીગિરિધરાષ્ટક, (૨૧) શ્રીમુકુન્દરાયાષ્ટક, (૨૨) કાશીવાલા શ્રીજીવનલાલજી કૃત શ્રીયમુનાષ્ટક, (૨૩) ચૌદરત્નસ્તોત્ર (૨૪) શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યનુ ધ્યાન.

પુષ્ટિસુધામાં છપાયલા લેખો ઇત્યાદિ

(૧) મારૂ પત્ર, (૨) શંકોત્તર, (૩) મોતીલાલભાઇને મારૂ પત્ર, (૪) વસન્તરામને ઉત્તર, (૫) શ્રીવ્રજરત્નલાલની આજ્ઞાવિષયક પત્ર, (૬) ભક્તિમાર્ગમાં પ્રથમ શરણ કે લોકાદિત્યાગ (૭) અસત્ય વક્તા કોણ? (૮) પાવડીઆ શબ્દની મીમાંસા. (૯) પુષ્ટિમાર્ગ અને શ્રાદ્ધ, (૧૦) શ્રીહરિરાયજી અને શ્રાદ્ધ, (૧૧) પુષ્ટિમાર્ગ અને યજ્ઞોપવીત, (૧૨) ભગવત્કથાનું શ્રવણ કોણે કરવું? (૧૩) નિરસાધનતા, (૧૪) વસન્તપ્રપંચ, (૧૫) શ્રીમત્પ્રભુપ્રાકટ્યહેતુનિર્ણય, (૧૬) શ્રુતિગીતાતાત્પર્યપરિચય.

પુષ્ટિભક્તિસુધાના ગુજરાતી લેખો વગેરે

(૧) શ્રીસ્વામિનીપ્રાર્થના, (૨) રાધપ્રાર્થના, (૩) ભક્તિમાર્ગમાં પુષ્ટિમાર્ગપણું, (૪) ભૂમિકા સાથે અણુભાષ્યના અનુવાદનો આદર્શ, (૫) બ્રહ્મસૂત્રનો અક્ષરાર્થ, (૬) અધિકરણ સંગ્રહનો અનુવાદ, (૭) પૂર્વમીમાંસાકારિકા, (૮) ગીતાતાત્પર્ય, (૯) પુષ્ટિમાર્ગીય ચાર ચતુઃશ્લોકીઓ, (૧૦) ભાગવતશાસ્ત્રતાત્પર્ય, (૧૧) ભગવત્પીઠિકા, (૧૨) ભગવત્પીઠિકાપૃથક્કરણ, (૧૩) વિહગાવલોકન, (૧૫) પરચુરણ વ્યાખ્યાનો, (૧૬) હરિપ્રિયા, (૧૭) આર્દ્ર અને આર્ત.

જયકૃષ્ણદાસ ગ્રંથમાળા

(૧) ન્યાસાદેશ, (૨) સિદ્ધાંતરહસ્યપરિચાયક, (૩) વેદસ્તુતિ, (૪) શ્રીહરિરાયજીનો પ્રાકટ્યોત્સવ, (૫) શ્રીપુરુષોત્તમજીનો પ્રાકટ્યોત્સવ.

છપાતા ગ્રંથો

(૧) શ્રીમદ્‌ભાગવતદશમસ્કંધ રાજસ પ્રમાણ પ્રકરણ લેખ સાથે, (૨) દશમસ્કંધનું ધર્મ-પ્રકરણ, (૩) દશમસ્કંધની યોજના, (૪) દશમસ્કંધકારિકાર્થ, (૬) તામસફલપ્રકરણનો ગુજરાતી અનુવાદ (૭) શ્રીટિપ્પણીજીનો અનુવાદ, (૮) એકાદશ સ્કંધનો પ્રકાશ, (૯) અણુભાષ્યનો શબ્દાર્થ, (૧૦) ભાગવતના દરેક પાદની સૂચિ. "ગુજરાતી" તા. ૪–૮–૩૫

स्मरणांजलि

(લે. શ્રી. રામપ્રસાદ શિવશંકર વ્યાસ B. A. મામલતદાર અને ફર્સ્ટક્લાસ મેજીસ્ટ્રેટ)

સને ૧૯૧૯ માં બ્રિટિશ સરકારના હિસાબી ખાતામાં પુના ખાતે મારી નીમણુંક હતી. તે વખતે સદ્‌ગત મગનલાલ શાસ્ત્રીજીના સમાગમમાં આવવાનો અવસર મને પ્રાપ્ત થયો હતો તે વખતે હું તાજેતર ગ્રેજ્યુએટ થયો હતો અને પુનાથી તદ્દન અપરિચિત હતો છતાં તેઓ તરફથી મને વારંવાર જે સલાહ તથા મદદ મળતી તે અમૂલ્ય હતી શાસ્ત્રીજી તે વખતે પુનાની ડેક્કન કોલેજમાં સંસ્કૃતના મહાન પ્રોફેસર હતા. પરંતુ મેં જોયું કે તેઓશ્રી નિરભિમાની ભગવદ્ધર્મપરાયણ, સાદા અને સાદું જીવન ગાળતા હતા. ત્યારબાદ કેટલાંક વરસો બાદ તેઓ અમદાવાદમાં મળેલી ટોળક મહાસભાના પ્રમુખ તરીકે નીમાયા હતા. મહાસભાનું અધિવેશન પ્રેમાભાઈ હોલમાં ભરાયું હતું તે વખતે હું પણ હાજર હતો. જ્ઞાતિસુધારણાના ગૂઢ અને ઉંડા પ્રશ્નો ત્યાં ચર્ચાયા હતા. આવા સંમેલનોમાં હંમેશાં વિરોધી વાતાવરણ જોવામાં આવે છે. પરંતુ આ સભામાં તેવું કાંઈ હતું નહીં. ઉલટું શાસ્ત્રીજીની ગંભીરતા તથા કુનેહથી જ્ઞાતિના કેટલાક મહાન પ્રશ્નોનો સહેલથી ઉકેલ થઈ શક્યો હતો. ટોળક મહાસભાની આવી સુંદર બેઠક પ્રથમ કોઈ વખત મેં જોઈ નહોતી. અમારી જ્ઞાતિમાં અત્યાર સુધીમાં મેં ફક્ત બેજ વિદ્વાનો જોયા છે. એક વડોદરાના વિદ્યમાન શ્રી છોટાલાલ નરભેરામ ભટ્ટ જેઓ ગુજરાતી ભાષાના સાક્ષર, તથા વિદ્વાન તરીકે શ્રીમાન્ શાસ્ત્રીજી હતા. બી એ. માં મારો વિષય સંસ્કૃત હતો અને મે યથાશક્તિ ધર્મ તથા તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો છે. શ્રીમાન્ શાસ્ત્રીજી સાથેના સમાગમમા મારા જોવામા આવ્યુ કે તેમનુ ધર્મવિષયનુ જ્ઞાન ઉચ્ચ અને અદ્વિતીય હતુ. તેઓ જે વિષય ઉપર પ્રવચન કરતા તે ઘણી ટુંકાણમાં તથા સરળ રીતિથી કહેતા. આથી તેઓ જે કાંઈ કહેતા તેને હું તો "સૂત્ર" રૂપેજ માનતો. નિવૃત્તિ પછી પણ તેઓશ્રી આડંબર વિનાનું અને ધર્મ પરાયણ જીવન ગાળતા કે જે તેમની જીંદગીનું મુખ્ય લક્ષ્યબિન્દુ હતું આ પ્રમાણે તેમનું જીવન જ્ઞાતિબંધુઓને તથા બધાઓને અનુકરણીય હતુ તેમના અવસાનથી ટોળક જ્ઞાતિએ એક મહાન રત્ન ગુમાવ્યુ છે જેની ખોટ ઘણા વરસો સુધી પુરી પાડી શકાશે નહીં.

ગોધરા હાઈસ્કુલના અધ્યાપક શ્રી. જયતીલાલ કવિ B. A. લખે છે કે, ... ઓચિંતા અવસાને વૈષ્ણવ સમાજે એક પ્રખર અને સમર્થ સ્વધર્મ ... છે. ટોળક સમાજે આવા વિદ્વાનનો સ્વલ્પ પણ લાભ ન લીધો એ ...

અમદાવાદથી શ્રી. ગોકુલભાઈ ભટ્ટ લખે છે કે, "આપણી ... અને તેની ઉન્નતિ થાય તેવા પ્રયાસો કરવામા ... ચી. એવા ... શાસ્ત્રીજી મગનલાલભાઈના અવસાનથી જ્ઞાતિ ...

કાશીથી હિન્દુ યુનીવર્સિટીના પ્રો. વાઇસચેન્સલર ડૉ. આનંદશંકર ધ્રુવ M. A. LL. B. લખે છે કેઃ–"એથી આપણને સહુને એમની ખોટ પડી છે. એમનો મને ન્યાયમૂર્તિ લલ્લુભાઇને ત્યાં એ આવતા હતા ત્યારનો બલ્કે એથી પણ કાંઇક પૂર્વનો પરિચય હતો."

મુંબઇથી એડવોકેટ રા. રા. કનૈયાલાલ મુનશી લખે છે કેઃ–" અવસાનના સમાચાર જાણી ખેદ થયો. તેમના કુટુંબીઓને મારા તરફથી આશ્વાસન આપશો."

મુંબઇથી રાવસાહેબ શ્રી. મગનલાલ ખખ્ખર લખે છે કેઃ–" પોતે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના સ્તંભ તરીકે ઘણી સારી ખ્યાતિ મેળવેલી."

પૂનાની એન્જીનીઅરીંગ કોલેજના માજી પ્રોફેસર શ્રી. ભાનુશંકર ધનજીભાઈ M. A. લખે છે કેઃ–" સમસ્ત ગુજરાતને એક પ્રભાવશાલી પંડિત, વૈષ્ણવ ધર્મના ઉદ્ધારક તથા વિશાલ હૃદયના મહાનુભાવની ખોટ પડી છે "

સુરતથી શ્રી. મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે M. A. LL. B. (સંસ્કૃત પ્રોફેસર) લખે છે કેઃ—" આ બનાવથી માત્ર પંડિતવર્ગને જ નહિ, પણ સમગ્ર જનતાને ભારે ખોટ પડશે. એમના જેવા પ્રખર વિદ્વાન, શુદ્ધ સનાતની અને ચુસ્ત વૈષ્ણવ મળવા દુર્લભ છે."

સુરતથી શ્રી. કમળાશંકર સું. ત્રિવેદી B. A. સંસ્કૃત પ્રોફેસર લખે છે કેઃ–" એમના અવસાનથી સમસ્ત ગુજરાતને એક મોટા વિદ્વાનની ખોટ પડી છે.

ભાવનગરથી કોલેજના તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રોફેસર શ્રી ઇન્દુકાંત ત્રિવેદી લખે છે કેઃ–" સ્વર્ગસ્થનું વિદ્યાવ્યાસંગી જીવન અને મિલનસાર સ્વભાવને લીધે તેઓ અમને એક સ્વજન જેવા જ લાગતા. એમની ખોટ ગુજરાતને સાલશે."

ભાવનગરથી ડૉ. પ્રતાપરાય મોદી M. A. PH. D. લખે છે કેઃ–" શાસ્ત્રીજીની સાંપ્રદાયિક વિદ્વત્તા અદ્વિતીય હતી."

દેવગઢ બારીઆથી હાઇસ્કુલના હેડમાસ્તર શ્રી ગજેન્દ્રશંકર પંડયા, M. A. B. T. લખે છે કેઃ–" શાસ્ત્રીજી વૈષ્ણવ સમાજનું, સંસ્કૃતભાષાક્ષેત્રનું નાક હતા "

જૂનાગઢથી શ્રી શંકરલાલ શાસ્ત્રી M. A. LL. B. સંસ્કૃત પ્રોફેસર લખે છે કેઃ–" પુષ્ટિમાર્ગે એક ચુસ્ત આસ્થાશીલ ભક્ત ગુમાવ્યો છે, ગુજરાતની સંસ્કૃત વિદ્વત્તાએ એક સ્વાધ્યાયશીલ અભ્યાસી ગુમાવ્યો છે, અને સનાતનધર્મે એક પ્રખર અને ઉત્સાહી કાર્યકર્તા ગુમાવ્યો છે."

અમદાવાદથી શ્રી. ઠાકોરલાલ ભગત B. A. LL. B. લખે છે કેઃ–" મારા તો તેઓ એક વખત ગુરુ હતા તેઓ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના પુષ્ટિસંપ્રદાયના મુકુટમણિ હતા."

અમદાવાદથી શ્રી. મૂળચંદ આશારામ શાહ B. A. LL. B. એડવોકેટ લખે છે કેઃ–"શાસ્ત્રીજી એક ગુજરાતના ભૂષણ હતા, તેના સ્વર્ગવાસથી ગુજરાતને એક પ્રખર વિદ્વાનની ખોટ પડી છે."

પાટણથી પુરાતત્ત્વવેત્તા શ્રી. રામલાલ મોદી લખે છે કે કેઃ–" તેમની ખોટ ભવિષ્યમા પૂરાય એમ લાગતુ નથી."

કઠોરથી હેડમાસ્તર નરહરિશંકર શાસ્ત્રી B. A. લખે છે કેઃ–" ચાલુ જમાનામાં જેવા સરલ, શાન્ત, અને ધર્મનિષ્ઠ પુરુષો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ નીકળશે નહિ."

દેવગઢ બારીઆથી શ્રી. ચીમનલાલ નાણાવટી B. A. LL. B. પોલીસ લખે છે કેઃ–" વૈષ્ણવ સંપ્રદાયે એક મહાન્ પંડિત ભક્ત તથા મહારથિ ગુમાવ્યો છે. ભાષા હાલ તો પાંગરી છે, તે વધુ પાંગરી બનશે "

પાટણથી શ્રી. નરભેરામ પંડયા લખે છે કેઃ–" આવી સુશીલ, નિરભિમાન અને સન્માનનીય વ્યક્તિઓનો લોપ થવાથી જે ખોટ પડે છે એ ગુજરાતનાં પાપનું ફળ છે."

स्मरणांजलि

(લે. શ્રી. રામપ્રસાદ શિવશંકર વ્યાસ B. A. મામલતદાર અને ફર્સ્ટકલાસ મેજીસ્ટ્રેટ.)

સને ૧૯૧૯ માં બ્રિટિશ લશ્કરના હિસાબી ખાતામાં પુના ખાતે મારી નીમણુંક થઇ હતી. તે વખતે સદ્‌ગત મગનલાલ શાસ્ત્રીજીના સમાગમમાં આવવાનો અવસર મને પ્રાપ્ત થયો હતો તે વખતે હું તાજોજ ગ્રેજ્યુએટ થયો હતો અને પુનાથી તદ્દન અપરિચિત હતો અને તેથી તેઓ તરફથી મને વારવાર જે સલાહ તથા મદદ મળતી તે અમૂલ્ય હતી. શાસ્ત્રીજી તે વખતે પુનાની ડેક્કન કોલેજમાં સંસ્કૃતના આસી. પ્રોફેસર હતા. પરંતુ મે જોયું કે તેઓશ્રી નિરભિમાની ભગવદ્દ્ધર્મપરાયણ, શાન્ત અને સાદું જીવન ગાળતા હતા. ત્યારબાદ કેટલાંક વરસો પછી તેઓ અમદાવાદમાં મળેલી ટોળક મહાસભાના પ્રમુખ તરીકે નીમાયા હતા. મહાસભાનુ અધિવેશન પ્રેમાભાઇ હોલમાં ભરાયું હતુ તે વખતે હું પણ હાજર હતો. જ્ઞાતિસુધારણાના ગૂઢ અને વિકટ પ્રશ્નો ત્યાં ચર્ચાયા હતા. આવા સંમેલનોમાં હમેશાં વિરોધી વાતાવરણ જોવામાં આવે છે. પરંતુ આ સભામાં તેવુ કાંઇ હતુ નહીં. ઉલટું શાસ્ત્રીજીની ગંભીરતા તથા કુનેહથી જ્ઞાતિના કેટલાક મહાન પ્રશ્નોનો સહેલથી ઉકેલ થઇ શકયો હતો ટોળક મહાસભાની આવી સુદર મીટીંગ પ્રથમ કોઇ વખત મેં જોઇ નહોતી. અમારી જ્ઞાતિમાં અત્યાર સુધીમાં મેં ફક્ત બેજ વિદ્વાનો જોયા છે. એક વડોદરાના વિદ્યમાન શ્રી છોટાલાલ નરભેરામ ભટ્ટ જેઓ ગુજરાતી ભાષાના સાક્ષર, તથા વિદ્વાન તરીકે શ્રીમાન્ શાસ્ત્રીજી હતા. બી એ. માં મારો વિષય સંસ્કૃત હતો અને મેં યથાશક્તિ ધર્મ તથા તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો છે. શ્રીમાન્ શાસ્ત્રીજી સાથેના સમાગમમાં મારા જોવામાં આવ્યુ કે તેમનુ ધર્મવિષયનુ જ્ઞાન ઉચ્ચ અને અદ્વિતીય હતુ. તેઓ જે વિષય ઉપર પ્રવચન કરતા તે ઘણી ટુંકાણમાં તથા સરળ રીતિથી કહેતા. આથી તેઓ જે કાંઇ કહેતા તેને હું તો "સૂત્ર" રૂપેજ માનતો. નિવૃત્તિ પછી પણ તેઓશ્રી આડંબર વિનાનું અને ધર્મ પરાયણ જીવન ગાળતા કે જે તેમની જીંદગીનું મુખ્ય લક્ષ્યબિન્દુ હતું. આ પ્રમાણે તેમનું જીવન જ્ઞાતિબન્ધુઓને તથા બંજાઓને અનુકરણીય હતુ. તેમના અવસાનથી ટોળક જ્ઞાતિએ એક મહાન રત્ન ગુમાવ્યુ છે જેની ખોટ ઘણા વરસો સુધી પુરી પાડી શકે એમ નથી.

ગોધરા હાઇસ્કુલના અધ્યાપક શ્રી. જયંતીલાલ કવિ B. A. લખે છે કે:-" પૂ. શાસ્ત્રીજીના ઓચિંતા અવસાને વૈષ્ણવ સમાજે એક પ્રખર અને સમર્થ સ્વધર્મપરાયણ વિદ્વાન ગુમાવ્યા છે. ટોળક સમાજે આવા વિદ્દ્રત્નનો સ્વલ્પ પણ લાભ ન લીધો એ મહાખેદનો વિષય છે."

અમદાવાદથી શ્રી. ગોકુલભાઇ ભટ્ટ લખે છે કે, "આપણી જ્ઞાતિ કઇ રીતે આગળ વધે અને તેની ઉન્નતિ થાય તેવા પ્રયાસો કરવામા ચુકયા નથી. એવા જ્ઞાતિના સૂર્યરૂપ દીપક શાસ્ત્રીજી મગનલાલભાઇના અવસાનથી જ્ઞાતિનો એક મહાન્ દીપક બુઝાઇ ગયો.

મહાગુજરાતના સાક્ષરોના ઉદ્‌ગારો

અમદાવાદથી દિ. બ. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ B. A. લખે છે કે:—" ભક્તિભરિત હૃદય અને એમની ધર્મપરાયણતાની મને જે પ્રતીતિ થઇ છે તે હજુ પ[illegible]."

કવિસમ્રાટ્ શ્રી. ન્હાનાલાલભાઇ M. A. [illegible] છે કે:—" [illegible] અને ગુજરાતનાં વૈષ્ણવ સમાજને શાસ્ત્રીજીની જરૂર હતી. સના[illegible] દૈવયોગ એ હશે."

કાશીથી હિન્દુ યુનીવર્સિટીના પ્રો. વાઇસચેન્સલર ડૉ. આનંદશંકર ધ્રુવ M. A. LL. B. લખે છે કેઃ—"એથી આપણુને સહુને એમની ખોટ પડી છે. એમનો મને ન્યાયમૂર્તિ લલ્લુભાઇને ત્યાં એ આવતા હતા ત્યારનો બલ્કે એથી પણ કાંઇક પૂર્વનો પરિચય હતો."

મુંબઇથી એડવોકેટ રા. રા. કનૈયાલાલ મુનશી લખે છે કેઃ—" અવસાનના સમાચાર જાણી ખેદ થયો. તેમના કુટુંબીઓને મારા તરફથી આશ્વાસન આપશો."

મુંબઇથી રાવસાહેબ શ્રી. મગનલાલ ખખ્ખર લખે છે કેઃ—" પોતે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના સ્તંભ તરીકે ઘણી સારી ખ્યાતિ મેળવેલી."

પૂનાની એન્જીનીઅરીંગ કોલેજના માજી પ્રોફેસર શ્રી. ભાનુશંકર ધનજીભાઈ M. A. લખે છે કેઃ—" સમસ્ત ગુજરાતને એક પ્રભાવશાલી પંડિત, વૈષ્ણવ ધર્મના ઉદ્ધારક તથા વિશાલ હૃદયના મહાનુભાવની ખોટ પડી છે"

સુરતથી શ્રી. મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે M. A. LL. B. (સંસ્કૃત પ્રોફેસર) લખે છે કેઃ—" આ બનાવથી માત્ર પંડિતવર્ગને જ નહિ, પણ સમગ્ર જનતાને ભારે ખોટ પડશે. એમના જેવા પ્રખર વિદ્વાન, શુદ્ધ સનાતની અને ચુસ્ત વૈષ્ણવ મળવા દુર્લભ છે."

સુરતથી શ્રી. કમળાશંકર સુ. ત્રિવેદી B. A. સંસ્કૃત પ્રોફેસર લખે છે કેઃ—" એમના અવસાનથી સમસ્ત ગુજરાતને એક મોટા વિદ્વાનની ખોટ પડી છે.

ભાવનગરથી કોલેજના તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રોફેસર શ્રી ઇન્દુકાંત ત્રિવેદી લખે છે કેઃ—" સ્વર્ગસ્થનું વિદ્યાવ્યાસંગી જીવન અને મિલનસાર સ્વભાવને લીધે તેઓ અમને એક સ્વજન જેવા જ લાગતા. એમની ખોટ ગુજરાતને સાલશે."

ભાવનગરથી ડૉ. પ્રતાપરાય મોદી M. A. PH. D. લખે છે કેઃ—" શાસ્ત્રીજીની સાંપ્રદાયિક વિદ્વત્તા અદ્વિતીય હતી."

દેવગઢ બારીઆથી હાઇસ્કુલના હેડમાસ્તર શ્રી ગજેન્દ્રશંકર પંડ્યા, M. A. B. T. લખે છે કેઃ—" શાસ્ત્રીજી વૈષ્ણવ સમાજનું, સંસ્કૃતભાષાક્ષેત્રનું નાક હતા"

જૂનાગઢથી શ્રી શંકરલાલ શાસ્ત્રી M. A. LL. B. સંસ્કૃત પ્રોફેસર લખે છે કેઃ—" પુષ્ટિમાર્ગે એક ચુસ્ત આસ્થાશીલ ભક્ત ગુમાવ્યો છે, ગુજરાતની સંસ્કૃત વિદ્વત્તાએ એક સ્વાધ્યાયશીલ અભ્યાસી ગુમાવ્યો છે, અને સનાતનધર્મે એક પ્રખર અને ઉત્સાહી કાર્યકર્તા ગુમાવ્યો છે."

અમદાવાદથી શ્રી. ઠાકોરલાલ ભગત B. A. LL. B. લખે છે કેઃ—" મારા તો તેઓ એક વખત ગુરુ હતા. તેઓ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના પુષ્ટિસંપ્રદાયના મુકુટમણિ હતા."

અમદાવાદથી શ્રી. મૂળચંદ આશારામ શાહ B. A. LL. B. એડવોકેટ લખે છે કેઃ—"શાસ્ત્રીજી એક ગુજરાતના ભૂષણ હતા, તેના સ્વર્ગવાસથી ગુજરાતને એક પ્રખર વિદ્વાનની ખોટ પડી છે."

પાટણથી પુરાતત્ત્વવેત્તા શ્રી. રામલાલ મોદી લખે છે કે કેઃ—" તેમની ખોટ નજીકના ભવિષ્યમાં પૂરાય એમ લાગતું નથી."

કઠોરથી હેડમાસ્તર નરહરિશંકર શાસ્ત્રી B. A. લખે છે કેઃ—" ચાલુ જમાનામાં એમના જેવા સરલ, શાંત, અને ધર્મનિષ્ઠ પુરુષો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ નીકળશે નહિ."

દેવગઢ બારીઆથી શ્રી. ચીમનલાલ નાણાવટી B. A. LL. B. પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ લખે છે કેઃ—" વૈષ્ણવ સંપ્રદાયે એક મહાન્ પંડિત ભક્ત તથા મહારથિ ગુમાવ્યો છે. ગીર્વાણ ભાષા હાલ તો પાંગરી છે, તે વધુ પાંગરી બનશે"

પાટણથી શ્રી. નરભેરામ પંડ્યા લખે છે કેઃ—" આવી સુશીલ, નિરભિમાન અને તત્ત્વજ્ઞાની અને સન્માનનીય વ્યક્તિઓનો લોપ થવાથી જે ખોટ પડે છે એ ગુજરાતનાં પાપનું ફલ છે."

પ્રો. શાસ્ત્રીજી પુષ્ટિસમ્પ્રદાયના એક કરોડ વૈષ્ણવોના અગ્રગણ્ય ધર્મવીરનેતા હતા, તેઓનામાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું અપૂર્વ કૃપાબળ હતું, અને તેની દિવ્યતા તેમના ભવ્ય લલાટ ઉપર અનેરી પ્રકાશી રહી હતી, તેમની સુલલિત આકૃતિ જોતાંજ જોનાર ઉપર તેમની દિવ્ય પ્રતિભા પાડતી હતી. "અભય" એ દૈવી સૃષ્ટિનું પ્રથમ લક્ષણ હોવાથી તેઓ ખરેખર એક નીડર ધર્મવીર યોદ્ધા હતા. જ્યારે જ્યારે સંપ્રદાયપર તેમના જીવન સમયમાં પ્રતિસ્પર્ધીઓ તરફથી આક્રમણો થયાં છે ત્યારે ત્યારે તેમણે નિઃસ્વાર્થ રીતે સમ્પ્રદાયની અમોઘી સેવા બજાવી છે.

હું સંવત્ ૧૯૬૭ ની સાલમાં જ્યારે પાટણમાં પુષ્ટિસામ્પ્રદાયિક સંસ્કૃત પાઠશાલામાં અધ્યાપક હતો તે સમયમાં મારા તરફથી "વૈષ્ણવમાર્તંડ" નામે માસિક પ્રકટ થતું હતું, તે સમયે શારદામઠાધીશ્વર શ્રીમન્માધવતીર્થસ્વામીજી મહારાજ તરફથી પુષ્ટિસમ્પ્રદાય સામે આક્ષેપ રૂપે "આમ્નાયતત્ત્વતરંગિણી" પ્રકટ થઇ હતી, તેના ખંડનરૂપે મારા માસિકમાં "દુર્મતધ્વાન્તભાસ્કર" નામે લેખ લખાયેલો, જેને અઢી વર્ષ થઇ ગયા બાદ શારદામઠાધીશ્વરની સ્વારી પાટણ આવતાંજ કલહનું કડવું બીજ રોપાયું, અને મારા ઉપર તા. ૧૫ સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૧૧ ની લખેલી રજીષ્ટર નોટિસ આવી, મેં તુરતજ જવાબ આપ્યો કે–" હું પોતે જે પ્રમાણે શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી ધર્મસિદ્ધાંત માનું છું અને જે હું સિદ્ધ કરવાને મારી બુદ્ધિ અનુસાર સમર્થ છું તે સિદ્ધાંતાનુસાર શારદાપીઠાધીશ્વરની સ્વારીમાં મારાથી આવી શકાય નહિ. શાસ્ત્રાર્થ કરવો હોય તો મધ્યસ્થ નીમી જે વિષય ઉપર શાસ્ત્રાર્થ કરવો હોય તો તે પ્રથમ નક્કી કરી બન્ને તરફના વક્તા નક્કી કરી બન્નેને અનુકૂલ સ્થાન, તથા દિવસ, અને સમય નક્કી કરો." વગેરે પ્રત્યુત્તર આપ્યો એમ સામાસામી લખાણો ચાલતાં પૂજ્યપ્રવર વિદ્વાન્ આચાર્યવર્યોને મેં તાર અને રજીષ્ટર પત્રોદ્વારા સહાયતા માટે સવિનય વિનતિ કરી, પરંતુ જણાવતાં ઘણોજ ખેદ થાય છે કે પૂજ્યપાદ ગુરુવર્ય શ્રીમદ્દેવકીનંદનાચાર્યજી મહારાજ સિવાય અન્ય કોઇ આચાર્યો તરફથી કોઇ પણ પ્રકારે સહાયતા નજ મળી. ફકત મારા ગુરુવર્યે આશીર્વાદાત્મક પત્ર દ્વારા આજ્ઞા કરી કે–" તિલકાયત પ્રભૃતિ બાલક પધારે તો હમ આનેકો તૈયાર હૈ, કિન્તુ હમે આશા હૈ કિ માધવતીર્થજી કભી શાસ્ત્રાર્થમેં ઉતરેંગે નહિં ઔર કભી ઉતરેંગે તો ઉનકે લિયે તુમહિ બસ હો." આ પત્રને મેં શિરોધાર્ય માની લીધો. અને ત્યાર બાદ શાસ્ત્રીજીને તાર કર્યો, તાર મળતાંજ શાસ્ત્રીજી તા. ૧–૧૦–૧૯૧૧ ના રોજ સવારમાં સપરિકર પોતાને ખર્ચે પાટણ આવી પહોંચ્યા. તેમની સાથે વે શા. સં. શાસ્ત્રીજી વસંતરામભાઈ, શ્રીયુત પ. ભ. તેલીવાળા, શ્રીયુત વાડીલાલ નગીનદાસ વકીલ, અને શ્રીમાન્ લક્ષ્મીદાસ નાગરદાસ શ્રોફ વગેરે આવી પહોંચ્યા. આ ધર્મવીર યોદ્ધા પ્રો. શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલભાઇ ત. શાસ્ત્રીજી વસંતરામભાઇ વગેરેના શુભાગમનથી મને સહાયતા મળી અને ભગવત્કૃપાબળનું અલૌકિક નવચેતન મને પ્રાપ્ત થયું. મેં તરતજ સ્થળનો પ્રબંધ કરી સાંજના ૫ વાગે શારદાપીઠાધીશ્વરને શાસ્ત્રાર્થ કરવા નિમંત્રણ મોકલ્યું, પરંતુ તેઓ આ ધર્મવીર યોદ્ધાને આવેલા જાણી શાસ્ત્રાર્થ કરવા નજ પધાર્યા અને દ્રવ્યમંચયાર્થે પલાયન કરી ગયા, અને સત્તાધિકારી મારફતે ખાનગી તજવીજ કરી સભા પણ બંધ કરાવી. જેથી પ્રો. શાસ્ત્રીજી સપરિકર પાછા નિરુપાયે ચાલ્યા ગયા. ધન્ય છે એ સદ્ગતની ધમવીરતાને ! !

પુનઃ મુંબઈમાં અણુભાષ્યના ખંડન માટે પદ્મનાભ શાસ્ત્રીજી તૈયાર થયા હતા તે સમયે પણ આ ધર્મવીર પ્રો. શાસ્ત્રીજીએજ તેમને પડકાર કર્યો હતો કે તેઓ તુરતજ પલાયન કરી ગયા હતા.

પ્રો. શાસ્ત્રીજીનાં વ્યાખ્યાનો કેવળ વાણીના વિલાસરૂપજ નહોતાં પરંતુ તેઓએ સદાચરણમાં મૂકી વૈષ્ણવ સૃષ્ટિને પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યાં હતાં. શાસ્ત્રીજી હમેશાં ભગવત્સેવાપરાયણ રહી અવકાશમાં સત્સંગનો લાભ આપતા અને નામસેવાપરાયણ સ્વજીવન વ્યતીત કરતા. તેમનું નિવેદન કથનમાત્ર નહોતું પરંતુ સર્વસ્વ પ્રભુનુંજ માની પ્રભુનેજ વિનિયોગ કરતા, તેઓ દંભથી ધરાતા જુઠાં મોતી વિગેરેના શૃંગારથી વિરૂદ્ધ હતા અને સાક્ષાત્ પ્રભુના શૃંગારો તો શું પરંતુ પાત્રાદિક પણ પ્રભુ માટે સુવર્ણનાં વાપરતા હતા. તેમની ભક્તિ અને ભગવદ્ભાવ સંપ્રદાયમાં અજોડ છે. તેમનું લખાણ ઘણુંજ કઠિન, ગૂઢ અને ઉચ્ચતમ ભાષામય હતું એટલુંજ નહિં પણ વિદ્વદ્ભોગ્ય હતું. સમ્પ્રદાયમાં નામસેવાનું પ્રથમ માન પૂજ્ય પંડિતશ્રી રત્નગોપાલભટ્ટજીને છે અને તે પછી સ્વરૂપસેવા સાથે નામસેવાદ્વારા સંપ્રદાયનું અપ્રકટિત સાહિત્ય શુદ્ધ રીતે મુદ્રણ કરાવી જાહેરમાં મૂકી વિદ્વાનો અને ગ્રેજ્યુએટોને આકર્ષી મહારાજ લાયબલ કેસ પછીથી આ સમ્પ્રદાય તરફ ઘૃણાદૃષ્ટિથી જોનાર સાક્ષર વર્ગને બ્રહ્મવાદનું ભાન કરાવી સમ્પ્રદાય તરફ માનની દૃષ્ટિથી જોતા કરવાનું માન શાસ્ત્રીજીનેજ છે. પ્રો. શાસ્ત્રીજીની તેમજ પ. ભ. તેલીવાળાની સાહિત્યસેવા સંપ્રદાયમાં ચિરસ્મરણીય રહેશે. પ્રો. શાસ્ત્રીજીએ સમ્પ્રદાયની સાહિત્યસેવામાં શ્રીસુબોધિનીજી, પ્રપ્રદીપ અણુભાષ્ય, ગાયત્રીભાષ્યવિવરણ, શુદ્ધાદ્વૈતપ્રદીપ, અને શ્રીસુબોધિનીજી માસિક દ્વારા શ્રીસુબોધિનીજીનું ગુર્જરગિરામાં ભાષાંતર વગેરે દ્વારા તેઓ પુષ્ટિમાર્ગમાં પોતાનુ નામ અમર કરી ગયા છે.

જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વરના ચરણે જેમણે સ્વજીવન સમર્પ્યું, જેમણે સ્વરૂપસેવા અને નામસેવાનો આદર્શ વૈષ્ણવ સૃષ્ટિ સમક્ષ આબેહૂબ ખડો કર્યો, ભગવદીય પદ્મનાભદાસજી જેવા વિરલ વૈષ્ણવનું જ્વલંત જીવન જેમણે પ્રદર્શિત કર્યું, વિશ્વધર્મ પુષ્ટિમાર્ગ માટે જેમણે મહર્ષિ દધીચિ સમાન સ્વદેહ સમર્પ્યો, પ્રતિસ્પર્ધી આક્ષેપકોના સામે જેમણે ધર્મવીર યોદ્ધા તરીકે ભગવત્કૃપાથી પ્રબળ પડકાર કર્યો, તેવા પ્રો. શાસ્ત્રીજી મગનલાલભાઇએ સંવત્ ૧૯૯૧ ના આષાઢ કૃષ્ણ ૨ તા. ૧૮–૭–૩૫ ના રોજ રાત્રે ૯ વાગે આ લૌકિક પાંચભૌતિક નશ્વર દેહને ત્યજી શ્રીહરિની નિત્યલીલામાં મહારસનો, અખંડ આનંદનો અનુભવ કરવા પ્રવેશ કર્યો. અને પુષ્ટિમાર્ગના કીર્તિસ્તંભરૂપ તેમની નામસેવારૂપ વૈષ્ણવ સૃષ્ટિને દિવ્ય વારસો અર્પણ કરી ગયા અને સદાને માટે તેઓ અમર બની ગયા.

ધન્ય છે એ ધર્મવીર ભગવદીય નરરત્નને! એ દિવ્ય વિભૂતિને શતશઃ મારા વંદન હો!! વંદન હો!!!

भिन्न भिन्न उद्गारो

અધ્યક્ષપદેથી ગોસ્વામી શ્રી ૧૦૮ શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજે સદ્‌ગતના ગોલોકવાસ માટે શોક પ્રદર્શિત કરતાં જણાવ્યું હતું કેઃ–સદ્‌ગતે હૃદયની વિકૃતિ પ્રેરનારી આંગ્લ કેળવણી લીધેલી. પણ તેઓ સંગ-દોષમાંથી મુક્ત રહેલા. એમના હૃદયમાં ભક્તિનું બીજ હતું અને તે નવાંકુરિત ને નવપલ્લવિત બન્યું હતું. નવીન યુગની વિકૃતિનો મંગદોષ એમને ન લાગ્યો અને શ્રીમદ્‌-આચાર્યચરણમાં એમની ભક્તિ વધનીજ ચાલી. અંગ્રેજી ભણતર શું શિખવે છે? અવિવેક... અવિનય...એમને મન માબાપ કોઇ ચીજ નથી, ગુરુ કોઇ ચીજ નથી ને ધર્મશાસ્ત્રોને એક પ્રકારનું તૂત છે! શાસ્ત્રીજીનાં મનોભાવ નિર્મળ હતા. વિદેશી કેળવણીનાં વિષ એમને નહોતાં ચઢયાં. કેટલાય બી. એ થયા અને એમ. એ. થયા પણ આજે તો આપણે શાસ્ત્રીજીના ગુણને સંભારીએ છીએ. કોણ કહે છે કે શાસ્ત્રીજી મૃત્યુ પામ્યા છે? હું તો કહું છું કેઃ શાસ્ત્રીજી જીવતા છેઃ જગત ઉપર જેની કીર્તિ છે એ કોઇ કાળે મરતો નથી. જગત ઉપર જીવે છે છતાં જે કલંકિત છે તે જીવતાં મુએલો છે. એનું જીવતર શા કામનું? શાસ્ત્રીજીના ગુણ તો જીવતાં ગવાયા, મરતાં ગવાય છે અને ભવિષ્યમાં પણ ગવાશે. એમનો પાંચભૌતિક દેહ ચાલ્યો ગયો પણ એમનો કીર્તિદેહ અમરજ રહેવાનો. એમનું અવસાન પણ કેવું થયું? જરાયે દુઃખ નહિ... ભગવાનનું નામ લેતાં લેતાં ..શ્રીનાથજીની મૂર્તિ હૃદયમાં પધરાવીને એમને માટે શોક શો? જેની ભક્તિ ભગવદ્‌ચરણમાં હોય એને માટે શોક હોયજ નહિ. જીર્ણદેહ ભગવત્સેવાને લાયક ન રહે એટલે નવો દેહ ધારણ કરી તે ભગવદ્‌સેવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. શાસ્ત્રીજીને મૃત્યુનો ભય નહોતો. એમના જીવનનો પ્રધાન ઉદ્દેશ હતો ભગવદ્‌શાસ્ત્રનું પ્રસરણઃ એ કાજેજ એમણે જીવન સમર્પણ કર્યું હતું. હું ઇચ્છુ છુ કે વૈષ્ણવો એમનુ સ્મારક ઉભું કરે. મારી એ યોજનાને સક્રિય સહાનુભૂતિ છે. એમના જીવનકાળમાં જેવી ભગવત્કૃપા એમના પર હતી તેવીજ એમના હરિ-શરણમાં પણ હજો એવી મારી શ્રીહરિને પ્રાર્થના છે.

કચ્છ માંડવીવાળા ગો. શ્રી ૬ શ્રીદ્વારકેશલાલજી મહારાજે જણાવ્યું હતુ કે સદ્‌ગત શાસ્ત્રીજીનો જન્મ સુરત વૈષ્ણવ કુટુંબમા પરમ વૈષ્ણવ માતાપિતાને ત્યાં સં. ૧૯૩૦ ના માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ ૪ ના દિને ભૃગુકચ્છમા થયો હતો. તેમનામાં વૈષ્ણવત્વ તેમના પૂર્વજોથી પ્રાપ્ત હતું. તેઓ સંપ્રદાયના એક જબર સ્તંભસમા હતા. તેમની ભાષણશૈલી પ્રશંસનીય હતી. તેમણે સંપ્રદાયની આજીવન નિસ્વાર્થ સેવા બજાવી છે જેને સંપ્રદાય કદી પણ ભુલી શકશે નહી, તેઓ શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીના અનન્યાશ્રયી ભક્ત હતા અને તેમને તેઓ પૂર્ણપુરુષોત્તમ તરીકે માનતા. તેમના અવસાનથી પુષ્ટિસંપ્રદાયે એક અમૂલ્ય રત્ન ગુમાવ્યુ છે. બૃહદ્‌ગુજરાતે એક જબર તત્ત્વવેત્તા વેદાંતી અને મનનશીલ સાક્ષર ગુમાવ્યો છે.

ગો. શ્રીવ્રજનાથલાલજી વિ. મહારાજે જણાવ્યુ કે આજે આપણે ગમગીનીમા ભેગા થયા છીયે. પ્રો. શાસ્ત્રીજીની પુષ્ટિમાર્ગની સેવા અનેક છે. જ્યારે સંપ્રદાયમાં અંધકાર એટલે અજ્ઞાન પ્રવર્તી રહ્યુ હતુ તેવા સમયમાં તેઓએ સપ્રદાયનો ઉત્કર્ષ કરવા સાહિત્યમુદ્રણ વ્યાખ્યાન પ્રભૃતિ રચનાત્મક કાર્ય ઉપાડી લીધુ હતુ. ગોલોકવાસી પ્રો. શાસ્ત્રીજીનુ પાંડિત્ય અપૂર્વ હોવા

છતાં તેમનામાં સાદાઈ નમ્રતા ઘણી હતી. અંગરખી, દક્ષણી પાઘડી, ધોતી અને ઉપરણો એજ એમનો સાદો પોશાક હતો. તેમણે પ્રથમ મુંબઈની એલ્ફીન્સ્ટન સ્કુલમાં અને પછી પુનાની ડેક્કન કોલેજના સંસ્કૃતના પ્રોફેસર તરીકે પ્રશંસનીય કાર્ય કર્યું હતું. નમ્ર સત્યને કહેતા તેઓ જરાયે અચકાતા નહીં. પુષ્ટિમાર્ગના અનુયાયી સમાજમાં ચાલતા સડાઓ અને કુપ્રથાઓના તેઓ કટ્ટર વિરોધી હતા અને તેનો નાશ કરવા માટે સદા પ્રયત્નશીલ રહેતા. અમારા લોકોને પણ તેઓ કહેતા કે તમે ભણો અને વિદ્વાન થાઓ તોજ જગત પૂજશે. તેઓનું ચારિત્ર્ય ઘણું ઉજળું હતું, તેમનુ જીવન પણ નિર્મલ હતું. શ્રીસુબોધિનીજીમાં તેઓની અત્યંત આસક્તિ હતી. સંપ્રદાયના સાહિત્યમુદ્રણમાં તેઓએ લગભગ દસ હજાર રૂપીયા આપ્યા છે. એજ એમની સાંપ્રદાયિક સાહિત્યપ્રચાર પરત્વેની ધગશ દેખાડી આપે છે.

ગો. ચિ. શ્રી ૬ શ્રીકૃષ્ણજીવનજી બાવાસાહેબે જણાવ્યું કે; શાસ્ત્રીજીનો પરિચય મને એક વ્યાખ્યાનમાળા પ્રસંગે થયેલો. શાંકરભાષ્ય અને વલ્લભભાષ્યની આલોચના પર તેઓ વ્યાખ્યાનો કરતા હતા. મધ્યના એક વ્યાખ્યાનમાં અધ્યક્ષપદે હતો, બન્ને ભાષ્યોની આલોચના કરવાની એમની તુલનાત્મક દૃષ્ટિ માન ઉપજાવે તેવી હતી. વિદેશી કેળવણી ધર્મ ઉપરથી, સંપ્રદાય ઉપરથી શ્રદ્ધા ઉઠાડતી જાય છે. તે જમાનામાં અંગ્રેજી કેળવણી લીધેલાઓને સંપ્રદાય તરફ ખેંચનારા કોઈ હોય તો તે શાસ્ત્રીજી. તેલીવાળા જેવા વિદ્વાનોનો સંપ્રદાય પ્રતિ આદર વધેલો તે શાસ્ત્રીજીનાજ પ્રયત્નો. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના નામ ઉપર ગરદન પણ કપાવવા તત્પર બને એવી તો શાસ્ત્રીજીની સંપ્રદાય અને આચાર્યશ્રી પ્રત્યેની મમતા.

ચિ. ગો. શ્રી ૬ દીક્ષિતજીએ જણાવ્યું કે લૌકિક દૃષ્ટિએ એમનો વિયોગ અસહ્ય છે. એમનું પાંડિત્ય અગાધ હતું. અંગ્રેજીના વિદ્વાનોમાં સંસ્કૃત પાંડિત્ય અને તેમ પ્રાચીન પરિપાટીનું પાંડિત્ય ભાગ્યેજ હોય છે. પ્રાચીન પરિપાટીના સંસ્કૃતના વિદ્વાનોમાં મોખરાનું સ્થાન લે એવા સદ્‌ગત પાંડિત્યપૂર્ણ હતા, સંપ્રદાયને એમની ખોટ ન પૂરાય તેવી છે.

શેઠ દેવીદાસ માધવજી ઠાકરશી જે. પી. એ જણાવ્યું હતું કે જે દુઃખદ પ્રસંગે આપણે એકઠા થયા છીએ તે પ્રસંગ એટલો હૃદયવિદારક છે કે પુષ્ટિસંપ્રદાયના વૈષ્ણવ જગતના હૃદયમાં એથી સખ્ત આઘાત થયો છે. સદ્‌ગત મગ્નલાલ શાસ્ત્રીજી પુષ્ટિસંપ્રદાયનું એક રત્ન હતા. એમનો અકાલીન ગોલોકવાસ એ પુષ્ટિસંપ્રદાયને મોટામાં મોટી ખોટ છે.

મુંબાઈ હાઈકોર્ટના માજી ન્યાયમૂર્તિ દિ. બ. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીએ સદ્‌ગતને અંજલિ આપતાં જણાવ્યુ હતું કે સદ્‌ગત ભરૂચના હતા અને હું પણ ભરૂચનો છું. હું એમનો પાડોશી છું. સદ્‌ગતના કુટુંબને ને મ્હારા કુટુંબને બબ્બે પેઢીનો સંબંધ છે. એટલે હું એમના ગાઢ પરિચયમાં આવ્યો છું. સદ્‌ગતનું અવસાન થયું તેજ અરસામાં હું ભરૂચ ગયેલો—સ્ટેશને ઉતરતાંજ મેં સમાચાર સાંભળ્યા અને મને એના તથ્યમાં શંકા ઉપજી. મેં માન્યું નહિ. પણ વાત સાચી હતી. એ જાણતાંજ મારા હૃદયમાં આઘાત થયો. હું ભરૂચ જ્યારે જ્યારે જાઉં ત્યારે ત્યારે તે સદ્‌ગતનો મને દિવસમાં એક વાર તો ભેટો થાયજ થાય. સાંજના એ બેઠકે દર્શને જતા હોય અને હું ફરવા નીકળતો હોઉં. મોટે ભાગે આજ અમારો મળવાનો સમય, પોતે પુનામાં પ્રોફેસર હતા ત્યારે મુંબાઈ આવતા, તે સમયે પણ અમારી મુલાકાત થતી. એ રીતે અમારો સ્નેહ અને પરિચય ગાઢ થતો ગયેલો. એમની વિદ્વત્તા માટે મને માન હતું. સંસ્કૃત ભાષાના એ પ્રકાંડ વિદ્વાન હતા. વેદવેદાંતની ફિલોસોફી ઉપર એમનો અદ્‌ભુત કાબુ

હતો. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનાં ધર્મતત્ત્વો શોધવા અર્થે એમણે જીવન અર્પ્યું હતું. તે ઉપરાંત સંસ્કૃત સાહિત્ય, ફીલોસોફી, શાંકરવેદાંત આદિમા પણ એ પારંગત હતા. જે ફિલોસોફીની વિચારસરણી એજ એમની વિચારસરણી. આ એમની એક મહાન ખુબી હતી. શાંકરભાષ્યના વિચાર વખતે શાંકરભાષ્યનેજ અનુરૂપ વિચારસરણી અને વલ્લભભાષ્યનો વિચાર કરે ત્યારે તેને અનુરૂપ વિચારસરણી. એક ફિલોસોફી સાથે બીજી ફીલોસોફીના વિચારોની ભેળસેળ એ કદિયે ન કરતા. જેનો વિચાર કરે તેનાંજ મૂળતત્ત્વો વિચારે, અન્યથી અલિપ્તજ રહે.

આજે તો જેમ જેમ કાળ વહી જાય છે તેમ તેમ ધર્મતત્ત્વો પર આવરણ પર આવરણ આવતાં જાય છે. આંખે ફરી વળેલાં એ અંધકાર પડળ ધર્મતત્ત્વો પર વિસ્મૃતિનો પટ ઓઢાડી દે છે. આચારો અનાચારોનું રૂપ લે છે. વલ્લભસંપ્રદાયનાં ધર્મતત્ત્વો પરનાં એ આવરણ ભેદવાં એ શાસ્ત્રીજીનું જીવન ધ્યેય હતું. સદ્‌ગત સ્પષ્ટવક્તા હતા. આકળા સ્વભાવના પણ ખરા. પણ એથી કોઇને ખોટું ન લાગતું; કારણ કે સૌ કોઇ જાણતું કે તેઓ લાગણીથીજ એમ કરતા. તેમના અવસાનથી ગુજરાતે તો શુ પણ ભારતવર્ષે એક મહાન વિદ્વાન્ ગુમાવ્યો છે.

મહાગુજરાતના અજોડ પત્રકાર **રા. મણિલાલ** ઇચ્છારામ દેસાઇએ એમનાં સંસ્મરણો સંભારતાં જણાવ્યું કે એક દિવસ સદ્‌ગત શાસ્ત્રીજી સદ્‌ગત હીરાલાલ શ્રોફ સાથે વાદે ચઢયા. એક વલ્લભ ફિલોસોફીના ભક્ત. બીજા શાંકર ફિલોસોફીના ભક્ત. એક બ્રહ્મ સત્ય અને જગત સત્યમાં માનનારા, બીજા બ્રહ્મ સત્ય અને જગત મિથ્યામાં માનનારા. સિદ્ધાંતયુદ્ધમાં બન્ને કેસરી સમા કોઇ કોઇથી ગાંજ્યા ન જાય એવા. ચર્ચા એવી ગરમાગરમ ચાલી કે, મને તો કેમ ફરી એઓ મળશે કે એનોજ ભય લાગ્યો. પરંતુ બીજેજ દિવસે મેં બંનેને આનંદપૂર્વક વાત કરતા જોયા, એવા એ સ્વભાવના સરળ હતા: સિદ્ધાંતચર્ચાનો વિરોધ એ કદિયે જીવનમાં ન ઉતરવા દેતા. એમના ગોલોકવાસથી સંપ્રદાયે એક મહાન વિદ્વાન્ ગુમાવ્યો છે. એમનો ગોલોકવાસ એ હિંદની મોટામાં મોટી ખોટ છે. સંપ્રદાયને તો ન પૂરાય તેવી ખોટ છે.

શ્રી. હરિકૃષ્ણ વીરજીભાઇ શાસ્ત્રીએ સદ્‌ગતને અંજલિ અર્પતાં કહ્યું કે હું શાસ્ત્રીજીને સંપ્રદાયના અનન્ય ઉપાસક ગણુ છું. શાસ્ત્રીજી તો માનતા કે, સંપ્રદાય સમજવાનું પહેલું પગથીયું તો આચાર્યશ્રીની કૃપા છે. તેના વિના ગમે તેવો પંડિત યથાવત તેનું રહસ્ય ન સમજી શકે. ઠાકોરજીની સેવા એ સુવર્ણ–પાત્રોથીજ કરતા. તેમણે હું એકવાર ભરૂચ ગયેલો ત્યારે મને કહેલું કે, આ સર્વ નિધિ મને ઠાકોરજીએ આપી છે અને તેનો ઉપયોગ હું ઠાકોરજીની સેવામાં કરૂં છું. ઠાકોરજીને ખોટી માળાઓ ધરાવાય તેનો હું વિરોધી છું, પોતે શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીની સેવા કરવાનેજ જન્મ્યા છે એમ માનતા. તેઓ તો કોઇ પણ વ્યાખ્યાનપીઠેથી જણાવતા કે શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજી જેવા કોઇ આચાર્ય નથી અને બ્રહ્મવાદ જેવો વાદ નથી. ખોટી હાયે હા કરનારા એ નહોતા. પોતાનું મંતવ્ય સ્પષ્ટ જણાવતા. એમની સિંહગર્જનાથી માધવબાગ અને મુંબાઇ ગરજી ઉઠતા. ગાયત્રીભાષ્ય પર એમના પ્રવચને કાશીમાં પણ છાપ પાડેલી.

શોક સભાઓ—મુંબાઈ, અમદાવાદ, દાહોદ, નડિયાદ, કચ્છ માંડવી, દેલવાડા, સુરત, વડોદરા, ડભોઈ, જંબુસર, કડી, રાજકોટ, ભરૂચ, ટંકારા, દેવગઢ બારીઆ, વઢવાણ ચીખલી, કપડવંજ, સિંધ હૈદરાબાદ વગેરે સ્થળે થઇ હતી. સેંકડો, તાર, પત્રો તથા ઠરાવો વગેરે મલ્યાં છે. તેમાથી થોડાંકજ આ સ્મારકાંકમાં પ્રકટ કર્યા છે.

केटलांक पत्रो

શાસ્ત્રીજીને સમ્પ્રદાયની વિદ્યાનો પ્રચાર કરવાની કેટલી ઉત્કંઠા છે તે નીચના તારીખ ૪-૩-૧૯૩૩ ને દિવસે ભરૂચથી એમના મિત્ર પ. ભ. ધીરજલાલ મજદાસ સાંકળીઆ પર લખેલા એમના પત્રપરથી જાણી શકાય છે:—

॥ શ્રીવલ્લભઃ ॥

ભાઈ, ભરૂચ, શનિ.

તમારી પ્રકૃતિ હવે ધીરે ધીરે સુધરતી હશે. જો અન્યત્ર ન જવું હોય તો આ તમારૂંજ ઘર છે એમ મારે આપને લખવાનું પણ ન હોય. ચિ. બચુનો અંગ્રેજીમાં આર્ટિકલ (સ્લિપ) જો તે મને અત્ર ન મોકલી શકે તો અંગ્રેજી કયા કયા પેપરમાં કયી કયી તારિખે તે પ્રસિદ્ધ થયો હતો તેટલું પણ જણાવવાથી હું તે સ્લીપ પ્રાપ્ત કરી શકીશ. કીકી વગેરે અત્ર ચૈત્રમાં આવશે. અત્ર રમણ અને તેની વહૂ પ્રસન્નતાથી સેવા કરે છે.

ગઇ કાલે રાત્રિએ અલ્હાબાદ યુનિ. ના એમ. એ. એલએલ. બી. ટેન્ડન ગુરુપ્રસાદ આપને મળવાના ઉદ્દેશથી અત્ર ચાર દિવસ રહીને મુંબઇ આવવા નીકળી ચૂક્યા છે, તે યુનિ. તરફથી રિસર્ચ સ્કૉલર છે ને પુષ્ટિમાર્ગ એ તેમની થીસિસનો વિષય છે. એ વિષય એ સારી રીતિએ લખીને સત્ પ્રકાશ કરે એ વિચારે આપણે એને સર્વ સાહિત્ય આપવુંજ જોઇએ, અને જેટલી ઇતર પણ મદદ વિદ્યાવિષયિણી આપી અને અપાવી શકાય તે પણ આપવી અપાવવી જોઇએ રશ્મિ વગેરે જે કાંઇ એને અપેક્ષ્ય હોય તે સર્વ આપજો. ગટ્ટુલાલજીના ગ્રન્થોનું પણ નિરીક્ષણ કરવા દેજો. હીરજીભાઇ વગેરે મંડલીનો પણ સુપરિચય કરાવશો. શ્રીનાથજી થઇને આ તરફ આવે છે તેથી રમાનાથ શાસ્ત્રી દ્વારા શ્રીગોકુલનાથજીને પણ તે મળશેજ અને કાંઇ સહાય તે આપવાના હોય તે આપે કે ન આપે. આપણે જે ઇતિકર્તવ્યતા માની છે તેમાં આપણો ઉત્સાહ અચલ રહેવો જોઇએ. વાડીલાલને પણ એમનીજ ડાયરીમાં લખી આપ્યું છે, તે વંચાવીને તે ભાઈની પાસે તત્ર મલતા ગ્રન્થાદિ પણ તે લેશે. આ કાર્ડ લખવાનો ઉદ્દેશજ આ છે. હવે ચિ. બચુ કૉલેજના સંભ્રમથી મુક્ત થયો હશે, તેથી હવે નવી ટર્મ પ્રારંભાય તત્ર પર્યન્ત શું કરવા ઇચ્છે છે? સમ્પ્રદાયમાં યુવકોએ–ચિ. બચુ જેવા વિદ્વાન યુવકોએ–બહુજ કરવાનું છે, આઠ માસ ઇતર પ્રવૃત્તિ ભલે તે વર્ગ કરે, પરન્તુ રજાના ચાર માસ તો અવશ્ય સમ્પ્રદાય પ્રતિ દૃષ્ટિ કરવી જોઇએ. જેમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ પત્રાવલંબનમાં આજ્ઞા કરી કે તે हि सन्मार्गरक्षकाः તેમ હું પણ તેજ વાક્યનો પુનરુચ્ચાર કરું છું કે यूयं सन्मार्गरक्षकाः। સન્માર્ગનું રક્ષણ કદાપિ અસત્ કરશે ખરા? કશુ પણ ન બને તો બચુભાઇએ પંદર દિવસમાં નિબંધનો શાસ્ત્રાર્થવિભાગ બૉમ્બે એડિશનમાંથી વાંચીને મને જણાવવું જોઇએ કે એ વિભાગ મેં વાંચ્યો અને મારે શું વાંચવું? ભક્તિપ્રકરણ તો એજ એડિશનમાંથી તેથી પણ પહેલાં વાચી શુદ્ધ નૈર્ગુણ્યથી જે કાંઈ સિદ્ધાન્ત ગ્રહાય તે ગ્રહીને તેનો પ્રકાશ અભયથી કરવો. આપણે અવૈદિક વેદનિન્દક નથી, પરન્તુ વેદ પણ જેના નિઃશ્વાસ છે એવા શ્રીકૃષ્ણે આજ્ઞપ્ત ભક્તિમાર્ગમાં છીએ અને વેદના યથાર્થ વ્યાખ્યાતા શ્રીવલ્લભાધીશના બુદ્ધિપૂર્વક અનુયાયી છીએ.

સર્વને ભગવત્સ્મરણ. બંને બાલકોને રમાડશો, તેમની બાને અને માને સવિનય ભગવત્સ્મરણ.

M. G. S.

ભાઈ મંગલદાસભાઈ, માતર.

" આપણી સર્વ પ્રવૃત્તિ ભગવદધીન છે. ભગવાન આપણી વિજ્ઞપ્તિનું શ્રવણ કરીને પ્રેરશે કે ? વસ્તુ તો સિદ્ધ જ છે. વૈષ્ણવોએ આર્તિ રક્ષવી, જે આર્તિને વિવશ પ્રભુ ફલદાન નિશ્ચય કરશે જ. પ્રભુ પ્રમાણુની આવશ્યકતા માને છે ત્યારે પ્રમાણ, અને પ્રમેયની આવશ્યકતા માને છે ત્યારે પ્રમેય પણ સ્થાપે છે. કર્તા કારયિતા પ્રભુજ છે. જે કાલે જે દર્શન કરાવે તે દર્શન કરીને વૈષ્ણવો પ્રમુદિતજ રહે છે. કદાપિ સ્વેચ્છાનુસાર દર્શન પણ થાય. તથાપિ તાદશ દર્શન પણ નિજ પ્રતિ કરાવશે. એમ વિશ્વાસ રક્ષીને તદેકતાન સદા સર્વદાસ્થિતિ ભગવદીય કરે છે.

M. G. Shastri.

સંવત ૧૯૮૪ પૌષ વદી ૧૪ પરી. મંગલદાસ ખીમચંદે કરેલા " પ્રસાદ " અને "પ્રમાદ" વિષેના પ્રશ્નનો ઉત્તર

" પ્રસાદ અને પ્રમાદ ભિન્ન છે. પ્રમાદ તામસ છે દૈવી સંપત્તિ નથી, પ્રત્યુત આસુર સંપત્તિ છે જીવધર્મ છે, અરે પ્રકૃતિધર્મ છે. જ્યારે પ્રસાદ ગુણાતીત છે. દૈવી સંપત્તી પણ સંપત છે. કેવળ ભગવદ્ધર્મમાત્ર છે. નિઃસાધનતા આલસ્ય આદિ નથી, પરન્તુ (મન્નિષ્ઠં નિર્ગુણં સ્મૃતમ્) ભગવન્નિષ્ઠ નૈર્ગુણ્ય છે. શ્રવણ, દર્શન, ધ્યાન, ભાવાનુકીર્તનથી પણ અત્યંત અતીત સ્વરૂપમાત્રપરતા, ધર્મિનિષ્ઠતા પ્રમાદ છે. યત્ર પર્યન્ત શ્રીમદાચાર્યચરણમાં આચાર્યત્વ બુદ્ધિ–સાધનથી છે, યત્ર પર્યન્ત શ્રીમદાચાર્યચરણ ફલરૂપ છે એમ નિશ્ચય નથી તત્ર પર્યન્ત એ પ્રસાદ સ્વપ્રેપણ નથી. અરે અત્ર એ પ્રસાદ છે, તત્ર શ્રીમદાચાર્યચરણમાં ફલબુદ્ધિ છે. શ્રીમહાપ્રભુજી ફલાત્મક છે એમ પ્રતીત થાય ત્યારેજ તે પ્રમાદ સ્વરૂપે દર્શન કરાવે છે. કારણુ કે કૃપા એ તદીય સ્વરૂપ છે. શ્રીમદાચાર્યસ્વરૂપભૂત, સામર્થ્યભૂત, પ્રમાદ વા કૃપા પ્રમાદ નહિજ. ક્વચિત તત્ર સૌભાગ્યમદ તદીયધર્મત્વે પ્રકટ પણ થાય. તથાપિ તે પણ ફલરૂપ જ છે. પરન્તુ નિઃસાધનતા આલસ્યાદિ પ્રમાદ ગણવામાં આવે તો, તત્ર Duty કર્તવ્યબુદ્ધિ જ ઉદ્ગત છે, તદધિક કંઇ પણ નથી.

M. G. Shastri.

[ગ્રામોદ્યોગના ઉદ્ધારની વાતો આજે થાય છે, પણ સદ્ગત શાસ્ત્રીજી તો વર્ષો પૂર્વે આવો પ્રયત્ન કરતા હતા]

॥ શ્રીવલ્લભઃ ॥

શ્રીહરિરાયોત્સવ, પૂના સીટી.

આયુષ્માન વસંતરામ,

આ પત્ર લાવનાર રા. છગનલાલ ત્રિકમલાલ માસ્તર સંખેડાના નિવાસી છે. ગાયકવાડી રાજ્યમાં શાળામાં શાળાના શિક્ષકનું કાર્ય એમણે ૩૭ વર્ષ કર્યું છે, અને હાલ એ પેન્શનપર છે. શાળાના શિક્ષકોમા કેટલાક નિજ કાર્યોમા રત રહીને પણ અમુક ઐચ્છિક વિષયમાં વિશિષ્ટ લક્ષ અર્પીને કેટલીક નવ્ય શોધ કરે છે. રા. છગનલાલ આ વર્ગમા છે. સખેડા સમીપ ગિરિ છે અને તેમાં કેટલાક ખનિજો ઉપર પ્રયોગ કરીને તેમણે રંગ બનાવ્યા છે, જે ગાયકવાડને તેમજ આપણા નામદાર સરકારને પણ રુચતા આવે છે. માત્ર પાચ રૂપીઆના શિક્ષક આવો શોધ કરી શકે છે એ આપણા દેશનુ ગૌરવ છે. ગાયકવાડ અમુક કારણોથી સહાય આપતા નથી, અને આપણા સરકારમાં એમના વિષયમાં અદ્યાપિ પત્રવ્યવહાર ચાલે છે. આ પત્રવ્યવ-

હારને લીધે એ મુબાઈ આવ્યા પણ તે અમલદાર રજા ઉપર હોવાથી નાસિક પંઢરપુર થઇને એ ભાઇ અત્ર આવ્યા છે. આપને જો એમનું વૃત્ત વાંચીને અને સાભળીને એમને માટે કાંઇક કર્તવ્ય સ્ફુરે તો મારે આપને જણાવવાનું તે એજ કે શેઠ પરાગજી સુરજીને એમને પરિચય કરાવવો અને બની શકે તો રા. જમનાદાસભાઇ દ્વારકાદાસને પણ પરિચય કરાવવો, અને તેમની સલાહથી એ ભાઇને એવી કર્તવ્યદિશા દર્શાવવી કે જેથી રંગકલાનો આપણા સમીપમાં ઉદય થવાના પ્રસંગને આપણો દેશ પ્રથમ લાભ લઇ શકે. ઉક્ત બે ભાટીયા વૈષ્ણવો ઉપરાંત અન્ય પણ એ કાર્યમા એમને સલાહ આપે એવા કોઇ પણ ગૃહસ્થોને આપ એમને પરિચય કરાવશો તો એ સજ્જનનેજ નહિ પરંતુ દેશને લાભ છે. મ. ગ. શાસ્ત્રીના ભગવત્સ્મરણ

દિલાસો તથા સિદ્ધાંતચર્ચા

॥ શ્રીવલ્લભઃ ॥

પૂના. મંગળ

આયુષ્માન્ વસન્તરામ,

રવિવારે હું મુબાઈ અમુકકાર્યાર્થ ઉપસ્થિત થયો હતો. આ વૃત્તદ્વય કર્ણગોચર થયું તેથી આ પત્ર.

આપના જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા શ્રીહરિપદને પ્રાપ્ત થઈ ગયા અને આપને શોકસાગરમા નિમગ્ન કરી દીધા. જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા આપણા આર્યસંસારક્રમમા પિતૃસ્થાનાપન્ન છે. પ્રથમ માતા અનન્તર પિતા, અને તદનન્તર પિતૃસ્થાનાપન્ન જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા પણ પરલોકપ્રયાણી થઈ જવાથી સંસારભાર આપના શીર્ષ વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થયો. મનમા ચિન્તા ન જ થાય એવા નિશ્ચિન્ત મનનુ તો પરમ ભાગ્યવાન શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીયોને જ દાન હોય છે. પુષ્ટિમર્યાદાસ્થ અર્જુનસમ ભક્તના ચિત્તમાં વૈરાગ્ય થાય છે, તથાપિ ભગવદ્વચનસુધાવર્ષથી તે વૈરાગ્યાગ્નિ શમી જાય છે. આપણે તો પ્રવાહપતિત છીએ, નથી શ્રીગોપીજનની યોગ્યતા વા નથી અર્જુનોદ્ધવાદિની પણ યોગ્યતા, તથાપિ શ્રીમદાચાર્યચરણને શરણે આવવાની આપણી બુદ્ધિ થાય છે, તેથી તેમના આશ્રયમાત્રથી ચિન્તાસન્તાનનો વધ થઇ ગયા વિના નહિ જ રહે એમ દુઃખમાં પણ પ્રપત્તિ ન તજવી. આ પણ કથનમાત્ર છે, કારણ કે પ્રપત્તિના ધર્મ ક્યા અને આપણે ક્યા ? કથન–ઉપદેશ–સરલ છે, પણ વર્તન તો કૃપાધીન જ. તેથી દુઃખમા વા સુખમાં કૃપાયાચક જ આપણે થવાનુ રહ્યું. પ્રભુ તેમના–જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાના–આત્માને શાતિ, અને આપને સહનનુ દાન કરો.

આપને મારાથી દયારામભાઇના વિચારો અધિક ગ્રાહ્ય હોય, આપને પત્રકારનું અમુક અહમમત્વ હોય, ભેદની–મતભેદની ચર્ચા કરવાની આપની બુદ્ધિ હોય, તે રોધવાનો આ પત્રનો આશય નથી. યદ્યપિ આપ પત્રકારના માની છો, તથાપિ બાલ હોવાથી યથાર્થ ગ્રહણ કરી શકતા નથી. જે શ્રદ્ધાલુ વર્ગ શ્રીમદાચાર્યચરણના વચનો સાક્ષાત પુરુષોત્તમ માને છે તેમની શ્રદ્ધાની પ્રશસા સર્વે જ કરે છે. તેમજ જે તેને "ગુરદ્વાર" માને છે તે વર્ગ પણ દ્વાર માનીને પણ તે દ્વારદ્વારા જ શ્રીમદાચાર્યચરણની કૃપા પ્રાપ્ત થવાની એમ તે સ્વીકારે જ છે. તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીના બાલકો તેમનામા સદ્ભાવ જ રક્ષે છે. વિચક્ષણનું તો એ કાર્ય છે કે બાલકો અને આ ઉભયે વર્ગ એમ ત્રણેનું હિત થાય અને આપણી અપ્રતિમ સમ્પ્રદાયની "પતાકા" દશદિગન્તમા દગ્ગોચર થાય એવું વર્તન રાખવું. દુઃખ ભગવત્પ્રાદુર્ભાવહેતુ છે, અને તે તો દુઃખ ભગવાન વિના અન્યથી નિવાર્ય ન હોય તો તે દુઃખ સુખકારણ છે. આવી યોગ્ય બુદ્ધિથી મે આપને આપના દુઃખમાં આ પત્ર લખ્યુ છે કે સત્યના કિરણ આપના હૃદયકમલમાં પડીને

તેને વિકસિત કરે. સાંપ્રત સ્થિતિમાં પંડિતો અને ગ્રેજ્યુએટોનો મહાન્ વિરોધ પડવાનો અને પરિષદ્ પડી ભાંગવાની. જેઓ આત્માને સમ્પ્રદાયના નેતા માનતા હોય તેમને આ પરિસ્થિતિ પ્રભુ જણાવે. હું કોઇપણ ઇતર અવતારનું ભજન કરતો નથી. કેવલ અવતારી અવતારમૂલ અને તેથી સર્વાવતાર શ્રીકૃષ્ણનો મેવારસ સ્પૃહું છું. તે દાન કરવાનું સામર્થ્ય કેવલ શ્રીમદાચાર્યચરણનું છે, અને તે સામર્થ્યનો વિકાસ આપણા હૃદયમાં તેમના દ્વારભૂત શુદ્ધ વંશથી જ થાય છે, તેથી શ્રીમદાચાર્યચરણના શુદ્ધવંશ્ય દ્વારભૂત શ્રીગોસ્વામી બાલકોથી આપણે સર્વ અષ્ટાક્ષર પંચાક્ષરનું દાન પ્રાપ્ત કરીએ છીએ, જેમાં પ્રભુ દાન છે, શ્રીમદાચાર્યચરણ દાતા છે, અને તેમનો વિશુદ્ધવંશ દ્વારભૂત છે તે દ્વાર જ ન હોય તો આપણને કૃપાનું દ્વારાન્તર જ નથી. આથી તેમના ચરણ-સ્પર્શાદિ હું કરૂં છું. શ્રીમદાચાર્યચરણનું, શ્રીગુંસાઇજીનું અને મારા ગુરદેવ શ્રીકલ્યાણરાયજીનું એકત્ર ઉચ્છિષ્ટદાન મને મારા ગુરદેવે બ્રહ્મસંબંધદિને બેઠકજીમાં મનોરથ કરીને કર્યું તદનંતર જ મારી બુદ્ધિનો આ માર્ગમાં વિકાસ થયો. હું પુષ્ટિમાર્ગીય ગ્રન્થો મારા પિત્રાદિ પાસે ભણ્યો નથી, પરન્તુ ગુરદ્વારતઃ મને શ્રીવલ્લભાધીશ્વરે દાન કર્યું છે. એમ આપ અને સર્વ બાલકો સારી રીતિએ જાણે છે. હું તેમના પ્રતિ જે શુદ્ધદ્વારતઃ કુમારભાવ રાખું છું, તેથી તેઓ સર્વની મારા પ્રતિ કૃપા નિત્ય છે. નહિ તો શ્રીગોકુલનાથજી મારી પ્રાર્થનાથી છાત્રાલયાર્થ અત્ર આગમન કરીને મને કેમ ઉપકૃત કરે? ઇન્દાપુર પ્રતિ ગમનપ્રસંગે અને આગમનપ્રસંગે ઉભયપ્રસંગે મારે ત્યાં તેઓશ્રીએ સ્થિતિ કરી તે અન્યથા કેમ કરે? તેઓ સમસ્ત સારી રીતિએ જાણે છે કે જેમ કોઇ તેમને પુરુષોત્તમ માને છે, તેમ કોઇક તેમને દ્વારતઃ કુમાર પણ માને છે, અને એ ઉભયવૃન્દમાં તેમને રસવિશેષ ભોગ થવાથી તે સમસ્ત વર્ગ સુસ્મિત રહે છે. આ વિકરાલ કલિમાં આંગ્લભાષા ભણીને કેટલો વર્ગ ભ્રષ્ટ થઇ ગયો છે તે આજ અવલોકો ત્યારે તેના કેવલ પ્રવાહપતિત ઉપાધિપ્રાપ્ત ગ્રેજ્યુએટથી અંતરિત અને બાલકોને "દ્વારભૂત" માનનાર ગ્રેજ્યુએટો પણ પ્રભુના કૃપાપાત્ર છે એમ આપનો નિશ્ચય થયા વિના રહેશે નહિ. પત્રકારનો અભિમાન અને વૃથા શ્રમ ત્યજો—ભગવાન આપને તે સૂઝાવે—અને આ ક્ષણે સમ્પ્રદાયનો અને પરિષદ્નો જે ભંગ થાય છે તેનો પ્રભુ રોધ કરો. મારે પરિષદ્માં ઉપસ્થિત થવુ નથી પરંતુ ૧૯૬૦ પછી પરસ્પર વૈમનસ્યને લીધે પરિષદ્નું મિલન થાય એમ કોઇને પણ આમન્ત્રણ આપ્યું નહિ. ડાકોરમાં નિમન્ત્રણ સ્વીકારાય અને ત્યાં સમાજીઓનો પરાજય થાય તેથી તત્પ્રાક્ એક પરિષદ બોલાવવી મને ઉચિત લાગી, પૂનામાં પ્રભુકૃપાથી તે મલી, ડાકોરમાં પણ તે મલી, હવે જો અન્યત્ર તે બોલાવાય એમ મનીષા હોય તો કુશબ્દોનો પ્રયોગ રોધો, અને વૈષ્ણવભૂષણ સારસ્ય સ્વીકારો. જેથી શાન્તિથી સામ્પ્રદાયિક કાર્ય થતાં ભંગ અને તજ્જ ઉપહાસ આપણે ન અનુભવીએ. શ્રમ ન થાય તેથી પુનઃ કહું છું, મેં આપનો વૃત્તિચ્છેદ કર્યો નથી જેમને સ્તમ્ભમાં બ્રહ્મભાવ હોય છે તે જ્ઞાની પણ પ્રશસ્ય છે. તો શ્રીમહાપ્રભુજીના શુદ્ધદ્વારભૂત વંશમાં બ્રહ્મભાવ રાખે તેવા શ્રદ્ધાલુ વર્ગની પ્રશંસા સર્વજ્ઞ કરે. તથાપિ સ્વમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત તો તદવસ્થ જ રહે છે કે સર્વાવતારમૂલ અવતારી શ્રીકૃષ્ણાવતાર સારસ્વતકલ્પમાં પ્રાદુર્ભૂત પુષ્ટિપુરુષોત્તમ જ પુષ્ટિ-માર્ગમાં સેવ્ય છે, તદતિરિક્ત અવતારાન્તર કે અવતારવંશ્ય સર્વથા સેવ્ય નથી પુષ્ટિપુરુષોત્તમ સ્વરૂપ દાન છે, શ્રીમહાપ્રભુજી જ તેના દાતા છે. દાનથી પણ દાતા અધિક છે, તેથી બુધ શ્રીગોકુલેશસ્વરૂપ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરણને સેવે છે. વિપ્રયોગભાવાત્મક મુખારવિન્દભક્તિરસ આપણને તેમના દ્વારભૂત વંશદ્વારતઃ જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી દ્વારભૂત શુદ્ધવંશ્ય પ્રતિ પણ સદ્ભાવ રાખવો, તેઓ આપણને શ્રીમહાપ્રભુજીનું સ્વરૂપજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવીને તેમનું પ્રાકટ્ય અને આપણું

આગમન એમ ઉભય કૃતકૃત્ય કરે તેમના ચરણસ્પર્શાદિ કરવાથી પૂર્વોક્ત સિદ્ધાન્તનો ભગ થતો નથી, પરન્તુ શ્રીમદાચાર્યચરણનું જ તેમનાદ્વારા અર્હણ થયા કરે છે એમ આ પ્રકારે વશ પણ આદરણીય છે તેજ પ્રકારે ૮૪ નિર્ગુણ અને ૨૫૨ સગુણ (પારિભાષિક) પણ વન્દનીય જ છે, એટલું જ નહિ પરન્તુ શ્રીગોકુનાધીશ્વરે અમુક ગ્રામના કૃપાપાત્રને પત્રદ્વારા પણ બ્રહ્મસબધની આજ્ઞા કરી હોય અને તેથી તે પ્રણાલીએ ભગવત્સબધ પ્રાપ્ત કરીને શ્રીમદ્–વૃન્દાવનેન્દુનિષ્ઠ જ પુષ્ટિરસનું પાન પ્રકારાન્તરે કરતા હોય તો તે પણ એક ભાવ વિશેષ છે એમ નિશ્ચિત કરીને તેમનો પણ અનાદર ન કરવો, કારણ કે તે પણ પુષ્ટિસૃષ્ટિ છે **પ્રપત્તિ અને આત્મનિવેદન એ બે તત્વ સમ્પ્રદાયમાં એવાં તો બલિષ્ઠ છે કે તે ઢચીથી આપણો સમ્પ્રદાય રાષ્ટ્રધર્મ તો શું પરન્તુ વિશ્વધર્મ થઇ શકે.** પરન્તુ આપણા માર્ગના પ્રવર્તકાચાર્યવશ્ય, પડિતો, ગ્રેજ્યુએટ વૈષ્ણવો, અને અન્ય પણ સામ્પ્રદાયિક વૈષ્ણવોનુ તેમજ ભટ્ટ વર્ગનું પણ સર્વથા ઐક્ય અપેક્ષિત છે આપના પત્રકાર થયા પછી આપે આ ઐક્ય પ્રાપ્ત કરવાને શુ કર્યું, એ આપ શાન્તિથી અવલોકો એટલે સત્ય પરિસ્થિતિનુ પરિજ્ઞાન થશે

આ પત્ર વિસ્તૃત થઇ ગયુ તેથી પરમીડીયામા મોકલવુ પડયુ પરન્તુ તેથી આ ગુપ્ત હોવાથી પ્રકાશનીય નથી એમ ભીતિ રાખશો મા પ્રભુની હું તે કૃપા માનુ છુ કે જેથી શ્રીમદાચાર્ય સમાન કોઈ નથી એ બુદ્ધિ સ્થિર રહે, અનન્યતા દૃઢ રહે, અને સમ્પ્રદાયનો હ્રાસ થતો રુદ્ધ થાય કોઇપણ બુદ્ધિમાન ગોસ્વામી એમ સ્વીકારે છે કે "અમારાથી શ્રીમહાપ્રભુજી અધિક નથી ?" તેમનાથી વશ, વશથી શ્રીમદાચાર્ય નહિ, તેથી સેવ્ય તો કેવલ શ્રીમદાચાર્યચરણ જ ઇતર કોઈપણ, નહિ નહિ નહિ

લી મ. ગ. શાસ્ત્રીના ભગવત્સ્મરણ

*ભાટિયા હાઇસ્કૂલને પત્ર

ભરૂચ, તા ૨૬–૩–૧૬.

(૧)

ભગવત્સ્મરણપૂર્વક વિનતિ કે—આપની સ્કૂલની એક્ઝિક્યુટિવ કમિટિના સેક્રેટરી સાહેબો તરફથી અત્ર પત્ર આવ્યુ છે તેના ઉત્તરમાં નીચે પ્રકારે યોજના રજુ કરવાની રજા લઉ છુ

સરકારી હાઇસ્કૂલોમા ચોથા ધોરણથી સાતમા ધોરણ સુધી સસ્કૃત શીખવાય છે, તેમા ચોથામા ભાણ્ડારકરના પ્રથમ પુસ્તકના પાઠ ૧–૨૮, પાચમા ધોરણમા પ્રથમ પુસ્તક સમાપ્ત અને દ્વિતીય પુસ્તકના પાઠ ૧–૧૨, છઠ્ઠા ધોરણમા પાઠ ૧૩–૨૦ અને સાતમા ધોરણમાં દ્વિતીય પુસ્તક સમાપ્ત કરીને યુનિવર્સિટીની માગણી પ્રમાણે કેટલુક સાહિત્ય વચાય છે આ ક્રમમા કેટલીક ન્યૂનતા સ્પષ્ટ છે, તે સુધારવાના ઉદ્દેશથી કેળવણી ખાતાના ૩૦ વર્ષના અનુભવી રા બ કમળાશકર પ્રાણશકર ત્રિવેદીએ ગુજરાતીમા "સસ્કૃતશિક્ષિકા" અને ઈગ્લિશમા sanskrit teacher નામનુ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું આ પુસ્તકને મારા તરફથી મુંબાઈની એલ્ફિન્સ્ટન હાઇસ્કૂલમા ઉત્તેજન આપવામા આવતુ, અને એ આવૃત્તિની કેટલીક ન્યૂનતા જણાવી આપવામા આવી હતી હાલ [illegible] તૃતીય [illegible] થઇ સભાય છે મનુષ્યના સર્વ કાર્યમા ન્યૂનતા સ્વાભાવિક [illegible] છે [illegible] ગ્રન્થ કરતા આ ગ્રન્થ વિશેષ [illegible] નાર્યું [illegible] રચાના વખતે સદ્ગતની

* મુબાઈમા શેઠ મથુરા [illegible] સનાદ છે

રસિક અને સરળ હોવાથી લોકોપયોગી છે. સંસ્કૃતમાં અભિરુચિ પ્રકટ કરે છે. આ ગ્રન્થમાં દોષજ નથી એમ ન સમજવું. કોઇ કોઇ વખતે મારે પોતાને બન્ને ગ્રંથોની ન્યૂનતા ભાસતી.

આ ઉપોદ્ઘાત લક્ષમાં આવવાથી કેટલાક ફેરફાર સહિત યોજના મૂકું છું તે આપના લક્ષમાં આવશે એમ આશા રાખું છું. જો બની શકે તો સંસ્કૃત ત્રીજા ધોરણથી આરંભવું, જેથી સાતમા ધોરણમાં સંસ્કૃત સાહિત્ય વાંચવાનો અવકાશ પુષ્કળ મળે. સંસ્કૃત અને ગુજરાતી એ બે ભાષા વચ્ચે સંબંધ અત્યંત નિકટનો હોવાથી હું ચોથા પાંચમા અને છઠ્ઠા ધોરણમાં ગુજરાતી દ્વારા સંસ્કૃત શીખવતો. આથી છોકરાઓને સંસ્કૃતમાં રસ આવતો. સાતમામાં તો અંગ્રેજીનો ઉપયોગ કર્યા વિના ચાલે નહિ, કારણ કે યુનિવર્સિટિમાં તેવી વ્યવસ્થા નથી. જો કે ડિપાર્ટમેન્ટલ સ્કૂલ ફાઇનલમાં તો તે પણ વ્યવસ્થા છે. **માતૃભાષાનેજ પ્રથમ ભાષા ગણીને તેના મૂળ તરીકે સંસ્કૃત માનીને** બીજી ભાષા તરીકે અંગ્રેજી વ્યવહારાર્થ **ભણવું જોઈએ એમ મારૂં નમ્ર મત છે.**

કાર્યક્રમ—ત્રીજું ધોરણ—ભાંડારકરનું પ્રથમ પુસ્તક પાઠ ૧–૧૫ સોળ શ્લોકનો મુખપાઠ (સરળ શ્લોકોના ભાષાંતર સાથે)

ચોથું ધોરણ—ભાંડારકરનું પ્રથમ પુસ્તક સમાપ્ત શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સાર્થ અધ્યાય ૫–૬

પાંચમું ધોરણ—રાવબહાદુર કમળાશંકરની સંસ્કૃતશિક્ષિકા પાઠ ૧–૩૧ શ્રીગીતાજી સાર્થ અધ્યાય ૭–૧૨ હિતોપદેશ પત્ર. ૨૦.

છઠ્ઠું ધોરણ—સંસ્કૃતશિક્ષિકા સમાપ્ત. શ્રીગીતાજી અધ્યાય ૧૩–૧૮ પંચતંત્ર પત્ર ૩૦

સાતમું ધોરણ—વ્યાકરણ–છઠ્ઠાં ધોરણ સુધીમાં હતું તેની આવૃત્તિ સાહિત્ય. ગદ્ય–કાદંબરી અથવા દશકુમારચરિત અથવા હર્ષચરિત પત્ર ૪૦. પદ્ય–રામાયણ બાલકાંડ અને મહાભારત નલ અને સાવિત્ર્યુપાખ્યાન અથવા નીતિવૈરાગ્યશતક અને મેઘદૂત અથવા રઘુવંશ સર્ગ ૧–૨–૫, અને કુમારસંભવ સર્ગ ૪–૫, નાટક–ભાસ, કાલીદાસ, ભવભૂતિ, કે શ્રીહર્ષના કોઈપણ નાટકના બે ત્રણ અંક. ઉદાહરણ–સ્વપ્નવાસવદત્તા, શાકુન્તલ, ઉત્તરરામચરિત, રત્નાવલી.

સાતમા ધોરણમાં ગદ્યપદ્ય નાટકનો સમુચ્ચય હોય એવા તૈયાર Reader પણ વાપરી શકાય. ગયે વર્ષે કમળાશંકરભાઇએ પણ એક એવું Selection બહાર પાડ્યું છે, પરંતુ હું ડેક્કનમાં ગયો, તેથી તે મારાથી શીખવાયું નહિ. પુનાના લેલે શાસ્ત્રીનાં Selection ના બે ગ્રંથ પણ સારા છે. સંસ્કૃતને જેમ બને તેમ વિશેષ ઉત્તેજન આપવું. હું એલ્ફિન્સ્ટન હાઇસ્કૂલમાં પ્રથમ આવ્યો ત્યારે સંસ્કૃતમાં ત્રણ, પરશિયનના ત્રણ અને ફ્રેંચના ત્રણ શિક્ષકો હતા, બાર વર્ષ હું ત્યાં રહ્યો, તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે સંસ્કૃતના પાંચ, પરશિયનનો માત્ર એક અને ફ્રેંચના બે શિક્ષકો થઈ ગયા. આપનામાંથી કેટલાક યુરોપ જશો જ, માટે વ્યાપારોપયોગી ફ્રેંચ સંસ્કૃતથી બીજે નંબરે આવવું જોઇએ. હું જાતે સ્વતંત્ર સ્કૂલ કાઢતો હોઉં અને જે પ્રકારે સંસ્કૃત શીખવું તે પ્રકાર આપના આગળ રજુ કર્યો છે. આમાં કોઇપણ વિવેચનની અપેક્ષા હોય તો અવશ્ય પૂછવું શિક્ષકે બે વાતો લક્ષમાં રાખવાની છે પ્રથમ સાહિત્ય પછી વ્યાકરણ પછી સંસ્કૃતમાં ગુજરાતી કે અંગ્રેજીમાંથી ભાષાંતર આમ ક્રમ રાખવો, જ્યારે જ્યારે સંસ્કૃત ધાતુનો પરિચય કરાવવામાં આવે ત્યારે ત્યારે આપણી માતૃભાષામાં તે ધાતુ રૂપાન્તરે વિદ્યમાન છેજ એમ ભાન કરાવજો. બન્ને ભાષાનો સંબંધ દૃઢ કરવો task classમાં સંસ્કૃતને માટે કોઇને પણ જવું ન પડે, અને કદાચિત્ જવું પડે તો સ્વચ્છ સ્પષ્ટ અક્ષરથી તે કાર્ય શિષ્યે કર્યું છે એમ શિક્ષકે અવશ્ય ખાતરી કરી લેવી જોઈએ.

એની યોગ્ય શરતે યોજના થઇ શકતી હોય તો ધર્મ નીતિ અને સંસ્કૃત એ ત્રણને માટે આજના મંડળને નિશ્ચિંતતા રહેશે. આ બન્ને નિસ્પૃહ છે. એક હાઇકોર્ટમાં વકીલાત કરે છે. અને બીજાને જસ્ટિસ શાહ પરાગજીભાઈ શેઠ ઇત્યાદિ તરફથી માસિક ૫૦–૬૦ ની આવક છે. જો તેલીવાળાને ફર્સ્ટ એસિસ્ટન્ટ કરવામાં આવે અને વસંતરામને સંસ્કૃત શિક્ષક કરવામાં આવે તો તે શક્ય છે કે કેમ તે જોવું એ આપનું કામ છે. બન્ને ઉત્સાહી બુદ્ધિમાન્ પ્રામાણિક યુવાન છે, અને જો બને તે સામ્પ્રદાયિક સેવા કરવા કટિબદ્ધ છે.

Text book હું તૈયાર કરવાને રાજી છું કે કેમ? આ આપના પ્રશ્નનું ઉત્તર બહુધા આપ્યું છે. જો બલભદ્રશર્મા તે કાર્ય કરતા હોય તો તેમને અપ્રસન્ન કરવાની મારી ઇચ્છા નથી. જો કે તેમના કરતાં રા. તેલીવાળા અને વસંતરામ તે કાર્ય વિશેષ સંતોષકારક કરશે. આ બંને મારાજ શિષ્ય છે, અને જો એઓ એ કાર્ય કરતા હોય તો તે મેંજ કર્યું એમ માનીશ. મારું વય ૪૦–૪૨ થયું તેથી મારું કાર્ય ધીમે ધીમે થાય છે. જો આ બે શિષ્ય પણ ન કરે તોજ હું તેમને પ્રસન્ન રાખીને તે કાર્ય કરીશ, તોએ ધીમે ધીમે. પરાગજીભાઇને જણાવવાથી વસંતરામને આપ જોઇ શકશો. તેલીવાળા ખખ્ખર બિલ્ડિંગમાં ત્રીજે માળે પ્રથમ રૂમમાં રહે છે.

Text Book તૈયાર કરાવવામાં સ્કૂલનું બંધારણ કેવું થાય છે તે પણ જરા જોવાથી અનુભવ મળશે. અર્થાત્ જો તે કાર્ય વિલંબ–સાધ્ય લાગે તો હજી તાત્કાલિક શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનું દલાલ વિઠ્ઠલદાસભાઇ રાજારામનું ભાષાંતર કેટલાક સુધારાવધારા સાથે ઉપયોગમાં લઈ શકાશે. આ ઉપરાંત પુષ્ટિમાર્ગીય બૃહત્સ્તોત્રસરિત્સાગર દ્વિતીય ભાગમાંથી બોધાત્મક ગ્રંથો જૂદા કરીને તેનું ભાષાંતર આપવામાં આવશે તો તેથી પણ બહુ અંશે બોધકાર્ય થઇ શકશે. ટુંકામાં હાલ તાત્કાલિક.

૧ પ્રાર્થનાબોધ Pre-Vallabhacharyan (કરાવવાની)

૨ પ્રાર્થનાપોથી Post Vallabhacharyan (ભાઇલાલ કરે છે)

૩ બોધગ્રંથ બૃહત્સ્તોત્રસરિત્સાગર - દ્વિતીય ભાગમાંથી. સિદ્ધાંતબોધક ગ્રંથોનું સુવાચ્ય ભાષાંતર. (વસંતરામ પાસે કરાવવો)

આ ગ્રંથો શાળા ઉપરાંત સામાન્ય વૈષ્ણવોને પણ ગ્રાહ્ય થશે. શાળાનો અનુભવ મળતાં 'ટેકસ બુક' ખાસ તૈયાર કરાવાશે.

લી. સ્નેહાધીન મ. ગ. શાસ્ત્રીના સપ્રેમ ભગવત્સ્મરણ.

તા. ક.—રા. તેલીવાળાને શાળામાં ન યોજવા હોય તો પણ 'ટેકસબુક' વિષે તેમજ સામાન્ય ધર્મશિક્ષણ માટે તે ઉપયોગી થઈ પડશે. નીતિને માટે ત્રણેક વર્ષ પર ખાસ સરકારે બે ગ્રંથો રૂ. ૧ાાા ની કીંમતે બહાર પાડ્યા છે. તેનો અનાદર ન કરવો. ગ્રંથકાર સેક્રેટરીએટમાં સેક્રેટરી છે. મને નામ યાદ નથી.

M. G. S.

સ્મારકાંક—

ભગવચ્છાસ્ત્રનિષ્ણાત ભક્તરત્નવિદ્વદ્વર પરમ માનનીય

પ્રો. મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી, M A

તેમના પુણ્ય સ્મરણમાં

(સ્મારકાંક)

જન્મ—	તિરોધાન—
માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ ૪	આષાઢ કૃષ્ણ ૨
સં ૧૯૩૦	સં. ૧૯૯૧

એની યોગ્ય શરતે યોજના થઇ શકતી હોય તો ધર્મ નીતિ અને સંસ્કૃત એ ત્રણને માટે આજના મંડળને નિશ્ચિંતતા રહેશે. આ બન્ને નિસ્પૃહ છે. એક હાઇકોર્ટમાં વકીલાત કરે છે. અને બીજાને જસ્ટિસ શાહ પરાગજીભાઈ શેઠ ઈત્યાદિ તરફથી માસિક ૫૦–૬૦ ની આવક છે. જો તેલીવાળાને ફર્સ્ટ એસિસ્ટન્ટ કરવામા આવે અને વસંતરામને સંસ્કૃત શિક્ષક કરવામાં આવે તો તે શક્ય છે કે કેમ તે જોવું એ આપનું કામ છે. બન્ને ઉત્સાહી બુદ્ધિમાન્ પ્રામાણિક યુવાન છે, અને જો બને તે સામ્પ્રદાયિક સેવા કરવા કટિબદ્ધ છે.

Text book હું તૈયાર કરવાને રાજી છું કે કેમ? આ આપના પ્રશ્નનું ઉત્તર બહુધા આપ્યુ છે. જો બલભદ્રશર્મા તે કાર્ય કરતા હોય તો તેમને અપ્રસન્ન કરવાની મારી ઇચ્છા નથી. જો કે તેમના કરતાં રા. તેલીવાળા અને વસંતરામ તે કાર્ય વિશેષ સંતોષકારક કરશે. આ બને મારાજ શિષ્ય છે, અને જો એઓ એ કાર્ય કરતા હોય તો તે મેંજ કર્યું એમ માનીશ. મારું વય ૪૦–૪૨ થયુ તેથી મારું કાર્ય ધીમે ધીમે થાય છે. જો આ બે શિષ્ય પણુ ન કરે તોજ હું તેમને પ્રસન્ન રાખીને તે કાર્ય કરીશ, તોએ ધીમે ધીમે. પરાગજીભાઇને જણાવવાથી વસંતરામને આપ જોઇ શકશો. તેલીવાળા ખખ્ખર બિલ્ડિંગમાં ત્રીજે માળે પ્રથમ રૂમમા રહે છે.

Text Book તૈયાર કરાવવામાં સ્કૂલનું બંધારણ કેવું થાય છે તે પણ જરા જોવાથી અનુભવ મળશે. અર્થાત્ જો તે કાર્ય વિલંબ–સાધ્ય લાગે તો હજી તાત્કાલિક શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતાનું દલાલ વિઠ્ઠલદાસભાઇ રાજારામનું ભાષાતર કેટલાક સુધારાવધારા સાથે ઉપયોગમાં લઈ શકાશે. આ ઉપરાંત પુષ્ટિમાર્ગીય બૃહત્સ્તોત્રસરિત્સાગર દ્વિતીય ભાગમાંથી બોધાત્મક ગ્રંથો જૂદા કરીને તેનું ભાષાતર આપવામા આવશે તો તેથી પણ બહુ અંશે બોધકાર્ય થઇ શકશે. ટુંકામાં હાલ તાત્કાલિક.

૧ પ્રાર્થનાબોધ Pre-Vallabhacharyan (કરાવવાની)

૨ પ્રાર્થનાપોથી Post Vallabhacharyan (ભાઇલાલ કરે છે)

૩ બોધગ્રંથ બૃહત્સ્તોત્રસરિત્સાગર દ્વિતીય ભાગમાથી. સિદ્ધાતબોધક ગ્રંથોનું સુવાચ્ય ભાષાંતર. (વસંતરામ પાસે કરાવવો)

આ ગ્રંથો શાળા ઉપરાત સામાન્ય વૈષ્ણવોને પણ ગ્રાહ્ય થશે. શાળાનો અનુભવ મળતાં 'ટેકસ બુક' ખાસ તૈયાર કરાવાશે.

લી. સ્નેહાધીન મ. ગ. શાસ્ત્રીના સપ્રેમ ભગવત્સ્મરણ.

તા. ક.—રા. તેલીવાળાને શાળામા ન યોજવા હોય તો પણ 'ટેકસબુક' વિષે તેમજ સામાન્ય ધર્મશિક્ષણ માટે તે ઉપયોગી થઈ પડશે. નીતિને માટે ગ્રીક વર્ષ પર ખાસ સરકારે જે ગ્રંથો રૂ. ૦૧॥ ની કીંમતે બહાર પાડ્યા છે તેનો અનાદર ન કરવો. ગ્રંથકાર સેક્રેટરીએટમાં સેક્રેટરી છે. મને નામ યાદ નથી.

M. G. S.

કરી જાય છે. સ્ત્રી શ્રોતાને ઐતિહાસિક વાર્તાની મોહિની વિશેષ હોય છે તેથી અર્થાત્ પૂર્વોક્ત એ સામ્પ્રદાયિક ટીકાઓને અનુસરીને સ્તોત્રનો આશય શ્રીમદ્ભાગવતમાંથી સ્પષ્ટ કરી શકે એવા સામ્પ્રદાયિક પાસે ભાષાન્તર કાર્ય કરાવીને બોધાત્મક ગ્રંથમાં વેદ, તેના શાખા વિભાગ, બ્રાહ્મણ, ઉપનિષત્, ગીતા, ષડ્દર્શન ષષ્ઠ દર્શનના શાંકર આદિ ભેદ, શુદ્ધાદ્વૈત, સ્મૃતિ, પુરાણ, ભાગવતોત્કર્ષ, સાખ્ય, યોગ, તપ, વૈરાગ્ય, ભક્તિ, નવધા ભક્તિ, પ્રેમ આસક્તિ, વ્યસન, મર્યાદા, પુષ્ટિ, સર્વાત્મભાવ, શરણ, આત્મનિવેદન સેના તદનુકૂલ સદાચાર, વિવેક, ધૈર્ય, આશ્રય, ઇત્યાદિનું સ્વરૂપ નિર્ણયતાથી શીખવવું જોઇએ. અદ્યાપિ પ્રસિદ્ધ સનાતનગ્રંથમાળા કરતાં આનું દૃષ્ટિબિન્દુ અત્યુચ્ચ વૈષ્ણવોપયોગી હોવું જોઇએ. નીતિનો સમાવેશ ધર્મમાં થતો નથી. કારણ કે નીતિ લૌકિક વ્યવહારોપયોગી હોવાથી અર્થશાસ્ત્રનો વિષય છે, અને ધર્મનું લક્ષ્ય Trascend ental પરમાત્મા છે. ધર્મ મોક્ષશાસ્ત્રનો વિષય છે. સત્ય, દયા, દાન ઈત્યાદિ શિક્ષણ નીતિમાં આવી જાય છે. તેથી ધર્મમાં તેનું પિષ્ટ પેષણ ન થવું જોઇએ. હું કોણ? કયાંથી? આ જગત્ શું? શા માટે ઇત્યાદિ પ્રશ્નોના સરળ ઉત્તરદ્વારા પરમાત્મામાં ચિત્ત પ્રવણ કરાવવું એ ધર્મનું દૃષ્ટિબિન્દુ છે. પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણનું માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક ભજન અને તદ્દ્વારા સંસારતરણ એ ધર્મનો ઉદ્દેશ છે. બોધાત્મક *Text-Book* તૈયાર કરનાર પૂર્વોક્ત Prayer-Book તૈયાર કરનાર કરતાં પણ વિશેષ ભગવાનની સમીપનો હોવો જોઇએ.

આવી Text-*book* તૈયાર કરાવવી ને આજથી દશ વર્ષ પર પરિષદ્ તરફથી પ્રયત્ન થયેલો. પરંતુ આપણા સમ્પ્રદાયમાં સત્તા (મહારાજ)શ્રી (વૈષ્ણવો) અને ધી (વિદ્વાન્) એ ત્રણના સમન્વયના અભાવે તે મનોરથમાત્ર જ રહ્યો. આ પ્રથમ અંક સમાપ્ત થયા પછી રા. રા. વિક્રમલાલ રણછોડદાસ દેસાઇ તરફથી એકાદ *text book* તૈયાર થાય એમ માગણી આવી હતી. ઉક્ત કારણથી તે માગણી પણ લક્ષ અપાયું નથી. દ્વિતીય અંકના જ એક પાત્ર રા. વસંતરામ છે. એમનો પરિચય અત્ર ઉપયુક્ત થશે. અમદાવાદના રામકૃષ્ણ શાસ્ત્રી પાસે વ્યાકરણ અને તર્કસંગ્રહાદિનું અધ્યયન કરીને વડોદરે ત્રણ ઇયત્તામાંથી એક ઇયત્તા એમણે પસાર કરી છે. સુરતની પરિષદ્ પછી એમને મારો પરિચય થયો. મને દ્રવ્યની આકાક્ષા જ નથી, મને જ્ઞાન સંપાદન કરવું છે, એમ મારા આગળ પ્રતિજ્ઞા કર્યાથી શુદ્ધાદ્વૈતવેદાન્તની વડોદરે થતી ત્રણ ઇયત્તાની પરીક્ષામાથી પ્રથમ ઇયત્તામાં પાસ થયા. એ પરીક્ષકોમાં હું ત્યાં એક હોઉં છુ. દ્વિતીય ઇયત્તામાં અણુભાષ્ય હોય છે. તેમનો અક્ષરાર્થ એમને થઇ ગયો છે. પરંતુ એમના પિતાને સુબાઈ મોટા મદિરમા લાવવામા આવ્યા, ત્યારથી તેમનુ મારી પાસેનું અધ્યયન પૂર્ણ થઇ ગયુ. હાલ મેં એમને જસ્ટિસ શાહને ત્યા મારે સ્થાને યોજ્યા છે. મિતાક્ષરાના થયેલા ભાગની આવૃત્તિ ત્યાં કરાવે છે. પરાગજી સુરજી શેઠને ત્યા એમનો સારો પ્રવેશ છે. સામ્પ્રદાયિક અભ્યાસ વધારવો તે કરતાં પણ સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોના મુદ્રણ તરફ એમનું ચિત્ત વિશેષ છે. મોટા મદિરના મહારાજશ્રીના કૃપાપાત્ર છે. વૈષ્ણવોમાં પણ પગ છે, અને બે ત્રણ વર્ષની મારી પ્રકૃતિની તાલિમ છે. ચર્ચાપત્ર આપવામાં ખાસ હેતુ નહિ, પણ જો text book લખવાનું કામ સોંપવામાં આવે તો તો તે કરવાની તેમની આંતર પ્રસન્નતા છે. એમ મેં પત્રવ્યવહારથી જાણ્યુ છે. બાલભદ્રશર્મા પડિતને જો આપે એ કામ સોપ્યુંજ હોય તો તેને અપ્રસન્ન કરીને તે કામ લેવાને પ્રસન્ન નથી. આ સ્થળે એક આપણ કહેવાનું યોગ્ય છે. જો આપની સ્કૂલમાં રા. મૂલચંદ તુલસીદાસ તેલીવાળા બી. એ. એલએલ. બી. અને વે. શા. સં. વસંતરામભાઇ એ

નીતિ—નીતિનાં પુસ્તકો ગાયકવાડ સરકાર તૈયાર કરાવે છે, તેનો લાભ લેવો એટલું જ નહિ પણ વિદુરનીતિ, શુક્રનીતિ, ચાણક્યનીતિ એવા ગ્રંથોનો પણ ઉપયોગ કરાવીને સત્ય, વિવેક, આસ્તિક્ય ઇત્યાદિ નૈતિક સદ્‌ગુણ વૃદ્ધિ પામે તેમ ઉપાય યોજવા, એકાદ વાર અઠવાડીયામાં હૉલમાં સર્વને ભેગા કરીને પણ નીતિનું શિક્ષણ આપી શકાય છે.

ધર્મ—આ વિષે હું અન્ય પત્ર આપને મોકલીશ.

M. G. Shastri.

હાઇસ્કૂલમાં ધાર્મિક શિક્ષણ

ભગવત્સ્મરણપૂર્વક વિનતિ કે આપે રા. ઠાકુરદાસભાઇ સાથે મોકલાવેલું 'ગુજરાતી' મળ્યું. મેં વસંતરામનો આર્ટિકલ વાંચ્યો. ધર્મશિક્ષણ માટે મારી યોજના નીચે પ્રમાણે છે.

ધર્મના બે મુખ્ય અંગ છે, ૧. સ્તુતિ, ૨. બોધ અથવા જ્ઞાન, સ્તુતિને માટે જેમ મિશનરી સ્કૂલમાં Prayer Book હોય છે તેવી પ્રાર્થનાપોથી તૈયાર કરાવવી જોઇએ. ઋગ્‌વેદનાં સૂક્તો સ્વતઃ આ સ્તુતિમયજ છે. ગીતામાં એકાદશાધ્યાયમા સ્તુતિ છે, વિષ્ણુપુરાણમાં સ્તુતિ અનેક સ્થાને આવે છે, અને શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં તેનો પારજ નથી. હાલ તાત્કાલિક શ્રીમદ્‌ભાગવતના દશમ અને એકાદશમાં જેટલી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ હોય તે એકત્ર કરી એક પૃષ્ઠ પર સંસ્કૃત અને તેના સામા પૃષ્ઠ પર તેનું સુવાચ્ય ગુર્જર ભાષાંતર આપવું. ભાષાંતર અતિશય Free નહોતા જેમ તેમ titeral હોવું જોઇએ, જેથી સ્તોત્રના અમુક શબ્દોનો અમુક પર્યાય છે, એમ બાળકોને સત્વર સમજ પડે. આવાં શ્રીમદ્‌ભાગવતનાં સ્તોત્રનું ભાષાન્તર શ્રીસુબોધિનીજી અને શ્રીબાલપ્રબોધિનીજી બે સામ્પ્રદાયિક ટીકાનુસાર કરાવવાં. રા. પટવારી તરફથી પ્રયત્ન થતો હતો, તે કયા પર્યંત આવ્યો તેથી હું અજાણ્યો છુ.

જો આપની શાળામા વૈષ્ણવનોજ વર્ગ ચાલવાનો હોય તો આ સ્તોત્રો ઉપરાંત બૃહત્સ્તોત્રસરિત્સાગર દ્વિતીય ભાગમાથી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યથી પ્રારંભીને અદ્યાપિ પર્યંતના કૃષ્ણસ્તોત્રના ભાષાંતર પણ ઉપયુક્ત થાય એમ મારી ધારણા હોવાથી જ્યારે પોરબંદના મુખ્યાજી ભાઇલાલભાઈ છગનલાલ પુને મને મળવા આવ્યા હતા, ત્યારે મેં તેમને આ સ્તોત્રસરિત્સાગરમાથી શ્રીકૃષ્ણસ્તોત્રોનું પૃથક્કરણ કરી તેનો અનુવાદ પ્રસિદ્ધ કરવાનું સૂચવ્યુ હતું, અને હું માનુ છુ કે આ ભાગ તે આપણને પૂરો પાડશે, આ કાર્ય કરનાર કોઇ પણ માણસને અર્થહાનિનો સંભવ નથી. કારણ કે ઉક્ત સ્તોત્રસાગર મુદ્રિત થયા ને ૨૫ વર્ષ થઇ ગયાં, તથાપિ તેનું ભાષાંતર થયલું ન હોવાથી વૈષ્ણવો તરફથી પણ તેની યાચના થાય છે, અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણસ્તોત્રનું ભાષાંતર એમાથી પ્રસિદ્ધ થાય તે માત્ર આપણનેજ ઉપયુક્ત થાય એમ નથી પણ સામાન્ય રીતિએ સર્વ વૈષ્ણવોને તે આદરણીય થશે, તથાપિ જો એમાં અર્થસાહાય્ય અપેક્ષ્ય હોય તો તે અવશ્ય કરવું આ પ્રકારે સ્તુતિના મેં ભાગ બે માન્યા છે. એક Pre-Vallabhacharya અને એક Post Vallabhacharya.

આવા બે પુસ્તકો જો આપણને થોડા વખતમા મળી જાય તો અંગ્રેજી પ્રથમ ધોરણથી જ સ્તુતિ તો આરંભાવવી. કલ્પિત સ્તુતિ રચાવવી, તે કરતા સર્વમાન્ય પ્રાકૃત ગ્રંથોમાંથી અને આપણા સમ્પ્રદાયના પ્રાચીન ગુરુઓએ કરેલી સ્તુતિ વિશિષ્ટ છે એમ સર્વને માનવું પડશે. શ્રીમદ્‌ભાગવતનો સ્તુતિ ભાગ કઠિન છે અને પ્રાયઃ સભાદમા પૌરાણિકો તે ભાગના દોઇમાં જ

કરી જાય છે. સ્ત્રી શ્રોતાને ઐતિહાસિક વાર્તાની મોહિની વિશેષ હોય છે તેથી અર્થાત્ પૂર્વોક્ત બે સામ્પ્રદાયિક ટીકાઓને અનુસરીને સ્તોત્રનો આશય શ્રીમદ્ભાગવતમાંથી સ્પષ્ટ કરી શકે એવા સામ્પ્રદાયિક પાસે ભાષાન્તર કાર્ય કરાવીને બોધાત્મક ગ્રંથમાં વેદ, તેના શાખા વિભાગ, બ્રાહ્મણ, ઉપનિષત્, ગીતા, ષડ્દર્શન ષષ્ઠ દર્શનના શાંકર આદિ ભેદ, શુદ્ધાદ્વૈત, સ્મૃતિ, પુરાણ, ભાગવતોત્કર્ષ, સાંખ્ય, યોગ, તપ, વૈરાગ્ય, ભક્તિ, નવધા ભક્તિ, પ્રેમ આસક્તિ, વ્યસન, મર્યાદા, પુષ્ટિ, સર્વાત્મભાવ, શરણ, આત્મનિવેદન સેવા તદનુકૂલ સદાચાર, વિવેક, ધૈર્ય, આશ્રય, ઇત્યાદિનું સ્વરૂપ નિર્ભયતાથી શીખવવું જોઇએ. અદ્યાપિ પ્રસિદ્ધ મનાતનગ્રંથમાળા કરતાં આનું દૃષ્ટિબિન્દુ અત્યુચ્ચ વૈષ્ણવોપયોગી હોવું જોઇએ. નીતિનો સમાવેશ ધર્મમાં થતો નથી. કારણ કે નીતિ લૌકિક વ્યવહારોપયોગી હોવાથી અર્થશાસ્ત્રનો વિષય છે, અને ધર્મનું લક્ષ્ય Trascend ental પરમાત્મા છે. ધર્મ મોક્ષશાસ્ત્રનો વિષય છે. સત્ય, દયા, દાન ઇત્યાદિ શિક્ષણ નીતિમાં આવી જાય છે. તેથી ધર્મમાં તેનું પિષ્ટ પેષણ ન થવું જોઇએ. હું કોણ? કયાંથી? આ જગત્ શું? શા માટે ઇત્યાદિ પ્રશ્નોના સરળ ઉત્તરદ્વારા પરમાત્મામાં ચિત્ત પ્રવણ કરાવવું એ ધર્મનું દૃષ્ટિબિન્દુ છે. પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણનું માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક ભજન અને તદ્દ્વારા સંસારતરણ એ ધર્મનો ઉદ્દેશ છે. બોધાત્મક Text-Book તૈયાર કરનાર પૂર્વોક્ત Prayer-Book તૈયાર કરનાર કરતાં પણ વિશેષ ભગવાનની સમીપનો હોવો જોઇએ.

આવી Text-book તૈયાર કરાવવી ને આજથી દશ વર્ષ પર પરિષદ્ તરફથી પ્રયત્ન થયેલો. પરંતુ આપણા સમ્પ્રદાયમાં મત્તા (મહારાજ)શ્રી (વૈષ્ણવો) અને ધી (વિદ્વાન્) એ ત્રણના સમન્વયના અભાવે તે મનોરથમાત્ર જ રહ્યો. આ પ્રથમ અંક સમાપ્ત થયા પછી રા. રા. ત્રિકમલાલ રણછોડદાસ દેસાઇ તરફથી એકાદ text book તૈયાર થાય એમ માગણી આવી હતી. ઉક્ત કારણથી તે માગણી પણ લક્ષ અપાયું નથી. દ્વિતીય અંકના જ એક પાત્ર રા. વસંતરામ છે. એમનો પરિચય અત્ર ઉપયુક્ત થશે. અમદાવાદના રામકૃષ્ણ શાસ્ત્રી પાસે વ્યાકરણ અને તર્કસંગ્રહાદિનું અધ્યયન કરીને વડોદરે ત્રણ ઇયત્તામાંથી એક ઇયત્તા એમણે પસાર કરી છે. સુરતની પરિષદ્ પછી એમને મારો પરિચય થયો. મને દ્રવ્યની આકાંક્ષા જ નથી, મને જ્ઞાન સંપાદન કરવું છે, એમ મારા આગળ પ્રતિજ્ઞા કર્યાથી શુદ્ધાદ્વૈતવેદાન્તની વડોદરે થતી ત્રણ ઇયત્તાની પરીક્ષામાંથી પ્રથમ ઇયત્તામાં પાસ થયા. એ પરીક્ષકોમાં હું ત્યાં એક હોઉં છું. દ્વિતીય ઇયત્તામાં અણુભાષ્ય હોય છે. તેમનો અક્ષરાર્થ એમને થઇ ગયો છે. પરંતુ એમના પિતાને સુબાઈ મોટા મંદિરમાં લાવવામાં આવ્યા, ત્યારથી તેમનું મારી પાસેનું અધ્યયન પૂર્ણ થઇ ગયું. હાલ મેં એમને જસ્ટિસ શાહને ત્યાં મારે સ્થાને યોજયા છે. મિતાક્ષરાના થયેલા ભાગની આવૃત્તિ ત્યાં કરાવે છે. પરાગજી સુરજી શેઠને ત્યાં એમનો સારો પ્રવેશ છે. સામ્પ્રદાયિક અભ્યાસ વધારવો તે કરતાં પણ સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોના મુદ્રણ તરફ એમનું ચિત્ત વિશેષ છે. મોટા મંદિરના મહારાજશ્રીના કૃપાપાત્ર છે. વૈષ્ણવોમાં પણ પગ છે, અને બે ત્રણ વર્ષની મારી પ્રકૃતિની તાલિમ છે. ચર્ચાપત્ર આપવામાં ખાસ હેતુ નહિ, પણ જો text book લખવાનું કામ સોંપવામાં આવે તો તો તે કરવાની તેમની આંતર પ્રસન્નતા છે. એમ મેં પત્રવ્યવહારથી જાણ્યું છે. બલભદ્રશર્મા પંડિતને જો આપે એ કામ સોંપ્યુંજ હોય તો તેને અપ્રમત્ત કરીને તે કામ સેવાને પ્રસન્ન નથી. આ સ્થળે એક આપણુ કહેવાનું યોગ્ય છે. જો આપની સ્કૂલમાં રા. મૂલચંદ તુલસીદાસ તેલીવાળા બી. એ. એલએલ. બી. અને વે. શા. સં. વસંતરામભાઇ એ

સ. ૧૯૩૧મા એમ. એ ના વિદ્યાર્થીઓ તથા પ્રો વર્મા M A અને સર ભાંડારકરના ભાઈના દીકરી સાથે (સર ભા ઈન્સ્ટીટ્યુટ આગળ) શાસ્ત્રીજી બેઠા છે.

(૭ મ ૧૮૯૭મા) ડાબી બાજુએથી
રા રા. ગોકુલદાસ મ. શાહ (વિદ્યમાન) પ્રો. લીટલ ડેલ્સ. જયંતિલાલ મ. દેસાઈ (વિદેહ)
શાસ્ત્રીજી (વિદેહ) આર. કુન્ટે (વિદેહ)

શ્રી શાસ્ત્રીજી   કલેકટર પાનસેના પુત્ર.   શેઠ નાનાભાઇ ગોવર્ધનદાસ, જંબુસર.

સને ૧૯૦૧

શાસ્ત્રીજી

(લે. શ્રી. ગોકુલદાસ મથુરાદાસ શાહ. B. A. LL. B.)

ઓગણીસમા સકાની વાત છે. આજ તો તેને ૪૦ વર્ષ થયાં છે. ઈ. સ. ૧૮૯૭ માં વડોદરા કોલેજમાં ૩૦૦ છોકરાઓ ભણતા હતા. 'લેડી-સ્ટુડન્ટ'ની તો કલ્પના થાય એમ ન હતું પ્રોફેસરો ફક્ત ૯ હતા. તેમાંના ૨ યુરોપીયન, ૨ પારસી ને ૫ હિંદુ હતા. યુરોપીયન સિવાય કોઈ કોલર-નેકટાઈ પહેરતું નહીં. હિંદુઓમાંનો મોટો ભાગ પણ ધોતીયાં, લાંબો કોટ કે અંગરખું ને દેશી જોડામાં સજ્જ થઈ આવતો. છોકરાઓમાં પારસી, મુસલમાન સિવાય ભાગ્યેજ કોઈ પાટલૂન પહેરેલા દેખાતા થોડા તો ઉઘાડે પગે પણ આવે ને એક બે તો લાકડાની પાવડીઓ પણ ખખડાવે. આ સાદા ચિત્ર સાથે હાલના વિદ્યાર્થીઓની પરિસ્થિતિની સરખામણી કરવામા સમય ગાળવાની જરૂર નથી તે વખતે માત્ર બેજ હોસ્ટેલો હતી ને ૮૮ છોકરાઓનો તેમાં સમાવેશ થતો. 'સ્કવૅર બ્લૉક' નામથી ઓળખાતી હોસ્ટેલમાં શાસ્ત્રી મગનલાલ ગણપતરામ નામના વિદ્યાર્થી રહેતા અને તે તમામ વિદ્યાર્થીઓની દૃષ્ટિનું કેન્દ્ર બની રહ્યા હતા.

પાશ્ચાત્ય વિદ્યાના પ્રસારને પ્રભાવે, ભૌતિક વિદ્યાની શોધને પ્રતાપે ઉગતા વિદ્યાર્થીઓના મનમાંથી 'સનાતન ધર્મ'ની ભાવના, નિત્યનૈમિત્તિક કર્મની આવશ્યકતા, વર્ણ સૂચવનારાં લિંગો (જેવાં કે ઉપવીત, કંઠી, ગંધ, તિલક)—આદિનો લોપ સપાટાબંધ થઈ રહ્યો હોય તેવે સમયે સફાઈદાર પાટલીવાળું ધોતીયુ, લાંબો કોટ, દક્ષિણી જોડા, ગૌર કપાળમાં વાળ સુધી પહોચે એવું જાડું ને પહોળું તિલક, ઉપવીત સાથે કંઠી ધારણ કરનાર, જગન્નાથપુરીની માફક વર્ણનો ભેદ ન રાખનારી હોસ્ટેલમાં જમનાર, બ્રહ્મસૂત્રના શાંકરભાષ્યનો અભ્યાસ કરનાર, જડવાદી—નાસ્તિક સમવયસ્ક મિત્રોની વચમાં આનંદથી રહેનાર મગનલાલ શાસ્ત્રીને જ્યારે સાંજે બરાબર પાચ વાગે હોસ્ટેલમાંથી નીકળી સરકારી તીજોરીની પાછળ આવેલા દાઉજી-લાલ કલ્યાણરાયજી-ના મંદિરમા દર્શન કરવા સારૂ નિયમિત રીતે હોસ્ટેલવાસીઓ જોતા ત્યારે ઘણાને આશ્ચર્ય થતુ ને ઘણાને વિનોદ પણ થતો. મને અત્યારે પણ એ દૃશ્યનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે આનંદ આવે છે.

૧૮૯૬ માં તેઓ જુનીઅર બી. એ. માં હતા. તેમની મિત્રમંડળીમાં રા જગજીવન વલ્લભજી શાહ (પછીથી પ્રોફેસર થયેલા), રા. પાઠક, રા. ભોગીલાલ શાહ, રા. હરિલાલ કોઠારી આદિ હતા. તેમાનો મોટો ભાગ વિજ્ઞાન ઉપર ભાર મૂકી જડવાદનો આશ્રય લેનારો હતો. તેમની 'રૂમ'મા સાહિત્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાન, સમાજ, રાજતંત્ર એવા અનેક વિષયોની ચર્ચા સંધ્યાકાળે જામી રહ્યા પછી બાર બાર વાગતા સુધી થતી પણ તેમણે કદાપિ મતોદ્ધ થયેલો જણાવ્યો નથી, તેમ તેમની અચલ શ્રદ્ધામાં કાંઈ ન્યૂનતા આવી ન હતી.

શાસ્ત્રી ૧૮૯૭ માં સીનીયર બી. એ. માં આવ્યા ત્યારે ભાષા (અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત) લેનારા સીનીયર જુનીયર થઈ એકંદર ૫ વિદ્યાર્થીઓ હતા, જે પૈકી હાલ રા. હીમતલાલ ગણેશજી અંજારીઆ ને હું વિદ્યમાન છીએ. તે વખતમા કોલેજમાં શાંકરભાષ્યનેજ મહત્વ અપાતુ.

શ્રીભાષ્ય ને અણુભાષ્ય કોલેજના અભ્યાસક્રમમાં પછીથી—બહુ મોડા—દાખલ થયેલા. ઐચ્છિક વિષયમા શાંકરભાષ્ય ભણતી વખતે બહુ વાદવિવાદ થતો, કારણ કે અમારા પ્રો. આર્તેનું વલણ શંકર તરફ વધારે ને અમારા બીજા ગુરુ શાસ્ત્રી વ્યંકટાચાર્ય દ્વૈતવાદી મધ્વના ચુસ્ત અનુયાયી હતા. વિદ્યાર્થીઓ પૈકી મગનલાલજી શુદ્ધાદ્વૈતના હીમાયતી એટલે એમને પ્રો. આર્તે ને શાસ્ત્રી વ્યંકટાચાર્ય સાથે તડાતડી થતી અને અમે બાકીના ત્રણ તો પરીક્ષા માટે શાંકરભાષ્ય ભણવાનું તેનેજ પ્રાધાન્ય આપતા હોવાથી તે પુરેપુરૂં ન સમજવાથી આ તડાતડી પ્રેક્ષક માફક જોઇ રહેતા.

મગનલાલ ૧૮૯૮ મા કોલેજમા 'ફેલો' નીમાયા ત્યારે હું તેમની 'રૂમ' માજ રહેતો એટલે એમનો પ્રસગ મને ગાઢ થતો. પ્રાતઃકાળ થતાજ શ્રીકૃષ્ણની છબી જોયા વિના કોઈનું મ્હો નહીં જોવાનો એમનો નિશ્ચય હોવાથી ટેબલ ઉપરથી સૂતા સૂતા લેવાય એવી રીતે તે છબી તેઓ રાખી મૂકતા. હું નાસ્તિક હોવાથી મને હસવું આવે ને કોઈ કોઈ વાર એમને ચીડવવા સારૂ એ છબી હું વહેલો ઉઠી ખસેડી બીજી વસ્તુ ત્યા મૂકી દેતો ત્યારે તે ઉઠતે અકળાઇ આંખો ઉઘાડતા ને નારાજ થતા, પણ એમણે મને કડવો શુકન કોઈ દિવસ કહ્યો નથી ગમે તેવા વિરોધી વાતાવરણમાં એમની અડગ શ્રદ્ધા ડગી નથી. એમની દઢ માન્યતા હતી કે જો કોઈ પણ આચાર્ય બ્રહ્મસૂત્રનો ખરો અર્થ કરવામા સમર્થ ને સફળ થયા હોય તો તે માત્ર શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજ છે. મને શાંકરભાષ્યમા મુશ્કેલીઓ પડે ત્યારે એમને હું પૂછુ ત્યારે મુશ્કેલીઓ દૂર કરતા કરતા પણ શંકર તરફનો તેમનો કટાક્ષ જણાઈ આવ્યા વિના રહેતો નહીં. લાબા સહવાસ પછી ને વધારે વાચન થયા પછી મને એમ પ્રતીતિ થયેલી કે એમનો શુદ્ધાદ્વૈત સિદ્ધાન્તનો અભ્યાસ બહુજ ઉડો હતો ને શુદ્ધાદ્વૈતના આચાર્યોને પણ કાન પકડાવે એવા હતા તેમ તેમની 'ઠાકોરજી' પ્રત્યેની ભક્તિ તે ખરેખરી જેને 'પ્રેમલક્ષણા' કહે છે તેવીજ હોવી જોઈએ. હજી પણ મને એમ લાગે છે કે એમના 'નિજ—મડળી' ના પ્રવેશથી શુદ્ધાદ્વૈત સંપ્રદાયને ભારે ખોટ ગઇ છે, જે પુરાવી કઠણ છે

શાસ્ત્રીને એમ. એ થવુ હતુ પણ એમને અગ્રેજી વિષય ઉપર ભાવ ઓછો ને તે વખતે ભાષા લઈ એમ. એ થનારને અગ્રેજી ફરજીયાત લેવુ પડતુ. તેથી તેમણે કલકત્તા યુનીવર્સીટીના એમ. એ. થવાની તૈયારી કરી કારણ કે ત્યા એકના સસ્કૃતથી એમ. એ. થવાતું હતું છેવટે તેઓ તેમા સફળ થયા મારો સહવાસ તો માત્ર બેજ વર્ષનો હતો છતા તેમના હૃદયની વિશાળતા ને પ્રેમની વિશુદ્ધતાની છાપ મારા મન ઉપર મજબુત બેઠેલી અમે તેમને ઘેર ભરૂચ ગયેલા ત્યારે પણ અમારૂ આતિથ્ય સ્વભાવસિદ્ધ ઉદારતાથી એમણે કરેલું દૂર રહ્યાં રહ્યા પણ અમારા જેવા 'આસુરી' જીવોની ખબર તેઓ રાખતા તેઓ ખરેખર 'દૈવી' જીવજ હતા. તેમની સાદાઇ, સ્વચ્છતા, વિનય, પ્રેમ, અભ્યાસ, ભક્તિ વગેરે ગુણો જોવા જેવા હતા એમના પ્રસગમા આવવુ એ પણ એક ભાગ્ય ગણાય એમ કહું તો અતિશયોક્તિ કરતો નથી તે તો હવે રોજ 'નસલીલા' ના દર્શન કરતા હશે એટલે આપણે એ દૈવી જીવ માટે કશો સતાપ કરવાની જરૂર નથી.

છેવટે એટલી આશા હું રાખું છુ કે વલ્લભસિદ્ધાતના ગ્રથોનો પ્રચાર વધારે જોરથી થાય ને હાલના નવીન વર્ગને શ્રીવલ્લભાચાર્યની પ્રતિભાનો અશત પણ ખ્યાલ આવે એવા પ્રયત્નો વૈષ્ણવો ને ગુરુઓ તરફથી થાય તો 'શાસ્ત્રીજી' ના પ્રયત્નો પૂરેપૂરા સફળ થાય.

A Lecture by Prof. Shastri*

[Pro. A. B. Gajendragadkar in proposing Sir John Beaumon to the chair said:— We have assembled here this evening t celebrate the birth-festival of one of the most profound thinker and philosophers of ancient India. Four hundred and fifty year ago, Shrimad Vallabhacharya descended on this earth for th purpose of leading people on to light. From very ancient time three paths have been laid down for the attainment of fina salvation. They are the paths of Jnana (knowledge), Karma (action and Bhakti (devotion). Of these, the last, namely, the path o devotion, is perhaps the most ancient because we find that thi path of devotion has its place in the earliest documents of th Hindu race, namely the Rigveda. To follow the path of knowledg you require a series of preparation. But the path of devotion i open to all. We have to surrender ourselves completely to the deity. It is this path of devotion that was made popular by Vallabhacharya right from the time of his teachings. Vallabhacharya found that the path he had preached, had been the solace of hundreds of our countrymen. On such an occasion we reqire a President; and I thank the organisers for inviting Sir John Beaumont to accept the chair. As President of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society, Sir John is sure to take a keen interest in the subject-matter of this evening's lecture. By attending to-day's meeting, Sir John is establishing a tradition that he is taking part in the intellectual life of this city.

* This lecture was delivered by Prof M. G. Shastri in [illegible] meeting of Bombay held under the presidentship of Chief Justice, [illegible] of Bombay High Court on 9-4-34 when a large number of [illegible] and the non-Vaishnavas attended the meeting The lecture was [illegible] by all. J.

Sir John Beaumont in winding up the proceedings, said:—" I made it quite clear when I was invited to preside on this occasion that I was coming to learn from Mr. Shastri and not attempting to instruct. I have made it a rule to make no speeches on subjects of which I know nothing. In this country where there are so many teachings and religions, it is difficult to express an opinion on them. If the judges are to take part in the intellectual life of the city, they should avoid controversial subjects.

" To-day's was an extra-ordinarily interesting lecture. I wish to express my admiration for Mr. Shastri's achievement in having spoken for more than an hour in English, which after all, is not his mother-tongue. Not only has he been most eloquent, he has adhered to the time schedule. I thank you for asking me to preside on this occasion."

Mr. I. N. Mehta proposed a vote of thanks to the President and said —" Before we disperse, I have two pleasant duties to perform. First I have to thank Mr. Shastri on behalf of you all for the very eloquent and lucid lecture on Vallabhacharya and the Pushti Marga. He has also explained to us that the Pushti Marga is not what its critics make it out to be. As the lecturer has rightly pointed out, one should understand the true implications of the teachings of Vallabhacharya either by studying Sanskrit and carefully analysing his writings or by taking the assistance of some of the learned men and get a correct version of the original writings before passing a hasty judgement. The second part of my duty is to thank Sir John Beaumont for accepting the invitation to preside on this occasion. I understand that Sir John presided over one of the meetings in connection with the centenary of the great reformer Karsandas Mulji. He has now presided over this meeting of Vaishnavas and I am sure that he will weigh the two views in the scales of justice.

Mr. Mehta then garlanded Sir John.]

Mr. M. G. Shastri in the course of his address said:—

" President and friends,–To day's subject is ' Vallabhacharya and his principles. ' Before proceeding to Vallabhacharya's principles I shall make a brief survey of Shrimad Vallabhacharya's life.

Shrimad Vallabhacharya was born in Champakaranya in Raipar in Vikram Samvant 1535 and according to another view in 1529 I do not want to enter into his ancestry. His family is renowned. They were very great sacrificers. Vallabhacharya's ancestors were, therefore, very proficient in Jnana and Bhakti Margas. His father, Lakshman Bhatta, seems to have given the sacred thread to Vallabhacharya at Benares and educated him on true Hindu Shastraic lines. He lost his father at the very early age of 11 and seems to have proceeded to Deccan where Bhatta schools were satisfactorily proceeding. It seems that at Vidyanagar two schools of thought decided the truth of Upanishadas. One followed Shankaracharya and the other Vaishnavas. Tradition says that when Vallabhacharya went to Vidyanagar, the Shankarites were on the point of winning the game but Vallabhacharya's arrival turned the balance. Krishnadeo Raja of Vidyanagar and Vallbhacharya showed that the Shankarite interpretation of the Upanishads was not as it should be. Vaishnavas came off victorious. They all assembled and made a particular ceremony which goes by the name of Kanakabhishek, the hightest honour that can be conferred on an Acharya. This done, he seems to have visited the whole of India three times, and he says that practically the whole Indian tradition is going to perish. He saw that Karma Marga was not understood as it should be Jnana and Bhakti Margas were not satisfactory. Karma Marga was guided in those times by the Bhatta School or the Prabhakar School; the Gnana Marga was in the sway of Shankarites, and Bhakti Marga was equally so It had changed into Upasana Marga It was in the government of Shridhar and such other Acharyas

Now, after taking this experience, he married at Benares at the age of 30 and had two sons who are also illustrious, Gopinath and Vithalesh. After his marriage, he decided to settle at holy Prayag or as it is now called Allahabad, and in the quiet of Prayag, he wrote out all that he had to say. In 1567 Gopinath was born; in 1572 Vithalesh. In 1587 he went to Benares and accepted the final Ashrama of renunciation or Vaishnava *Tridandaka* Sannyasa. He expired in the same year. He has given us a number of valuable books

I now proceed to describe his temperament. *He was dissatisfied because true Karma Marga was failing and true Jnana Marga was being ruined. Bhakti had not made its appearance. Philosophically speaking*, keeping aloof for some time the minor thinkers, there were two schools of philosophy–those who accepted that everything is matter and those who accepted that everything is spirit–*materialists* and *spiritualists*. Even among *spiritualists* there were two schools of thought, the absolutists and the purists. The absolutists *taught that everything that we observe is a* phantom, that there is only one all-pervading Atman or Brahman and that everything else is nothing but a phantom or fiction. Vallabhacharya had to oppose this view and had to teach pure spiritualism. What he wanted to say was that everything that we witness is not a dream or phantom but it is only a form of spirit or Atman or Brahman. He teaches that the Universe is nothing but the Brahman or Atman, nothing but the Supreme Being.

We take up this purist school of Vedanta system that everything is Brahman. How then to account for a difference? Vallabhacharya answers that Brahman has innate power in him and by this power of involution and evolution he gives Ananda complete in itself and involved in us. To be more exact, we are not merely believers in spirit but in one Sachhidananda Brahman. This Ananda is involved in the soul. It is not patent but latent in the soul.

Every soul is *working to bring* out this Ananda which is concealed in him. So also with the material universe which has not only life in it but *Ananda also*. When the Supreme Being passes his grace, the whole Universe may develop Ananda again and everything will be Sachhidanada. This is Vallabhacharya's truth in a nutshell. To him Karma, Jnana and Bhakti theory is but a little transformed.

Vallabhacharya wrote an independent Bhashya of Purva *Mimamsa. Only* a fiftieth part of this is available Forty-nine parts out of the fifty are lost to us; and even this fiftieth part is just enough to show Vallabhacharya's views on Purva Mimamsa.

The Vedas teach us the Leela by Supreme Being, Sachhidananda in its Kriya or Karma aspect. The whole Purva Kanda and Purva Mimamsa deal with it. So also Brahma Mimamsa is a little bit transformed. While, according to Vallabhacharya's teachings, the Brahman is not only an efficient and instrumental cause of the Universe but also its material cause. As a gold ornament is made of nothing but gold, so also the Universe, the soul and the Supreme Being are essentially quantitatively and qualitatively only one. We take the positive view. Vallabhacharya has taught us that everything is nothing but Brahman. Why then are we miserable? We have forgotten the Supreme Being. Once we see that the Supreme Being is full of grace, we are not the supplicants of his grace. It is this weakness of the soul that makes him happy.

Vallabhacharya tells us that we are unhappy because we do not seek to shelter our faith in true divine love. God is all grace. He passes it on to us. Then we begin to drink of the ecstasy of which Sachhidananda is all full. This is Brahmavada theory. It does not condemn Karma or Jnana Marga.

Vallabhacharya has written a commenatary on the Purva Mimamsa and on the Brahma Mimamsa. He seems to have believed that in the very Gayatri Mantra the word " Varenya " is derived from Vrin 'to choose or woo' the Supreme Being. This Varana aspect is emphasised by Vallabhacharya who teaches that divine love is almost achieved through the common love that we notice between a loving couple. He wants to show that Bhakti Marga has its root in Varan in the Gayatri and that this idea has been later expounded even in the Upanishads. You find that the Supreme Being chooses that soul which seeks a shelter in it. Vallabhacharya says that Gayatri brings out a relationship between Gayatri, the Vedas and Bhagavata which is the ripe fruit of a tree of Vedas, the seed of which is in the Gayatri Mantra which teaches choice marriage with the Supreme Being. Until the soul brings out the choice marriage with the Supreme Being there is no hope of emancipation from Samsara. This idea he found very well developed in Bhagavata, especially in Ras Leela. When Vallabhacharya uses the wor[illegible]ishna, he does not use "

in the ordinary sense. In the word Krishna, he does not use it in the ordinary sense. In the word Krishna there are two words Krish and Na. Krish means 'Bhoo or existence' and Na means 'Bliss or delight'. This combination of Sachhidananda and Ananda therefore makes Krishna nothing but an embodiment of the Supreme Being. We also use the word Shri Krishna Shri Krishna is Shriya Yuktah Krishna. Brahman is masculo, feminine and neutral, he is all-embracing and can be what he chooses. We have Chit but we want Ananda also which is possible by choice marriage with Krishna. This teaching has *excellently* been brought out in Ras Leela and therefore Vallabhacharya has taught us Ras Leela. He has given us four books and also a commentary viz, Prakasha. He has, besides, written a number of small books.

I shall now tell you the truth about the Ras Leela. Ras Leela seems to have played a very great mischief in this world in this two centuries. People have believed Krishna to be an ordinary mortal and Gopis to be ordinary shepherdesses. No Vaishnava system has looked upon Krishna as a man. Krishna is the embodiment of the Supreme Being-Sachhidananda and the Gopis are the souls that are all ardently eager to embrace the ecstasy of the Supreme Being. Ras Leela is nothing but a sacred meeting of the ardent Bhaktas with the Sachhidananda Para Brahma. The Gopis are extremely ardent, prepared to give up everything in the world and anxious to meet the Supreme Being. This truth has been sung by Veda Vyasa and commented upon by Vallabhacharya.

All the Acharyas, Bopdeo, Shridhar, Vijayadhwaja and Veeraraghava have all explained the real truth of Ras Leela and that Krishna is not a human mortal but an embodiment of God. Vallabhacharya laid a very great stress on the Ras Leela aspect. He called it the highest truth that the soul could aspire to attain. We cannot practise all the Vedanta formalilities. Even Bhagavat Gita says that one who seeks after knowledge attains it only after a series of births, after acquiring Janna. 'Those that take my shelter will pass over this Maya of jugglery of Samsara.' Vallabhacharya teaches. 'Give up everything and seek the shelter of Krisha-Shri Gopijana-Vallabha Take shelter in him

who has ever helped the helpless and devote yourselves whole heartedly to him; give up your whole case to him and just look on what marvels follow.'

Bhagavad-Gita has said: 'Put your mind into me; become my devotees; worship me; offer your salutations to me; if you do only this you are sure to come to me.' To Arjun, Krishna said: 'I tell you the truth and even if you acquire a promise I give it. I never abandon a soul that seeks shelter in me I shall release you from every evil and sin.' Arjun replies, 'My infatuation is gone, I have come to realise myself and I have regained *my memory through your grace and favour. I shall obey* your order. I find out my mistake and I am your obedient servant. I shall do exactly what you have directed me to do.' This is a brief summary of the Bhagavad-Gita of which Bhagavata is an enlargement according to Vallabhacharya. We thus see that unless *and until the soul embraces wholeheartedly this loving* and lovable Krishna, there is no hope. This truth Vallabhacharya calls "pushti" and his path is called "Pushtimarga" People laughed at the word "pushti" which they thought, meant physical development. Never has a wise man thought so. If you care to read the Vedas *you will find the word 'pushti' occuring* in several places. In the mantra "Sugandhim pushti-vardhanam", referring to Agni. The meaning is: Agni encourages pushti. Vallabhacharya openly says that he is an incarnation of Agni. His mission is to consume all evils philosophically and to spread only light and true love. He has mentioned this truth in many of his works. The word Pushti is not philosophically 'enrichment' but is the 'grace of God.' If you care to read Bhagavata, you will find that the whole of the sixth canto goes by the name of Pushti Skandha.

Shri Bopdeo, has defined it as follows—Even if a sin has been committed, the soul does not fall but it rises up through the grace or favour of Krishna who is full of mercy. He says 'Come unto me, I shall consume sin and emancipate the worst sinner.' There are other commentators as well, who define Pushti just as Bopdeo has done.

Shridhar says Bhaktas are always steady. When the Universe is created with the four Purusharthas properly adjusted and God's grace passed on to His devotees, it is *called Pushti* or Poshana.

Veeraraghava, a commentator of Shri Ramanuj, says that God has not only to create, divide and adjust but has also to show his favour. In this he offers protection without which the Universe cannot go on.

Vijayadhwaja says that Poshana is a technical grace in the form of compunction of Vaikuntha or God. Other commentators of Bhagavata have explained Pushti to mean nothing but the grace of God.

Vithaleshwar explains Pushti in a *very wonderful way. In* 3,3,29 of Brahma Sutra Bhasya, the scriptures, he says, teach us the means in the form of knowledge and devotion that can be *worked out by the efforts of the soul. The emancipation that* the soul gets from this knowledge and devotion, wrought out by the efforts of the soul is not Pushti, it is maryada the limitation To the soul that has no means, knowledge or Bhakti, God himself appears *personally and passes His grace on him.* The soul is thus emancipated and this is called Pushti. The same idea has been brought out by Vithaleshwar in several other places. According to Brahma Sutra *Bhashya, when you give the soul* a series of ordeals, you have to pass through these ordeals, This is Maryada-it is the ordinary righteous path. But the method or the procedure of Pushti Marga is that God does not expect you to do anything. The procedure of Pushti Marga is as Krishna says: 'Do not be afraid, I am for you. I shall grant you emancipation.'

When you understand Pushti you understand Pushti Marga also. We believe in the grace of the Almighty and emancipation results from the grace of God.

Brahma Sutra says, "*Pass through these ordeals* and I shall save you." Varana is two two-fold, Maryada and special *grace.* Pushti does not expect anything from any one. She is herself able *to bring out* emancipation. *Vishwanath Chakravarti defines Pushti as follows*—Even when the Bhakta transgresses righteousness,

God does not forsake him. Vallabhacharya has preached Pushti Marga because he saw that the whole righteous path is gone. He has travelled over India three times and being a keen observer he saw that the right Karma, Jnana and Bhakti were gone. What the Bhakti Margis called refuge was the only way. When the Universe is full of hypocrisy, if one wants to gain emancipation he should seek shelter in Shri Krishna, then only he has a chance of emancipation. I have given you a succinct idea of what Pushti is. I have now to make one request to you.

Vallabhacharya was not a writer in Gujerati, English or Marathi. His writings are in Sanskrit. If you want to pass any criticism on Vallabhacharya, study Sanskrit or take the assistance of the professors and request them to teach you the real doctrine of Vallabhacharya till you have studied his teachings properly.

From 1897 when I was a student of the B. A. class, I have been reading books written by Europeans about Indian religion. I am sorry to find that all have written that Vallabhacharya has taught immorality. I request you to be a little slow in passing judgement on or abusing him and the system he has preached. Find out the true meaning of Pushti. Vallabhacharya has given a solution to the burning questions of this century. If any one cares to read his works, I venture and make bold to express that you will find the solutions of the most burning social, political and religious questions in his grand works.

I now want to say only one more thing abont Vallabhacharya. He was full of tyaga, full of renunciation and had nothing to do with sensuality. He says, therefore, that the soul which hopes to go and embrace this path of Krishna, must in the first place dissociate himself from the world and wholeheartedly concentrate his mind on Krishna. Which Krishna ? That Krishna who resides or dwells in ecstasy in the midst of Atman himself. Krishna is within you. You can witness him and have communion with him when you dissociate from the world and wholeheartedly devote yourself to him.

The dedication of our persons, of our senses to Krishna have been misunderstood and mis-explained and mis-interpreted even

in the court of law. It has been said that in Brahma Mimamsa, Vallabhacharya has taught us immorality. But that is not true. The Guru of whom there is mention in Pushti Marga, is not Krishna. Therefore, if any Guru is profligate, he alone is to be blamed and not the system. Krishna consumes sin and emancipates the soul and Vallabhacharya just like Christ, undertakes this reponsibility on him. If you fall at his feet, then Vallabhacharya's Agni will take your soul and direct it to God. These things have been misunderstood and misinterpreted. Several books were printed in the middle of the nineteenth century. I have read all these books and I see that it is not the Pushti Marga that is at fault but its ignorance. About 200 books have been published within these thirty years and I hope in a few years right translations will appear and darkness will disappear. Either study Vallabhacharya direct or read the right translation. Weigh both sides judiciously and then judge in your own way.

BIJAPUR, 7-7-1937.

Dear Sir,

I hope you have not forgotton your pupil Mr. K. R. Deshpande; who was once your student in B. A. and M. A. classes is Sanskrit.

Taking advantage of your teaching of धर्मशास्त्र at M. A., I appeared for LL. M. examination of Bombay University and I am glad to inform you that I have passed the examination this year. I owe this success mostly to your teaching me Sanskrit as I had to read all original texts for my LL. M. Examination.

I am now a practising pleader at Bijapur.

I beg to remain,
Sir,
Your ever obedient pupil,
K. R. Deshpande,
B. A., LL. B. Pleader,-BIJAPUR.

Some Testimonials.

Hindi Department,
University of Allahabad,
Allahabad, the 1st April, 1933.

Dear Sir,

On behalf of the University I beg to thank you for the valuable help which you were pleased to give to Mr. Guru Prasad Tandon, M. A., University Research Scholar, who approached you in connection with his important work on 'Pushti Marga and Hindi Literature.'

I hope you will similarly be pleased to extend your helping hand in future in the cause of researches carried on in connection with our ancient culture.

Thanking you once more I am

Yours truly,
D. Varma,
Head of the Hindi Department,
Allahabad University.

To,
Prof. Magan Lalji Shastri, M. A.
Bhutnath ki Khirki,
Broach.

I certify with pleasure that Mr. Maganlal G. Shastri, M. A. was engaged by me as a Shastri to teach me Sanskrit from May 1913 to December 1914. During that time I uniformly found him to be an enthusiastic, honest and efficient teacher. I feel indebted to him for the satisfactory manner, in which he has initiated me into the study of Sanskrit. I am really sorry to have to part with him on account of his transfer from here to Poona.

Pedder Road, Bombay,
7th January, 1915. } **L. A. Shah.**

* * * *

Mr. Maganlal G. Shastri is a very good Sanskrit scholar and a man of intelligence. I believe a visit to Europe and acquaintace with European scholars will do him good. He is in a condition to pick up readily whatever is valuable in the methods of working followed by these.

Sangamashram, 19th December, 1915. } Sd/- R. G. Bhandarkar.

* * * *

I have alredy given a certificate to Mr. Maganlal G. Shastri M. A. on the 7th Jauary last. I desire to supplement it by adding that during the period, when he taught me Sanskrit, I read important parts of Mitakshara, which is a commentary on Yajnavalkya Smriti and Vyavahara Mayukha. At the time I had many opportunities of observing his deep study of the Hindu Dharma Shastras and his capacity to deal with and explain obscure and difficult passages in a clear and methodical manner. I was much impressed with his knowledge of this branch of the Sanskrit literature. I am still sorry that I could not keep him on as my Sastri as he had to leave Bombay.

Pedder Road, Bombay, 15th December, 1915. } L. A. Shah.

* * * *

A Chronogical set of 16 select testimonials.

The College,
Baroda.

Mr. Maganlal G. Shastri was a student of this College and passed his B. A. in 1897. He is intelligent and possesses a good knowledge of Sanskrit. He missed the Sanskrit prize at the B. A. Examination by only two marks. His conduct throughout his college course was exemplary and he was very diligent in his studies.

12th September, 1898 } Sd/-Bhasker R Arte,
Professor of Sanskrit
Baroda College.

* * * *

I have much pleasure in giving this certificate to Mr. Shastri Maganlal Ganpatram. This student joined the Baroda College in 1895 and after passing the Intermediate Examination continued his studies for B. A., which degree he successfully obtained in 1897. He was thereupon appointed a fellow of the College and assigned certain lectures in English. His career throughout was excellent and his conduct very good.

I have moreover formed a high opinion of his ability not only from his work as a student but also from the admirable way in which he discharged his duties as a fellow.

In addition I may say that his manners are pleasant and gentlemanly, and I think he would never be found wanting of tact on politeness.

Baroda College, 6th January, 1899 — Sd/- **T. S. Tait,** Principal.

* * * *

I know Mr. Maganlal G. Shastri. He has passed the M. A. Examination of the Calcutta University in Sanskrit. He was one of my best students and passed his B. A. Examination from the Baroda College. He has kept up his studies and has made Aryan Philosophy his special branch. He will do credit to the chair of Sanskrit in any institution he may be employed in. He is intelgent and hard-working.

Baroda, 11-1-1905. — Sd/- **Bhaskar R Arte,** Professor of Sanskrit, Baroda College

* * * *

I have known Mr. M. G. Shastri, M. A. (Calcutta) for many years. He is a good Sanskrit scholar, especially in the branches of Dharma and Vedanta and enjoys the reputation of being a specialist in Vallabhacharya's Theology. The reputation is fully justified by his many publications on the latter subject, which are all marked by wide reading and rare accuracy of expression and clearness of thought. He is, besides, a capable and energetic teacher a fact of which I have personal knowledge from the manner in which he acquitted himself as a reader in Sanskrit to my friend the Hon. Mr Justice Shah. I have no doubt he will make a good professor of Sanskrit.

Gujarat College, Ahmedabad, February 1 st, 1937 — Sd/- **A B. Dhruva,** Professor of Sanskrit, Gujarat College.

સ્વજ્ઞાતિ તરફનું માનપત્ર.

વિદ્વદ્વર્ય શ્રી. પ્રોફેસર મગ્નલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી એમ એ

विद्याप्रीतिः शास्त्रसद्धर्मसेवा तत्त्वज्ञाने चिन्तनं सत्समीक्षा ।
चित्ते स्वास्थ्यं निर्मलो वाक्प्रवाहो यस्मिन्नेते सद्गुणास्तं नमामः ॥
टोळकानां समुद्धारं कुर्वन्तः सर्वतो हितं ।
जीवन्तु शतवर्षाणि मग्नलालमहोदयाः ॥

વેદશાસ્ત્રસંપન્ન શાસ્ત્રીજી !

દીર્ઘકાળ પર્યંત સંસ્કૃત વિદ્યાની લ્હાણીદ્વારા સમાજની સેવા બજાવી મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાં ઉજ્જવળ કીર્તિ સંપાદન કરી રાજસેવાથી આપ નિવૃત્ત થાઓ છો તેવા આ શુભ પ્રસંગે અમે આપના જ્ઞાતિબંધુઓ આપના વ્યક્તિત્વને જ્ઞાતિ માટે ગૌરવરૂપ ગણી આપને સસ્નેહ સન્માનવા પ્રેરાઇએ એ સર્વથા સ્વાભાવિક છે.

બાલ્યકાળથી જ સુવિદ્યાના સંસ્કારબીજોને સતત અભ્યાસામૃતના સિંચને અંકુરિત કરી વિદ્વત્તાની પ્રફુલ્લ વેલીઓ જે આપે પથરાવી છે તે અત્યારે આખાએ ગુજરાતને–તેના વિવિધવર્ણીય સમાજને શીતલ છાયા અર્પી રહી છે. નિવૃત્તિના લાભથી આપ એને વિશેષ પ્રફુલ્લ બનાવશો એટલે એની છાયા વિશેષ વિસ્તૃત પ્રદેશોમાં પ્રસરી વધારે જનસમૂહને શાન્તિ આપશે. ધર્મસેવા અને ધર્મચિંતન એજ માનવીમાત્રનુ અંતિમ ધ્યેય છે એ લક્ષમા રાખી આપે પોતાના જીવનનુ નિર્વહન કર્યું છે એટલે આપની પવિત્રતા અને જીવનપ્રણાલી કાલપ્રેરિત દૂષણોથી અસ્પૃષ્ટ રહી છે

પૂનામા રહીને આપે જે અધ્યાપન અને સંશોધનનુ કાર્ય કર્યું છે તેથી વૈષ્ણવ ધર્મને અદ્વિતીય લાભ થયો છે એટલુજ નહિ પણ સંસ્કૃત ભાષા અને સાહિત્યના પ્રચારને પણ અસામાન્ય લાભ થયો છે. આ સેવાથી આપની જે કીર્તિ અત્રત્ય તથા વિદેશીય વિદ્વાનોમાં વિસ્તરેલી છે તથા સંસ્કૃત ભાષાના વિદ્વાનોમા આપને જે પ્રશસ્ય સ્થાન મળ્યુ છે તેમાં અમે આપના ટોળક બંધુઓ અમારૂં ગૌરવ માનીએ છીએ.

જ્ઞાતિના શ્રેયશ્ચિંતન પ્રસંગે પણ આપે જે વિચારઔચિત્ય અને કાર્યોત્સાહ દાખવ્યા છે તે અમે કેમ ભૂલીશુ ? જ્ઞાતિવરા, કીડેળવણી અને ઓરવાનંબ, લગ્ન અને ધર્મ ઈત્યાદિ અનેક મહત્ત્વના તેમજ ઉપકારક વિષયો વિષે જે ઉન્નત અને ઉદાર વિચારો આપે સમાજના સુવર્ણ-મહોત્સવ સમયે પ્રમુખપદેથી દાખવ્યા છે તેની સિદ્ધિ આપણા સમાજમાં સત્વર થાય એવા અભિલાષ અમે સેવી રહ્યા છીએ.

હવે પછીના નિવૃત્તિના કાળમા જ્ઞાતિહિતચિંતનના આપના વાવેલા બીજોને સિંચન કરતા, આપ આપના ભાષાજ્ઞાનનો, ધર્મજ્ઞાનનો અને કાર્યશક્તિનો ટોળકજ્ઞાતિના ઉદ્ધારાર્થે વિનિયોગ કરો અને પોતાના કાર્યાત્મક સૂચનોથી જ્ઞાતિને સન્માર્ગે દોરો એવા અમારા મનોરથ છે. તે માટે આપને દીર્ઘાયુષ પ્રાપ્ત થાય, આપનું શરીર તેમજ કાર્યશક્તિ સદૈવ આરોગ્યમય અને ઉત્સાહપૂર્ણ રહે એવી અમારી પરમ કૃપાળુ જગન્નિયંતા પ્રત્યે પ્રાર્થના છે

ઉપર્યુક્ત સદ્ભાવનાઓ સેવતા
અમે છીએ, આપના સ્નેહાભિલાષી

મુંબઈ
મિતિ ચૈત્ર શુક્લ ૧૦
સંવત ૧૯૮૮

શ્રી ઉદીચ્ય ટોળક હિતવર્ધક મંડળના સભ્યો
અને
મુંબઈમાં વસતા આપના જ્ઞાતિબંધુઓ.

सन्मानपत्रम् ।

श्रीकृष्णाय नमः ।

श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ।

श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ।

दशदिगन्तविजयिश्रीमद्गोस्वामिश्रीमत्पुरुषोत्तमचरणा विजयन्ते ।

भगवच्छास्त्रनिष्णातविद्वद्वरमग्नलालशास्त्रिणः ।

श्रीमतां वैदुष्यं न कस्यचिदाश्रयजन्यं वा सम्बन्धजन्यं वा, किन्तु श्रीमदाचार्यचरणानां निरतिशयकृपापरिपूर्णकटाक्षेण प्राप्तं वर्तते, तल्लाभो भवद्भिः सांप्रदायिकेभ्यो गतचत्वारिंशद्वर्षेषु निःशुल्कं दत्तः । श्रीमत्पुरुषोत्तममण्डलस्य प्राकट्यं श्रीमतामेव प्रयासेन जातम् । 'संप्रदाये निवृत्ते' सांप्रदायिकाकग्रन्थानामध्ययनं लुप्तप्रायं यदासीत्, तस्मिन् समये व्यावहारिकान् देह्यान् आर्थिकान् प्रतिबन्धान् विपह्य श्रीमदणुभाष्यादीनां श्रीमत्पुरुषोत्तमग्रन्थानां चाध्यापनमस्माकं कारितम्, तदर्थं वयं श्रीमतां सर्वथा ऋणिनः । संप्रदायरक्षार्थं श्रीमदाचार्यचरणाः श्रीमतो बहुवर्षान् रक्षेयुरिति तान् प्रार्थयामहे इति ।

मोहमयी
भाद्रपद शुक्र ११ सं. १९८२ } निवेदकाः श्रीपुरुषोत्तममण्डलाध्येतारः ।

માનપત્ર.

વે. શા. સં. મગ્નલાલ ગણપતિરામ શાસ્રી, એમ્. એ.
પ્રોફેસર, ડેક્કન કૉલેજ, પુના.

પરમમાન્ય ભગવચ્છાસ્રનિષ્ણાત શાસ્રીજી,

આપ સરકારી નોકરીના નિમિત્તે અહિ વિ. સં. ૧૯૭૧ માં આવ્યા અને સોલ વર્ષ રહી નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થતાં પૂના છોડી જન્મભૂમિ તરફ જવાનો પ્રસંગ હાલમા આવ્યો. સોલ વર્ષના આપના સમાગમથી અમને જેટલો આનન્દ થયો છે તેના કરતાં અધિક ખેદ આપના પૂના છોડવાથી આજે થાય છે. આ પ્રસંગે આપના પ્રતિ પ્રેમ આદર અને આભારની અમારી ભાવનાઓ આ માનપત્રોદ્વારા અમે દર્શાવીએ છીએ.

આપના આટલા વર્ષોના સત્સંગથી અમને બહુ લાભ મલ્યો છે. આપનાં વ્યાખ્યાનો શ્રવણ કર્યાં છે, આપની પાસેથી નિસ શ્રીસુબોધિનીજીના કથારસનું પાન કર્યું છે, શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગનું યથાર્થ લોકવેદનિરપેક્ષ સ્વરૂપ જાણ્યુ છે, આપની જ્યેષ્ઠ પુત્રીના વિવાહોત્સવમાં અનન્યાશ્રયનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે એટલુંજ નહિ પરન્તુ આપનેજ લીધે વૈષ્ણવપારષદ્‌ની પચમ બેઠક પૂનામાં ભરી શકયા છીએ, અને આપની અત્ર સ્થિતિને લીધેજ પરમપૂજ્ય ગોસ્વામિમહારાજોનાં અલભ્ય દર્શનનો અને તેઓશ્રીના સુમધુર વચનામૃતના શ્રવણનો લાભ અમે પ્રાપ્ત કરી શકયા છીએ સામ્પ્રદાયિક વિદ્વાનોનો અને અનન્ય ભકતોનો સમાગમ પણ અત્ર થયો જાય છે તે પણ આપની પૂનામાં સ્થિતિનેજ લીધે.

આપના સહવાસથી જ્ઞાન ભક્તિ અને ચારિત્ર્યનો વિરલ પણ અત્યાવશ્યક સુભગ સયોગ અમે જોયો છે. બાલકના જેવી સરલતા, સાધુજનની સાદાઈ, સત્યનિષ્ઠની સત્યપ્રિયતા અને નિઃસ્પૃહતા આપનામાં સહજ દશ્ય થાય છે, આપની અનન્ય આચાર્યભક્તિ તો સમગ્ર સમ્પ્રદાયમા સુપ્રસિદ્ધ છે.

શાસ્ત્રીજી, ગયા એ શતકનો આપણા સમ્પ્રદાયનો અજ્ઞાનાન્ધકાર દૂર કરવામાં આપનો પરિશ્રમ અવર્ણનીય છે. આ શતકના પ્રારમ્ભમાંજ સામ્પ્રદાયિક સાહિત્ય પ્રસિદ્ધ કરવાની સત્પ્રવૃત્તિ આદરીને વિશ્વધર્મોમાં આપણા ધર્મનું ઉચ્ચતમ સ્થાન છે એ આપે સિદ્ધ કરી આપ્યુ છે. મુબઈ યુનિવર્સિટિમાં પણ એમ. એ.ના અભ્યાસક્રમમાં અણુભાષ્યને સ્થાન આપવામાં આપનો સ્તુત્ય પ્રયાસ હતો. પૂનામાં સ્થિતિ કરીને આપની પાસેથી અણુભાષ્યાદિ સામ્પ્રદાયિક ગ્રન્થોનું અધ્યયન કરીને શાસ્ત્રિપદને તેમજ પ્રોફેસરપદને અનેક વિદ્વાનો આજે અલંકૃત કરી રહ્યા છે. આપનો વર્ણ શ્રીગુસાંઇજીનું અને આપની પ્રપત્તિ દામોદરદાસજીનું સ્મરણ કરાવે છે. સમ્પ્રદાયના હિતાર્થે આપે આપનું જીવનજ અર્પણ કર્યું છે એ કોને વિદિત નથી ?

આપ પૂનામાં આવ્યા તે પહેલાં ગાયત્રીભાષ્ય પ્રસ્થાનરત્નાકર ઇત્યાદિ અપ્રસિદ્ધ ગ્રન્થોની પ્રસિદ્ધિ આપેજ કરી હતી. શ્રીસુબોધિનીજી માસિકના તો આપ આત્માજ હતા. પુષ્ટિભક્તિસુધા માસિકના પ્રેરક પણ આપ હતા, તથાપિ આપના અત્ર આવ્યા પછીજ સંપ્રદાયની ખરેખરી સેવા કરવાના અવકાશ આપને પૂનામાં મલવાથી સપ્રદીપ અણુભાષ્ય દશમસ્કંધ શ્રીસુબોધિનીજીનાં અનેક પ્રકરણો પ્રસાદિ ઇત્યાદિ મહાન્ ગ્રન્થો પ્રસિદ્ધ કરીને આપણા સંપ્રદાયનુ ગૌરવ આપ વધારી શક્યા છો. અમારૂં તો સૌભાગ્ય એ છે કે અમારા પૂનાના શેઠ હકમચન્દ ઇશ્વરદાસના તરફથી ફલપ્રકરણીય શ્રીસુબોધિનીજીનો અને શેઠ મગનલાલ સાંકલચન્દ તરફથી શ્રીપ્રભુચરણકૃત શ્રીટિપ્પણીજીનો પણ અનુવાદ સ્વલ્પ સમયમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું કરુણીએ સામ્પ્રદાયિક નામસેવાનો સુંદર માર્ગ આપે અમને દાખવ્યો છે. અત્રેનું શ્રીબાલકૃષ્ણ પુસ્તકાલય પણ આપની સંગતિનુ ફલ છે.

સમ્પ્રદાયમાં હજી નામસેવા બહુજ કરવાની છે, અણુભાષ્યનો તત્ત્વદીપનિબંધનો અને શ્રીસુબોધિનીજીનો માતૃભાષામાંજ નહિ પરન્તુ ઇતર પણ ભાષામાં અનુવાદ કર્તવ્ય છે. સાંપ્રદાયિક પ્રાચીન અપ્રસિદ્ધ મૂલગ્રન્થો સાહિત્ય સાથે પ્રસિદ્ધ કરવાના હજી બહુજ બાકી છે. છાત્રોને સ્વમાર્ગીય આકર ગ્રન્થોનુ પાંકત જ્ઞાન કરાવવાનું છે. પ્રાચીન શોધખોળ કાર્યમાં તો આપણું કર્તવ્ય આથી પણ અધિક છે. નિજ વ્યયે પ્રતિમાસ આપ મુંબઇમાં શ્રીગીતાજીનું પ્રવચન અને શ્રીસુબોધિનીજીની સરસ કથા તો કરોજ છો તથાપિ અન્ય પ્રાંતો પણ તે અલભ્ય લાભ પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્કટ અભિલાષા રાખે છે. શ્રીવલ્લભાચાર્યજી આપને સુદીર્ઘ આયુષ્યનું દાન કરો અને આપ આ ઉત્તમોત્તમ સેવા કરીને કૃતાર્થ થાઓ એજ અમારી અન્તઃકરણપૂર્વક અભિલાષા છે. પૂના, આશ્વિનકૃષ્ણપ્રતિપદા.

અમે છીએ, આપના ગુણાનુરાગી પ્રેમાકાંક્ષી—

શાહ હરગોવિન્દદાસ ઉગરચન્દ	શાહ કિસનદાસ મનમોહનદાસ	શાહ રામદાસ ગોવર્ધનદાસ
શાહ કૃષ્ણદાસ ગોવર્ધનદાસ માડીવાલા	શાહ હરિદાસ વિઠ્ઠલદાસ	શાહ વલ્લભદાસ ચુનીલાલ
	શાહ પુરુષોત્તમદાસ ગોકુલદાસ	શાહ કેશવલાલ બુલાખીદાસ
શાહ લલ્લુભાઇ દામોદરદાસ	શાહ રામદાસ લક્ષ્મણદાસ	શાહ ચિમનલાલ વિઠ્ઠલદાસ
શાહ ચીમનલાલ કિસનદાસ	શાહ કિસનદાસ ત્રીકમદાસ	શાહ હરિદાસ વલ્લભદાસ
શાહ મગનલાલ સાંકલચન્દ	શાહ પ્રલ્હાદજી ગોવર્ધનદાસ	શાહ કનૈયાલાલ રામચન્દ્રદાસ
શાહ ધનજીભાઇ હાથીભાઇ	શાહ વ્રજલાલ સેવકરામ	પટેલ અંબાલાલ હેમાજી
શાહ દામોદરદાસ ભૂખણદાસ	શાહ મનમોહનદાસ આમલદાસ	દગડુરામ શંકરલાલ
દોશી ગોકલદાસ નારાયણદાસ	શાહ વિઠ્ઠલદાસ સાંકલચન્દ	પ્રોફેસર વર્મા
શાહ સાંકલચન્દ છગનલાલ	શાહ જીવણદાસ મોહનદાસ	શાહ ગોકુલદાસ તુલસીદાસ
શાહ વિઠ્ઠલદાસ ભગવાનદાસ	શાહ માણેકલાલ શંકરલાલ	વગેરે વગેરે

માનપત્ર.

વે. શા. સં. પદવાક્યપ્રમાણજ્ઞ પ્રોફેસર મગ્નલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી એમ. એ. ભરૂચ.

પરમમાન્ય શાસ્ત્રીજી, આપની જન્મભૂમિ ભરૂચ હોવા છતાં સરકારી નોકરીને અંગે અત્યાર સુધી અહીં વધારે વખત રહેવાનો અવકાશ મળતો ન હતો. પણ જ્યારથી નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા ત્યારથી પોતાની જન્મભૂમિમાં આવી છેલ્લા એક વર્ષથી પ્રતિદિન શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના આકર ગ્રન્થોનું રહસ્ય સ્પષ્ટ રીતે અમને સમજાવી અમારા ઉપર જે મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે તેને માટે અમે બધા જીવન પર્યંત આપના ઋણી છીએ. અને તે ઋણની ભાવના અને આપના પ્રતિ અમારે નૈસર્ગિક આદર આ માનપત્ર દ્વારા અમે આજે વ્યક્ત કરીએ છીએ.

આપના કુટુમ્બનો અને અમારા કુટુમ્બોનો સંબંધ લગભગ દોઢસો વર્ષનો જૂનો છે. આપના પૂર્વજો પહેલેથીજ અમારા પૂર્વજોને શ્રીમદ્ભાગવતાદિ જેવા ભગવચ્છાસ્ત્રનું તાત્પર્ય સવિસ્તર સમજાવતા આવ્યા છે. આપે આપના કુલની આ અનુપમ પરંપરા સર્વોત્કૃષ્ટ રીતે જાલવી છે અને જેમ શ્રીમદ્ભાગવત નિગમકલ્પતરુનું પરિપક્વ ફલ છે એમ આપ પણ આપના કુટુંબનું પરિપક્વ ફલ છો. આપનો એક ઉત્તમ બ્રાહ્મણ કુટુમ્બમાં જન્મ, બાલ્યાવસ્થાથીજ આપનું ધાર્મિક શિક્ષણ, એક વખતે વિરલ ગણાતી અંગ્રેજી કેળવણીનો આપે લીધેલો લાભ, પશ્ચિમની સંસ્કૃતિથી અલિપ્ત રહીને પ્રાચીન ભારતીય સંસ્કૃતિનો આચાર અને વિચારદ્વારા આપે કરેલો સદાગ્રહ, સરકારી નોકરીમાં આપે મેળવેલું સન્માન અને નિવૃત્તિકાળમાં જન્મભૂમિમાં આવી પોતાની કુલપરંપરા તરફ આપે આપેલું લક્ષ આ પ્રમાણેની આપના જીવનની રૂપરેખાનો વિચાર કરતાં અમને સાશ્ચર્ય આનન્દ થાય છે અને આપના પ્રતિ અમારો આદર વધતો જાય છે.

આપે કોલેજમાં સંસ્કૃતનું અધ્યયન કરીને કેવલ ભગવત્કૃપાના બલેજ બીજી બધી વિદ્યાઓ હસ્તગત કરી છે. વિદ્વત્કુલની અથવા ગોસ્વામિકુલની કોઈ પણ વ્યક્તિના આશ્રય વિના જ આપે મેળવેલું ષટ્શાસ્ત્રનું અને તેમાં પણ વિશેષતઃ ભગવચ્છાસ્ત્રનું જ્ઞાન અનુપમ છે. આપની આ સ્વતઃસિદ્ધ વિદ્યા જોઈને આધુનિક વિદ્વાનો પણ મુગ્ધ થાય છે.

આપે પુષ્ટિમાર્ગની કરેલી સેવા અવર્ણનીયજ છે. સમ્પ્રદાયના સંસ્કૃત ગ્રન્થોને શુદ્ધ રૂપમાં પ્રકટ કરીને અને અસંખ્યવાર લેખો લખીને અને ભાષણો આપીને પુષ્ટિમાર્ગને આ યુગમાં અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં લાવવાનું માન જો કોઈ પણ વ્યક્તિને વાસ્તવિક રીતે ઘટતું હોય તો તે આપનેજ ઘટે છે. એમ કહેવામાં બે મત સંભવતાજ નથી સમ્પ્રદાયનો ઇતિહાસ દર્શાવે છે કે સમ્પ્રદાય ઉપર જ્યારે જ્યારે વિપત્તિ આવી પડતી ત્યારે ત્યારે મહાપુરુષોનો પ્રાદુર્ભાવ અવશ્ય થતો હતો. આ પ્રકારેજ શ્રીવિઠ્ઠલેશપ્રભુ, શ્રીગોકુલનાથજી, શ્રીપુરુષોત્તમજી અને પંડિત ગટ્ટુલાલજી પોતે પોતાના સમયમાં વાદીઓના પ્રહારોને દૂર કરીને સમ્પ્રદાયની સેવા કરી ગયા છે તેજ પ્રમાણે આપ પણ વર્તમાન કાલમાં અનેક વાદીઓના આક્ષેપો દૂર કરી સમ્પ્રદાયની સેવા કરી રહ્યા છો. આપ સત્યવક્તા અને નિઃસ્પૃહ છો અને તેને પરિણામે કદાચિત આપની વાણીમાં કઠોરતાનો આભાસ જણાય, પણ આપના સહવાસથી અમને જણાય છે કે આપના હૃદયની મૃદુતા ખરેખર લોકોત્તરજ છે. વિદ્યા અને સરકારી અધિકારનો સુયોગ હતો છતાં પણ આપની સરલતા સર્વને આકર્ષી રહી છે. શ્રીવલ્લભાધીશનું શરણ,

શ્રીસુબોધિન્યાદિ ગ્રન્થોનું દર્શન અને શ્રીરાધિકાનાથનું આરાધન કરીને આપે વૈષ્ણવી સૃષ્ટિને બતાવી આપ્યુ છે કે મનુષ્ય જીવન કેવી રીતે સફલ થઇ શકે છે? ગોસ્વામિકુલના મહારાજશ્રીઓને કટુ પણ સત્ય અને હિતકારક વચનો કહેવાના જે પ્રસગો આપને પ્રાપ્ત થાય છે તે શ્રીમદાચાર્યચરણમા રહેલો આપનો દૃઢ ભાવજ સિદ્ધ કરે છે. આ પ્રમાણે આપ સમ્પ્રદાયની જ્ઞાનમંજૂષા છો. સમ્પ્રદાયના ભાવના ઉદધિ છો.

આપ શાન્ત અને સુખિ દીર્ઘાયુ ભોગવો અને સમ્પ્રદાયની પૂર્વવત્ સેવા કરો એજ અમારી ભગવાન પ્રતિ પ્રાર્થના છે.

અમો છીએ,

મિતિ સં. ૧૯૮૯ ના જ્યેષ્ઠ શુકલ ૧૧ ભરૂચ	આપના ઋણી અને ગુણાનુરાગી ભરૂચના સ્નેહી વૈષ્ણવો.

શ્રીવલ્લભકુલના સમાધાનપત્રો.

શ્રીકાંકરોલીનરેશ પૂજ્યપાદ તૃતીયપીઠાધીશ્વર ગોસ્વામી શ્રી ૬ શ્રીવ્રજભૂષણલાલજી મહારાજ લખે છે કે:-' સંપ્રદાયમેં એક બડે ઔર મુખ્ય વિદ્વાન્'હને ઔર ધર્મચુસ્ત અટલ હતે. ઉનકી સંપ્રદાયમેં બહુતહી ખામી પડી.'

કચ્છ **માંડવીવાળા** ગો. શ્રી ૬ શ્રીદ્વારકેશલાલજી મહારાજ લખે છે કે:-' શાસ્ત્રીજીના અવસાનથી ભારતવર્ષે એક જબર વેદાંતી ગુમાવ્યો છે. આપણા સંપ્રદાયના તો એક સ્તંભ હતા. તેમના જેવું અગાધ અને તલસ્પર્શી શ્રીવલ્લભાધીશવાક્સુધાનુ જ્ઞાન વિરલાઓનેજ છે.'

ગોસ્વામી શ્રી ૬ શ્રીવ્રજનાથલાલજી બાવાસાહેબ લખે છે કે-"પોતાનુ આયુષ્ય અને જ્ઞાન પુષ્ટિમાર્ગના અનુયાયીઓના શ્રેય માટેજ સમર્પ્યું હતુ. આજે તેમનું સ્થાન સંભાળે તેવી કોઈ વ્યક્તિ નથી "

મથુરાથી ગોસ્વામિની શ્રીલાવણ્યવતી વહૂજી મહારાજ (શ્રીગોપાલલાલજી મહારાજના વહૂજી) લખે છે કે-"પુષ્ટિમાર્ગ કે ધર્મ કે ખંભ હતે ઐસે વૈષ્ણવ હોને બહુત કઠિન હૈ."

સાંપ્રદાયિક વિદ્વાનોના પત્રો.

કોટાથી વિદ્યાસુધાકર પંડિત શ્રીગોકુલદાસજી લખે છે કે-" શાસ્ત્રીજીને યહાં તા. ૨૧-૫-૩૧ કે રોજ એક મહતી સભામેં વિદ્વત્તાપૂર્ણ વ્યાખ્યાન કિયા થા વેદવાક્યોદ્વારા શુદ્ધાદ્વૈત સિદ્ધાંત તથા પુષ્ટિમાર્ગકા અત્યંત ઉત્તમ પ્રકારસે પ્રતિપાદન કિયા. શાસ્ત્રીજીકો 'શુદ્ધાદ્વૈતવેદાંતદિવાકર' પદવીસે વિભૂષિત કિયે ગયે."

માંગરોલથી શ્રીયુત શાસ્ત્રીજી કાશીરામભાઈ લખે છે કે-"સંપ્રદાયના અજોડ વિદ્વાન્ અને નિડર વકતા શાસ્ત્રીજીના પ્રયાણથી સંપ્રદાયે એક મહાન્ નિઃશુલ્ક અસાધારણ કાર્યકર્તાને ગુમાવ્યો છે. આજ અધોગતિને પહોચતા જમાનામાં 'જરે પર લૂણ લગાયો જેવું થયુ છે."

'શુદ્ધાદ્વૈત' ના તંત્રી રા. વસંતરામ શાસ્ત્રી લખે છે કે-"જે સમયમાં એમની અહીં હાજરી અત્યાવશ્યક હતી તેજ સમયે શ્રીનાથજીએ તેમને બોલાવી લીધા! સંપ્રદાયની દશા કેવી કરવી છે અને નિજજનોને દેખાડવી છે તેનો આ એક પ્રત્યક્ષ અનુભવ પ્રભુએ કરાવ્યો છે. પૂજ્ય શાસ્ત્રીજીએ તો જીવી જાણ્યુ અને યોગિવત્ દેહ ત્યજી જાણ્યો."

ખંભાતથી શ્રી. ભદ્રશંકર શાસ્ત્રી લખે છે કેઃ–" શુદ્ધાદ્વૈત સંપ્રદાયના પ્રોજ્જ્વલિત સૂર્યનો અસ્ત થયો છે."

જુનાગઢથી રા. રા. જટાશંકર શાસ્ત્રીજી લખે છે કેઃ–" અત્યારે પુષ્ટિમાર્ગનાં કોઈ દૌર્ભાગ્ય છે કે આવા અસાધારણ તલસ્પર્શી વિદ્વાનને ગુમાવ્યા છે. અત્યારે સાંપ્રદાયિક અધ્યયન અધ્યાપનનો યુગ સમાપ્ત થાય છે."

નડિયાદથી શાસ્ત્રી દયાશંકર લખે છે કેઃ–" સંપ્રદાયના યથાર્થ તત્ત્વને જાણનાર એક નરરત્નની સંપ્રદાયને ખોટ પડી છે. સંપ્રદાયનો સૂર્ય અસ્ત થયો છે."

ભારતમાર્તંડ સંસ્થામાંથી સુપ્રસિદ્ધ સાહિત્યપ્રકાશક શ્રી. હીરાલાલ મૂળજી, શાસ્ત્રીજી કલ્યાણજીભાઈ, રા. રા. જમનાદાસભાઈ B. A. તથા રા. રા પુરુષોત્તમ કાનજી B. A. લખે છે કેઃ–" આપણે તેમનો લાભ ન લઇ શક્યા એ આપણી ભાગ્યહીનતા સમજાય છે. પુષ્ટિસૃષ્ટિને ખરા સ્વરૂપમાં લાવવાની ઇશ્વરેચ્છા નથી એવું શાસ્ત્રીજીના જવાથી સ્પષ્ટ થાય છે."

જામનગરથી રા. હરિશંકર ઓંકારજી શાસ્ત્રી લખે છે કેઃ–" સંપ્રદાય માટે શાસ્ત્રીજીએ આજન્મ જે જે પ્રકારનાં કષ્ટો સહન કર્યાં છે, તેવાં ઇતર ભાગ્યેજ સહન કરવા સમર્થ થાય. એમનું સ્થાન ઇતર કોઇથી લઈ શકાય તેમ નથી."

કપડવંજથી શાસ્ત્રી કેશવલાલ ગોવર્ધનદાસ લખે છે કેઃ–" શાસ્ત્રીજીના ગુણાનુવાદ ગાવાનું સામર્થ્ય નથી."

વૈષ્ણવ ગ્રેજ્યુએટ વિદ્વાનોનો સમભાવ.

રાજકોટથી રા. રા. નાનુભાઇ ગાંધી M. A. LL. B. લખે છે કે–" શાસ્ત્રીજી પુષ્ટિમાર્ગના અદ્વિતીય વિદ્વાન હતા, છતાં સદા વૈષ્ણવો મધ્યેના આંતરકલહને શાંત કરવાની વૃત્તિવાળા હતા. સર્વ ઉપર ઉપકાર કરવો એ તેમનો સ્વભાવ હતો. બીજાના દોષો તરફ તે જોતા જ નહિ."

કડીથી હાઇસ્કુલના હેડમાસ્તર રા. રા. હરિલાલ ગ. શાહ B. A. લખે છે કે–" સારોએ વૈષ્ણવસમાજ ઉંઘતો હતો. જનતા સંપ્રદાયને ઓળખતી ન હતી. ત્યારે સંપ્રદાય માટે છડેચોક બોલનાર એ પૂજ્ય વિભૂતિ હતી. સંપ્રદાયે તો પોતાનો કોહીનૂર ગુમાવ્યો છે."

વડોદરાથી શ્રી. પુરુષોત્તમ નાથાભાઈ B. A. LL. B. અને હાઇકોર્ટના રજીસ્ટાર લખે છે કેઃ–" આખા સંપ્રદાયને તેમની નહિ પૂરાય તેવી ખોટ પડી છે."

વડોદરાથી સરકારી વકીલ રા. રા. ગિરધરલાલ ડોસાભાઈ B. A. LL. B. લખે છે કેઃ–" વૈષ્ણવ જનતાએ એક ધર્મપરાયણ અને વિદ્વાન નર ગુમાવ્યો છે. પુષ્ટિમાર્ગમા તેમના જેવા પ્રખર વિદ્વાન ભાગ્યે જ નજરે પડશે."

'ધંધુકાથી નિવૃત્ત ડે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર રા. રા. ગોપાલદાસભાઇ બી. એ. લખે છે કેઃ– "એવા ભગવદીયોનો સત્સંગ ઘણો જ દુર્લભ છે."

અમરેલીથી રા. રા. વિનોદરાય મજમુદાર B. A. LL. B. લખે છે કેઃ–" સં. ૧૯૫૦ માં વડોદરા કોલેજમાં હું ફેલો હતો ત્યારે સદ્‌ગત શાસ્ત્રીજી અને ધીરજલાલ સાંકળીઆ વિદ્યાર્થી હતા. તે વખતે પણ સદ્‌ગતની ધીર ગંભીર મુખમુદ્રા, ઊંડો અભ્યાસ, સંસ્કૃતભાષાનિપુણતા, હરેલ સ્વભાવ, દઢતાયુક્ત વર્તનથી તેમના સહાધ્યાયીઓથી જુદા તરી આવતા હતા તેમના ગોલોકવાસથી ન પૂરી શકાય તેવી ખોટ આપણને પડી છે."

સદ્‌ગૃહસ્થોના દિલાસા.

મુંબાઈની વૈષ્ણવપરિષદ્‌ની બેઠકના સ્વાગતપ્રમુખ અને અગ્રગણ્ય સનાતની વ્યાપારી નેતા શેઠ શ્રી. દેવીદાસ માધવજી ઠાકરશી જે પી. લખે છે કેઃ–"તેઓ પુષ્ટિસંપ્રદાયના ભૂષણરૂપ અને એક અગ્રગણ્ય શાસ્ત્રીજી હોવાથી આખા સંપ્રદાયને અને પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને તેમની મહાન ખોટ પડી છે."

અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ અગ્રણી અને મીલઓનર્સ એસોસીએશનના માજી પ્રમુખ શેઠ શ્રી. ચમનલાલ ગિરિધરલાલ પારેખ લખે છે કે–"બહુ દીલગીર થયો છુ. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયને તેથી એક ખોટ પડી છે. તેમની વિદ્વત્તાનો લાભ સંપ્રદાયને સારો મલ્યો છે."

નડિયાદના મશહૂર સરદાર ગોપાલદાસ વિહારીદાસ લખે છે કે–"તેઓ મને બહુ પ્રેમી અને નિરભિમાની જણાયા હતા. તેઓની સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતો સમજાવવાની અને તેનુ વિવરણ કરવાની શક્તિ ઉચ્ચ પ્રકારની હતી."

કોટાના એકાઉન્ટન્ટ જનરલ રા ચુનીલાલ શુકલ લખે છે કે.–એઓ પોતે પુષ્ટિમાર્ગના સ્તંભ હતા. એમનો ત્યાગ અને સાથે વિનય અલૌકિક હતા."

પેટલાદથી નિવૃત્ત સરકારી પેન્શનર શ્રીયુત વલ્લભદાસ નરોત્તમદાસ શાહ લખે છે કે–"વૈષ્ણવ સૃષ્ટિને તેમના જવાથી ભારે ખોટ પડી છે. અને તે ક્યારે પૂરાશે એ તો પ્રભુ જાણે."

દાહોદથી એડવોકેટ રા. નટવરલાલ ગિ પરીખ-લખે છે કેઃ–"મે મારા એક પિતા ગુમાવ્યા એ એમ કહી શકુ. શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યના શુદ્ધ તત્ત્વને બરોબર રીતે સમજેલા પુરુષોમા તેમનુ સ્થાન ઉચ્ચ છે."

અમદાવાદથી સાંપ્રદાયિક પુસ્તકોના મોટા વિક્રેતા વ્યાપારી શેઠ લલ્લુભાઇ દેસાઈ લખે છે કે–"એમની કૃપાથી લાખો વૈષ્ણવો શ્રીસુબોધિનીજીનું પાન કરી રહ્યા છે સંપ્રદાયનો એક મહાન્ તારો અસ્ત થઇ ગયો. આ કારી ઘા કોઈ રીતે રૂઝાય તેમ નથી

મુંબાઈથી માધવબાગવાળા શેઠ શ્રી. મનોહરદાસભાઈ લખે છે કે–"તેમના અવસાનથી સનાતન ધર્મને મોટી ખોટ પડી છે. એટલું જ નહિ, પણ તેઓ વેદાન્તના મોટા અભ્યાસી હતા."

શ્રી. ચુનીલાલ/શેલત B A. લખે છે કે.–"આ વીસમી સદીમા East અને West નો સમન્વય કરતા શુદ્ધ બ્રાહ્મણ જેવા લાગતા."

ડભોઇથી રા દર હીંમતલાલ માસ્તર લખે છે કે–"શાસ્ત્રીજી સમા અદ્વિતીય રતન જવાથી સંપ્રદાયને ન પૂરી શકાય તેવી ખોટ પડી છે"

વડોદરાના વૈષ્ણવ યુવકનેતા રા. શાંતિલાલ હીરાલાલ પરીખ લખે છે કે–'એઓશ્રીના ગૌલોકગમનથી ખાસ કરીને પુષ્ટિમાર્ગને અને તેમાંએ ખાસ કરીને યુવકવર્ગને' ન પૂરાય તેવી ખોટ પડી છે"

મુંબાઈથી વૈષ્ણવ યુવકસંસ્થાના મંત્રી રા. ગિરિધરલાલ જ. શાહ લખે છે કે–"અત્યારે જ્યારે કટોકટીના સમયમાં શ્રીમાન્ શાસ્ત્રીજી સમાન અનુભવી વિદ્વાન્ તથા સંપ્રદાયના હિતેચ્છુની આવશ્યકતા છે ત્યારે શ્રીએ તેમને સ્વધામનિધ્યમા બોલાવી લીધા. એટલે કમભાગ્ય"

ભાવુક વૈષ્ણવોના પત્રો.

જતીપુરા શ્રીગિરિરાજથી પ. ભ. ત્રિભુવનદાસ પીતાંબરદાસ શાહ, માસ્તર વલ્લભદાસ ચંદ્રસરોવરવાળા વ. ભગવાનદાસ વગેરે લખે છે કે:"-શુદ્ધાદ્વૈત સંપ્રદાયનો સૂર્ય અસ્ત થઇ ગયો. સંપ્રદાયને મહાહાનિ થઈ છે."

ખેડાથી પ. ભ. મજવલ્લભ શાસ્ત્રીજી વગેરે લખે છે કે:-"સંપ્રદાયના રહસ્યભરેલા તત્ત્વજ્ઞાનમાં તેઓ અદ્વિતીય હતા. શ્રીવલ્લભાધીશ્વર પ્રત્યેની અનન્યતા બહુજ ઉચ્ચ પ્રકારની હતી."

પરમભગવદીય વલ્લભદાસ ચંદ્રસરોવરથી લખે છે કે:-પ્રો. શાસ્ત્રીજી મગનલાલ ગણપતિરામ પુષ્ટિસંપ્રદાયમાં હાલના જમાનામાં શ્રીમહાપ્રભુજીના કૃપાપાત્ર એક જબરદસ્ત સાંપ્રદાયિક વિદ્વાન હતા. તેમજ શુદ્ધ નિઃસાધન ભાવનાથી શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનાં શ્રીસુબોધિનીજી જે સુધારસ સ્વરૂપ છે તેનું પાન પોતે કરતા હતા તેમજ હજારો વષ્ણવોને કરાવતા હતા. તેવી રીતે પુષ્ટિસંપ્રદાયપર માયાવાદી વગેરેના ગોળાનો પ્રહાર થતો ત્યારે શ્રીવલ્લભાધીશની કૃપાના બળથી પોતાની છાતી ઉપર ઝીલતા અને આચાર્યશ્રીની વાણીથી તેમને પરાસ્ત કરતા હતા. તેમાં કોઈ પણ રીતે પાછા પડતા નહી."

માતરથી મુખ્યાજી ભાઇલાલ છગનલાલ લખે છે કે:-"અમારે તો એ દિશા જ ડુબી ગઈ. માનીતા નાથે તેમને જે દાન કર્યું હતું તે શબ્દસ્વરૂપમાં ચિત્રિત થાય તેમ નથી."

માતરથી પરમભગવદીય મંગલદાસભાઈ લખે છે કે:-"આવા બનાવોથી નક્કી થાય છે કે હવે પ્રભુને લીલા સમેટવી છે."

અલીણાવાળા પ. ભ નગીનદાસભાઇ લખે છે કે:-"આવા પુષ્ટિમાર્ગના જહાજ એકદમ ચાલ્યા ગયા"

મુંબાઈથી સુપ્રસિદ્ધ હિમાલયકલાકાર શેઠ ત્રીકમદાસ પ્રેમજી લખે છે કે:-"સંપ્રદાયની મૂળ અઢળક સંપત્તિને મુદ્રણાવસ્થામાં લાવી અને તદ્દદ્વારાએ પઠનપાઠનાદિકના પ્રાણદાતા પ્રેરણાત્માનું હરિશરણ આવા વખતમાં આપણને બહુજ વસમું પડયું છે."

કપડવંજથી 'ભરૂચી' વૈષ્ણવ ઉત્સવલાલ સાંકળચંદ લખે છે કે:-"તેમના જેવા અનન્ય ધર્મરક્ષક અમને મળવા દુર્લભ છે. અમારા ધર્મસહાયક જવાથી અમને ઘણું લાગી આવે છે."

સુરતથી રા. ચંદુલાલ ઝવેરી લખે છે કે:-"બીજા શાસ્ત્રીઓ છે ખરા, પણ તે પેટભરા અને અંદરખાનેથી માયાવાદીઓ છે. કોણ જાણે ભગવદ્દઇચ્છા શું છે? પુષ્ટિમાર્ગને તો ભગવાને હવે સમેટવા માંડયો છે. નીડરપણે પબ્લીકમાં બોલનાર તો તે એકજ હતા. આખા પુષ્ટિમાર્ગને અસહ્ય ફટકો પડયો છે."

દેસાઈ શ્રી. મણિલાલ હરિલાલ, માતર (શોકસભાના પ્રમુખ) લખે છે કે:- 'આવા અલૌકિક દૈવી સંપત્તિવાળા ઉભય પ્રકારના સેવાભાવુક પ્રાતઃસ્મરણીય મહાનુભાવીના શ્રીહરિચરણશરણ નિમિત્ત સમાધાનનો વિવેક 'નિજેચ્છાતઃ કરિષ્યતિ' આદિ શબ્દો વિના કયા શબ્દોથી દર્શાવી શકાય?

દેવગઢ બારીઆના ભરૂચી વૈષ્ણવ ગાંધી કેશવલાલ હરિલાલ લખે છે કે:-"આખા પુષ્ટિસંપ્રદાયમાં તેઓ એક અગ્રેસર અને ઢાલરૂપ હતા. એઓ પોતાની કીર્તિ અચલ રાખી દીપાવી ગયા છે."

સુરતથી પ. ભ. ઇશ્વરલાલ મગનલાલ શાહ લખે છે કે:-"પુષ્ટિમાર્ગનું ઝાઝ ડુબ્યું."

સમાધાન પત્ર.

ગોવિંદલાલ હરગોવિંદ ભટ્ટ, એમ એ,

શ્રીયુત આચાર્યવર્ય

સંસ્કૃતના અધ્યાપક, વડોદરા કોલેજ, વડોદરા.

મુરબ્બી આચાર્યવર્ય,

અમે નીચે સહી કરનારા આપના શિષ્યો, વડોદરા કોલેજના પ્રથમ વર્ષના વિદ્યાર્થીઓ આપશ્રીના ઉપર કૌટુંબિક દુખ આવી પડ્યુ છે તે શોકના પ્રસંગે આપના દુખમા અંતકરણપૂર્વક આશ્વાસન આપીએ છીએ

સદ્‌ગત આચાર્યશ્રી મગનલાલ ગણપતરામ શાસ્ત્રી એક વાર આ જ કોલેજના વિદ્યાર્થી હતા તેઓશ્રીની કારકીર્દી અત્યંત યશસ્વી હતી, અને તેને પરિણામે તેઓશ્રી કોલેજમા ફેલોનુ પદ પ્રાપ્ત કરી શક્યા હતા ત્યાર બાદ કલકત્તા યુનીવર્સીટીની એમ એ ની પરીક્ષા સંસ્કૃતમા સારી રીતે ઉત્તીર્ણ કરી તેમણે વિદ્વત્તાની પ્રતિષ્ઠિત છાપ મેળવી હતી તે વિદ્વત્તાનો લાભ તેમણે સરકારી નોકરીમા મુંબાઇ અને પુનાની શાળાઓમા અને મહાશાળાઓમા સ્તુત્ય રીતે આપ્યો હતો સંસ્કૃત વિદ્યાના પદ્ધામ તરીકે ગણાતા પુના જેવા નગરની અંદર તેમણે વેદાંતના વિષય પર ડૉકટર ભાન્ડારકર રિસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટની અંદર કેટલાક વર્ષો સુધી પોતાની પ્રખર વિદ્વત્તાનો લાભ એમ એ ના વિદ્યાર્થીઓને આપ્યો હતો વલ્લભીય પુસ્તકોના અભ્યાસમા તેઓની વિદ્વત્તા અદ્વિતીય ગણાતી હતી પુનેથી ઘણીવાર મુંબાઈ જઈ ભાષણો આપી જનતાને તે વિદ્વત્તાનો ઉપયોગ તેમણે કરાવ્યો હતો જેવો તેમનો પૂર્વાશ્રમ વિદ્યાર્થી અલંકૃત હતો, તેવો તેમનો પાછલો આશ્રમ, નિવૃત્તિ–આશ્રમ, ધાર્મિકતાથી શાન્ત, સાધુ અને પૂજનીય હતો તેઓશ્રીના સ્વર્ગવાસથી આપના એક પૂજ્ય સંબંધી ગયા તેની ખોટ પૂરી શકાવાની નથી, પરંતુ તે સાથે તેઓશ્રી ગુજરાતના એક પ્રખર વિદ્વાન્ અને પુષ્ટિમાર્ગના તત્ત્વવેત્તા ગયા છે, એ હકીકતો આપ ધ્યાનમા રાખશો તો આપશ્રીનું દુખ તે માત્ર આપશ્રીનું જ નથી પણ બીજાઓનું છે અને જે બધાઓને તેઓશ્રીની ખોટ માલૂમ પડશે તેવામા અમે પણ છીએ, એ આશ્વાસનથી અમને ખાતરી છે કે આપનું દુખ કંઇક હળવુ થવુ જોઇએ વિશેષ આપના જેવા જ્ઞાની પુરુષને, અને તેમાએ પણ અમારા ગુરુશ્રીને, અમારે કંઇ પણ વધુ કહેવુ એ અનુચિત છે

સદ્‌ગતના આત્માને શાંતિ અર્પે એવી અમારી પરમેશ્વર પ્રત્યે હાર્દિક પ્રાર્થના છે

લિ અમો છીએ,

તા ૫–૯–૧૯૩૫
વડોદરા કોલેજ,
વડોદ

વ૦ –– કોલેજના પ્રથમ વર્ષના વિદ્યાર્થીઓ,

સૂચના

દરેક વાંચનારે પુસ્તક પુરૂં વાંચી રહ્યા પછી પાછળના પાના ઉપર નાના અક્ષરમાં પોતાની સહી તારીખ નાંખી કરવી એટલે પુસ્તકના વાંચનની સંખ્યાની ગણત્રી કરવામાં સગવડ પડે.